НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Ю.Ю. Коломієць

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Арциз
ФОП Петров О.С.
2019

УДК 343.21(477)
ББК 67.9(4Укр)308

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол №4 від 27 грудня 2018 р.)

Рецензенти:

Ю. В. Нікітін — доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Національного університету державної фіскальної служби України;

О. С. Сотула — доктор юридичних наук, професор кафедри галузевого права Херсонського державного університету;

О. А. Чуваков — доктор юридичних наук, профессор кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Коломієць Ю.Ю.

М69 Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження: монографія. Арциз: ФОП Петров О.С., 2011. 472с.
ISBN 978-966-2336-07-8

Монографія присвячена кримінально-правовій ідеології, яка поряд з філософією, політикою, релігією, мораллю, наукою та мистецтвом формує ідеї, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до навколишньої дійсності. На підставі філософсько-правового дослідження складних соціально-економічних та політичних проблем сучасності обґрунтовується зв'язок кримінально-правової ідеології з іншими видами ідеологій; висвітлюється процес історичного розвитку кримінально-правової ідеології та взаємозв'язок філософських, релігійних, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей, які вплинули на її становлення; формулюються ідеологічно-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, юристів-практиків, аспірантів, студентів та всіх тих, хто цікавиться ідеями, що лежать в основі кримінального права.

УДК 343.21(477)

ISBN 978-966-2336-07-8 © Коломієць Ю.Ю., 2019

ВСТУП

За біблійною мудрістю людина зачата в гріху і народжена в беззаконні, а, значить, схильна до злодіянь і пороків. З моменту проголошення цієї істини пройшло безліч століть. Людиною як і раніше керують нечисті помисли, емоції та пристрасті. Ідеї про щасливе століття без бідності і злочинності періодично виникали, про це свідчать твори В. Гюго, Т. Мора, К. А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена та інших мислителей. На жаль, вони виявилися утопією.

Прискорення темпу життя і впровадження в нього різних технологій, поряд з позитивними результатами, в певній мірі дестабілізують суспільство. Ще в 1912 році професор Ад. Прінс писав: «Наш час мчить швидко, гарячково, захоплюючись бунтівним потоком вражень і збуджень, що порушують чудову гармонію сил. Все сприяє зростанню приводів і спроб завдавати шкоди іншим,— збільшенню шкідливих вчинків і числа осіб, які шкодять. ... Ритм злочинності супроводжує ритм чесної діяльності; він прискорюється разом з розвитком цивілізації подібно до того, як зростає число нещасних випадків разом з розвитком застосування машин»[1]. В усякому разі, економічні, політичні і соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, змінили напрямок думки сучасної людини. Все це примушує все сильніше задуматися над спільною для всього цивілізованого світу проблемою — стабілізацію моральнісного і суспільно-політичного становища[2]. І ідеологія, безумовно є однією з основних складових цих процесів.

Незважаючи на це кримінальне право, як і раніше, переважно орієнтується на ідеї класичної школи, яка відділяє злочинця від навколишнього середовища і аналізує головним чином його волю в момент вчинення злочину. Природознавство і більшість

[1] Принс Ад. Защита общества и преобразование Уголовного права / Перевод с французского Е. Маркеловой. Москва: Книгоиздательство т-го д-ма «В. И. Знаменского и К», 1912. С. 10–13. URL: https://books.google.com.ua/books?id=1AQoBwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення 17.03.2017).

[2] Стрельцов Є. Л. Релігійні традиції у світській державі. Передмова професора. доктора богословя Яна Благослава Лашека (Карлов університет. Прага, Чехія). Монографія. Видавництво Л. Марек, 2014. С. 5.

гуманітарних наук вже відмовилися від ідеї, за якою людина є центром Всесвіту. Очевидним стало те, що людина є частиною навколишнього світу, що представляє продукт надзвичайно складної взаємодії різних суб'єктів, речей, явищ і процесів. Перераховані обставини свідчать про необхідність переосмислення і положень кримінального права з урахуванням всієї складності і різноманітності мінливої дійсності, в тому числі і в сфері духовності. Деякі українські вчені цілком обґрунтовано звертають увагу на те, що фактори безпеки суспільства визначаються психологічним станом суспільства у наявності чи відсутності моральних і духовних цінностей та установок. Виховання моральних принципів, здорового психологічного стану суспільства — пріоритетна складова виховного процесу населення, де складовим є національно-культурні цінності, моральні якості, освіта, здобута професія і передача отриманих цивілізаційних надбань прийдешнім поколінням[3].

У зв'язку з цим актуальним стає питання про кримінально-правову ідеології. І хоча слово «ідеологія» в результаті сумних історичних подій себе дискредитувало і часто викликає негативну реакцію, довільне формування таких ідей загрожує ще більшими негативними наслідками. Звільнившись від нав'язування ідеології Радянського Союзу, незалежна Україна отримала можливість вибудовувати свій курс політичного, соціального, економічного розвитку, прийнятний для більшості населення. Гарантією демократичного устрою Української держави стала Конституція України 1996 року, яка встановила, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Негативне сприйняття ідеології, в першу чергу держаної, призвело до того, що її дослідження на науковому рівні стало неактуальним. Але духовно-ідеологічна криза, що охопила всі прошарки українського суспільства, змусила повернутися до питання про значення ідеології для людського розвитку. Очевидним стало те, що «суспільні переміни починаються з усвідомлення історичних коренів, з джерел душі, її морального здоров'я, з уболівання за стан справ у нашому державному домі, з почуття господаря»[4] .

[3] Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки україн-ського суспільства: Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. С. 125.

[4] Кучма Л. Україна є. Україна — буде! Урядовий кур'єр. 1996. 29 серп. (№ 161–162). С. 4.

Історичний досвід України свідчить про те, що ідеологія може відігравати в державі як позитивну, так і негативну роль. З метою захисту від негативних проявів «попереднього» ідеологічного впливу Україна прийняла ряд нормативно-правових актів (ЗУ «Про боротьбу з тероризмом»[5], ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»[6], ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»[7] та ін.). Проте для забезпечення соціальної згуртованості та гармонізації суспільства цього недостатньо. Процес впровадження соціально значущих ідеалів та цінностей настільки складний, що тільки держава має можливість зробити його більш або менш контрольованим. Правові цілі розвитку, правові засади законодавчого поля, обґрунтування та оцінку правових відносин визначає правова ідеологія, яка ґрунтується на філософсько-світоглядному осмисленні навколишньої дійсності.

Складовою частиною правової ідеології є кримінально-правова ідеологія, яка визначає мету, задачі та принципи законотворчості та реалізації кримінального права. Кримінально-правова ідеологія багато в чому зумовлює сутність та зміст кримінального законодавства, його форму (принципи побудови та інтерпретації). Однак кримінально-правова ідеологія рідко виступає предметом обговорення в науковому середовищі, в тому числі і в українському. Тільки окремі фахівці торкаються цієї складної проблеми. Так, П. С. Фріс пише про ідеологію кримінального права та кримінально-правової політики[8]. О. В. Ус серед заходів кримінально-правового впливу називає наявність відповідної ідеології[9]. О. М. Костенко пише про «ідеологічну»

---

[5] Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. Дата оновлення 29.07.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638–15 (дата звернення 18.08.2018).

[6] Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376–16 (дата звернення 18.08.2018).

[7] Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. Дата оновлення 05.05.2018. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317–19 (дата звернення 18.08.2018).

[8] Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 113–117.

[9] Ус О. В. Кримінально-правовий вплив: сутність та зміст. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 216.

боротьбі між кримінально-правовим позитивізмом і кримінально-правовим натуралізмом[10]. Кожен автор розглядає ідеологію в контексті свого дослідження. Єдиного підходу до поняття, змісту і суті кримінально-правової ідеології в юридичній науці немає. Здебільше проблематика ідеології розглядається на рівні філософії, політології, соціології, теорії та історії держави і права.

Дослідженню ідеології на різних рівнях наукового пізнання присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як: Т. Г. Андрусяк, Б. Д. Голованов, А. Й. Войтанович, Г. О. Дичковська, В. В. Дудченко, О. І. Заздравнова, В. М. Калітинський, В. М. Корабльова, І. В. Музика, Н. П. Надюха, А. І. Луцький, Ю. М. Оборотов, О. М. Ситник, А. С. Ткачук, В. Л. Толстенко, Л. В. Удовика, Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, А. Є. Шевченко та ін. Дослідження, в яких розгладались різні аспекти ідейних основ кримінального права проводили: Ю. В. Баулін, О. І. Бойко, В. І. Борісов, Т. А. Денисова, В. М. Дрьомін, О. В. Козаченко, О. М. Костенко, М. В. Костицький, В. О. Меркулова, Н. А. Мирошниченко, В. О. Навроцький, Ю. В. Нікітін, Н. А. Орловська, А. С. Оцяця, М. І. Панов, Є. Ю. Полянський, П. П. Сердюк, М. Г. Сорочинський, О. С. Сотула, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, О. А. Чуваков, І. І. Чугуников та ін.).

Серед зарубіжних авторів вагомий вклад у розробку проблематики ідеології на різних рівнях наукового пізнання внесли: філософи, політологи, соціологи: В. В. Афанасьєв, З. Бауман, М. Е. Брандес, В. І. Герасимов, Є. В. Золотухіна-Аболіна, М. Є. Котельников, О. Ю. Малінова, В. С. Малицький, К. Маркс, В. В. Міронов, К. Поппер, Б. Ф. Славін, А. С. Ткачук, Д. Б. Томпсон, Р. О. Троско, Ю. Габермас, А. Шопенгауэр, О. А. Г. Шпенглер, Ф. Енгельс, В. О. Ядов, К. Т. Ясперс; теоретики права: О. Ф. Байков, Г. Дж. Берман, О. О. Бєсєдін, Ю. В. Власова, О. І. Кліменко, Є. Б. Пашуканіс; вчені в сфері кримінального права, кримінології, кримінального-виконавчого права: М. В. Бавсун, О. І. Бойко, С. О. Бочкарьов, Я. І. Гілінський, Ю. В. Голік, А. Е. Жалінський, Л. В. Іногамова-Хегай, Є. В. Кобзєва, І. Я. Козаченко, В. М. Кудрявцев, Л. В. Лобанова, Ю. І. Ляпунов, А. В. Наумов та ін.

Метою даного монографічного дослідження є об'єднання існуючих ідей задля висвітлення питання про поняття, зміст

[10] Костенко А. Н. О законах природного права как первоисточнике законодательства об уголовной ответственности. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 82.

та сутність кримінально-правової ідеології, а також створення методологічної бази для її виникнення і розвитку, наповнення єдиним ідейним змістом інститутів кримінального права для досягнення спільної мети та завдань, що стоять перед кримінальним законом.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

1.1. Поняття та види ідеологій

Виникнення поняття «ідеологія» часто пов'язують з ім'ям відомого французького філософа і економіста А.Л.К. Дестют де Трасі, який в окремих своїх працях («Етюди про здатність розмірковувати», «Елементи ідеології» та ін.) позначав цим терміном вчення про ідеї. Згодом вчений пов'язував дане поняття з наукою про людське мислення (виникнення та розвиток ідей, закони мислення тощо)[11]. Дестют де Трасі проголосив ідеологію як «науку про ідеї», але їй так і не судилося стати наукою. І хоча вченими виявлено і обґрунтовано критерії науковості ідеології, серед яких об'єктивність, раціональність, есенціалістська спрямованість, системність і можливість практичної перевірки, синтезувати існуючі визначення ідеології не вдалося.

Антуан Луї Клод Дестют де Трасі *(фр. Antoine Louis Claude Destutt de Tracy; 20 липня 1754, Альє — 9 березня 1836, Париж) — видатний французький філософ, політик і економіст.*

Існує думка, за якою «ідеологія — це текст, який витканий з павутини різних концепцій і простежується крізь безліч різних історій. Можливо, важливіше зрозуміти, що є дійсно суттєвим всередині кожної з генеалогічних ліній. А що може бути відкинуто, ніж намагатися примусово з'єднати їх в якусь Велику Глобальну теорію»[12]. Можна погодитися з О. Ю. Маліновою стосовно того, що словом «ідеологія» ми позначаємо поняття, яке по-різному інтерпретується в рамках тих чи інших концепцій і, таким чином, має безліч визначень, що не заважає йому здавати-

[11] Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. Москва; Київ: Знання України, 2002. С. 123.
[12] Eagleton T. Igeology. An introduction. London–New York: Verso, 1991. P. 1.

ся впізнаним[13]. Однак без чіткого визначення поняття ідеології в наукових дослідженнях обійтися не можна, адже від нього залежить розуміння сутності та змісту ідеології, а також механізм її функціонування.

Всі предмети, процеси і явища природи та суспільства мають свою сут-ність, зміст та форму. Сутність – це головне, основне, визначальне в предметі, це істотна властивість, яка визначає його особливість. Зміст – це певним чином упорядкована сукупність елементів і процесів, що утворюють предмет чи явище. Форма є способом існування і вираження змісту в матеріальному світі. Надати визначення ідеології без встановлення її сутності, змісту та форми не уявляється можливим.

В науковій літературі немає єдиної точки зору ні з приводу сутності та змісту ідеології, ні з приводу її форми. Існуючі точки зору можна викласти у вигляді таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми ідеології			
Автори, які запропонували визначення ідеології	Сутність ідеології	Зміст ідеології	Форма ідеології
Л. В. Губерський[14]	Ціннісна орієнтація певних соціальних груп	Ціннісні орієнтації	Словесно-теоретична чи знаково-образна форма
О.І.Заздравнова[15]	Процес реалізації наявних знань з позицій певних соціально-групових інтересів	Наявні знання	Форма суспільної свідомості, а також внутрішні переконання людей і їх перспективні життєві установки

[13] Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит науки; Рос. ассоц. полит. науки; Ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. Москва. 2003. С. 8.

[14] Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. Москва; Київ: Знання України, 2002. С. 132.

[15] Заздравнова О. И. Идеология в эволюционирующем социуме. Харьков: ХТУРЭ, 1999. С. 41.

Таблиця 1

Р. Я. Кісь[16]	Прагнення до теоретичного виваженого й систематизованого відбиття інтересів певного соціального суб'єкта	Інтереси певного соціального суб'єкта	Елемент суспільної свідомості
В. М. Корабльова[17]	Пов'язування соціальної реальності в єдине консистентне ціле	Матриця суспільства як віртуальної реальності	Форма не визначена
В. С. Лісовий[18]	Об'єднання людей заради спільних дій	Сукупність взаємопов'язаних, а то й ніяк не пов'язаних між собою ідей, символів та ритуалів	Форма не визначена
К. Маркс, Ф. Енгельс[19]	Втілення ідей, думок, принципів	Ідеалістична концепція	Форма не визначена
І. Мигул[20]	Узгодження й гармонізація ідей, вірувань, емотивних елементів тощо	Система ідей, вірувань, емотивних елементів тощо	Форма не визначена
М. І. Михальченко[21]	Відбиття корінних інтересів тих чи інших соціальних груп	Система прийнятих (визначених) цінностей	Система форм суспільної свідомості, які водночас виступають як свідомо визначені форми національного, класового або групового духовного життя

[16] Кісь Р. Аспекти національної ідеї. Українська національна ідея. Наук. зб. бюлетень Всеукраїнського наукового та професійного товариства ім. М. Міхновського. Київ: Українська видавнича спілка, 1998. № 4. С. 46.

[17] Корабльова В. М. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. С. 212.

[18] Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм: Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 602.

[19] Маркс К. Сочинения: в 39 томах / Маркс К., Энгельс Ф. Москва: Издательство политической литературы, 1955. Т. 3. С. 12.

[20] Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. Київ: Фонд «Українська перспектива», 1997. С. 48.

[21] Михальченко М. І. Ідеологія. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. Київ; Харків: ВМП «Рубікон», 1997. С. 167

Таблиця 1

Т. де Монбріаль[22]	Забезпечення еволюції форм організації влади, інститутів і формулювань завдань, що вимагають вирішення, сил, котрі ці завдання виконують	Система образів, ідей, загально важливих уявлень, етичних принципів, а також колективних поривів, релігійних ритуалів, споріднених структур, технічних прийомів	Форма не визначена
О. М. Ситник[23]	Маніпулювання й управління людьми шляхом дії на їхню свідомість	Сукупність ідей, міфів, переказів, лозунгів, програмних документів, філософських концепцій	Форма не визначена
Е. Сулима, М. Шепелєв[24]	Формування ідентичності певних соціальних спільнот	Система поглядів, цінностей, спонукань	Певна суспільна практика
В. О. Таран[25]	Формування цілісного об'єктивно-суб'єктивного уявлення про навколишнє середовище крізь призму власних докорінних інтересів і обґрунтування необхідності та здійснення активного впливу на дійсність з метою пристосування її до своїх потреб	Система прийнятих у групі цінностей, побудована у вигляді логічно систематизованних положень, які зображають раціонально-ірраціональне сприйняття членами даної групи суттєвих сторін соціальної дійсності	Конкретно-історична форма суспільної свідомості

[22] Монбриаль Т. де. Действие и система мира; пер. с франц. Москва: Московский государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. С. 383.

[23] Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект: монографія. Донецьк: Вербер (Донецька філія), 2009. С. 25.

[24] Сулима Е. Н. Идеологические парадигмы современности: моногр. / Е. Н. Сулима, М. А. Шепелев. Днепропетровск: Изд-во ДНУ имени Олеся Гончара, 2012. С. 14..

[25] Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): монографія. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. С. 94.

Д. Шварцмантель[26]	Відповідь на запитання: як повинне бути побудоване суспільство, якою повинна бути роль держави і які форми відмінності й диференціації людей допустимі або, навпаки, недопустимі	Широкий діапазон ідей	Форма не визначена
О. О. Якуба[27]	Надання уявлення про суспільство через призму інтересів соціальних груп	Система ідей, які виражають і захищають інтереси соціальних груп	Форма не визначена

На підставі викладеного можна зробити висновок, що сутність ідеології розуміється або як процес (коли мова йде про формування, об'єднання, втілення, узгодження і т. ін.), або як результат (коли ідеологія сприймається як відповідь на запитання або ціннісна орієнтація). Можливо, сприйняття сутності ідеології залежить від того, яка ідеологія мається на увазі та що знаходиться на стадії формування, або та, що вже давно сформувалася і стала пануючою.

Так, у радянській літературі ідеологія визначалася як система ідей і теорій, цінностей і норм, ідеалів і директив дії, що виражають інтереси, цілі і завдання певного суспільного класу, що сприяють закріпленню або усуненню існуючих суспільних відносин. За своїм теоретичним змістом ідеологія вважалася сукупністю політичних, правових, моральних, філософських, естетичних і інших ідей, що відбивають, в кінцевому рахунку, економічні відносини суспільства з позиції певного суспільного класу[28].

Зі зміцненням радянської влади визначення ідеології змінювалося, тому в 1988 році в радянському енциклопедичному словнику поняття ідеології давалося вже без класового забарвлення, ні як процес, а кінцевий результат створення цілісної картини світу. Ідеологія розглядалася як система політичних, право-

[26] Шварцмантель Д. Идеология и политика: пер. с анг. Харьков: Гуманитарный Центр, 2009. С. 48.

[27] Якуба Е. А. Социология. Харьков: Константа, 1996. С. 19.

[28] Яковлев М. В. Идеология (Противоположность марксистско-ленинской и буржуазных концепций). Москва: Мысль, 1979. С. 9.

вих, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до дійсності[29].

Визначення ідеології, запропоноване радянськими вченими, отримало подальший розвиток у роботах сучасних вчених. Як пише В. С. Малицький, «ідеологія — це не просто ідеологічне вчення, а ціла ідеологічна структура суспільства, яку можна визначити як систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних знань і цінностей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості в світі»[30]. В. С. Малицьким ідеологія сприймається вже ні як система поглядів та ідей, а як система знань та цінностей.

Це не єдина спроба наповнити новим змістом поняття ідеології з урахуванням попереднього історичного досвіду. Наприклад, Г. Дичковська виділяє два різних за змістом основних підходи: «Ідеологія — сукупність помилкових, часткових, емоційно-суб'єктивних уявлень, що руйнують нормальний розвиток соціуму»; «Ідеологія — об'єктивно існуюча система цінностей, оцінок, вірувань, яка включає в себе мету діяльності та ідеал становлення суспільства»[31]. У кандидатській дисертації Р. О. Троско ідеологія постає як система ідей, гіпотез, концепцій і теорій, що відображають і виражають інтереси прогресивних громадських груп[32].

Радянська наука мала усталені філософські підстави і методологічні установки, тому її категоріальний апарат був добре відпрацьований і являв єдине ціле. Зміна соціальних ідеалів і цінностей, а також впровадження нових методологічних підходів порушили чіткість і узгодженість категоріального апарату науки. В результаті визначення одного і того ж поняття даються через різні терміни. Це ясно видно з наведених визначень ідеології. Тим часом такі поняття, як ідея і ідеал, цінності та оцінки, погляди, уявлення, установки та вірування, знання, гіпотези, концепції і теорії, мають

---

[29] Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1988. С. 476

[30] Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. С. 12.

[31] Дичковська Г. Інтегративна ідеологія: конфронтаційні лінії та смислові тотожності між Сходом і Заходом України. Визвольний шлях. 2007. № 8. С. 3.

[32] Троско Р. А. Содержание, структура и функции научной идеологии: особенности анализа в современной социальной философии: автореф. дис. … канд. филос. наук: спец. 09.00.11 / Алтайский гос. ун-т. Барнаул, 2006. С. 18.

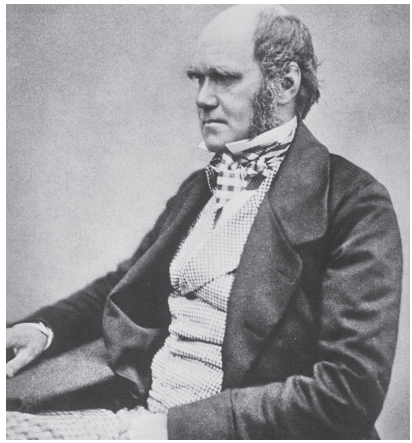
різне смислове значення[33].

Побачити це можна на рівні філософської метафізики через основні логічні (взаємопов'язані) ланки процесу відповіді на питання, яке фахівці в сфері філософії права пропонують представити у вигляді схеми (Малюнок 1)[34].

Малюнок 1.

Кожна людина незалежно від природного походження та соціального статусу розпочинає своє життя з наступних запитань: хто я, яке моє місце в цьому світі? Потім виникає проблема вибору орієнтира, що визначає мету і сенс життя. Перш ніж зрозуміти своє місце в цьому світі, людині необхідно усвідомити і зрозуміти природу його виникнення. По суті, у світі існує дві гіпотези, що пояснюють його походження: 1) світ створений Богом; 2) світ є результатом довгої еволюції, заснованої на законах природного відбору Ч. Дарвіна.

Чарлз (Чарльз) Ро́берт Да́рвін *(англ. Charles Robert Darwin; 12 лютого 1809 – 19 квітня 1882) — англійський науковець, що створив теорію еволюції і запропонував разом з Альфредом Расселом Воллесом принципи природного добору.*

На підставі даних гіпотез виникають ідеалістична і матеріалістична *концепція* взаємин людини зі світом. Подальший розвиток і обґрунтування

[33] Коломиец Ю. Современное понимание идеологии. Юридичний вісник. 2016. № 4. С. 144 (С. 143–147). URL: http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-4–2016.html.

[34] Бондаренко В. Н. О взаимодействии философской метафизики и права (статья первая). Евразийский юридический журнал. 2015. № 1 (80). URL: https://eurasialaw.ru/2015g/1–80–2015g (дата звернення 01.07.2016).

концепції приводять до формування *теорії*, яка має вихідну методологічну базу, первинний емпіричний базис, логіку, основний масив теоретичного знання. Виведені теоретичні знання можуть перетворитися в *парадигму* — «сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку науки, культури, цивілізації»[35]. Розвиваючись, наукова теорія стає частиною науково-дослідної програми. В рамках *науково-дослідної програми* теорія може об'єднуватися з іншими теоріями, пов'язаними з нею еволюційною підставою, спільністю основоположних ідей і принципів. Так виникають *ідеї,* в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до дійсності. Будучи уявним прообразом якої-небудь дії, предмета або явища, ідеї об'єднуються в певну систему, яку можна назвати *ідеологією*. Ідеї та ідеали, цінності і оцінки, погляди, уявлення, установки та вірування, знання, гіпотези, концепції та теорії є складовими елементами ідеологічного вчення.

Складові елементи ідеологічного вчення, як процесу формування певної ідеології, неможна ототожнювати зі складовими елементами змісту вже сформованої ідеології, які сприймаються як єдина загальновизнана система ідей з різних галузей знань на різних рівнях людського буття. В науковій літературі виділяють наступні рівні ідеології:

залежно від кількості суб'єктів ідеологічного впливу ідеологія може існувати:

- на рівні соціуму;
- на рівні соціальної групи;
- на рівні індивідів;

залежно від рівня духовного та професійного розвитку людини ідеологія може існувати:

- на рівні теоретичної свідомості;
- на рівні буденної свідомості.

На кожному рівні ідеологія має свою форму. Існує думка, що на рівні соціуму та соціальних груп ідеологія постає як широкий набір символічних форм (тобто не тільки ідей, але і образів, дій і навіть речей — всього, що може бути наділено сенсом). На рівні індивідів — не тільки у вигляді більш-менш усвідомлених переконань, а й інтерпретаційних кодів, які засвоюються в процесі соціалізації

[35] Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків: Фоліо, 2006. С. 415.

і частіше за все не піддаються рефлексії[36]. На рівні теоретичної свідомості ідеологія має, як правило, словесно-теоретичну форму і розрахована на раціональне мислення. На рівні буденної свідомості ідеологія має, як правило, знаково-образну форму і розрахована на переконання через органи почуттів, гормони та емоції.

Набір символічних форм ідеологічного впливу доволі широкий, однак правила лінійної логіки не дозволяють нам говорити про ідеологію як про широкий набір не тільки ідей, але і образів, дій, речей. Завдяки ідеї перераховані символи об'єднуються в систему і набувають сенсу, вони є матеріальною формою існування ідей і співвідносяться з ними як форма та зміст.

Наявність різних рівнів та форм ідеологій змушує погодитись з тими вченими, які вважають, що ідеологія реалізується через ідеологічну діяльність, яка здійснюється, по-перше, як ідейно-теоретична діяльність (процес «виробництва» ідеології); по-друге, як поширення ідеологічних поглядів серед широких верств суспільства (процес ідеологічного впливу); по-третє, як засвоєння людьми внесених в їх свідомість ідей і поглядів (процес ідеологічного «споживання»)[37].

Як було зазначено в таблиці, серед форм ідеології часто називають суспільну свідомість. Визначення свідомості не є однозначним. З одного боку, свідомістю вважають здатність людини пізнавати навколишній світ та саму себе за допомогою мислення та розуму, в результаті чого формується інтелект особистості[38]. З іншого боку, свідомість є особливою формою психічної діяльності, орієнтованої на відображення й перетворення дійсності[39]. При будь-якому підході ідеологія нерозривно пов'язана зі свідомістю, однак свідомість людини скоріше за все є об'єктом ідеологічного впливу, ніж формою ідеології.

Функціонування людського організму залежить від психіки людини, яка складається з несвідомого, підсвідомого, свідомого і надсвідомого рівнів. Фахівці у сфері загальної психології пропо-

[36] Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: сб. науч. тр. / РАН; ИНИ-ОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит науки; Рос. ассоц. полит. науки; ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. М., 2003. С. 27.

[37] Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2006. С. 23.

[38] Свідомість. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Свідомість (дата звернення 06.04.2018).

[39] Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 30.

нують наступні визначення рівнів психіки:

– несвідомість — це сукупність психічних явищ, актів і станів, які виявляються на глибокому рівні функціонування психіки й цілковито позбавляють індивіда можливості впливу, оцінки, контролю і звіту в їхньому впливові на поведінку, вчинки, діяльність;

– підсвідомість — це уявлення, бажання, потяги, почуття, стани, психічні явища та акти, які колись упродовж життя «вийшли» зі свідомості, виявляються у відповідних ситуаціях ніби автоматично, без чіткого і зрозумілого усвідомлення, але за певних умов їх можна повернути назад і усвідомити;

– свідомість — це найвища форма розвитку психіки, притаманна тільки людині, що виявляється в складних формах відображення світу, опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей;

– надсвідомість утримує психічні явища, акти й стани, які виникли внаслідок взаємодії зі Всесвітом, а також психічні механізми такої взаємодії[40].

Очевидно, що жодна ідеологія не може впливати на погодні умови, біологічні процеси та парапсихологічні явища, від яких залежать несвідомі та надсвідомі вчинки людини, тому об'єктом впливу ідеології може бути лише свідомість та підсвідомість. На рівні дисертаційних досліджень деякі вчені пропонують наступні визначення об'єкта та суб'єкта ідеології:

«Об'єктом ідеології є суспільні відносини, на які та чи інша ідеологія вчиняє вплив, застосовуючи власні методи.

Суб'єкт ідеології — це певна конкретно-історична соціальна група, життєві смисли якої набувають ідеологічного змісту, яка має складну внутрішню будову, основні елементи якої: ідейно-генеруючий та ідеолого-формуючий, що уособлюють духовно-культурний потенціал і соціальну силу та інтелектуальний рівень даної групи, знаходяться у процесі розвитку і потребують певного рівня зрілості та відповідності одна одній, яка не тільки генерує ідеї, ідеали та інші елементи ідеології, формує основні ідеологічні принципи чи створює цілісну теорію, але і на основі притаманної й соціально-вольової властивості включається до активної духовно-практичної діяльності»[41].

Погоджуючись в цілому з визначенням суб'єкта ідеології, не

[40] Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 30.

[41] Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хмельницький ун-т управління та права. Львів, 2016. С. 18.

можна погодитись з визначенням її об'єкта. І суб'єктом, і об'єктом ідеології є людина. Від імені соціальної групи завжди діє конкретна особа, наділена певними повноваженнями, які повинні виконуватися незалежно від особистих інтересів особи. Тому формами дії соціальних груп є державні та соціальні інститути з відповідними керівниками. Об'єктом ідеологічного впливу завжди є людина, саме вона має потребу в уявленнях про навколишній світ. Впливаючи на свідомість та підсвідомість людини, ідеологи змінюють суспільні відносини. Ідеологія являє собою не просто сукупність ідей про цінності світобудови, це ще ідеї про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів.

На підставі викладених аргументів можна запропонувати наступне визначення ідеології. *Ідеологія — це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів*[42].

Науці відомі наступні види ідеологій: за критерієм відповідності дійсності виділяють правдиву і неправдиву, реальну і ілюзорну ідеологію[43]; в залежності від соціально-філософської думки виділяють ліберальну, консервативну, соціалістичну ідеологію, їх різні форми[44]; в залежності від сфери соціального життя виділяють суспільну, національну, державну, моральну, політичну, правову та інші види ідеологій[45].

Більш складний і глибокий підхід до класифікації форм

[42] Коломієць Ю. Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Верндаського. Серія «Юридичні науки». Київ, 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 5.

[43] Славин Б. Правда и ложь идеологии: марксизм и постмодернизм. Свободная мысль. URL: http://svom.info/entry/622-pravda-i-lozh-ideologii-marksizm-i-postmodernizm/ (дата звернення 06.04.2018).

[44] Троско Р. А. Содержание, структура и функции научной идеологии: особенности анализа в современной социальной философии: автореф. дис. … канд. филос. наук: 09.00.11 / Алтайский гос. ун-т. Барнаул, 2006. С. 3.

[45] Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: На материалах Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2005. С. 5.

і видів ідеологій запропонував В. С. Малицький у своїй докторській дисертації. Вчений виділив три групи форм ідеологій: «За видами знань: 1) інтегральна або міфологічна, форма, притаманна первісним суспільствам; 2) диференціальна форма ідеології, яка передбачає в собі диференціацію на різні складові елементи; 3) часткова форма, заснована на частковому знанні; 4) цілісна форма ідеології, заснована на цілісному знанні про світ і ролі людини в ньому; 5) догматизована форма, що не допускає розвитку основоположних принципів і їх заміни на нові; 6) недогматизована, така що розвивається форма ідеології; 7) утопічна форма з переважанням неправдивих цінностей; 8) неутопічна форма з переважанням знань. За способом організації…: 1) централізована; 2) децентралізована; 3) тоталітарна, притаманна тоталітарним політичним режимам; 4) нетоталітарна; 5) примусова форма, при якій ідеологічні цінності нав'язуються силою; 6) непримусова форма ідеології. За обсягом і масштабом ідеологічного впливу…: 1) індивідуальна, притаманна основоположникам ідеології на етапі створення ідеологічного вчення; 2) групова, притаманна групі однодумців однієї ідеології; 3) партійна; 4) класова форма ідеології; 5) національна; 6) державна; 7) цивілізаційна; 8) загальнолюдська форма»[46].

Перераховані ідеології можуть перебувати у формі безкомпромісної боротьби, у формі мирного існування, у формі взаєморозвитку і взаємозбагачення. Кожна з них претендує на те, щоб стати загальновизнаною або правлячою, однак такою стає лише та, яка відповідає певним ознакам. Як справедливо зауважив В. С. Малицький, «ідеології світу мають такі характерні властивості чи риси: ідеології завжди давали цілісну картину світу, акцентуючи увагу на місце і роль людини в цьому світі; ідеології завжди інтегрували знання і цінності, вироблені попередніми поколіннями; особливою властивістю ідеології є те, що правляча ідеологія синтезує знання, здобуті в різних сферах життя суспільства; ідеології стимулюють, мобілізують і спрямовують людську поведінку, інтегруючи при цьому дії людей в суспільстві»[47].

У той же час ідеологія може створювати спотворені уявлення про навколишню дійсність і маніпулювати свідомістю людей не з метою формування справедливого суспільства, а з метою реалізації амбіцій

[46] Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. С. 10–12.
[47] Там само. С. 12.

її творців[48]. Ідеологія — це звичайне соціальне явище, яке має як свої позитивні, так і негативні сторони. За образним порівнянням М. І. Михальченко, «світ ідеологій, як і світ змій, таємничий і страшний через форми прихованого існування, через те, що ідеології і змії можуть «ужалити» в будь-який момент навіть своїх хазяїнів. Але вмілі ідеологознавці і змієлови можуть застосовувати ці засоби на користь людям, а ідеологічні засоби, як і зміїна отрута, можуть бути ліками для людства»[49].

Корисність ідеології залежить від її здатності виконувати позитивні функції. Як правило, виділяють наступні функції ідеології: пізнавальну, оціночну, інтегруючу, регулятивну, футурологічну та захисну (В. С. Малицький)[50]; онтологічну, гносеологічну і аксіологічну (О. О. Бєсєдін)[51]; когнітивну, оціночну, консолідуючу і мобілізаційну (М. Е. Брандес)[52].

Всі перераховані функції необхідні для гармонійного існування суспільства. Людина, як соціальна істота, відчуває себе комфортно серед людей, які поділяють її спосіб мислення і дій. Якщо її спосіб мислення носить випадковий і нескладний характер, людина відчуває себе спустошеною та розгубленою. Ідеологія допомагає сприйняти, зрозуміти і оцінити існуючі образи думок і дій, створює уявлення про прийнятну соціальну поведінку, пророкує майбутнє, яке допомагає людині уникнути соціальної напруги та психологічних деформацій, використовуючи знаки і символи, полегшує соціальну комунікацію з метою консолідації та мобілізації суспільства.

За своєю природою людина є біологічною та соціальною істотою, тому вона потребує створення вигідних для себе уявлень про взаємовідносини людини і Природи, людини та суспільства, людини та держави. Саме за цією підставою доцільно виділяти види ідеологій.

---

[48] Коломиец Ю. Ю. Идеология и уголовное право. Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування: матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 111–116.

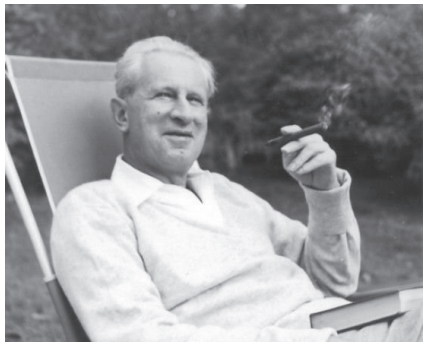
[49] Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: http://ipiend.gov.ua/?mid=129#_Toc45099236 (дата звернення 20.04.2018).

[50] Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. С. 12.

[51] Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Московский ун-т МВД России. Москва, 2011. С. 20.

[52] Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: сб. науч. тр. / РАН; ИНИОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит науки; Рос. ассоц. полит. науки; ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. Моск-ва, 2003. С. 49.

В XXI столітті інформаційні технології охопили більшу частину світу, тому на рівні взаємовідносин людини і Природи вчені з різних країн, різних сфер знання заговорили про нову ідеологію. Вони звернули увагу на те, що «якщо спочатку людина була рабом природи, потім рабом держави, національної єдності і класів, то тепер вона стає рабом техніки, в яку непомітно перетворюється і сама людина»[53]. Проблема сучасного суспільства полягає не в тому, що ліберально-буржуазна і соціалістична ідеологія по черзі змінюють одна одну, а в тому, що, встановивши панування над природою за допомогою техніки, людина, не помічаючи цього, поневолила саму себе. З цього приводу Г. Маркузе писав: «Те, що я прагну продемонструвати, полягає в тому, що наука на підставі своїх власних методів і понять проектує і підтримує універсум, в якому панування над природою залишається тісно пов'язаним з пануванням над людиною. ... Науково визначена і перероблена, природа в новому світлі постає в технічному апараті виробництва і руйнування, яке зберігає і поліпшує життя індивідів і одночасно підпорядковує їх господарям цього апарату»[54].

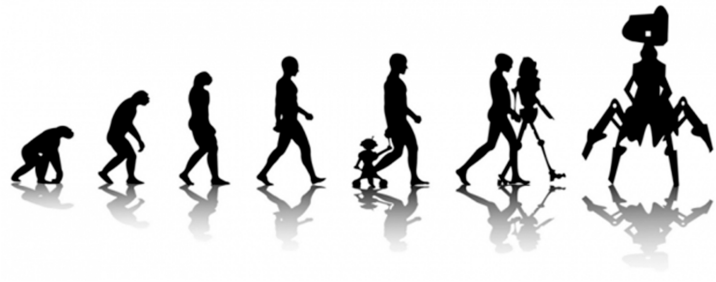
Ге́рберт Марку́зе *(нім. Herbert Marcuse; 19 липня 1898, Берлін — 29 липня 1979, Штамберґ) — теоретик марксизму, один з представників Франкфуртської школи, філософ, соціолог, психолог, громадський діяч.*

Ю. Габермас у своїй роботі «Техніка і наука як «ідеологія» зробив таке припущення: «Поняття технічного розуму, можливо, само є ідеологією. Не тільки застосування цього розуму, але вже сама техніка є пануванням (над природою і людиною) — пануванням методичним, науковим, розрахованим і розважливим»[55]. «Унікальність стану суспільства, яке прийняло даність Інформаційного суспільства, полягає в утопічній вірі в можливість управління відомими раніше методами і ідеологією

[53] Негодаев И. А. Философия техники. Библиотека «Полка букиниста». URL: http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/26390/ (дата звернення 20.04.2018).
[54] Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва: Праксис, 2007. С. 57–58.
[55] Там само. С. 52.

в новому соціальному середовищі» — пише Н. А. Савінова[56].

На сучасному етапі розвитку людства відносини між людиною та Природою обумовлені технократичною ідеологією. Основною ідеєю технократичної ідеології є вплив на суспільство за допомогою методів управління технікою і технологією. Названі методи в сукупності являють собою добре продуману, злагоджену систему і використовуються з однією лише метою — досягнення максимального прибутку при мінімумі витрат (ймовірність помилок теж мінімальна)[57].

Малюнок 2. Еволюція людини (10 вимірювань реальності: просто і зрозуміло про теорію струн). URL: https://econet.ru/articles/67773-10-izmereniy-realnosti-prosto-i-ponyatno-o-teorii-strun (дата звернення 07.07.2018).

Застосування методів управління технікою і технологією до людини веде суспільство до інволюції. Наприклад, метод формалізації, який широко використовується при проектуванні різних технологій, призвів до спрощення. Суспільством почали керувати за допомогою гучних безглуздих гасел, універсальних теорій, грубих антитез. Глибокі теоретичні висновки, засновані на емпіричних фактах, змінилися більш-менш переконливими твердженнями. Метод переконання, розрахований на думаючих людей, поступився місцем методу психотехнічної маніпуляції поведінкою людини.

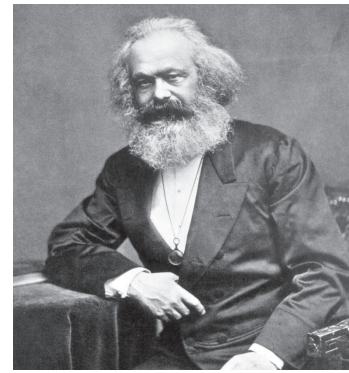
Навіть у Радянському Союзі, в якому все нібито робилося

[56] Савинова Н. А. Информационная (технологическая) сингулярность уголовного права. // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. Т. 2. С. 199.

[57] Коломиец Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. Legea si Viata. 2016. Nr. 1/3 (289). С. 51.

на благо людини, управляти намагалися не тільки за допомогою методів переконання і примусу, а й шляхом впливу на підсвідомість людини. У 1978 році М. Ф. Орзіх у своїй докторській дисертації «Основні питання теорії правового впливу на особистість розвиненого соціалістичного суспільства» звернув увагу на те, що «право вторгається в структуру особистості, стає її органічною частиною, проникаючи в найглибші пласти її змісту, впливаючи навіть на те підсвідоме, яке проявляє себе в ситуаціях, слабо контрольованих свідомістю»[58].

З того часу наука і техніка значно просунулися вперед. На сучасному етапі розвитку можна говорити не тільки про використання методу психотехнічної, але і біотехнічної маніпуляції. Припущення Ю. Габермаса про те, що «біотехнічне втручання в ендокринну систему управління і справжнє втручання в генетичну передачу спадкової інформації можуть в майбутньому привести до ще глибшого контролю за поведінкою»[59], в певній мірі вже стали реальністю. Цілковите впровадження даного методу може призвести до того, що необхідність в юридичній науці відпаде. Досить буде один раз створити і закріпити в нормативно-правових актах правила поведінки, розраховані на вже сформоване «нелюдське» технократичне суспільство.

Карл Генріх Маркс *(нім. Karl Heinrich Marx, 5 травня 1818, Трір — 14 березня 1883, Лондон) — німецький філософ, соціолог, економіст, письменник, поет, політичний журналіст, громадський діяч.*

Про зміни в суспільстві, які відбуваються під впливом технологічного процесу, К. Маркс писав: «Всі застиглі, заіржавілі відносини, разом з супутніми їм, століттями освяченими уявленнями і поглядами, руйнуються, все, що виникає знову виявляється застарілим, перш ніж встигає окостеніти. Все станове і застійне зникає, все священне опоганюється ...»[60]

К. Маркс щиро вірив у позитивну

[58] Орзих М. Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / сост.: А. Р. Крусян, А. А. Езеров; вступ. ст. С. В. Кивалов. Одесса: Юридична література, 2015. С. 84.
[59] Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва: Праксис, 2007. С. 109.
[60] Там само. С. 106.

роль всього революційного і прогресивного. Вірив у те, що за допомогою техніки можна створити умови для гармонійного розвитку особистості. Всупереч його очікуванням технологічний прогрес призвів до знеособлення людини. Власників комп'ютерних мереж, виробників комп'ютерних програм та інших суб'єктів, які перейняли технологічні методи управління суспільством, людина цікавить не як особистість, а як одиниця, здатна благотворно вплинути на розвиток техніки, принести максимальний прибуток при мінімумі витрат.

На питання про справедливість, добро і зло, підлість й шляхетність, чесність і обман, нерівність та єдність не вистачає часу. Не розмірковуючи про сутність буття, людина перетворилася на функціонуючу деталь єдиного механізму, яку в разі потреби можна легко замінити. Як справедливо зауважив Ю. Габермас, «у технократичній свідомості відбивається не розрив морального взаємозв'язку, а витіснення «моральності» взагалі як категорії життєвих відносин»[61]. Забувши про саму себе, людина запустила механізм самознищення. Навіть власники великих капіталів виявилися в стані незадоволеності через те, що змушені користуватися етикою боротьби за успіх, долати тиск статусної конкуренції, і все це для того, щоб задовольняти свої потреби ними ж виробленими сурогатами.

Карл Ясперс *(нім. Karl Theodor Jaspers, 23 лютого 1883, Ольденбург – 26 лютий 1969, Базель) – німецький філософ, психолог і психіатр, один з основних представників екзистенціалізму.*

Такий внутрішній стан призвів до використання ще однієї групи методів управління людьми — методів заперечення і нападу. Безнадія, душевна порожнеча і безсилля створюють життя, засноване на запереченні. Висловлювання К. Ясперса з цього приводу, зроблені понад двадцять років тому, досі відповідають дійсності. За словами вченого, всі нещастя в сучасному суспільстві покладаються на якийсь фантом, назву якому знаходять або серед історичних утворень,

[61] Там само. С. 101.

що відкрилися колись теоретичному пізнанню,— у всьому винен капіталізм, лібералізм, марксизм, християнство і т. ін., або серед нездатних чинити опір представників окремих груп, які стають козлами відпущення,— у всьому винні євреї, німці і т. ін[62].

Перед політиками і вченими вже не стоїть завдання вирішення реальних проблем, досить навчитися критикувати інших для того, щоб показати себе і досягти своїх цілей. На жаль, твердження про те, що якщо людина нічого собою не являє, вона принаймні «анти-», вже не викликає подиву. Ми звикли критикувати все і всіх і нічого не робити. На сучасному етапі розвитку суспільства можна з упевненістю говорити, що ми знаходимося під впливом ідеології примітивного типу, яка спрямована на створення спрощеної системи цінностей, що дозволяють ефективно (технологічно) маніпулювати свідомістю[63].

Вчені пропонують різні варіанти вирішення проблем, пов'язаних з технократичним мисленням:

1) Г. Маркузе пропонував ставитися до природи як до партнера можливої інтеракції, замість того щоб розглядати її як об'єкт можливого технічного розпорядження. Конкретизуючи свою пропозицію, Г. Маркузе писав: «Замість природи експлуатованої ми могли б прагнути до природи братської. На рівні інтерсуб'єктивності, хоча і неповноцінної, ми могли б приписати суб'єктивність тваринам, рослинам і навіть камінню і вступити з природою в комунікацію, замість того, щоб, обірвавши всяку комунікацію, просто переробляти її»[64].

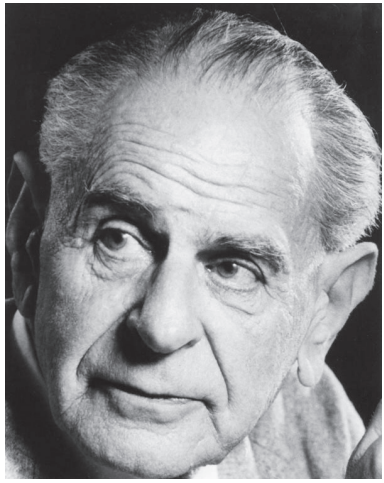
2) Ю. Габермас, підтримуючи в цілому ідею Г. Маркузе, вважає, що вона не може бути реалізована до тих пір, поки сама міжлюдська комунікація не стане вільною від панування. На його думку, лише коли люди зможуть вступати в комунікацію, не вдаючись до примусу, і кожен визнає в іншому себе, тільки тоді, можливо, людський рід визнає природу як суб'єкт — не як Інше по відношенню до себе, як того бажав ідеалізм, але себе як Інше цього суб'єкта[65].

3) К. Поппер вважав, що вороття до гармонійної держави природи немає. Якщо ми повернемося назад, то нам доведеться подолати весь шлях,— ми неминуче повернемося до тваринного стану.

---

[62] Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. С. 148–149.
[63] Миронов В. «Деидеологизация» — новая идеология? (о месте философии в образовании). Высшее образование в России. 2003. № 1. С. 67.
[64] Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва: Праксис, 2007. С. 60.
[65] Там само. С. 60–61.

Шлях до вирішення існуючих проблем К. Поппер бачив у відкритому суспільстві. На думку вченого, для того щоб залишатися людьми, ми повинні і далі просуватися до невідомого, відчуваючи непевність і небезпеку, використовуючи наш розум, щоб планувати, наскільки це можливо, як нашу безпеку, так і нашу свободу[66].

Сер Карл Ра́ймунд Поппер *(англ. Sir Karl Raimund Popper; нар.28 липня 1902, Відень – пом. 17 вересня 1994, Лондон) – британсько-австрійський філософ, логік і соціолог.*

4) К. Ясперс переконаний в тому, що новий осьовий час, який, можливо, нам доведеться і явить собою єдину, що охоплює весь світ дійсність, ми уявити не можемо. Передбачити його в нашій уяві означало б створити його. Ніхто не знає, що воно нам принесе.[67]

Дійсно, ніхто точно не знає, що станеться в майбутньому. Людина не всесильна, і навіть наукові знання, засновані на фактах, в майбутньому можуть виявитися помилкою. Якщо виходити з того, що наука є не просто сукупністю накопичених знань, її функція проявляється в пізнанні світу з метою отримання достовірної інформації про нього з тим, щоб згодом ця інформація стала загальнозначущою, то без науки існувати людство не може. Створюючи цілісне уявлення про світ, вчені можуть запропонувати різні сценарні виходи з сучасної цивілізаційної кризи, підвести еволюцію сучасного світу до «сингулярної точки історії», результатом якої може бути як глобальна катастрофа, так і глобальна самоорганізація.

Поступово серед науковців формується ідея стосовно того, що в центрі уваги науки має бути не створення розумної техніки, а збереження розумності людини. Актуальною стає постнеокласична картина світу, яка включає в себе людину, покликану усвідомити свою роль і відповідальність у «співтворчості» з природою, необхідність підкорятися законам коеволюції з нею, але для цього їй необхідно краще зрозуміти і світ, і себе, свій природний і соціальний генезис,

[66] Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / перекл. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 225.

[67] К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. С. 114.

закони мислення; відрефлексирувати, як вона розуміє і моделює реальність[68]. Як зазначає О. А. Івакін, єдина можливість знайти сенс в існуванні людини — це довести, як запропонував нам Бенедикт Спіноза, що мислення і матерія однаково і нерозривно притаманні Природі. Все у світі розвивається в напрямку: «Неживе — Живе — Мисляче». Бо тільки мисляче Буття здатне керувати немислячим[69].

У зв'язку з тим, що від всесвітньої комп'ютеризації та пов'язаних з нею технологічних процесів відмовитися вже неможливо, подальше існування людства залежить від поступового впровадження нової ідеології, яка могла б називатися біотехнократичною. Згідно з біотехнократичною ідеологією, подальший розвиток технологій має ґрунтуватися на ідеї про розумність людини, яка здатна досягти гармонії у взаєминах з Природою і самою собою. Техніка при цьому сприймається як інструмент для придбання знань і збереження навколишнього природного середовища.

Уявлення про взаємовідносини між людиною та суспільством ґрунтуються або на ліберальній, або на консервативній ідеології. В концепції лібералізму та консерватизму важливе місце займає питання про сутність суспільства, держави та взаємовідносини людей в них.

Основні ідеї лібералізму та класичного консерватизму, виокремленні політологами[70], можна навести у вигляді таблиці (таблиця 2).

Таблиця 2

Основні ідеї лібералізму	**Основні ідеї класичного консерватизму**
Можливості людського розуму є необмежені	Визнання обмежених можливостей людського розуму у пізнанні суспільства та недосконалості людської природи

[68] Кочесоков З. Х. Дискурс современного этапа социальной эволюции в постнеклассической парадигме науки: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Краснодарский ун-т МВД РФ. Нальчик, 2010. С. 17.

[69] Ивакин А. А. Повесть о Бытии: мыслящем и мысленном: монография. Одесса: Фенікс, 2016. С. 31, 286.

[70] Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те вид., виправ. і допов. Львів: «Магнолія 2006», 2013. С. 179, 181.

Таблиця 2

Індивідуальна свобода є найважливішою умовою реалізації творчого потенціалу особи	Існування аристократії, еліти є запорукою розумного суспільного устрою
Рівність усіх громадян перед законом	Переконаність про вроджену нерівність людей
Розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову	Держава вторинна щодо громадянського суспільства, яке має морально-релігійні засади
Принцип політичного плюралізму	Політика підпорядкування релігійній моралі
Приватна власність, конкуренція, вільне підприємництво — найважливіші рушії суспільного прогресу	Недоторканність, святість приватної власності
Ліквідація будь-якої регламентації державою економічного життя	В економічній сфері акцент робиться на розвитку приватного підприємництва, заперечення жорсткого контролю держави за функціонуванням економіки
Свобода думок, поглядів, переконань, совісті, слова	Ставлення до Конституції як до Богом даного порядку
Запровадження загального виборчого права	Ефективна державна влада, основним завданням якої є підтримка законності та правопорядку в суспільстві

Вважається, що на сьогоднішній день лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості уряду, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики набули найширшого розповсюдження[71]. Незважаючи на розрив між ідеалами і реальністю, ліберальна ідеологія продовжує відігравати ключо-

[71] Гай–Нижник П. П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. Гілея. 2014. Вип. 88 (№9). С. 5–14.

ву роль у суспільних відносинах. Проте поступово в суспільстві спостерігається криза ліберальних ідей.

Впевненість в необмеженій можливості людського розуму привела до науково-технічного прогресу. Людина, відчувши свою абсолютну владу, проголосила себе Вищим Розумом[72], принижаючи значення всього іншого, що існує на нашій планеті і у Всесвіті. Людина, вихована під впливом ліберальних ідей, усвідомлює свою цінність з моменту народження до самої смерті. Їй нікому нічого не треба доводити, вона нікому нічого не винна, вона є цінністю сама по собі. Духовна криза сучасного суспільства свідчить про те, що, незважаючи на свою велич і цінність, людина перебуває в дисбалансі, як з навколишнім світом, так і з самою собою. Людина, вихована під впливом релігійної ідеології, живе, усвідомлюючи свою гріховну природу, і прагне до Бога через чесноту і покаяння. Свобода сприймається такою людиною через призму відповідальності.

Індивідуальна свобода є важливою умовою реалізації творчого потенціалу особи, але без духовно-морального орієнтиру діяльність людини стає безглуздою та пустою. Високоморальні ідеали виявляються зайвими, а пороки видаються за особливі переваги. Справжня свобода полягає у єдності свободи і совісті, свободи і відповідальності. Як пише сучасний латвійський філософ Август Мілтс, «чим складніший внутрішній світ особистості, чим багатоманітніші відносини людини з навколишнім світом, тим сильніша потреба врівноважити свій духовний світ і бути автономною особистістю. І людина починає сама вершити над собою суд, віддавати собі похвалу, оцінювати вчинки, давати поради, наводити порядок у внутрішньому «господарстві», виховувати себе. І вона переконується, що там, усередині, є якась могутня і таємнича сила, що є сама собі законом. Є совість»[73].

Свобода думок, поглядів, переконань, совісті, слова, необмежена нормами моралі, деструктивно впливає на суспільство. Ф. Енгельс у своїй роботі «Анти-Дюрінг» піддав різкій критиці пана Дюрінга за те, що він обґрунтовував ідею, згідно з якою світ моралі має «так само, як світ загального знання, свої постійні принципи і прості елементи», моральні принципи підносяться «над історією

[72] Мальцев Н. Н. Эволюция жизни. Путь от Богочеловека к человеку. Москва: Алгоритм, 2012. 640 с.

[73] Кузик Б. М., Литвин Л. І. К89 Благовіст. Православна етика: [навч. посіб.]. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. С. 157–158.

Фрідріх Енгельс *(нім. Friedrich Engels; 28 листопада 1820, м. Бармен, нині Вуппсрталь, Німеччина — 5 серпня 1895, Лондон) — німецький підприємець, політичний діяч, філософ, історик, публіцист.*

і над теперішніми розрізненнями народних характерів ... Окремі істини, з яких в ході розвитку утворилася більш повна моральна свідомість і, так би мовити, совість, можуть, якщо вони пізнані до своїх останніх основ, претендувати на таку ж значимість і повносильність, як теорії і застосування математики. Справжні істини взагалі незмінні...»[74]. Ф. Енгельс звинувачував Дюрінга в різного роду містифікаціях, проте саме матеріалістичний підхід до пізнання навколишньої дійсності не дозволив йому побачити вічні істини, про які писав Дюрінг. Процес пізнання вічних істин для людини нескінченний, бо вони люблять ховатися в божественних і природних законах. Саме існування вічних істин здатне утримати суспільство від анархізму і хаосу.

Карл Євген Дюрінг *(12 січня 1833, Берлін — 21 вересня 1921, Новавес, поблизу Потсдама) — німецький філософ, професор механіки, займався питаннями політекономії і права.*

Ідея про рівність усіх громадян перед законом була однією з прогресивних ідей французьких філософів-просвітителів XVIII століття. Проте формальне проголошення цього принципу не означає фактичну його реалізацію. Як писав К. Маркс, «будь-яке право є застосування однакового масштабу до різних людей, які на ділі не однакові, не рівні один одному; і тому «рівне право» є порушення рівності і несправедливість»[75]. Справжня справедливість полягає як в рівності людей перед законом, так і в рівності можливості реалізації ними своїх прав.

Можна погодитись з тим, що

[74] Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Москва: Партийное издание, 1934. С. 59–66.

[75] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 33. С. 93.

приватна власність, конкуренція, вільне підприємництво — найважливіші рушії суспільного прогресу, проте ліквідація будь-якої регламентації державою економічного життя часто призводить до економічної кризи. Американські вчені К. Р. Макконнел і С. Л. Брю не випадково звернули увагу на те, що роль держави, принаймні, на початковій стадії економічного росту повинна бути значною. На їх думку, економічно відсталі країни стикаються з наступними труднощами економічного розвитку:

«1. Законність і порядок. Справжнім бичем деяких найбідніших країн є злочинність і міжплемінні сутички, що відволікають увагу і ресурси суспільства від господарських завдань. Сильна і стійка державна влада необхідна для встановлення законності і порядку в країні, для досягнення миру і єдності.

2. Слабкість приватного підприємництва. У багатьох країнах відсутній достатньо численний і енергійний клас підприємців, що мають можливість і бажання накопичити капітал і розвинути виробництво. …

3. Інфраструктура. Безліч побутових проблем економічного зростання породжуються дефіцитом громадських товарів і послуг, інакше кажучи, недостатнім розвитком інфраструктури. Санітарно-гігієнічні та основні медичні програми, освіта та охорона грантів, спорудження доріг і інших транспортно-комунікаційних систем — всі ці, по суті, неринкові товари та послуги приносять суспільству величезні побічні вигоди. Тільки держава здатна забезпечити виробництво таких товарів і послуг в достатній кількості.

4. Примусове накопичення і капіталовкладення. Іноді втручання держави необхідно для вирішення проблеми заощаджень та інвестицій, яка гальмує накопичення капіталу в економічно відсталих країнах.

Трапляється так, що забезпечити вихід з становища можуть лише державні податкові заходи, що стимулюють накопичення капіталу. … При цьому дуже часто виникають гострі проблеми, пов’язані зі створенням справедливої та ефективної податкової системи, її чітким функціонуванням, більш-менш загальним дотриманням податкового законодавства. …

5. Проблеми, пов’язані з соціальним устроєм. Держава має найширші можливості для того, щоб усувати з шляху економічного зростання перешкоди, що випливають з характеру соціального устрою. … тільки держава в змозі реально заохочувати волю до

розвитку, спонукати суспільство відмовитися від релігійного фаталізму і зрозуміти цінність соціальної активності»[76].

Перераховані проблеми свідчать про необхідність підвищення ролі держави у вирішенні економічних, політичних, соціальних питань. Саме через економічні та соціальні стреси в західних країнах в 20-ті роки XX століття ідеї класичного лібералізму були переглянуті. З'явилася нова форма лібералізму – неолібералізм. Гаслом «нового лібералізму» стала «держава загального благоденства» з її програмою допомоги найбільш незахищеним громадським прошаркам на основі активного втручання держави в економічне життя через податки, державну власність, бюджет, планування[77].

Наступним принципом ліберальної ідеології є принцип політичного плюралізму, який означає, що соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях, перетворився на принцип вираження особистих амбіцій та інтересів політичної еліти. Виявилося, що на рівні держави та суспільства найважливіше значення має політика підпорядкування релігійній моралі. Як писав Отто Едуард Леопольд фон Бісмарк-Шенхаузен, «найкраще, що може зробити політик,— це прислухатися до ходи Господа, доторкнутися до краю Його одягу і пройтися з Ним хоча б кілька кроків»[78].

***Оттó Едуáрд Леопóльд фон Бісмарк-Шенгáузен**, з 1865 — граф, з 1871 — князь фон Бісмарк, з 1890 — герцог Лауенбурзький (нім. Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen; 1 квітня 1815–30 липня 1898) — німецький державний і політичний діяч.*

Розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову, а також запровадження загального виборчого права є невід'ємними ознаками демократичного устрою, але без усвідомлення

[76] Макконнел К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. 11-го изд. Киев: Хагар-Демос, 1993. С. 759–760.

[77] Политология: учебное пособие / под ред. С. А. Матвеева. Издание четвертое. Харьков: Одиссей, 2004. С. 276.

[78] Мучник А. Г. Философия достоинства, свободы и прав человека. Киев: Парламентское издание, 2009. С. 354.

необхідності розумного балансу інтересів людини, суспільства, держави вони не можуть бути гарантією дотримання основних прав, свобод та інтересів людини.

Кожного разу, коли виникає потреба в обмеженні індивідуалізму людини, в ідеях зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереженні її самобутності, в забезпеченні стабільності та порядку, суспільство звертається до консервативної ідеології. Наприклад, неоконсерватизм є потужною ідеологією у багатьох державах: республіканці у США, торі у Великобританії, поллісти у Франції, християнські демократи в Італії, ФРН та ін.[79]. Основними ідеями неоконсерваторів є: формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави; допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства; сила державної влади — в її професіоналізмі та моральності; у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість[80]. Обстановка, що склалася в Україні свідчить про актуальність перерахованих ідей для її подальшого розвитку.

Ósвальд Árнольд Gótфрід Шпéнґлер *(нім. Oswald Arnold Gottfried Spengler; нар. 29 травня 1880, Бланкенбург, Німеччина — пом. 8 травня 1936, Мюнхен, Німеччина) — німецький філософ, культуролог, історик і публіцист.*

Формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави обґрунтовувалися під час критики ліберальної ідеології. Необхідність допуску до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства обумовлена історичним досвідом. Свого часу О. Шпенглер писав, що сила і ефективність держави визначаються не розподілом політичних прав, а організацією роботи уряду, вмінням залучати обдарованих людей, піклуватися про сталість, твердість і перевагу політичного керівництва[81].

[79] Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те вид., виправ. і допов. Львів: Магнолія 2006, 2013. С. 180.

[80] Там само. С. 180.

[81] Афанасьев В. В. Консервативная идеология Освальда Шпенглера. Полис («Политическое издание»). 2005. № 5. С. 170.

Створюючи диктатуру пролетаріату, В. І. Ленін і його соратники знищили аристократію царської Росії та усіх інших країн, які увійшли до складу Радянського Союзу. Ця трагічна історична подія підтвердила висновок О. Шпенглера стосовно того, що з втратою аристократії народ втрачає «природжених керівників буття і хранителів доспілих і поступово розвинутих інстинктів і якостей, яким не можна навчитися з книжок»[82]. Не талановиті, не освічені, аморальні люди можуть досягти багатства і високого становища, перебуваючи при владі, тільки в тому випадку, коли життя суспільства не впорядковане, знаходиться під впливом постійних змін та криз. Сенс і завдання державного існування в такому суспільстві опускається до рівня партійних угод. Таке суспільство, на думку О. Шпенглера, «хворе у своїх інстинктах, а тому — і у своєму дусі. Воно не захищає себе. Воно смакує знущання над собою і своє руйнування»[83].

Все більшої актуальності набуває ідея, що у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість. Державу, яка знаходиться в економічній залежності від інших держав, неможна назвати суверенною. Економіка завжди переплітається з політичними, діловими та особистими інтересами суб'єктів економічних відносин. У найбільш вигідному становищі знаходиться той суб'єкт, який є найбільш фінансово незалежним[84].

Е́дмунд Берк *(англ. Edmund Burke; 12 січня 1729, Дублін — 9 липня 1797, Біконсфілд, Бакінгемшир) — ірландський державний діяч, член Парламенту Великої Британії, публіцист, мислитель. Основоположник теорії британського консерватизму.*

Під впливом політичних, економічних, соціальних криз консерватизм іноді змінює свою форму, але сутність його залишається непорушною. Система цінностей консерватизму, запропонована англійським політичним діячем, Е. Берком в 1710 році, майже повністю відповідає потребам сучасного суспільства. До цінностей кон-

[82] Там само. С. 171.

[83] Там само. С. 171.

[84] Коломієць Ю. Ю. Інтегративна ідеологія України. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3-4 лют. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 93.

серватизму Е. Берк відносив: релігійні і духовні цілі політичної діяльності; культ моралі; культ традицій, національної культури, патріотизму; авторитет церкви, сім'ї, школи; пріоритет інтересів держави над інтересами індивіда; сильна ієрархічна держава; прагматизм, здоровий глузд, скептицизм; поступовість і обережність процесу соціальних змін; наслідуваність розвитку; історична єдність минулого, сьогодення, майбутнього; свобода і відповідальність[85].

Досвід існування Радянського Союзу показав, що пріоритет інтересів держави над інтересами індивіда часто призводить до різного роду зловживань та грубого порушення прав людини. В сучасному суспільстві поступово зароджується нова ідея — ідея балансу інтересів людини–суспільства–держави або «золотої середини». Аналізуючи сучасний етап розвитку юридичної відповідальності, польський теоретик права В. В. Гладкий зазначив, що він характеризується зіткненням ідеї все більшої свободи людини і ідеї стримування можливостей людини (тобто стримування свободи людини, з тим щоб людина, користуючись своєю свободою, не змогла нашкодити собі і всьому людству). В якості концептуального результату цього зіткнення … повинна бути сформульована нова «золота середина» співвідношення свободи і відповідальності, що не допускає тиранію суспільства над індивідом і, також, тиранії індивіда над суспільством …»[86].

Ще однією впливовою ідеологією в сучасному світі вважається соціалізм. Незважаючи на те, що К. Маркс розглядав ідеологію як мислення, що спотворює соціальну реальність, і протиставляв її науці, існує думка, що наукове обґрунтування соціалізму надали німецькі вчені К. Маркс і Ф. Енгельс[87]. Соціалізм вони розглядали ні як ідеологію, а як незрілу фазу комунізму, як суспільно-економічну формацію, яка приходить на зміну капіталізму після завершення революційного перехідного періоду і характеризується: ліквідацією приватної власності й експлуататорських класів; утвердженням суспільної власності на засоби виробництва, провідної ролі робітничого класу; здійсненням принципу «від кожного — за здібностями, кожному — за працею»; забезпеченням на цій

[85] Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те вид., виправ. і допов. Львів: Магнолія 2006, 2013. С. 178–179.

[86] Гладкий В. В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответствен-ность»: исторический контекст. Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав-Хмельницкий, 2017. Вып. 4 (24). Ч. 9. С. 41.

[87] Политология: учебное пособие для вузов / научный редактор А. А. Радугин. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Библионика, 2008. С. 276.

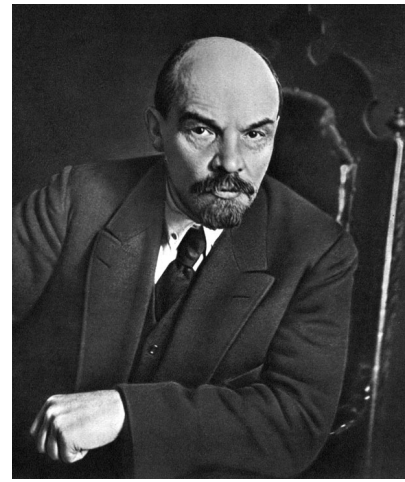
основі соціальної справедливості, умов для всебічного розвитку особистості[88].

Ідеологічними течіями марксизму вважаються ленінізм та соціал-демократизм. Вчені часто звертають увагу на те, що між ними існують загальні генетичні коріння та ряд ціннісних установок: ідея рівності та братства усіх людей, заснована на рівності, соціальна справедливість, пріоритет суспільного над особистим, визнання необхідності енергійного втручання держави в регулювання суспільних відносин. Однак в конкретних соціально-політичних та економічних програмах між ленінізмом і соціал-демократизмом існує глибока прірва[89].

Ленінізм неможна вважати самостійною ідеологією. Можна погодитись з тим, що ідеї

В. І. Леніна про негайне насильницьке захоплення влади, злам буржуазної державної машини, експропріації приватної власності та перетворення її на суспільну (державну) власність лягли в основу Великої Жовтневої соціалістичної революції та побудови соціалізму в СРСР та інших країнах соціалістичного співтовариства, проте уявлення про соціальні зв'язки комуністичного суспільства ґрунтувалися на теорії К. Маркса і Ф. Енгельса. Ідеологія ленінізму була формою реалізації марксизму, тому термін «марксистсько-ленінська ідеологія» точніше відображає сутність та зміст ідеології Радянського Союзу.

Соціал-демократичний підхід розглядає соціалізм як

Володи́мир Іллі́ч Ле́нін *(рос. Владимир Ильич Ленин, справжнє прізвище — Улья́нов — рос. Ульянов; 10 (22) квітня 1870, Симбірськ, Російська імперія — 21 січня 1924, Горки, Московська область, Російська РФСР, СРСР) — політичний діяч Російської імперії, політичний та державний діяч Радянської Росії та СРСР, російський революціонер, публіцист, лідер російських більшовиків.*

[88] Левківський К. М., Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те видання стереотипне. Львів: Новий Світ - 2000, 2007. С. 289–290.

[89] Политология: учебное пособие для вузов / научный редактор А. А. Радугин. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Библионика, 2008. С. 276.

суспільний лад, який досягається не в результаті революційної ліквідації капіталізму, а шляхом його реформування зі збереженням приватної власності, забезпеченням росту середнього класу, досягненням вищого рівня соціальної рівності та справедливості[90]. На базі соціал-демократичної ідеології сформувалися різні «моделі соціалізму». Найбільшу популярність отримали шведська та німецька моделі. В 80–90-х роках в економіці Швеції та Німеччині виявилися негативні тенденції, пов'язані з державним монополізмом і бюрократизмом, зниженням стимулів для приватного підприємництва. В результаті соціал-демократи втратили підтримку більшості виборців та вимушені були передати владу представникам консервативної ідеології[91]. На відміну від розвинутих держав Західної Європи наша держава, «відмежовуючись від ідеології на рівні теорії, впроваджувала її на практиці, намагаючись прищепити українському суспільству цінності в спектрі від національних до ліберальних[92].

Від тотального контролю одразу вирішили перейти до тотальної свободи, проте проголосити певні ідеї не означає досягти поставленої мети. Як вважає М. Білліг і його колеги, «навіть якщо ми не усвідомлюємо, якою ідеологічною і семантичною спадщиною ми користуємося, ми все одно живемо в заданій нею традиції. У цьому сенсі ідеологічні течії здатні непомітно проникати в нашу свідомість, в силу чого наші думки можуть виявитися не тільки нашими. Більш того, боротьба цих течій і протилежних тенденцій, що мали місце в минулому, продовжує впливати на зміст того, що ми думаємо про проблеми нашого нинішнього повсякденного життя»[93].

Питання про те, яка ідеологія керує свідомістю українського народу в XXI столітті, є досить складним і неоднозначним. Гіпотетично на це питання можна знайти три варіанти відповідей: 1) ідеологія сучасної України продовжує значною мірою базуватися на ідеології Радянського Союзу; 2) на рівні підсвідомості українським народом керує нова ідеологія; 3) в Україні виникла гібридна ідеологія,

[90] Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те вид., виправ. і допов. Львів: Магнолія 2006, 2013. С. 182.

[91] Политология: учебное пособие для вузов / научный редактор А. А. Радугин. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Библионика, 2008. С. 277.

[92] Левківський К. М., Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те видання, стереотипне. Львів: Новий Світ - 2000, 2007. С. 294.

[93] Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. / РАН; ИНИОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит науки; Рос. ассоц. полит. науки; ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. Москва, 2003. С. 30–31.

що являє собою, стихійне поєднання марксистсько-ленінської і капіталістичної ідеологій[94].

Гіпотеза про те, що ідеологія сучасної України продовжує значною мірою базуватися на ідеології Радянського Союзу, була висунута на підставі точок зору тих вчених, які вважають, що ідеологія як енергія нікуди не зникає. Гіпотеза стосовно того, що на рівні підсвідомості українським народом керує нова ідеологія, виникла на підставі наукових досліджень тих вчених, які вивчають взаємозв'язок ідеології та техніки. До таких вчених відносяться: Г. Маркузе, Ю. Габермас, К. Ясперс та ін. Гіпотеза, за якою в Україні виникла гібридна ідеологія, що являє собою стихійне поєднання марксистсько-ленінської і капіталістичної ідеологій, виникла під впливом засобів масової інформації. Деякі журналісти пишуть про фьюжн-ідеологію пострадянської гібридної автократії, офіційно ніде не сформульованої, як і моральний кодекс будівництва кумівського капіталізму[95].

Гіпотеза про те, що ідеологія сучасної України продовжує значною мірою базуватися на ідеології Радянського Союзу, одразу може бути відкинута, як та, що не відповідає дійсності. Ідеологія Радянського Союзу, як і сам Радянський Союз, була зруйнована. Уже немає керівної ідеї про революційне перетворення світу на користь трудящих, а якщо немає ідеї і немає держави, яка б втілювала цю ідею, то немає і ідеології.

Радянська ідеологія залишилася у свідомості людей, народжених в Радянському Союзі. У певному сенсі на генетичному рівні вона передалася їхнім дітям і онукам, але чітких уявлень про її поняття, значення, сутність і зміст уже немає. Існування радянської ідеології на психологічному рівні іноді викликає ностальгію за радянським минулим і бажання відновити те, що було. Вчені почали пророкувати виникнення православного або християнського соціалізму в пострадянських державах.

Висловлювання О. Молоткова стосовно того, що «енергетичний сплеск» попередньої епохи не може закінчитися просто нічим (енергія не зникає!), а пройшовши через спад і уявну (негативну)

[94] Коломиец Ю. Ю. Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты. Концепты и контрасты: монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Гельветика, 2017. С. 324.

[95] Колесников А. Новая русская идеология существует. Моральный кодекс строителей ку-мовского капитализма. Ведомости. 11.05.2016. № 4071. URL: http://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/05/11/640569-novaya-russkaya-ideologiya-suschestvuet (дата звернення 07.07.2018).

фазу історичної синусоїди, знову повинен вийти на новий рівень реалізації»[96], звучить переконливо. Однак доцільність створення православного соціалізму викликає серйозні сумніви.

Прихильники переходу до православного соціалізму основну причину загибелі радянської держави бачать в атеїстичному і матеріалістичному підході до формування ідеологічних основ держави і суспільства. Так, диякон В. Василик переконаний в тому, що «поразка СРСР було аж ніяк не військовою і не економічною, воно була духовною. Це була поразка атеїстичної ідеології перед квазірелігійною ідеологією Заходу. … На Заході не було проблеми «роздвоєння особистості» і суспільства, західні люди проповідували ідею особистого успіху» [97].

Можна погодитись з М. Соміним в тому, що з переходом до ринкової економіки ми отримали слабку державу і слабку армію, розвалену економіку і освітню систему, опошлену культуру і комерційну охорону здоров'я, а також кричущу соціальну нерівність, деморалізований і збитий з пантелику народ[98]. Проте відмовитись від приватної власності означає повторити помилки, зроблену у минулому.

Незважаючи на негативне ставлення до марксизму, праці Карла Маркса свідчать про те, що він був реалістом. Його економічний детермінізм і історичне пророцтво були науково обґрунтовані. К. Маркс разом з Ф. Енгельсом «… поставили соціалізм на міцний фундамент і перетворили його з прекрасної мрії доброзичливих мрійників у предмет серйозної боротьби, довели, що соціалізм є природно-необхідним наслідком економічного розвитку. … пролетаріату вони дали ясне усвідомлення його історичних завдань … »[99]. Однак зі своїм завданням пролетаріат не впорався. К. Маркс і Ф. Енгельс не врахували те, що особисті інтереси для людини важливіше громадських. Як справедливо зауважив свого часу Арістотель, «люди дбають за все більш про те, що належить

[96] Молотков А. Социальная мобилизация в эпоху перемен (по мотивам статьи А. Рогозянского «Какая власть необходима России?»). URL: http://www.chri-soc.narod.ru/mol_socialnaja_mobilizacia.htm (дата звернення 07.07.2018).

[97] Василик Д. В. Православие плюс советский строй. Русская народная линия. URL: http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/13/pravoslavie_plyus_sovetskij_stroj/ (дата звернення 07.07.2018).

[98] Сомин Н. Православный социализм как будущее России. Новый социализм. XXI век. URL: http://ruskline.ru/analitika/2010/10/27/pravoslavnyj_socializm_kak_buduwee_rossii_tezisy/ (дата звернення 07.07.2018).

[99] Каутский К. Эрфуртская программа (Комментарий к принципиальной части). Москва: Госполитиздат, 1959. С. 218–219.

особисто їм; менше піклуються вони про те, що є загальним, або піклуються в тій мірі, в якій це стосується кожного»[100].

Гасло «Від кожного за здібностями, кожному за потребами!» призвело до уравнительно-утриманських відносин. Менше ніж за два роки до розпаду Радянського Союзу в газеті «Правда» два доктори філософських наук, Е. Андрєєв і Б. Славік, опублікували статтю «Повинні розібратися…», в якій змушені були констатувати: « …причинами виникнення негативних явищ в нашому суспільстві виступають незацікавленість людей в роботі, їх відчуженість від вирішення загальнодержавних справ, слабка ефективність матеріальних і моральних стимулів»[101]. Вчені помітили появу серйозних симптомів формування в суспільній свідомості розуміння, що за різноманіттям нових проблем і різними причинами кризових явищ при соціалізмі стоїть найбільш глибока, загальна основа його внутрішнього руху: система громадської організації праці.

Е. Андрєєв і Б. Славік закликали до створення нової ідеології, що відповідає творчому духу марксизму-ленінізму і сучасним реаліям. Вони намагалися пояснити і запобігти шараханням з однієї крайності в іншу: від повної вседозволеності до тотальної заборони, від надії на голий ентузіазм до абсолютизації ринкових відносин. Однак запобігти абсолютизації ринкових відносин не вдалося, найбільш поширеною стала приватна форма власності. Історія створення та існування Радянського Союзу показала, що відібрати приватну власність у населення і зробити її загальною можна тільки за допомогою насильства, зберегти абсолютну державну і суспільну власність на засоби виробництва можна тільки за допомогою командно-адміністративної системи управління.

В умовах соціальної деградації, коли звичні методи управління перестають діяти, вчені часто звертаються до релігії. Інтуїтивно вони відчувають, що віра в надприродне змусить людину згадати забуті ідеали, від яких залежить гуманне співіснування людей.

Релігійні методи впливу часто виявляються ефективними. Прикладом можуть служити такі держави, як Іран, Ізраїль та ін. До використання релігійного підходу в управлінні людьми вдалися і при створенні Радянського Союзу, заснованого на ідеях марксистсько-ленінської ідеології. Починаючи з кінця XIX століття по день розпаду Радянського Союзу марксизм впроваджувався в Росії та інших

[100] Аристотель. Политика. Афинская полития / предисл. Е. И. Темнова. Москва: Мысль, 1997. С. 61.

[101] Андреев Э., Славик Б. Должны разобраться… Правда. 1989. 2 дек. № 336 [26054]. С. 3.

соціалістичних республіках на рівні релігії (тільки вірити треба було не в Бога, а в «великого вождя революції» — В. І. Леніна). Замість хрестиків із зображенням Ісуса Христа почали носити значки із зображенням В. І. Леніна, ікони замінили на портрети вождя і героїв Радянського Союзу, на зміну релігійним обрядам прийшли комуністичні свята і з'їзди ЦК КПРС[102]. Марксистсько-ленінська ідеологія сприймалася як своєрідний «символ віри». Можливо, тому диякон В. Василик пише: «Якщо залишити релігійну складову, в Радянському Союзі був побудований, мабуть, самий справедливий і творчий лад за всю історію людства»[103].

Переконання в тому, що в Радянському Союзі був побудований «найсправедливіший і творчий лад», є міфом. Цей лад обвалився через приватновласницькі прагнення людини. Під час перебудови, розпочатої в Радянському Союзі в 1985 році М. С. Горбачовим, запустився процес сліпого копіювання і ідеалізації «райських куточків» капіталізму. Радянські громадяни стали звертати увагу на те, що світ капіталізму вже інший, ніж за часів К. Маркса і В. І. Леніна. На їхню думку, капіталізм виявився більш життєздатним через те, що матеріальне становище трудящих було на більш високому рівні, ніж в Радянському Союзі. Незважаючи на те, що вчені попереджали про існуючі протиріччя між працею і капіталом, про те, що в буржуазному суспільстві не зникли мілітаризм, нажива, злочинність, аморальність і бездуховність[104], з 1990 року основною ідеєю стає вже не «вдосконалення соціалізму», а побудова ринкової економіки капіталістичного типу.

Історичні події свідчать про те, що церква здатна підтримувати духовний світ людини, але не повинна контролювати економіку держави. Зловживання владою з боку Святої інквізиції є загальновідомим фактом. У своїй книзі «Розповіді про чаклунство і магію» (1852) Томас Райт, член-кореспондент Національного інституту Франції, писав: «З безлічі людей, загиблих за чаклунство на вогнищах Німеччини протягом першої половини сімнадцятого століття, було багато таких, чий злочин полягав в їх прихильності до релігії Лютера <...> і дрібні князі були не проти вхопитися за будь-

[102] Коломиец Ю. Ю. Возможен ли православный социализм в постсоветских государствах. Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 9–10 жовт. 2015 р.) Херсон: Гельветика, 2015. С. 24.

[103] Василик Д. В. Православие плюс советский строй. Русская народная линия. URL: http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/13/pravoslavie_plyus_sovetskij_stroj/ (дата звернення 07.07.2018).

[104] Андреев Э., Славик Б. Должны разобраться... Правда. 1989. 2 дек. № 336 [26054]. С. 3.

яку можливість поповнити свої скрині … найбільш переслідуваними були особи, що володіють значними статками …»[105].

Релігія може бути одним з, але не єдиним інструментом управління людьми. Стосовно розвитку суспільства під абсолютною владою релігії К. Маркс писав: «Весь прогрес полягав в тому, що уявно панівні метафізичні, політичні, правові, моральні та інші уявлення також зводилися до сфери релігійних, або теологічних, уявлень, та ще в тому, що політична, правова, моральна свідомість оголошувалася релігійною, чи теологічною, свідомістю, а політична, правова, моральна людина — в остаточному підсумку «людина взагалі» — оголошувалася релігійною людиною. Панування релігії передбачалося заздалегідь. Мало-помалу всяке панівне ставлення стало оголошуватися релігійним ставленням і перетворювалося в культ — культ права, культ держави і т. ін. Всюди фігурували тільки догми і віра в догми. Світ канонізувався в усе більшому обсязі, поки, нарешті, високоповажний святий Макс не зміг оголосити його святим enbloc і таким чином покінчити з ним раз і назавжди»[106].

Незникаюча енергія, про яку пише О. Молотков, повинна проявитися в прагненні до постійного вдосконалення людини, суспільства, держави без повторення помилок, зроблених в минулому. Радянська ідеологія пережила всі стадії свого розвитку. Вона вичерпала свої можливості, пережила етап гальмування розвитку суспільства і дійшла до етапу повної невідповідності реальним потребам соціуму. Повернення до радянської ідеології було б помилкою, однак це не означає, що окремі її ідеї, наукові напрацювання, а також емпірична база не можуть бути використані при формуванні ідеології сучасного суспільства.

Стан сучасного суспільства свідчить про те, що гіпотеза стосовно того, що на рівні підсвідомості українським народом керує нова ідеологія, відповідає дійсності. Глобальні зміни у взаєминах людини з природою суттєво відобразилися на суспільному та державному житті. Незважаючи на те, що технократична ідеологія має всеосяжний і всепоглинаючий характер і на її підставі формуються всі інші види ідеологій, в тому числі державна ідеологія, вона все ще залишається на рівні підсвідомості.

В умовах панування технократичної ідеології розумна техніка вплинула на розумність людини. Якщо в XX столітті вчені писа-

[105] Wright T. Narratives of Sorcery and Magic. NewYork, 1852. p. 325.

[106] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 1. С. 6.

ли про те, що «культура суспільства є продуктом творчих зусиль та щедрої фантазії творчих особистостей — релігійних пророків та святих, вчених, великих (і не тільки великих) письменників, художників, журналістів, філософів, старійшин та мудреців,— чий світогляд припав до серця їх сучасникам і нащадкам»[107], то в XXI столітті вчені звертають увагу на провал епохи Просвітництва, який призвів до сприйняття світу в якості хаосу. Загальносвітова криза є невідворотним наслідком формування постмодерністської свідомості, спрямованої на «заперечення всякого роду норм і традицій — етичних, естетичних, методологічних і т. ін., на відмову від авторитетів будь-якого рангу, починаючи від держави, великої національної ідеї, моральних парадигм і закінчуючи правилами поведінки людини в спілкування з іншими»[108].

Під впливом технократичної ідеології людина із матеріального світу поступово переміщується в цифровий простір, в якому існують свої правила співіснування та спілкування різних суб'єктів. До того часу як технократична свідомість заволоділа умами людей, їм була потрібна ідеологія справедливого суспільства, здатного задовольнити потреби більшої частини його членів. Створюючи проекцію «благого життя», технократична ідеологія віртуально задовольняє потреби людей, що сприяє розриву соціальних зв'язків у реальному житті. Мовна форма спілкування перестає бути єдиним засобом впливу на свідомість людей. Технократичні знаки та символи стали невід'ємною частиною людського життя.

Технократична ідеологія вплинула на формування думки про те, що незалежність і самостійність відносні поняття. Взаємопроникнення та взаємовплив різних соціальних систем існували завжди. Причиною тому були: захоплення території, імміграція, економічні відносини, спільна історія, генетична схожість народів і т. ін. Однак тільки з появою Інтернету міжлюдська комунікація не обмежується соціальним простором. Будь-які внутрішньодержавні політичні, економічні, соціальні питання можуть стати предметом обговорення всього світу, що в кінцевому підсумку формує громадську думку українців.

Політико-правова система України та механізм її реалізації свідчать про те, що в Україні виникла гібридна ідеологія, яка являє

---

[107] Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. Американская социология. Москва, 1972. С. 346.

[108] Нарижный Ю. Философия постмодернизма. URL: http://postmodern.in.ua/?p=1695 (дата звернення 12.02.2016).

собою, стихійне поєднання марксистсько-ленінської і капіталістичної ідеологій. Деякі вчені впевнені, що за радянських часів створювалася видимість наявності права там, де його немає і бути не може. Так, В. С. Нерсесянц переконаний в тому, що «історія правової та політичної думки радянського періоду — це історія боротьби проти державності і права в їх некомуністичному сенсі і значенні, проти юридичного світогляду, історія заміни правової ідеології ідеологією пролетарською, комуністичною, марксистсько-ленінською, історія інтерпретації установ і установлень тоталітарної диктатури як «принципово нової» держави і «відмираючих» по мірі такого просування до обіцяного майбутнього»[109]. Інші вчені вважають цілком безперечним той факт, що марксистська модель соціалізму скрізь мала значне посилення права і його репресивних функцій, ніж їх скасування. Як пише В. В. Дудченко, «погляд марксиста спрямований у майбутнє, коли соціальна гармонія буде виражати первісне добро, яке закладено в людину, вияв якого тепер не буде унеможливлюватися інститутом приватної власності. Однак такий соціальний рай не може виникнути відразу — звідси маємо парадокс у вигляді перехідного — а насправді нескінченного — періоду, коли роль держави, а разом із нею і апарату примусу, непомірно зростає»[110].

Владик Сумбатович Нерсесянц *(2 жовтня 1938, Степанакерт, Нагірно-Карабахська автономна область Азербайджанської РСР — 21 липень 2005) — радянський і російський учений-юрист, фахівець в області філософії права, політичних і правових наук.*

Згідно з марксистсько-ленінською ідеологією право є лише засобом нав'язування всьому населенню того, що більша частина суспільства вважає вигідним для своїх економічних інтересів. Через інші види ідеологій право сприймається людиною як засіб захисту прав, свобод та інтересів кожної окремої людини. «Головна відмінність правових систем, що утворилися на пострадянському просторі,— пише Х. Бехруз,— полягає в незначній ролі права в житті суспільства, а також в слабкому функціонуванні механізмів грома-

[109] История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: НОРМА–ИНФРА.М, 1999. С. 641.

[110] Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса: Юридична література, 2006. С. 228.

дянського суспільства, в основі яких лежать процеси підвищення самостійності та активності суб'єктів суспільного життя»[111].

Ідея про громадянське суспільство має тривалу історію становлення. Про неї писали багато видатних філософів: Арістотель, Платон (в епоху античності); Аврелій Августин (в епоху середньовіччя); Н. Макіавеллі (в епоху відродження); Д. Юм, А. Фергюсон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Г. Гегель (в епоху Нового часу). Проте для пострадянських держав ідея про громадянське суспільство стала актуальною тільки після розпаду СРСР. До цього часу вищою формою існування суспільства вважався комунізм[112].

З 1991 року в Україні почався процес становлення громадянського суспільства, характерний для держави з ринковою економікою. В правовій сфері цей процес розпочався з підготовки проектів Конституції України в редакції від 1 липня 1992 року[113] та 26 жовтня 1993 року[114], які відрізнялися наявністю спеціального розділу про громадянське суспільство. В ст. 64 проекту Конституції України було передбачено: «Громадянське суспільство ґрунтується на засадах свободи і рівноправності людей, самоорганізації і саморегулювання. Держава підпорядковується служінню громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості»[115]. Однак на той момент у людей не було чітких уявлень про громадянське суспільство. Тому до Конституції України 1996 року воно так і не увійшло.

У юридичній літературі існує думка, що з виданням в 2012 році УП України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» завершився етап наукового і політико-правового визначення сутності і ознак громадянського суспільства[116]. Було передбачено, що «стратегія виходить із

---

111 Бехруз Х. Сравнительное правоведение: учебник для вузов. Одесса: Фенікс; Москва: ТрансЛит, 2008. С. 460.

112 Коломиец Ю. Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, Т. 2. С. 73.

113 Про проект нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 1 липня 1992 року N2525-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 37. Ст. 550.

114 Проект Конституції України від 26 жовтня 1993 року. Голос України. 1993. 26 жовт.

115 Там само.

116 Латинов Я. А. Общенаучные предпосылки исследования роли уголовного права в обеспечении развития «гражданского общества» в Украине: столкновение методологических подходов попперианства марксизма-ленинизма. Форум права. 2013. № 1. С. 582. URL: http: archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13Ljaiml.pdf (дата звернення 03.07.2014).

розуміння громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації»[117]. Таке визначення громадянського суспільства створювало враження, що держава намагається зняти з себе відповідальність за реалізацію основних прав і свобод людини і громадянина та перекласти її на громадянське суспільство. Якщо основні права і свободи людини не реалізуються, то в цьому винна або сама людина, тому що не користується існуючими формами публічної громадської активності, або саме громадянське суспільство, яке не захищає своїх громадян. При цьому держава нібито робить все можливе для формування громадянського суспільства в Україні.

В Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затвердженій УП України від 26 лютого 2016 року № 68/2016, ця помилка була виправлена. Стратегія на 2016–2020 роки спирається на базові цінності відносин між демократичною державою і громадянським суспільством, зумовлена становленням такого суспільства як основи народовладдя та прагненням створити належні умови для ефективної взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу задля модернізації України, підвищення добробуту і створення рівних можливостей для всіх[118]. В ній визначені основні проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні. Згадується про те, що взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськістю залишається малоефективною через недостатню прозорість діяльності цих органів та забюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри.

Такий стан взаємин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадським суспільством обумовлений існуванням гібридної марксистсько-ленінської капіталістичної ідеології. Довгий час під впливом радянського минулого люди вірили, що в обмін на беззастережну слухняність держава забезпечить необхідний життєвий рівень та безпеку населення. Але цього

[117] Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012 (дата звер-нення 02.03.2018).

[118] Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки: затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016 (дата звернення 02.03.2018).

не сталося і люди усвідомили, що всевладдя держави в ім'я світлого майбутнього (загального блага) змінилося всевладдям держави в ім'я особистих інтересів представників державної влади. Через низьку правову культуру громадяни не завжди розуміють, як можна скористатися наданими правами та свободами, діючи емоційно та непослідовно, вони не завжди усвідомлюють наслідки того, що просять у держави, це викликає скептичне ставлення працівників державних органів до громадськості. В таких умовах довірливі стосунки між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадським суспільством не можуть скластися. Гібридна марксистсько-ленінська капіталістична ідеологія є найгіршою формою капіталізму через те, що при низькій правовій культурі, слабкій активності громадянського суспільства передбачає бюрократичне насильство з боку влади в інтересах самої влади або великих транснаціональних корпорацій.

Виникнувши в XVI столітті, капіталізм відіграв прогресивну роль у розвитку суспільства, забезпечивши значно більш високу в порівнянні з феодалізмом продуктивність праці і швидкий розвиток продуктивних сил[119]. В подальшому він неодноразово доводив свою більшу економічну спроможність навіть порівняно з соціалізмом. У 20-ті роки минулого століття радянська влада через глибоку соціально-економічну і політичну кризу більшовицького режиму вимушена була перейти до Нової економічної політики, суть якої полягала у використані ринкових відносин і різних форм власності. Невідповідність непу принципам соціалізму змусила радянську владу його скасувати. Незважаючи на це, він став яскравим прикладом того, що існування різних форм власності та розвиток підприємницької діяльності можуть за короткий термін підняти економіку держави.

Питання про те, чи вдалося створити соціалізм в СРСР, є дискусійним. Існуючі точки зору з цього приводу можна поділити на кілька груп: перша група авторів вважає, що соціалізм в СРСР існував, але за збігом історичних обставин з'єднався з елементами тоталітаризму і адміністративно-командною системою; друга група авторів переконана в тому, що ідея побудови соціалізму сама по собі утопічна і нереальна; третя група авторів звернула увагу на те, що лад, побудований в СРСР, не мав нічого спільного з марксистським розумінням соціалізму, так як при ньому не було ні самоврядування

[119] Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. Москва: Политиздат, 1975. С. 167.

трудящих, ні «відмирання» держави, ні громадської (а не державної) власності на засоби виробництва; четверта група авторів вважає, що радянський лад не вийшов за межі капіталізму як способу виробництва і по суті являв собою державно-монополістичний капіталізм[120].

На відміну від соціалізму капіталізм не виділяється в якості самостійної ідеології. Він вважається економічною системою виробництва і розподілу, заснованою на приватній власності, загальній юридичній рівності і свободі підприємництва[121]. Саме завдяки теорії К. Маркса в науковій літературі почали писати про ідеологів капіталізму.

Капіталізм має свої керівні ідеї та механізми дії, тому його можна з усією впевненістю назвати ідеологією. Проте ця ідеологія стосується не всіх сфер життя людини, а головним чином економічних взаємовідносин людини та держави. Капіталізм може співіснувати як з ліберальною, так і з консервативною ідеологіями.

Незважаючи на свої позитивні риси, капіталізм має і негативні прояви. Можна погодитись з тим, що капіталізм як економічна система діє за принципом насильства: вилучення додаткової вартості у робочих, обман і розорення дрібних вкладників і підприємств-конкурентів, а також з тим, що глобальний економічний дисбаланс по осі «Північ–Південь» веде до грошового тоталітаризму, тобто фінансової залежності більшості країн світу від глобальної метрополії[122].

У зв'язку з тим, що наростання майнової нерівності, концентрація капіталу в руках вузької групи осіб і посилення впливу корпоративного сектора на політичні, економічні, соціальні інститути стало катастрофічним, від необмеженого капіталізму варто було б перейти до інтелектуального капіталізму. Існує думка, згідно з якою на зміну капіталізму матеріальних цінностей йде капіталізм інтелектуальний. Інтелектуальний капітал — це в значній мірі саме те, чого поки не можуть дати роботи та штуч-

---

120 Социализм. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 09.10.2016).

121 Дмитрук А. Капіталізм: вчора, сьогодні та завтра. Філософія і релігієзнавство. 2014. 11 січ. URL: https://tureligious.com.ua/moya-politychna-filosofiya-1-kapitalizm-vchora-sohodni-ta-vzavtra/ (дата звернення 09.10.2016).

122 Горелов А. А., Горелова Т. А. Капиталистическая идеология и политическая культура в формате глобального неоколониализма. PolitBook. 2015. № 4. С. 111. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/kapitalisticheskaya-ideologiya-i-politicheskaya-kultura-v-formate-globalnogo-neokolonializma (дата звернення 05.06.2017).

ний інтелект: розпізнавання образів і здоровий глузд. Як говорив американський економіст Лестер Туроу, сьогодні знання і вміння — єдине джерело конкурентної переваги. Сьогодні воно там, де знаходяться кращі мізки. Все інше не має значення[123]. Здоровий глузд може стати підставою для виникнення ідеї про те, що капіталізм у розумних межах повинен контролюватися державою, про те, що для збереження громадського порядку поліпшення життя еліти має супроводжуватися поліпшенням життя незаможних верств населення.

Лестер Карл Туроу *(англ. Lester Carl Thurow, 7 травня 1938, Лівінгстон, Монтана — 25 березень 2016, Уестпорт, Массачусетс) — американський економіст.*

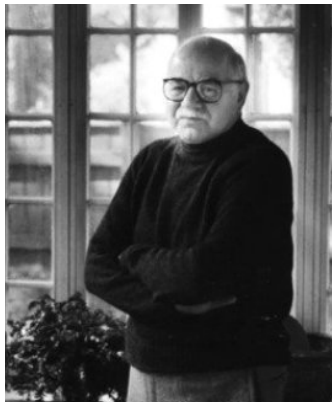
На необхідність розвитку людського (інтелектуального) капіталу звертають увагу і українські вчені. Так, на думку Є. Л. Стрельцова, саме свідома людська діяльність, трансформація її в реальну категорію соціального капіталу дає можливість соціального росту та сприяння інноваційному розвитку всієї держави. Професор Є. Л. Стрельцов нагадав про існування відомої теорії — теорії соціальної солідарності, що відображає рівень суспільного становища, яке, у свою чергу, багато в чому залежить від стану людського капіталу, відчуття «ним» свого становища в певній державності. Тому саме цей значний чинник розвитку української державності в новітній історії треба обов'язково враховувати, тим більше що недавні події за його безпосередньої участі надають таким думкам реальних аргументів[124].

Ідеологію інтелектуального капіталізму не слід ототожнювати з технократією. Технокра́тія (грец. τέχνη, «майстерність» + грец. κράτος, «влада») — ідеологія створення меритократичного суспільства, де влада належить науково-технічним спеціалістам та

[123] Туроу Лестер К. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / пер. с англ. А. И. Фета. Philosophical arkiv, Nykoping, Sweden, 2016. С. 305–316.

[124] Стрельцов Є. Л. Новітній розвиток української державності: деякі теоретичні міркування. Збірник матеріалів конференції «Будуємо нову Україну», 2015. С. 336. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4608/Strel%27tsov_Novitniy_rozvytok.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 30.04.2018).

суспільству, створеному на її основі[125]. На перший погляд ідея про те, що управління повинно базуватися на принципі, згідно з яким керівні пости повинні займати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального чи економічного походження, викликає позитивне враження, однак людина за своєю природою є не тільки раціональною, але й ірраціональною істотою. Історично так склалося, що політика має справу з зіткненням інтересів різних груп людей, управління ними часто буває результатом вольового ірраціонального рішення.

Деніел Белл *(англ. Daniel Bell, 10 травня 1919, Нью-Йорк, США — 25 січня 2011, Кембридж, Массачусетс, США) — соціолог і публіцист США, засновник теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства.*

Один з представників технократії, Д. Белл, факторами, які перешкоджають можливості перетворення науково-технічних фахівців у політично панівний клас, вважав: по-перше, те, що поряд зі знаннями й освітою найважливішими джерелами влади, принаймні в цей час, продовжують залишатися власність і політична діяльність, отже, бюрократія й власники зберігають свої позиції в правлячій еліті; по-друге, науково-технічні фахівці не є монолітно згуртованою групою з єдиними інтересами, і в реальних політичних ситуаціях учені можуть розділятися ідеологічно і різні групи вчених діятимуть разом з різними групами інших еліт[126].

Можна погодитись з тим, що «еліта знання» може ставити проблеми, ініціювати нові питання і пропонувати технічні рішення для можливих відповідей, але часто не має влади сказати «так» або «ні», але ідея політичного панування вчених та інженерів є утопією. Людину неможна зробити щасливою тільки за допомогою науки. Неможна звести до мінімуму або взагалі знищити існування трансцендентних або моральних меж для законодавця, таких як права і свобода індивіда, і відшукати замість них натуралістичні

[125] Технократія. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Технократія_(політологія)#cite_note- (дата звернення 30.04.2018).

[126] Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: монографія / за ред. В. П. Беха. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 263 с. URL: http://uchebana5.ru/cont/2316854.html (дата звернення 30.04.2018).

і терапевтичні стандарти. Неможна впровадити доктрину людської здатності до вдосконалювання, яка ґрунтується ні на божественній милості, ні на індивідуальних зусиллях, а на основі доброчинного втручання в процес виховання «розумної влади»[127]. Неможна керувати суспільством без урахування триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного) — Природного — Людського[128].

Процес соціалізації людини та гармонізації міжіндивідуальних і міжгрупових відносин, а також подолання природного індивідуального та групового егоцентризму та егоїзму багато в чому залежить від державної ідеології. Держава може впливати на механізм формування та реалізації ідеології на різних рівнях людського буття: на рівні взаємовідносин людини і Природи, людини і суспільства, людини і держави, тому дуже важливо з'ясувати її правовий та соціальний статус.

В юридичній літературі поняття «державна ідеологія», «офіційна ідеологія» і «правляча ідеологія» часто ототожнюються. Обумовлено це нашим радянським минулим, коли марксистсько-ленінська ідеологія відображалася в чинному законодавстві, забезпечувалася примусовою силою держави і реалізовувалася через державні і соціальні інститути. Її без перебільшення можна було назвати і державною, і офіційною, і правлячою.

Переосмислення історичної спадщини пострадянських держав дозволило деяким вченим звернути увагу на некоректність ототожнення понять «державна ідеологія», «офіційна ідеологія» і «правляча ідеологія». Так, на думку С. В. Мацко, поняття «державна ідеологія» і «офіційна ідеологія» слід розвести, оскільки існує реальна підстава для їх розмежування. «Офіційна ідеологія,— пише С. В. Мацко,— визнається державою в якості або єдино можливої, або такою, що абсолютно і беззастережно лідирує. … Державна ж ідеологія — лише одна з якоїсь безлічі, існуючої в даному суспільстві, вона підтримується державою, але не носить акцентовано-нормативного характеру, не примусова і тим більше не обов'язкова»[129].

Незважаючи на те, що більшість вчених як і раніше ототож-

---

[127] Там само.

[128] Коломієць Ю. Ю. Капіталістична ідеологія держави. Політико-правова доктринадержавного суверенітету в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю зі дня народження д-ра юрид. наук, проф. Л. М. Стрельцова (25.10.1918 - 24.03.1979), м. Одеса, 26 жовт. 2018 року. Одеса: Гельветика, 2018. С. 334.

[129] Мацко С. В. Государственная идеология и право современной России: теоретик-правовое исследование: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Гос. образовательное учреждение «Уфимский юридический институт». Уфа, 2003. С. 10.

нюють державну і офіційну ідеологію, міркування С. В. Мацко наштовхують на думку про існування державної ідеології де-юре і де-факто. Державна ідеологія де-юре — це офіційна ідеологія держави, яка відображається в чинному законодавстві, проголошуючи пріоритетні інтереси всіх соціальних груп суспільства щодо розвитку та зміцнення національної держави в контексті загальнолюдських цінностей. Державна ідеологія де-факто поділяється на три складові: 1) державна ідеологія, яка відображає інтереси народу; 2) державна ідеологія, що підтримує легітимність влади як такої; 3) державна ідеологія, що підтримує легітимність конкретної влади. Два останні різновиди державної ідеології теж знаходять своє відображення в чинному законодавстві, але вони не настільки очевидні як перша. Вони не проголошуються державою, тому офіційними їх назвати не можна[130].

Відображення державної ідеології в чинному законодавстві не означає, що вона автоматично стає панівною або правлячою. Правлячою ідеологія є лише на певних етапах свого становлення і розвитку. Це ясно видно з класифікації етапів становлення та розвитку ідеології, запропонованої В. С. Малицьким: «1-й етап — створення, формування ідеології; 2-й етап — поширення ідеологічних ідей, боротьба за нову ідеологію з апологетами старих ідеологій; 3-й етап — надання статусу правлячої або державної ідеології, утворення нової ідеологічної структури суспільства; 4-й етап — етап взаємного прогресивного розвитку ідеології і суспільства; 5-й етап — етап кризи і модернізації ідеологічної структури суспільства, нове «друге дихання» реформування правлячої ідеології; 6-й етап — вичерпання можливостей основоположних принципів правлячої ідеологічної доктрини і одночасно етап гальмування розвитку суспільства, його стагнація; 7-й етап — етап повної невідповідності ідеології новим умовам суспільства»[131].

Марксистсько-ленінська ідеологія, яка поширювалася в ході жорсткої міжкласової боротьби, згодом перетворилася в правлячу ідеологію завдяки тому, що впроваджувалася через державний апарат і соціальні інститути. Ідеологічні організації, створені

[130] Коломиец Ю. Ю. Государственная идеология: целесообразность существования. Справедливість у юриспруденції: теорія та практика: збірник матеріалів міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 10–15.

[131] Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Ростовский государственный университет. Ростов-на-Дону, 2006. С. 13.

комуністичною партією, розробляли і впроваджували у свідомість особистостей марксистсько-ленінське вчення, контролювали діяльність соціальних структур і різних гілок державної влади. Створюючи уявлення про кращий устрій майбутнього суспільства, марксистсько-ленінська ідеологія залишалася правлячою до тих пір, поки не перестала відповідати реальним потребам суспільства.

Історія становлення, розвитку та загибелі марксистсько-ленінської ідеології показала: 1) авторитет держави залежить від того, яку ідеологію вона проголосила і підтримує; 2) державна ідеологія повинна прагнути до того, щоб бути правлячою, але не шляхом примусового нав'язування суспільству, а шляхом створення ідеологічної структури, яка б відповідала потребам суспільного і державного життя. Державна ідеологія повинна боротися за першість, проте в чесній конкуренції і виключно на підставі більшої інтелектуальної, моральної і правової досконалості, з метою вищої ефективності.

Держава, яка не справляється зі своїми обов'язками, втрачає підтримку своїх громадян, стає слабкою і недієздатною. Це неминуче призводить до одного з двох варіантів:

1) обурені люди, втомлені своїми силами здійснювати правосуддя, знаходять свого лідера та змінюють існуючу форму правління;

2) якщо лідер, здатний повести за собою людей, не знайдений, слабка держава стає легкою здобиччю сусідніх держав[132].

Будь-яка держава асоціюється з владою, яка є невід'ємною ланкою суспільного життя. Вчені, які вивчають науку про владу, пишуть, що влада — це: 1) здатність, право і можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, здійснювати рішучий вплив на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей за допомогою різного роду засобів — закону, права, авторитету, волі, суду, примусу; 2) політичне панування над людьми, їхніми спільнотами, організаціями, над країнами та їхніми угрупованнями; 3) система державних органів; 4) особи, органи, що наділені відповідними державними, адміністративними повноваженнями, або як такі, що володіють різного роду впливом, повноваженнями за звичаєм, або як такі, що привласнили їх собі[133]. Здатність держави впливати на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей, а також контролювати та стримувати осіб, що володіють різного роду впливом

[132] Коломиец Ю.Ю. Наказание в круговороте форм правления. Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 54. С. 150– 151.

[133] Халипов В. Ф. Власть: кратологический словарь. Москва: Республика, 1997. С. 70–71.

на людей, залежить від правової ідеології.

З приводу сутності, змісту та форми правової ідеології, як і ідеології взагалі, в юридичній літературі немає єдиного підходу. Існуючі точки зору можна навести у вигляді таблиці (таблиця 3).

Таблиця 3

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми правової ідеології			
Автори, які запропонували визначення правової ідеології	*Сутність правової ідеології*	*Зміст правової ідеології*	*Форма правової ідеології*
А. Ф. Байков[134]	*Формування стандартних (типових) оцінок і правових цінностей, а також вироблення певних правових установок у носіїв правової свідомості*	*Сукупність ідей (концепцій, теорій, доктрин) про право і правовий розвиток*	*Форма не визначена*
О. О. Бєсєдін[135]	*Формування правосвідомості*	*Система правових ідей, механізм інтерпретації цих ідей, а також система державних і громадських інститутів, які впроваджують положення правової ідеології в правосвідомість*	*Основний елемент правової системи сучасного суспільства*

[134] Байков А. Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Уральская гос. юрид. академия. Екатеринбург, 2006. С. 8.

[135] Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Московский ун-т МВД России. Москва, 2011. С. 11.

Таблиця 3

В. М. Калітинський[136]	*Зображення наявного стану правової реальності та формування напрямів подальшого розвитку права*	*Правовий ідеал*	*Форма суспільної правосвідомості*
С. М. Легуша[137]	*Показ і оцінка правової реальності*	*Сукупність сталих юридичних ідей, теорій, поглядів, принципів*	*Форма не визначена*
А. М. Михайлов[138]	*Онтологізація і легітимація права в суспільній і професійній свідомості*	*Система базових юридичних ідей, цінностей, понять і концепцій*	*Форма не визначена*
М. П. Надюха[139]	*Сприяють зміцненню правомірних засад функціонування держави і суспільства, позиціонування країни в європейському та світовому просторі*	*Сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, правових цінностей, стимулів і мотивів*	*Форма не визначена*

[136] Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хмельницький ун-т управління та права. Львів, 2016. С. 37.

[137] Легуша С. М. Структура правової свідомості. Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2007. Вип. 18. С. 97.

[138] Михайлов А. М. Правовая идеология в юридической науке и социальной практике. Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции: К 60-летию Андрея Васильевича Полякова. Коллективная монография: в 2 т. Т. 2. Актуальные проблемы философии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права / под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова; предисл. Д. И. Луковской, Е. В. Тимошиной. СПб.: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2014. С. 325.

[139] Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: монографія. Київ: МП Леся, 2012. С. 344.

Таблиця 3

А. С. Ткачук[140]	*Ставлення, осмислення, усвідомлення, розуміння правової дійсності різними класами, соціальними групами на певному етапі розвитку суспільства*	*Система поглядів та ідей*	*Форма не визначена*
В. Л. Толстенко[141]	*Відбиття наявного стану правовідносин, визначення основи суспільного сприйняття правопорядку, встановлення основних цілей розвитку правової системи й системи законодавства держави*	*Цілісна систематизована сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності)*	*Елемент у структурі правової свідомості*

[140] Ткачук А. С. Правова ідеологія та правова психологія як структурні елементи правосвідомості. Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. 2012. Вип. 46. С. 60.

[141] Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвиткові сучасної Української держави і суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Київ, 2012. С. 32.

Таблиця 3

Д. Ю. Циганкова[142]	*Готова оцінка явищ і процесів правової сфери; раціоналізоване відбиття правового буття*	*Система ідей, переконань, що мають раціональний характер, створених за допомогою взаємоспрямованості впливу особистості, суспільства і держави з метою легітимації дій державно влади з формування цінностей та ідеалів, які консолідують суспільство*	*Рівень свідомості*

Деякі науковці звертають увагу на те, що теоретико-правова література — як навчальна, так і науково-дослідного характеру — в цілому продовжує радянську традицію осмислення феномена правової ідеології практично виключно як невід'ємної структурної частини правової свідомості, яка ідентифікується через контрастне зіставлення з правовою психологією[143]. Дійсно, в радянські часи загальновизнаною була точка зору, згідно з якою, «структуру правосвідомості становлять правова ідеологія — теоретична правова свідомість класів, їхні систематизовані правові погляди,

[142] Цыганкова Д. Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Академия управления МВД России. Москва, 2012. С. 32.

[143] Михайлов А. М. Понятие правовой идеологии и его место в составе теоретико-правового значения. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. 2017. Т. 21. № 3. С. 359. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-pravovoy-ideologii-i-ego-mesto-v-sostave-teoretiko-pravovogo-znaniya (дата звернення 16.04.2017).

ідеї, теорії, що формуються в процесі спеціального дослідження правових явищ, правова психологія — несистематизовані правові погляди, уявлення, почуття й настанови, які формуються в життєвій практиці людини»[144]. Одночасно в радянській літературі зазначалося, що «ідеологічна роль права, його вплив на свідомість і психологію людей досить значні»[145]. Виникає питання: як правова ідеологія, впливаючи на свідомість та психологію людей, може розглядатися разом з правовою психологією в якості однопорядкового явища в структурі правосвідомості?

Можливо, роблячи акцент на тому, що структуру правосвідомості складають правова ідеологія, як теоретична правова свідомість, і правова психологія, як сфера почуттів і життєвих установок, радянські вчені хотіли підкреслити наукову обґрунтованість і раціональність ідеології. У певному сенсі так воно і було, раціональне використання раціональних і ірраціональних методів сприяло популяризації радянської ідеології через науково-теоретичну і чуттєво-емоційну сторону свідомості і підсвідомості суспільства. Однак говорити про те, що правова ідеологія і правова психологія є однопорядковими явищами в структурі правосвідомості було б неправильно через те, що ідеологія впливає і на свідомість, і на підсвідомість (психологію) людей. Правосвідомість і правова психологія є структурними елементами юридичного світогляду, який формується під впливом пануючої ідеології.

Існуючі точки зору з приводу сутності правової ідеології свідчать про те, що ідеологія є надзвичайно складним соціальним явищем. Її сутність можна визначити або через особливість цільового призначення права, або через функціональне призначення самої ідеології. Правова ідеологія є різновидом загальнолюдської ідеології, тому вона виконує як свої власні функції, так і функції, властиві ідеології взагалі. Особливістю правової ідеології є те, що вона створює уявлення про онтологічну цінність права, а також механізм його реалізації. Онтологічна цінність права полягає в тому, що право з «чужого» перетворюється на «своє» право, яке відповідає інтересам усіх суб'єктів міжлюдської комунікації. Для того щоб бути «своїм», право повинно відповідати сучасним реаліям і бути частиною цілісної картини світу, тобто враховувати світоглядні ідеї, які існують на різних рівнях людського буття.

[144] Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. С. 625–626.

[145] Там само. С. 619.

Отже, *правова ідеологія — це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів.*

Словесно-теоретичною та знаково-образною формою правової ідеології є право. З давніх часів у науковій літературі обговорюється питання дихотомії букви та духу права. Різні аспекти цього питання досліджували: Платон, Арістотель, І. Кант, Г. Гегель, Ш. Монтеск'є, М. Гредескул, Є. Васьковський, Г. Шершеневич, А. Венгеров, С. Вільнянський, М. Вопленко, Т. Насирова і Т. Хабрієва, А. Піголкін, А. Черданцев, В. Лазарєв, П. Недбайло, Ю. Тодика, С. Шевчук та ін.[146]. Складність цього питання обумовлена його філософською природою. Термін «дух» немає єдиного визначення ні у філософії, ні в релігії. Якщо спробувати узагальнити існуючі точки зору щодо інтерпретації слова «дух», можна дати наступне визначення духу. Дух — це початок і джерело всього видимого і невидимого, це енергія, що несе всім і кожному світло і тепло, це нитка, невидима, але дуже міцна, що з'єднує всіх і вся між собою і Богом[147].

В ідеалістичній та матеріалістичній філософії дух та матерія співвідносяться по-різному. Ідеалісти вважають, що дух є первинним щодо матерії, матеріалісти вважають, що дух є вищим світом матерії. Багатовіковий спір між ідеалістами та матеріалістами, який закінчується або на користь одних, або на користь інших, свідчить про те, що дух і матерія знаходяться у нерозривному поєднанні, як душа та тіло людини. Як пише О. А. Івакін, «істина Буття — це і є Ідея Блага як справжнє Благо. Таким чином, три поняття — Буття, Істина і Благо «світяться» один в одному і малюють нам образ того самого світу ідей, про який говорив Платон. Буття — це і є справжній, ідеальний світ і не тільки чистих ідей, а й ідей ідеально втілених, якими, потрапляючи в цей світ, душа людини милується і насолоджується…»[148].

Уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, принципу, що відображає його основні, головні і суттєві риси, створює ідеологія.

---

[146] Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм. Наукові записки: Юридичні науки. 2008. Т. 77. С. 13.

[147] Коломиец Ю. Ю. «Дух» уголовного права. Безпека людини, суспільства, держави: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 жовт. 2017 р.). Київ: Київський кооперативний інститут бізнесу і права, 2017. С. 135.

[148] Ивакин А. А. Повесть о Бытии: мыслящем и мысленном: монография. Одесса: Фенікс, 2016. С. 272.

Правова ідеологія визначає кількісний і якісний зміст норм права, об'єднуючи їх в єдину систему, здатну функціонувати на практиці. На підставі викладеного можна зробити висновок, що правова ідеологія і «дух» права є тотожними поняттями. Матеріальною формою існування правової ідеології є закон, реалізація якого залежить від діяльності державного апарату, політичних партій та об'єднань, активності громадянського суспільства та окремо взятої особистості. Для того щоб бути діючою, правова ідеологія повинна відповідати інтересам усіх перерахованих суб'єктів. Як писав К. Маркс, «ідея незмінно «посрамляла» себе, як тільки відокремлювалася від «інтересу»[149].

Правова ідеологія, як і ідеологія взагалі, виконує наступні функції: гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну. Виступаючи різновидом державної ідеології, правова ідеологія виконує функцію легітимності влади. На функціональному рівні правова ідеологія відрізняється від усіх інших ідеологій функцією попередження та вирішення конфліктів. Ми приєднуємося до точки зору Ю. М. Оборотова, згідно з якою «як традиційні, так і сучасні суспільства асоціюють право з добром і справедливістю. Разом з тим право в більшій мірі пов'язане зі злом, оскільки, породжене злом, воно здатне запобігти нещастю»[150]. Демонструючи та забезпечуючи порядок та справедливість в суспільстві, а також можливість відповідальної реалізації власної свободи індивідами, правова ідеологія сприяє попередженню та вирішенню конфліктів.

1.2. Ідеологічна обумовленість методології науки кримінального права

Кожне наукове дослідження передбачає використання певних методів. Однак вчені, як правило, обходять стороною питання про ідеологічну обумовленість методів наукового пізнання.

[149] Яковлев М. В. Идеология (Противоположность марксистско-ленинской и буржуазных концепций). Москва: Мысль, 1979. С. 26.

[150] Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. С. 31.

Без ідеологічної складової методологічний інструментарій перетворюється в розладнаний механізм непотрібних деталей. Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу ідеологічної зумовленості методів наукового пізнання, доцільно встановити стан методології на сучасному етапі розвитку юридичної науки.

Деідеологізація держави та суспільства, розпочата одразу після розпаду Радянського Союзу, призвела до того, що наукові дослідження в галузі кримінального права поступово втратили свою цілісність. Відмовившись від методологічного монізму, обумовленого марксистсько-ленінською ідеологією, наукове співтовариство перейшло до методологічного плюралізму. Незважаючи на те, що вчені отримали право на свободу наукової творчості, методологічний плюралізм призвів до несприятливих наслідків. Як справедливо зауважив В. В. Сорокін, «ідейна всеїдність плюралістичної методології вироджується в абсолютну порожнечу і демагогію, в якийсь спеціалізований вагон для курців і некурців одночасно. Коли нормою стають всі норми. Навіть ті, що взаємовиключають і взаємозаперечують одна одну ...»[151].

Стосовно кримінального права проблема методологічного плюралізму полягає не в тому, що відносно одних і тих же правових явищ існують різні методологічні позиції і трактування, а в тому, що багато інститутів кримінального та кримінально-процесуального права є сукупністю кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, розроблених на основі різних методологічних підходів. У результаті кримінальне право перетворюється в безсистемну галузь права, позбавлену належної форми реалізації.

Негативне ставлення до методологічного плюралізму, яке живе в нас і, можливо, є інерцією радянського етапу розвитку науки, деякі вчені пояснюють бажанням до уніфікації, приведення точок зору до однієї пануючої[152]. І в радянські, і в пострадянські часи вчені звертали увагу на недостатню вивченість в юридичній літературі методологічних основ кримінального права. За радянсь-

[151] Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России: монография. Москва: Проспект, 2007. С. 62.

[152] Павлов В. И. Классическая доктрина конституционализма и современная антропология права в ситуации кризиса ценностей. Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового госу-дарства: материалы междун. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. С. 137.

ких часів про це писали: О. А. Герцензон[153], Ю. А. Демидов[154], І. С. Ной[155] та ін. В сучасний період цю обставину відзначили: Ю. В. Голік[156], А. Е. Жалінський[157], Ю. І. Ляпунов[158], С. В. Хилюк[159] та ін.

Фахівці у сфері кримінального права, як галузі, що має безпосередній зв'язок з практикою, до методології досить часто ставляться формально через те, що зайняті вивченням більш прикладних питань. В умовах стабільності методологія юридичної науки сприймається ними як даність і рідко глибоко осмислюється, в умовах кризи через велику кількість методологічних підходів у загальній теорії права серед них поширеним стає або методологічний анархізм, або методологічний нігілізм.

Наслідком методологічного анархізму є те, що дослідження у сфері методологічних основ кримінального права носять мозаїчний, безсистемний характер. Вони розкривають, як правило, одну з численних проблем методології кримінального права і не створюють загального уявлення про методи і методики кримінально-правової теорії. Методологічний нігілізм призводить до того, що методологія в роботах кримінально-правової спеціалізації або просто прикрашає наукові тексти, або формально є необхідною їх частиною при написанні кандидатських і докторських дисертацій.

Тим часом кожний умовивід передбачає використання певних методів. Суть проблеми полягає в тому, яким це використання буде: неосмисленим на рівні підсвідомості або усвідомленим, аргументованим, таким, що становить єдину узгоджену методологічну основу.

В юридичній літературі термін «методологія» використовується в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі методологія науки — вчення про принципи побудови, форми і способи наукового

---

153 Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Москва: Юрид. литература, 1970. С. 13.

154 Демидов Ю. А. Предмет и методология науки уголовного права. Личность преступника и уголовная ответственность: межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. С. 5. URL: http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html (дата звернення 18.09.2016).

155 Ной И. С. Метод уголовного права. Личность преступника и уголовная ответственность: Межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. С. 17. URL: http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html (дата звернення 18.09.2016).

156 Голик Ю., Иногамова-Хегай Л., Комиссаров В., Номоконов В. О национальной концепции уголовного права. Уголовное право. 2006. № 2. С. 20.

157 Жалинский А. О современном состоянии уголовно-правовой науки. Уголовное право. 2005. № 1. С. 21.

158 Ляпунов Ю. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны. Уголовное право. 2005. № 1. С. 48.

159 Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. Кримінальне право України. 2006. № 5. С. 43–53.

пізнання[160]. Стосовно юридичної науки — це а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення (теорія) про їх використання при вивченні державно-правових явищ[161]. У вузькому сенсі під методологією розуміється вчення про методи пізнання. Так, в німецькомовному філософському словнику видавництва «Метцлер» методологія визначається як вчення про методи, що мають на меті отримання наукових знань, причому в строго формальному вживанні ставлячись до теорії науки, в практичному ж плані займаючись будь-якою наукою як формою людської поведінки[162].

Основною причиною неузгодженості розрізненості наукових досліджень є розуміння методології у вузькому сенсі. Його прихильники не враховують те, що метод носить лише інструментальний характер до тих пір, поки не обраний вектор пізнання, а саме відповідний підхід до пізнання правової дійсності. Як правильно зауважив В. П. Казімірчук, «методологія — це система координат, а метод — вектор пошуку і дії. Система координат може бути побудована тільки на основі прихильності якої-небудь однієї методологічної лінії, що не виключає прагнення в міру накопичення знання об'єднати різні інтелектуальні традиції і підходи. Це визначається дійсними потребами пізнання»[163].

Використання методології в широкому сенсі дозволило б запобігти переходу методологічного плюралізму в методологічний анархізм, який носить руйнівний характер. Методологія в широкому сенсі складається з декількох рівнів. Так, Ю. В. Голік вважає, що методологія — «поняття інтегративне, яке об'єднує в собі ряд компонентів: світогляд і фундаментальні теоретичні концепції, діалектичні категорії і закони, загально- і приватнонаукові методи»[164]. С. В. Хилюк виділяє три рівня методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий та конкретно-науковий[165].

---

[160] Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2005. Т. 9. С. 34.

[161] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Харків: Консул, 2002. С. 150.

[162] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 17.

[163] Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. Москва: Юридическая литература, 1965. С. 41.

[164] Философия уголовного права / сост., ред. и вступ. ст д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 43.

[165] Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. Кримінальне право України. 2006. № 5. С. 43–53.

На думку П. М. Рабіновича, до складу методології входять:

— «філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей і можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них);

— загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або в більшості наук (наприклад, структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури, скажімо, аналіз, синтез і т. ін.);

— групові методи, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук, наприклад, тільки у суспільствознавстві (скажімо, метод конкретно-соціологічного дослідження);

Мокринський Степан Петрович *(10 лютого 1866, с. Хмелівка Саратовського повіту Саратовської губернії — не раніше 1928) — юрист, ординарний професор кафедри кримінального права і кримінального судочинства юридичного факультету Томського університету.*

— спеціальні методи, тобто такі, котрі прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, в юриспруденції — це способи уяснення (тлумачення) норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики)»[166].

З огляду на те, що за своєю природою кримінальне право являє собою складний соціальний феномен, структурний склад методології, запропонований П. М. Рабіновичем, доцільно було б доповнити міждисциплінарними методами. У кримінально-правовій літературі ставлення до методів інших галузей науки є неоднозначним, незважаючи на те, що осмислення нових методів пізнання почалося ще на рубежі XIX–XX століть.

Так, в дореволюційний період російський вчений С. П. Мокринський у своїй статті «Система і методи науки кримінального права», з одного боку, визнав обов'язковість «соціологічного і антропологічного вивчення злочинності для кожного криміналіста, і для кримінального політика особливо, тому що не можна боротися з небажаним яви-

[166] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Харків: Консул, 2002. С. 150.

щем, не знаючи його причин», з іншого боку, спробував закласти автономію кримінального права та кримінології, зазначаючи те, що етіологію злочинності не можна розглядати як галузь науки кримінального права[167]. Ця позиція викликала іронічну критику з боку А. І. Бойко. На його думку, в умовиводі С. П. Мокринського міститься наступний логічний початок: «… корисно дивитися на злочинність «в живу», поверх одновимірних догматичних очок, але розширення інструментальної бази класичного кримінального права за рахунок нових методів недоцільне; будемо користуватися готовими відомостями і оцінками з боку, але без запрошення порушників класичного напряму у свої ряди; не допустимо відступу від дівочої дисциплінарної чистоти галузевої науки»[168]. Безперечно, кримінальне право має свою специфіку, але його специфіка не виключає можливості використання інших міждисциплінарних методів.

Вчені різних галузей знання намагаються створити картину світу з чіткими кордонами, в той час як у реальному світі таких кордонів немає. Всі явища і процеси взаємопов'язані і є одним цілим. А оскільки кожна кримінально-правова норма повинна мати сенс і відповідний механізм реальної дії, використання комплексу методів наукового пізнання (в тому числі міждисциплінарних) є необхідним. Як писав М. С. Таганцев, «з життя для життя — ось девіз, який повинен бути написаний на прапорі законодавця»[169]. «Розвиток комплексних, міждисциплінарних досліджень (у сукупності із представниками інших наук, і не тільки юридичних),— пише Ю. В. Баулін,— дозволив би масштабно досліджувати кримінально-правові явища, розробляти нові технології у сфері правозастосування»[170].

З'ясувавши зміст методології, необхідно визначити її форму (сформулювати її поняття), бо методологія являє собою не просто сукупність різних рівнів пізнання, але й систему підходів і методів наукового пізнання, які відносяться як до форми, так і до змісту досліджуваного об'єкта.

Напередодні розпаду Радянського Союзу характерним вважалося наступне визначення методології науки кримінального

[167] Мокринский С. П. Система и методы науки уголовного права. Вестник права. 1906. Часть III. С. 22.

[168] Бойко А. И. Система и структура уголовного права. В 3 т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. Ростов н/Д: СКАГС, 2008. С. 201.

[169] Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Москва: Наука, 1994. Т. 1. С. 17–18.

[170] Баулін Ю. В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 29–42.

права: «таке, що базується на принципах матеріалізму наукове пізнання (дослідження) сутності кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, які адекватно відображають їх діалектичний розвиток»[171].

В сучасній науці кримінального права матеріалізм перестав бути основним підходом, але разом з ним зникло прагнення зрозуміти сутність кримінально-правових інститутів. Сумно те, що від питання про сутність права відійшли не тільки в науці кримінального права, а й в юридичній науці взагалі. Як справедливо зауважив К. В. Горобець, «юридична наука при формуванні нової методології намагається відійти від питання про сутність права, замінюючи його проблематикою статусу права в контексті тієї чи іншої парадигми»[172]. На думку вченого, «чи йде мова про примат процесуального права над матеріальним або навпаки; наявність поділу права на приватне і публічне; про систему форм і джерел права,— це все інституційні елементи, що виражають суще права, але не його сутність»[173].

У зв'язку з тим, що у своїх наукових дослідженнях вчені рідко виходять за межі догматики кримінального права і процесу, а також мало займаються проблемами фундаментального характеру, В. В. Лунєєв, а слідом за ним і С. О. Бочкарьов звернули увагу на виникнення «нової дружньої школи логіко-догматичного апологічного напрямку», в рамках якої підготовка юристів здійснюється на основі логічного і догматичного аналізу правових явищ з вибірковою оцінкою реалій[174].

Наука, недостатньо пов'язана з реальністю, не може привести до очікуваних результатів. І хоча посилатися на класиків марксизму-ленінізму вже не модно, навряд чи можна посперечатися з висловлюванням К. Маркса про те, що «не людина існує для закону, а закон існує для людини; законом тут є людське буття…»[175]. Слушним видається вислів В. М. Кудрявцева про те, що люди і їх цінності в «XXI

---

171 Горбуза А. Д. Понятие методологии уголовно-правовой науки. Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Свердл. юридич. ин-т им. Р. А. Руденко, 1990. С. 11.

172 Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: моногр. Одесса: Фенікс, 2013. С. 45.

173 Там само. С. 45.

174 Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. Российский журнал правовых исследований. 2015. № 1 (2). С. 62.

175 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. Т. 1. С. 252.

ст. вже не ті, що сто чи навіть п'ятдесят років тому»[176]. Однак у цілому методологія пізнання права повинна залишатися незмінною. Наприклад, можуть змінюватися філософсько-світоглядні підходи до права, але не повинна порушуватися гармонія між особистісним і соціальним, свободою і владою, переконанням і примусом. Як свідчить історичний досвід, зрушення в ту чи іншу сторону призводить до дисбалансу в державі і суспільстві, наслідком якого є загострення політичної обстановки. З розвитком науки і техніки оновлюватися можуть і методи наукового пізнання, проте навіть в оновленому вигляді вони повинні являти собою єдину систему, а дослідження повинні бути глибокими, всебічними і максимально об'єктивними, інакше дослідження вчених будуть приносити більше шкоди, ніж користі.

На підставі викладеного можна запропонувати наступне визначення *методології науки кримінального права — це обумовлена філософсько-світоглядним підходом система загальнонаукових, групових, спеціальних і міждисциплінарних методів наукового пізнання форми і змісту кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, адекватно, відображаючих діалектичний розвиток сучасного суспільства*[177].

Найбільш складним для науки кримінального права є питання про вибір філософсько-світоглядного підходу. Будучи представниками конкретно-прикладної науки, вчені в галузі кримінального права звикли користуватися готовими філософськими визначеннями. В радянські часи потреби в розробці нової філософської концепції не було. Як правильно зауважив О. В. Сердюк, «методологічна проблематика із кінця 1920-х рр. була витиснута зі сфери наукового дослідження. Пануюча доктрина у філософії науки виходила з суто нормативного бачення методології, що задається конкретній науці ззовні, у вигляді готових процедур дослідження, що випливають з робіт К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна»[178].

Навіть після ослаблення ідеологічних обмежень в 1960-х рр. «марксистська методологія пізнання» формувалася за межа-

---

[176] Кудрявцев В. Н. Науку уголовного права пора модернизировать. Уголовное право. 2006. № 5. С. 130–131.

[177] Коломиец Ю. Ю. Методология науки уголовного права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 1(6). С. 9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 08.07.2018).

[178] Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. Актуальні проблеми держави та права. 2005. Вип. 24. С. 219.

ми правової науки[179]. Очевидно, проблема полягала не тільки в пануванні марксистсько-ленінської ідеології, а в небажанні правознавців виходити за рамки юридичної проблематики.

Михайло Соломонович Строгович *(17 (29) вересня 1894, Санкт-Петербург — 13 лютий 1984, Москва) — радянський правознавець, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії наук СРСР (1939).*

Так, М. С. Строгович в 1965 році писав: «Юрист ніколи не повинен покидати, образно висловлюючись,«юридичний ґрунт», не повинен брати на себе вирішення питань, що не відносяться до його компетенції, тобто не повинен переставати бути юристом»[180]. Погоджуючись з даним висловом, М. Ф. Орзіх зазначив, що воно не виключає вимоги єдності філософського, соціологічного і спеціально-юридичного підходів[181].

У філософії існують два основних напрямки (ідеалістичний і матеріалістичний) щодо бачення світу і два основні методи (метафізичний і діалектичний) щодо пізнання світу. Від вибору напрямку бачення світу і від методу пізнання світу залежить буття права. Наприклад, прихильники матеріалістичної методології ототожнюють правову реальність з позитивністю (від лат. positives — позитивний, той, що стверджує: дійсно наявний, фактичний). В результаті виникає позитивістський підхід до права. Прихильники нематеріалістичної методології виділяють два види реальності, а саме реальність фізичну, або позитивну, і реальність думки. В результаті виникають ідеї про природне або божественне право і т. ін.

За радянських часів філософсько-світоглядною основою кримінального права вважався історичний матеріалізм і матеріалістична діалектика. Одні сучасні вчені, як і раніше, вважають, що «методологія являє собою систему категорій діалектичного

---

[179] Комплексные социально-правовые исследования: опыт и проблемы. Москва: Наука, 1977. С. 26.

[180] Строгович М. С. Методологические вопросы юридической науки. Вопросы философии. 1965. № 12. С. 14.

[181] Орзих М. Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / сост.: А. Р. Крусян, А. А. Езеров; вступ. ст. С. В. Кивалов. Одесса: Юридична література, 2015. С. 102.

та історичного матеріалізму, що дозволяє досліджувати і практично застосовувати пізнані закономірності, сутність, зміст кримінально-правової боротьби зі злочинністю»[182]. Інші критикують такий підхід до методології кримінального права, звертаючи увагу на те, що, «проголошуючи використання діалектичного методу, вчені зазвичай не уточнюють, яку ж діалектику вони мають за основу своїх досліджень — матеріалістичну чи ідеалістичну (а вони є взаємовиключними в цілому ряді принципових положень), фактично ж нерідко послуговуються постулатами метафізики»[183]. Однією з обов'язкових гарантій розуміння і пізнання справжньої картини світу є усвідомлення філософсько-світоглядної спадщини попередньої епохи.

Загальновідомо, що методологічну базу марксизму становить історичний матеріалізм. Досить поширеною є думка про те, що К. Маркс зробив переворот у всьому розумінні всесвітньої історії. Оцінюючи його відкриття для науки, Ф. Енгельс писав: «В основі всіх колишніх поглядів на історію лежало, уявлення, що причину всіх історичних змін слід шукати в кінцевому рахунку в ідеях людей, які змінюються, і що з усіх історичних змін найважливішими, такими що визначають всю історію, є політичні. Але звідки з'являються у людей ідеї і які рушійні причини політичних змін — про це не замислювалися. … Маркс же довів, що вся попередня історія людства є історія боротьби класів, що у всій різноманітній і складній політичній боротьбі йшлося завжди саме про суспільне і політичне панування тих чи інших класів суспільства, про збереження панування з боку старих класів, про досягнення панування з боку нових, що піднімаються»[184].

На основі подібних роздумів виникла марксистська теорія суспільно-економічних формацій, яка означала послідовну зміну одна одною первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, соціалістичної, комуністичної формацій. Основним критерієм класифікації в формаційному підході є економічні відносини, а все інше називається надбудовою. Після розпаду СРСР багато з тих, хто дотримувався формаційного підходу, відмовився

---

[182] Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении: учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2002. С. 8.

[183] Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після встановлення її державної незалежності (питання Особливої частини): автореф. дис.. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський нац. ун-т. Львів, 2008. С. 10.

[184] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 89.

від нього і звернувся до пошуку інших теоретичних підходів до історичного процесу. Одним з таких підходів є цивілізаційний підхід. На відміну від формаційного підходу цивілізаційний виходить з того, що держави розвиваються по-різному, а не йдуть загальним шляхом розвитку. У цивілізаційному підході основним критерієм виступає культурний фактор (релігія, світорозуміння, світогляд, історичний розвиток, особливості ландшафту, своєрідність звичаїв та ін.)[185].

Протягом XX століття цивілізаційний підхід інтенсивно розроблявся в «противагу» марксистському формаційному підходу. У сучасний період на Заході даний підхід пережив пік своєї популярності. Тоді як в країнах колишнього Радянського Союзу його рейтинг продовжує зростати. Вивчаючи історичний розвиток суспільства, не можна обмежуватися розглядом ідейних мотивів людської діяльності і не досліджувати того, чим викликаються ці мотиви, якими матеріальними причинами вони породжуються. Підтримуючи матеріалістичне розуміння історії К. Маркса, Ф. Енгельс справедливо зауважив, що кінцеві причини всіх суспільних змін і політичних переворотів треба шукати не в головах людей, не в зростаючому розумінні ними вічної істини і справедливості, а в змінах способу виробництва; їх треба шукати не у філософії, а в економіці відповідної епохи[186].

Цю істину давно засвоїли і враховують у ході наукових досліджень американські і європейські університети. Так, німецький вчений В. Вайгель доцільним вважає проведення економічної експертизи з метою виявлення економічних наслідків нормативно-правових актів. Основну причину неефективності правових норм він бачить в тому, що правознавство не володіє теорією людської поведінки і економікою впровадження норм[187].

Від економічної моделі суспільства залежить і методологічна база наукового дослідження. В суспільстві з ринковою економікою в центрі уваги знаходиться окремий індивідуум, а раціональність людини зводиться до прагнення максимізувати отримання задоволення від товарів, якими вона володіє, в суспільстві з соціалістичною економікою в центрі уваги знаходиться суспільство, а раціональність людини зводиться до усвідомлення необхідності діяти на благо

---

185 Типы государства. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 20.02.2017).

186 Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 147.

187 Вайгель В. Економічний аналіз права: чому він водночас необхідний та спірний. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2007. Вип. 45. С. 34.

всього соціуму з тим, щоб знайти духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Професор С. Ф. Денисов, вивчаючи періодизацію вітчизняної кримінально-правової науки, дійшов висновку про можливість об'єднання формаційного і цивілізаційного підходів, а також досягнення таким чином необхідної об'єктивності під час дослідження історичного шляху, пройденого людиною[188].

Об'єднати формаційний і цивілізаційний підходи не уявляється можливим. Йдеться про різні підстави періодизації історії, які обираються вченими в залежності від мети і завдань дослідження. Наприклад, М. Є. Котельников у своїй докторській дисертації «Діалектика науки і ідеології в історичному розвитку марксизму (соціально-філософський аналіз)» робить акцент на тому, що «якщо формаційна теорія зорієнтована на логічну процедуру типологізації суспільства шляхом зведення індивідуального до соціального, то цивілізаційний підхід, навпаки, базується на зведенні соціального до індивідуального, визначенні міри соціальності в людині»[189]. Кожний підхід має право на існування через те, що: по-перше, жодна теорія не може бути абсолютною; по-друге, вибір того чи іншого підходу залежить від мети і завдань дослідження; по-третє, як справедливо зауважив К. Ясперс[190], сучасна наука ні до чого не ставиться байдуже, для неї все має науковий інтерес; вона займається одиничним і дрібним, будь-якими фактичними даними як такими.

Історичний матеріалізм як метод пізнання, запропонований К. Марксом, можна використовувати і в ході сучасних наукових досліджень. При цьому слід пам'ятати, що, розкриваючи матеріальну обумовленість суспільно-історичного процесу, історичний матеріалізм не заперечував роль суб'єктивного фактора — дій людей, класів, партій, свідомості і організованості мас — і підкреслював їх зворотний, активний вплив на базис, який їх породив. Твердження К. Маркса про те, що люди самі роблять свою історію, але вони її роблять не так, як їм заманеться, за обставин, що не самі вони вибрали, а які безпосередньо є в наявності, надані ним і перейшли

---

188 Денисов С. Ф. Періодизація вітчизняної кримінально-правової науки. Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка). 2014. С. 162.

189 Котельников М. Е. Диалектика науки и идеологии в историческом развитии марксизма (социально-философский анализ): автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Ин-т философии Российской академии наук. Москва, 2009. С. 25.

190 Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. С. 102.

від минулого, уявляється обґрунтованим[191].

Спираючись на історичний досвід людства, К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що науковим і до кінця послідовним матеріалізм може бути лише ставши діалектичним, а насправді науковою діалектика може бути лише ставши матеріалістичною. В результаті синтезу навчань матеріалістів і діалектики ідеалістів К. Маркс і Ф. Енгельс розробили матеріалістичну діалектику, засновану на наступних принципах: 1) загальність розвитку на основі законів переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, єдності і боротьби протилежностей; 2) залежність свідомості від буття; 3) практика — як критерій і мета пізнання.

Завдяки матеріалістичній діалектиці: 1) радянське право розглядалося і знаходилося у зв'язку з усіма соціальними відносинами, які існують в суспільстві; 2) розкривалася залежність правових відносин від виробничих відносин (економічних); 3) підкреслювалося, що класові суперечності, що існують в суспільстві, породжують своєрідні функції права (право розглядалося як можливість пануючого класу керувати діями соціальних груп і класів, а також насильно видозмінювати деякі соціальні інститути)[192]. Врахування економіко-матеріалістичної основи права, соціально-класової природи права, а також діалектичного взаємозв'язку права з усіма соціальними відносинами дозволило створити реально діючий механізм реалізації норм права і включити радянське право в єдиний механізм державного регулювання.

Фатальною помилкою марксистського підходу до права виявилася можливість насильницького видозмінення деяких соціальних інститутів за допомогою права. Вона стала підтвердженням того, що будь-які соціальні зміни повинні відбуватися в суспільстві поступово, а право повинно відповідати потребам як окремо взятої особистості, так і суспільства в цілому. Основною функцією права є забезпечення громадського порядку на підставі принципів гуманізму, справедливості, рівності. Насильницьке впровадження марксистського підходу до держави та права призвело до марної загибелі мільйонів людей. Залишається сподіватися, що зроблені помилки будуть враховані і не будуть допущені знову наступними

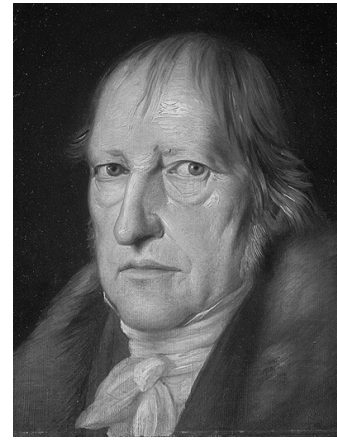
---

191 Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 1. С. 422.

192 Коломієць Ю. Ю. Філософсько-теоретична (ідеологічна) обумовленість методів наукового пізнання кримінального права. Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції: монографія / авт. кол.: С. В. Ківалов, В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко та ін.; за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2016. С. 59.

поколіннями[193].

Певний науковий інтерес має ідеалістична діалектика Гегеля. Процес розвитку Гегель описав у вигляді тріади: «Лише за цим першим розумовим моментом, коли окреме поняття затверджується у своїй обмеженості як позитивне або істинне (теза), може виявитися другий, негативно-діалектичний, момент — самозаперечення поняття внаслідок внутрішніх суперечностей між його обмеженістю і тієї істиною, яку воно повинно представляти (антитеза), та тоді вже, з руйнуванням цієї обмеженості, поняття примиряється зі своїм протилежним у новому, вищому, тобто більш змістовному, понятті, яке по відношенню до перших двох представляє третій, позитивно-розумний, або власне умоглядний, момент (синтез)»[194].

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель *(нім. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 27 серпня 1770–14 листопада 1831) — німецький філософ 19 століття, який створив систематичну теорію діалектики.*

Фрідріх Енгельс критикував гегелівську діалектику за те, що вона ґрунтувалася на ідеї про розумність всього дійсного. З умовиводу Гегеля про те, що «все дійсне в області людської історії стає згодом нерозумним, воно, отже, нерозумно вже за самою своєю природою, заздалегідь обтяжене нерозумністю; а все, що є в людських головах розумного, призначене для того, щоб стати дійсним, як би не суперечило воно існуючій уявній дійсності», Ф. Енгельс зробив іронічний висновок: «гідне загибелі все те, що існує»[195]. Незважаючи на іронічні висловлювання на адресу деяких положень гегелівської діалектики, загибель радянського ладу, заснованого на марксистсько-ленінській ідеології, є підтвердженням того, що всі громадські порядки, які змінюють один одного в ході історії, є лише

[193] Коломиец Ю. Ю. Марксизм как методологическая основа исследования права. Право и политика: история и современность: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Омск, 20 ноября 2015 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 88.

[194] Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 15.08.2017).

[195] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 375.

скороминущими ступенями нескінченного розвитку людства[196].

Можливо, нескінчена боротьба між ідеалістами та матеріалістами обумовлена тим, що кожний з них розглядає різні рівні людського буття. Очевидно, що світ людини складається з двох рівнів: ідеального і матеріального. Ідеальний світ ділиться на два види: 1) ідеальний світ, що формується під впливом матеріального світу; 2) ідеальний світ, який існує за межами свідомості на метарівні. Ідеалістичний та матеріалістичний напрями розуміння світу передбачають відповідно метафізичний та діалектичний методи його пізнання.

Обидва напрямки і обидва методи пройшли великий історичний шлях розвитку, в різні епохи їм давалися протилежні оцінки. В кінці XIX — на початку XX століття великою популярністю користувався діалектичний матеріалізм, створений К. Марксом і Ф. Енгельсом. В умовах науково-технічного прогресу і ідеалісти, і матеріалісти розуміли, що заперечувати розвиток науки неможливо. Метафізика, як метод пізнання, не визнавалася. Вважалося, що «на противагу метафізиці діалектика розглядає природу не як випадкове скупчення предметів, явищ, відірваних один від одного, ізольованих один від одного і не залежних один від одного, а як пов'язане, єдине ціле, де предмети, явища органічно пов'язані один з одним, залежать один від одного і обумовлюють один одного ...»[197].

В кінці XX — на початку XXI століття причину кризи сучасної держави і суспільства вчені побачили в забутій метафізиці. Так, С. О. Бочкарьов у своїй статті «Метафізика і її місце в структурі кримінально-правового знання», обґрунтовуючи корисність для кримінального права можливості метафізики, посилається на те, що вона відповідає за цілісність і сутність, єдність і впорядкованість, сенс і розуміння, а також кінцеві причини і цілі, знання в яких сьогодні дефіцит[198]. Здавалося б, нічого не змінилося, і прихильники діалектики, і прихильники метафізики мають на меті забезпечення єдності і цілісності світу, різниця лише в тому, що бачать вони цю єдність і цілісність по-різному.

Незважаючи на те, що в історії філософії найвизначніші

[196] Коломиец Ю. Ю. Метод пророчества К. Маркса в науке. Суспільні науки сьогодні: пос-тулати минулого і сучасні теорії: матеріали між народ. наук.-практ. конф. (м. Дніпропет-ровськ, 6–7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2015. С. 58.

[197] Сталин И. В. О диалектическом и историческом материализме. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_55.htm (дата звернення 08.07.2018).

[198] Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. Вестник ТГУ. 2014. Выпуск 8 (136). С. 150.

мислителі визначали діалектику кожен по-своєму, загальним для них є переконання в тому, що все у світі взаємопов'язане, знаходиться у вічному русі (зміні) і розвитку. У порівнянні з діалектикою метафізика є більш складною категорією, тому що є не тільки філософським методом пізнання, а й розділом філософії, який займається дослідженням первісної природи реальності, світу і буття як такого. І хоча багато хто заперечує метафізичний метод філософії, через те що з його використанням різноманітні природні, соціальні та свідомі явища вивчаються в якості постійних і таких, які не пов'язані між собою, метафізичний підхід використовується навіть прихильниками матеріалістичної діалектики. Без основоположного явища не можна почати дослідження, тому що-небудь, так чи інакше, розглядається як даність[199]. Наприклад, Ф. Енгельс, посилаючись на теорію Дарвіна, писав: «Новий погляд на природу був готовий в його основних рисах: все застигле стало текучим, все нерухоме стало рухомим, все те особливе, яке вважалося вічним, виявилося тимчасовим, було доведено, що вся природа рухається у вічному потоці і кругообігу»[200]. Перш ніж сформулювати висновок про те, що все застигле стало текучим, а нерухоме — рухомим, в основних рисах було створено новий погляд на природу.

Погляд на природу, створений К. Марксом і Ф. Енгельсом, виявився міфом. І пов'язано це не стільки з розпадом Радянського Союзу, скільки з однобічністю самого погляду. Як правильно зауважив О. О. Гріцанов, «вся «новоєвропейська картина світу», що включає у свої рамки модель Всесвіту, влаштовану згідно з механікою І. Ньютона, а також схему еволюції, що протікає по Ч. Дарвіну, є настільки ж міфологічною, як і християнська доктрина світобудови»[201]. На думку вченого, це наочно продемонстрували О. Шпенглер, А. Бергсон, М. Еліаде та ін.

У 1875 році Ф. Енгельс, аналізуючи природознавство першої половини XVIII століття, писав: «Потрібно визнати найбільшою заслугою тодішньої філософії, що, незважаючи на обмеженість сучасних їй природничо-наукових знань, вона не збилася з пантелику, що вона, починаючи з Б. Спінози і закінчуючи великими французькими матеріалістами, наполегливо намагалася пояснити

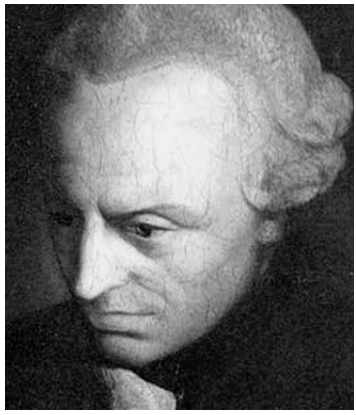
199 Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. Підприємництво, господарство и право. 2016. № 2. С. 139.

200 Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 50.

201 Грицанов А. А. Проблемы эволюции природы человека в метаисторической перспективе. Спектр антропологических учений. Москва, 2010. Вып. 3. С. 70–80.

світ з нього самого, надавши детальне виправдання цього природознавства майбутнього»[202]. На відміну від натуралістів, про яких писав Ф. Енгельс, сучасні вчені, користуючись діалектичним матеріалізмом як філософсько-світоглядною основою методології науки, втратили основні орієнтири.

В результаті в науці кримінального права з'являються висловлювання про необхідність використання нових ірраціональних методів для пояснення дійсності. Прагнення до ірраціональності є одним із проявів метафізичного підходу. Іммануїл Кант в передмові до першого видання «Критики чистого розуму» метафізику описував наступним чином: «На долю людського розуму в одному з видів його пізнання випала дивна доля: його долають питання, від яких він не може ухилитися через те, що вони нав'язані йому його власною природою; але в той же час він не може відповісти на них, тому що вони перевершують всі його можливості»[203]. Питання, на думку І. Канта, ніколи не закінчуються, тому людина «змушена вдатися до основоположень, які виходять за межі будь-якого можливого досвіду і тим не менше здаються настільки незаперечними, що навіть звичайний людський розум погоджується з ними. Однак внаслідок цього розум занурюється в темряву і впадає в протиріччя, які, правда, можуть привести його до висновку, що десь в основі лежать приховані помилки, але виявити їх він не в змозі, тому що основоположення, якими він користується, виходять за межі всякого досвіду і в силу цього не визнають вже критеріїв досвіду. Поле битви цих нескінченних суперечок називається метафізикою»[204].

Іммануїл Кант *(нім. Immanuel Kant; 1724, Кенігсберг — 1804, Кенігсберг), німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії.*

Історичний досвід нашої країни свідчить про те, що особливістю слов'янського менталітету є прагнення до створення нового на

[202] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 46.
[203] Кант И. Критика чистого разума / пер. Н. Лосского, сверен и отредактирован Ц. Арзаканяном и М. Иткиным; прим. Ц. Арзаканяна. Москва: Мысль, 1994. URL: http://www.psylib.ukrweb.net/books/kanti02/index (дата звернення 30.02.2016).
[204] Там само.

основі повного знищення або руйнування старого. У XXI столітті під впливом технократичної ідеології ми до всього звикли ставитися формально, не вникаючи в суть того, що відбувається. Питань, що стосуються людського буття, задаємо мало, відповідаємо на них ще рідше. В результаті опиняємося в знеціненому суспільстві, де немає спільної мети, єдності, справедливості, а значить, немає порядку.

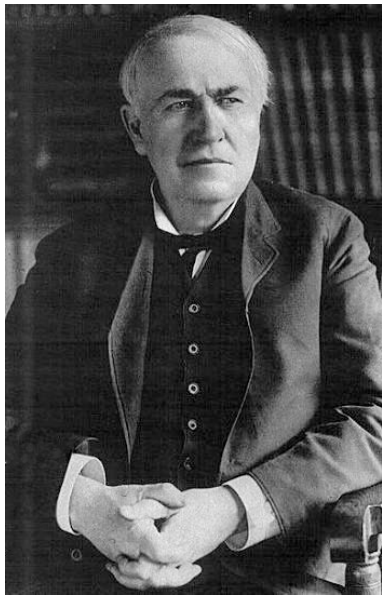
Натуралісти XVIII століття не збилися з пантелику, тому що вірили в силу творця і досконалість світу. Як писав Ф. Енгельс, «вища узагальнююча думка, до якої піднялося природознавство розглянутого періоду, це — думка про доцільність встановлених у природі порядків, плоска вольфовська телеологія, згідно з якою кішки були створені для того, щоб пожирати мишей, миші, щоб їх зжирали кішки, а вся природа, щоб доводити мудрість творця»[205].

Прихильники марксистсько-ленінської ідеології єдиною реальністю визнали реальність становлення і заборонили будь-якого роду манівці до прихованих світів і «хибних» богів. Підірвавши авторитет релігійного світу, людям дали мету і чіткі уявлення про справедливість, забезпечили єдність. Але матеріальний світ занадто недосконалий, щоб існувати без ідеального. Тому, засумнівавшись в реальності становлення, люди знову намагаються відкрити для себе світ поза світом. У результаті в науці кримінального права з'являється ірраціональний метод пізнання дійсності.

Безперечно, ідейне бачення, інтуїтивне пізнання, творчий підхід часто визначають хід пізнавальної діяльності, але прийнятними вони є тільки як доповнення раціональних методів пізнання. Науці відомі випадки, коли найвидатніші відкриття робилися уві сні. Фрідріх Кекуле, побачивши уві сні змію, яка кусає власний хвіст, здогадався про циклічну будову молекули бензолу. Дмитро Іванович Менделєєв побачив уві сні Періодичну систему елементів, Нільс Бор — модель атома, Отто Леві — механізм, за допомогою якого нервова система регулює серцеві скорочення, Гаусс уві сні відкрив закон індукції, Мендель — закони спадковості, Флемінг — пеніцилін. Всіх перерахованих вчених, незважаючи на відмінність їх культури і сфери діяльності, об'єднує одне — вони всі довго думали над проблемою, вирішення якої прийшло їм уві сні. Можна погодитися з висновком Л. В. Сухініної про те, що «пізнавальна діяльність, за аналогією світла, має хвильову природу (квантово-хвильову), що відображається в послідовності ірраціональних і раціональних

[205] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. С. 46.

складових процесу пізнання і перехід (квант) на новий рівень знання. Виділяються в пізнавальному процесі магістральні напрямки: пізнання — інтуїція — осяяння — усвідомлення — знання»[206].

То́мас А́лва Е́дісон *(англ. Thomas Alva Edison; 11 лютого 1847 Мілан, Огайо — 18 жовтня 1931) — американський вчений і винахідник, автор винаходів, на які видано 1093 патенти США та 1239 патентів інших країн.*

Як правило, ірраціональні методи пізнання неможна контролювати. Звичайно, можна взяти приклад з Томаса Едісона, який придумав винахід, що дозволяв запам'ятовувати ідеї в прикордонному стані між неспанням і сном: «Він сідав у крісло, взявши в руки важкі залізні кулі, і закривав очі. Напружено думаючи про проблему, яка його хвилювала, він впадав в дрімоту, руки розтискалися, кулі падали з гуркотом у спеціальні жолоби, будили винахідника. І він миттєво згадував рішення, що приснилося»[207]. Але кожне своє осяяння вчений повинен раціонально обґрунтувати, в іншому випадку його ідея виявиться маячнею хворої уяви.

Головною проблемою сучасної кримінально-правової науки деякі вчені вважають позитивістський підхід до наукових досліджень[208][209]. Щоб уникнути розбалансованості наукових досліджень (в разі кардинального переходу від позитивізму до метафізики), необхідно з'ясувати, чому позитивізм користується популярністю серед вчених: 1) позитивізм позбавив науку від «надмірностей» богослов'я

[206] Сухинина Л. В. Иррациональное в современном научном познании: автореф. дис. … канд. философ. наук: 09.00.01 / ФГБОУ ВПО «Тюменская государственная сельскохозяйственная академия». Тюмень, 2011. С. 11.

[207] Гарин И., Кузина С. Ученые раскрыли тайну вещих снов. Комсомольская правда Украины. 2007. 12 нояб. URL: http://kp.ua/life/13598-uchenye-raskryly-tainu-veschykh-snov (дата звернення 16.09.2016).

[208] Навроцький В. Чи перебуває українське кримінальне право в стані кризи? Юридичний вісник України. 2009. 19–25 верес. №. 38 (742). С. 7.

[209] Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. Российский журнал правовых исследований. 2015. № 1 (2). С. 68.

і поезії; 2) позитивізм прокламував необхідність раціонального, точного знання, повагу до емпіричної науки; 3) позитивістська філософія «знищила ту прірву, яка, на думку старих дослідників природи, відділяла світ неорганічний від світу органічного»[210]. В неспроможності позитивізм звинуватили через наступні причини: 1) позитивізм ухиляється від суттєвих філософських питань людського пізнання і марно намагається відокремити себе «від своєї законної матінки — від старої метафізики»; 2) апелюючи до емпіричної науки, позитивісти позбавляють себе роботи аналізувати «позадослідні» категорії (наприклад, «бог», «матерія», «душа», «свобода волі» та інші), іншими словами, позитивізм позбавлений міцного філософського принципу, обмежений сферою емпіризму[211].

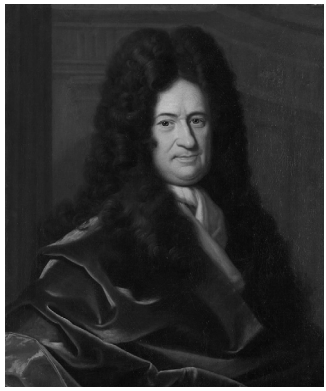
Сучасна наука кримінального права потребує як метафізичного, так і позитивістського підходу до наукових досліджень. Метафізика дозволить наповнити кримінально-правові норми змістом, позитивізм — раціонально обґрунтувати необхідність і можливість їх практичного застосування. Саме цілісність і системність наукових досліджень дозволить об'єднати кримінальне право з реальністю. При цьому кримінальне право само повинно сприйматися як єдина цілісна система і в той же час як частина інших більш загальних систем. Недоцільними уявляються дослідження вчених, які зроблені без урахування соціальних, економічних, політичних умов життєдіяльності суспільства. Не виключено, що мотиви подібних пропозицій можуть бути шляхетними і сама по собі ідея може звучати добре, але, створена без урахування сучасних реалій, вона буде, з одного боку, швидко забута, з іншого боку, буде черговим підтвердженням того, що вчені не можуть придумати нічого значущого для практики.

Сфера метафізики у структурі кримінально-правового знання повинна бути чітко визначена, інакше ми ризикуємо повторити помилки, зроблені в минулому. Як було згадано вище, за допомогою метафізики можна виявити вічні ідеї, визначити мету, забезпечити єдність світу, створити уявлення про справедливість. Ідея Г. В. Лейбніця про те, «… що у світі все відбувається не тільки за геометричними законами, але також і за метафізичними законами

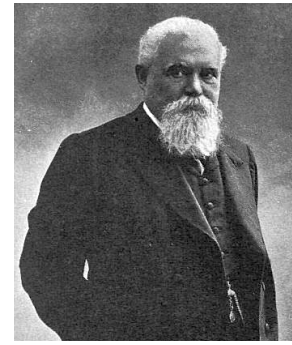
[210] Шемякина Л. И. Европейский позитивизм и народники. Современные научные исследо-вания: актуальные теории и концепции: XIV Международная науч.-практ. конф. Москва: Олимп, 2016. С. 189.

[211] Там само. С. 189–190.

вічних істин»[212], може бути перенесена і в сферу юриспруденції. Завдання правознавців зрозуміти ці вічні істини і покласти їх в основу юридичних законів. Справедливою здається точка зору М. С. Таганцева про те, що тільки та норма може бути порушена, яка має реальне життя. Для того щоб вона могла стати реальним елементом юридичного життя, норма повинна бути створена життям, а потім отримати самостійне буття[213]. Але проблема полягає в тому, що прихильники метафізичного підходу до права переконані, що «наявні знання про реальність служать однією з причин, що перешкоджають науці кримінального права в підступі до сфери метафізики. Вони не дозволяють юристам припустити думку про два світи або про два його модуси, один з яких більш реальний, ніж існуючий в їх наявності»[214].

Го́тфрід Вільге́льм Ле́йбніц *(також — Ляйбніц; нім. Gottfried Wilhelm Leibniz; 1 липня 1646, Лейпциг — 14 листопада 1716, Ганновер) — провідний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець та дипломат.*

Таганцев Микола Степанович *(19 лютого (3 березня) 1843, Пенза — 22 березня 1923, Петроград) — російський вчений-криміналіст, доктор кримінального права, голова кримінального касаційного департаменту Урядуючого Сенату (вищої судової установи в Російській імперії).*

Аналіз різних історичних епох становлення філософсько-світоглядних уявлень людини про світ і про його роль у цьому світі свідчить про те, що хаос і криза в кримінальному праві обумовлені не стільки помилками правознавців, скільки глобальними проблемами людства. Як приклад наведемо основні філософські

---

[212] Лейбниц Г.-В. Сочинения в четырех томах. Т. I / ред. и сост., авт. вступ., ст. и примеч. В. В. Соколов; пер. Я. М. Боровского и др. Москва: Мысль, 1982. С. 285. URL: http://monada2006.narod.ru/Doc/Leibnitz_t1.htm (дата звернення 16.09.2016).

[213] Таганцев Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая. Т. 1. Спб., 1902. С. 42.

[214] Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. Вестник ТГУ. 2014. Вып. 8 (136). С. 159.

ідеї історичних епох, які по черзі змінювали одна одну.

У період античності предметом філософських міркувань був видимий світ (речей) і невидимий світ (ідей). У середньовіччі акцент робився на внутрішній світ людини (осмислювалися поняття «віра» і «розум»). Філософське мислення епохи Відродження ґрунтувалося на антропоцентризмі (людина стає творцем самої себе, а значить, не потребує божественної благодаті для свого порятунку). Епоха Нового часу характеризувалася бурхливим розвитком науки і техніки (формувався експериментально-математичний світогляд). В епоху Просвітництва в основі філософської думки був раціоналізм і волелюбність (висока оцінка давалася індивідуальній свободі і здатності до розумного вирішення будь-яких питань, критично сприймалися традиції і духовні авторитети)[215].

Провал епохи Просвітництва призвів до створення особливого типу світогляду — постмодернізму, орієнтованого на «формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями стають свобода в усьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало. Постмодерністська свідомість направлена на заперечення всякого роду норм і традицій — етичних, естетичних, методологічних і т. ін., на відмову від авторитетів будь-якого рангу, починаючи від держави, великої національної ідеї, моральних парадигм і закінчуючи правилами поведінки людини в спілкуванні з іншими»[216]. Іншими словами, установкою постмодернізму є сприйняття світу як хаосу. Як зазначає О. Ю. Цендровський, «постмодерн бере початок з епістемологічної кризи і усвідомлення провалу проекту Просвітництва. … Легітимність ідеалів модерну, його авторитети і святині викриваються в їх внутрішній ірраціональності, безпідставності і руйнівності»[217].

Фетишизація предметів споживання і відсутність інтересу до метафізичних питань призвели до загибелі індустріального суспільства.

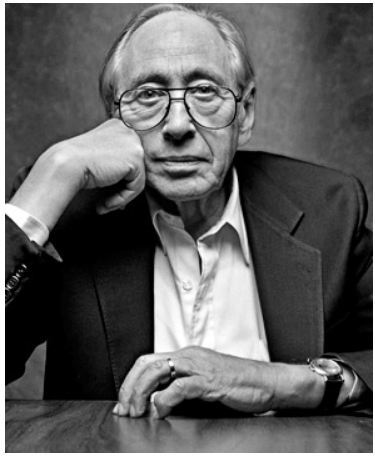
Елвін Тоффлєр у своїй роботі «Третя хвиля» докладно описав, яким чином опорні системи індустріальної цивілізації одна за однією приходять в несправність. «Криза проявляється в системі

[215] Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. Підприємництво, господарство и право. Київ, 2016. № . 2. С. 140–141.

[216] Нарижный Ю. Философия постмодернизма. URL: http://postmodern.in.ua/?p=1695 (дата звернення 17.06.2017).

[217] Цендровский О. Ю. Культурно-мировоззренческие основания глобального сетевого общества XXI в. Человек и культура. 2015. № 5. С. 1–57. URL: http://www.e-notabene.ru/ca/article_16316.html (дата звернення 17.06.2017).

соціального забезпечення. Переживає кризу система поштового зв'язку. Криза охопила систему шкільної освіти. Криза в системах охорони здоров'я. Криза в системах міського господарства. Криза в міжнародній фінансовій системі. Криза в національному питанні. Вся система Другої хвилі в цілому перебуває в кризі»,— підкреслює Тоффлєр[218].

Елвін Тоффлер *(англ. Alvin Toffler; 4 жовтня 1928, Нью-Йорк, США — 27 червня 2016, Лос-Анджелес, США) — американський письменник, соціолог та футуролог, один з авторів концепції «Інформаційної цивілізації».*

Закони Всесвіту влаштовані так, що загибель часто супроводжується народженням і навпаки. Свого часу О. Шпенглер звернув увагу на те, що лінійне уявлення про розвиток «людства» через Стародавній світ — середні віки — Новий час зробило нас сліпими щодо справжньої картини історії та її структури. «Ні хвилини не сумніваючись,— писав О. Шпенглер — констатували безглузді зміни піднесення та спаду. Час затишшя називали «природною паузою», про «час занепаду» говорили там, де, по суті, велике мистецтво вмирало, про «часи відродження» — там, де мало місце народження іншого мистецтва, в іншій країні і як вираз іншого виду людства»[219].

Про початок виникнення людства з абсолютно новим мисленням пишуть багато філософів і соціологів. Відкритим залишається питання про те, в якому напрямку повинні працювати вчені прикладних наук в умовах формування нової культури і цивілізації. В кінці XVIII — на початку XIX століття (коли мав місце захід метафізичного вчення) вузькопрактичний характер науки кримінального права намагалися подолати за рахунок осмислення кримінально-політичного матеріалу. З цією метою була створена кримінально-політична школа, яка розширила межі пізнання науки кримінального права

[218] Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2010. URL: http://modernlib.ru/books/toffler_elvin/tretya_volna/read/ (дата звернення 17.06.2017).

[219] Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск: Наука, 1993. С. 12.

роздумами не тільки про те, що існує, а й має існувати[220].

Деякі сучасні вчені засуджують такий інтерес юристів до політики. Так, на думку С. О. Бочкарьова, «юристи не беруть до уваги те, що політика не створює твердий ґрунт для кримінально-правових побудов, оскільки сама потребує такого. … Поза компетенцією політики залишаються питання про те, яким кримінальне право є саме по собі і має бути насправді. У сферу політичного інтересу входять аспекти бажаного і найкращого. Політика ніколи не мала справу з належним. Її долею є лише доцільність»[221].

Як правило, кримінально-правова політика вважається частиною державної політики і визначається як «напрям діяльності спеціально уповноважених державних органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правого виховання і заходів профілактики індивідуального і спеціально-кримінологічного характеру»[222].

Загальновідомо, що наука кримінального права розробляє основні ідеї, способи і механізми їх реалізації, які, виходячи з потреб суспільства, повинні враховуватися в ході здійснення політики держави у сфері протидії злочинності. Однак очевидним стало навіть на рівні буденної свідомості: політики рідко роблять те, що повинні. Більшу частину свого часу вони витрачають на те, як отримати максимальний прибуток з займаних ними посад. Політичні сутички лякають і розчаровують, безрезультатно займають нашу увагу, витрачають наш час, відволікаючи від більш глобальних питань.

Незважаючи на це, представники науки кримінального права як і раніше виходять з того, що вони беруть участь у формуванні політики держави у сфері протидії злочинності. В результаті функція науки кримінального права зводиться до створення і підтримання міфу про те, що політика держави спрямована на захист прав, свобод

---

220 Коломиец Ю. Ю. Политика, наука, идеология и уголовное право. Політика у сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166.

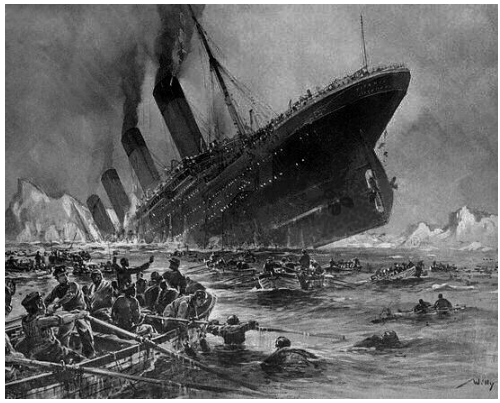
221 Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. Вестник ТГУ. 2014. Вып. 8 (136). С. 152.

222 Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 56.

та інтересів людини, суспільства, держави.

Можна погодитися з С. О. Бочкарьовим в тому, що перед політикою поставили невластиве їй завдання — «прагнути до ідеалу і давати систематику теоретичних і практичних вимог кримінального характеру; включили політику до складу науки і надали їй надзвичайного значення»[223].Насправді наука і політика мають різні цілі. Прерогативою науки є розробка наукових теорій, призначення політики в мистецтві управління державними і громадськими питаннями. Здійснення цього мистецтва в більшій мірі залежить від особистісних характеристик політичних діячів, ніж від науки.

У XXI столітті під впливом технократичної ідеології політики та вчені забули про те, що не наука повинна ґрунтуватися на політиці, а політика на науці. Як справедливо зауважив Е. Тоффлєр, «що б не проповідували сьогодні різні партії і кандидати, боротьба між ними означає набагато менше, ніж суперечка про те, хто зуміє отримати найголовніше з того, що залишиться від індустріальної системи, яка гине. Іншими словами, вони сперечаються з приводу того, хто займе всім відомі крісла на палубі потопаючого «Титаніка»[224].

***Крах пароплава «Титанік»** — морська катастрофа, яка сталася в ніч з 14 на 15 квітня 1912 року в північній частині Атлантичного океану, більш ніж в 600 км на південний схід від канадського острова Ньюфаундленд (кількість загиблих — 1496, кількість постраждалих — 712).*

В умовах, що склалися, виникла необхідність у відродженні істинної ролі науки в житті суспільства. Призначення науки, як і мистецтва,— допомога людям в отриманні щастя. Одним із способів набуття щастя є розробка мети і чітких уявлень про справедливість, усвідомлення єдності суспільства. Незважаючи на зміну епох, ми як

[223] Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. Вестник ТГУ. 2014. Вып. 8 (136). С. 152.

[224] Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2010. URL: http://modernlib.ru/books/toffler_elvin/tretya_volna/read/ (дата звернення 17.06.2017).

і раніше потребуємо існування вічних істин, які складають основу суспільства і передаються з покоління в покоління. «Кожна культура,— писав О. Шпенглер,— неминуче повинна мати свою власну ідею долі»[225]. З метою створення бажаного емоційного життя і здорової психосфери для зародження цивілізації майбутнього Е. Тоффлєр рекомендує «… визнати три основні вимоги будь-якої особистості: потреби в спільності, структурі і змісті»[226]. Йдеться про сенс, здатний об'єднати природу і людство, особистість і суспільство, суспільство і державу.

Існує необхідність пошуку загальних законів, заснованих на вічних істинах, які не залежать від політики держави і особистих амбіцій політичних діячів. Можна погодитися з висновком С. О. Бочкарьова стосовно того, що «загальні закони виявляють себе через конкретні явища і процеси, в яких, треба додати, завжди зберігається відокремлена сутність, що шукається. Отримання цієї сутності має стати головною метою, досягнення якої здатне стати виходом з поточної кризи кримінального права і якісною мірою щодо його включення в загальнонауковий і міждисциплінарний контекст зокрема»[227].

У науковій літературі питання про те, як пізнати «відокремлену сутність» кримінального права, залишається відкритим. Традиційно дослідження у сфері кримінального права беруть свій початок від однієї з двох протилежностей: або від блага, або від злочину. На думку С. О. Бочкарьова, «пізнання «відокремленої сутності» кримінального права названими шляхами не відбувається. І ніколи не відбудеться»[228]. Посилаючись на П. П. Гайденко, С. О. Бочкарьов критикує криміналістів за те, що в них не виникає потреби «знайти «те, що лежить в основі», третє, яке було б посередником між протилежностями»[229].

Філософи намагаються знайти «щось третє» в «іншому світі». Наприклад, М. К. Мамардашвілі у своїх лекціях назвав цей світ «іншим модусом буття і життя»[230]. Але якщо для філософів пошук

[225] Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск: Наука, 1993. С. 195.

[226] Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2010. URL: http://modernlib.ru/books/toffler_elvin/tretya_volna/read/ (дата звернення 17.06.2017).

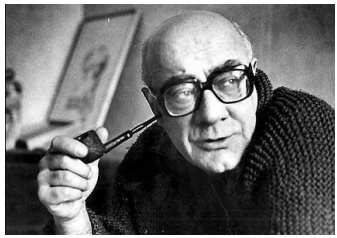
[227] Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. Вестник ТГУ. 2014. Вып. 8 (136). С. 159.

[228] Там само. С. 157.

[229] Гайденко П. П. Эволюция понятия науки: становление и развитие первых научных программ. Москва: Наука, 1980. С. 280.

[230] Мамардашвили М. Вильнюсские лекции по социальной философии. Опыт физической метафизики. СПб.: Азбука-Аттикус, 2012. 320 с.

сенсу буття в «іншому світі» є звичною справою, то для правознавців, які створюють закони, розраховані на застосування в реальному світі, це питання може виявитися фатальним. «Інший світ» не можна контролювати, тому можна припустити, що визнання юристами існування «іншого світу» може зруйнувати всю правову систему.

Мераб Костянтинович Мамардашвілі *(15 вересня 1930, Горі, Грузинська РСР, СРСР — 25 листопада 1990, Москва) — радянський філософ, доктор філософських наук (1970), професор МГУ.*

Розвиток філософської думки привів до створення у нас уявлень про існування двох світів: один світ створений людиною, інший світ є світом творця і душі всього живого. Світ, створений людиною, можна поділити на реальний (матеріальний і віртуальний) і ідеальний (світ духовних цінностей людини). У той час як світ, створений людиною, можна видозмінювати і контролювати, світ творця і душі всього живого людині не підвладний. Його не можна пізнати, можна лише відчути, знайти підтвердження, але не знайти незаперечливих доказів. Яскравим прикладом цього є події, що сталися зі Свято-Преображенською церквою с. Горобці Новосанжарського району Полтавської області. За офіційними даними: «У грудні 1970 року в с. Горобці (Великокобелячківської сільської ради) Новосанжарського району трапилася надзвичайна подія — згоріла місцева дерев'яна Преображенська церква. У вогні загинув один з найкрасивіших і багатих у той час храмів Полтавщини. Перенесений в 1869 році з Нових Санжар на Велико-Кобелячківські хутори, він прослужив місцевим жителям понад

Свято-Преображенська церква в с. Горобці Новосанжарського району Полтавської області (Україна).

Художник: *Юлія Коломієць*

ста років»[231].

Гоніння на релігію і Церкву, які почалися з приходом радянської влади, торкнулися і Преображенського храму. Його священнослужителів звинувачували в контрреволюційних злочинах, а храм закривали. Місцеві жителі клопотали про його відкриття, а якщо не отримували очікуваної відповіді, самі його відкривали. Це ясно видно з листа парафіянки П. Ф. Зубашіч: «… ми десятки разів відмикали двері церкви і ходили Богу молитися. І стільки ж разів бюрократи викликали міліцію, прокурора … і виганяли людей, як собак. Тягнули за руки, хуліганили. І кожен раз возили електрозварювання і заварювали двері. А ми все відбивали, піднімали повстання…»[232].

За наказом голови сільради 4 грудня 1970 року в присутності міліції в останній раз заварили церковні двері. В цей же день о 22 годині виникла пожежа. За три години церковне приміщення згоріло дотла. Місцеві жителі впевнені, що ця пожежа була заздалегідь спланованою акцією, хоча органи влади стверджували, що його причиною стало … «необережне поводження з вогнем осіб, які самовільно проникли в церковне приміщення»[233].

За неофіційними даними особи, які брали участь у закритті і знищенні храму, а також деякі з членів їхньої родини померли страшною смертю: або від нещасного випадку, або від болісної хвороби. Очевидно, у Творця свої уявлення про злочин і кару, і вони не залежать від політичної доцільності. Але розраховувати на нього в питаннях здійснення правосуддя ми не можемо, бо те, що не підвладне людині, не підвладне і праву. Непідвладність людині світу Творця не означає, що вона не повинна заглядати собі в душу в пошуках пізнання істини. У беззмістовному індустріальному суспільстві ми майже забули про це. Спостерігаючи загибель нашої цивілізації, вчені пропонують повернутися до усвідомлення «вічних цінностей», щоб надати сенс нашому подальшому існуванню.

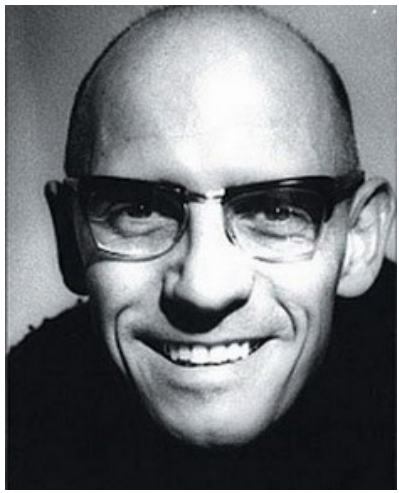
Справедливою уявляється позиція Мішеля Фуко щодо ролі «вічних цінностей» в житті людини. «Вічні цінності» Мішель Фуко запропонував вважати певними «точками відліку», «пунктами

---

[231] Свято-Преображенская церковь в с. Горобцы. Полтавская эпархия Украинской Православной церкви. URL: http://www.pravoslavie.poltava.ua/ru/khramy-i-monastyri/blagochiniya-i-khramy-eparkhii/135-novosanzharskoe-blagochinie/1719-svyato-preobrazhenskaya-tserkov-v-s-gorobtsy (дата звернення 08.07.2018).

[232] Там само.

[233] Там само.

Мішéль Фукó *(фр. Paul-Michel Foucault; 15 жовтня 1926, Пуатьє — 25 червня 1984, Париж) — французький філософ та історик XX ст.*

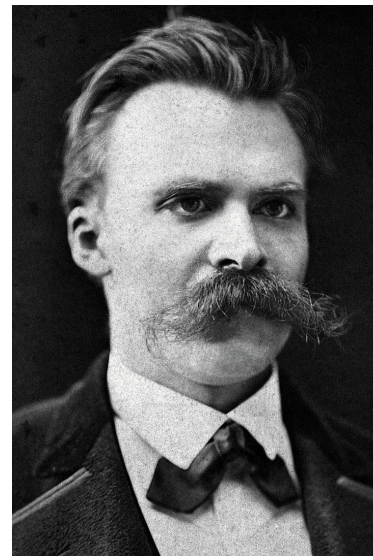
відправлення», що дозволяють людині, побудувавши свою особисту програму, вийти за межі тезауруса пануючого дискурсу і подолати відчуження зі світом, розкривши істинний сенс «вічних цінностей» за допомогою розкриття справжнього сенсу власного існування, самореалізації на основі внутрішніх принципів і аксіом, викристалізуваних з особистого життєвого досвіду і заснованих на справжніх законах фізичного і духовного розвитку[234]. Гідність життя, по Фуко, в тому, щоб правильно мислити, долати соціальну та історичну обумовленість, вносити посильний вклад у спільне життя людей, робити з себе своєрідний твір мистецтва, щоб досягти певного стану досконалості, щастя, чистоти, надприродної сили.

Можливо усвідомлення творчої природи людини, яка передбачає єдність душі і тіла, гармонію віри і розуму, розуму і серця, стане ключовою думкою майбутньої епохи. На даному ж етапі розвитку необхідно перейти від руйнівного світогляду постмодернізму до нового світогляду, створеного на основі вічних ідей і цінностей[235]. Усвідомити ці вічні ідеї і цінності можна за допомогою метафізики, тому що саме вони не підлягають раціональному поясненню або досвідченому підтвердженню. Наприклад, серед вчених досі немає єдиної думки щодо походження совісті. Напевно відомо лише те, що совість є єдиним критерієм вірності прийняття рішень. Це вроджене почуття, якого не можна позбутися, його можна захована на деякий час, але в самий невідповідний момент воно знову з'являється. Як правильно зауважив Ф. В. Ніцше, «… суспільство змушене буде виховувати підростаючі покоління таким чином,

[234] Альтернативная характеристика постмодернистской философии. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Постмодернизм# (дата звернення 12.04.2017).

[235] Коломиец Ю. Ю. Познание существа уголовного права. O noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic: conferinta internationala stiintifico-practica (2016; Chisinau). Chisinau: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2016. С. 127.

що б Совість була чільним Законом для Розуму. В іншому випадку суспільству, де нормою є ігнорування почуття совісті,— загрожує загибель…»[236]. Очевидно, совість можна використовувати і з метою протидії злочинності.

Фрі́дріх Ві́льгельм Ні́цше *(нім. Friedrich Wilhelm Nietzsche, 15 жовтня 1844, село Рекен, (нині район Бургенланд земля Саксонія-Ангальт), Королівство Пруссія, Німецький союз — 25 серпня 1900, Веймар (нині земля Тюрингія), Німецька імперія) — відомий німецький філософ, психолог і класичний філолог, представник ірраціоналізму.*

Отже, те, що сприймається на рівні почуттів і не підлягає раціональному поясненню, теж може стати предметом досліджень науки кримінального права. Але для того щоб наука залишалася наукою, необхідно встановити критерій істинності чуттєвого сприйняття. Інакше ми остаточно знищимо цінність наукового знання. С. О. Бочкарьов справедливо критикує теоретиків за те, що «набір використовуваних ними у своїх оцінках індикаторів у загалі носить сформований і типовий характер, який при цьому в значній мірі підпорядкований авторському розсуду і суб'єктивним прочитанням соціальної дійсності»[237]. «Відбір виявлених індикаторів проводився багато в чому на основі стихійних і інтуїтивних уявлень про «правильне» і «неправильне». Тому,— пише С. О. Бочкарьов,— його, безумовно, не можна визнати до кінця вивіреним і орієнтованим на достовірне і цілісне відображення стану кримінального права як соціальної цінності і національного надбання»[238].

Стихійні та інтуїтивні уявлення про «правильне» і «неправильне» не повинні лежати в основі кримінального права, за винятком тих випадків, коли вони є очевидними і загальновизнаними. Весь

---

[236] Совесть. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Совесть# (дата звернення 12.04.2017).

[237] Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. Российский журнал правовых исследований. 2015. № 1 (2). С. 69.

[238] Там само. С. 69.

світ являє собою єдину добре злагоджену цілісну систему, де всі явища і процеси взаємопов'язані. Немає людей більш-менш значущих, кожен становить цінність для суспільства і кожному при народженні даються на чуттєвому рівні уявлення про вічні ідеї і цінності. Також, як і інші люди, вчені відчувають це, але на відміну від обивателів вони можуть термінологічно оформити чуттєве сприйняття вічних ідей і цінностей і зробити уявлення про них більш чіткими.

За допомогою метафізики можна виявити вічні ідеї, визначити мету, забезпечити єдність світу, створити уявлення про справедливість. За допомогою діалектики можна зрозуміти закономірності розвитку, а також взаємозв'язок і взаємозумовленість різних явищ і процесів. Проте вчені знаходяться в пошуку нових методів пізнання і пояснення процесів, що відбуваються в суспільстві. З цією метою вони вводять нові терміни, смислове навантаження яких, на їхню думку, повинно вивести сучасну науку на новий рівень. У 1970 році чилійський учений, що працює на стику біології та епістемології, Умберто Матурана спільно зі своїм студентом, а потім колегою Франсіско Варелою розробили концепцію аутопоезіса[239]. У соціології ця концепція знайшла продовження у роботах Н. Лумана[240], в праві — в роботах К.-Х. Ладера, в кримінальному праві — в роботах Н. А. Орловської[241].

Посилаючись на А. В. Полякова, Н. А. Орловська пише, що аутопойезіс (аутопоезіс) виходить з передумови, що сучасне суспільство не має центру (в різних соціологічних теоріях такий центр пов'язувався з якимись загальними цінностями). Єдине, що, на думку прихильників аутопойезіса, робить суспільство суспільством,— це мережа комунікацій. Це означає, що право не може ототожнюватися з якоюсь апріорною справедливістю, оскільки такої справедливості просто не існує через неможливість співвіднести правову систему з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами. Тому акцент у розумінні права належить робити не на сукупності норм права і раціональності волі законодавця, а на практиці правових комунікацій. Для суспільства,

---

239 Матурана, Умберто. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Матурана,_Умберто (дата звернення 12.04.2017).

240 Луман Н. Л. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Антоновский. Москва: Логос. 2004, С. 110.

241 Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридична література, 2011. С. 176.

що знаходиться в стані безперервних змін, взаємодія, заснована на узгодженні воль, цілей, інтересів, є більш значущим, ніж судові інтерпретації і санкції[242]. Н. А. Орловська приходить до висновку, що аутопойезіс поряд з універсальністю можна використовувати для формування методологічного підходу до аналізу підстав і принципів побудови кримінально-правових санкцій[243].

Аутопоезіс у перебільшеному вигляді відображає соціальні проблеми сучасного суспільства, допомагає зрозуміти соціальну реальність і в той же час показує, як не повинно або не може бути. Наприклад:

— стрімкий розвиток мережевої комунікації, дійсно, привів до значних змін в суспільстві, однак говорити про те, що суспільство суспільством робить тільки мережа комунікацій, передчасно. Для реалізації даної ідеї людині довелося б повністю переміститися в цифровий простір. Зробити це в силу того, що вона є істотою біологічною, людина не може;

— руйнівною є ідея про те, що право не може ототожнюватися з якоюсь апріорною справедливістю, оскільки такої справедливості просто не існує через неможливість співвіднести правову систему з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами. Якщо правову систему не можна співвіднести з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами, то відпадає необхідність в існуванні самої правової системи;

— все більших масштабів набуває ідея про те, що для суспільства, яке перебуває в стані безперервних змін, взаємодія, заснована на узгодженні воль, цілей, інтересів, є більш значущою, ніж судові інтерпретації і санкції. Однак це скоріше є проблемою, ніж фактом, з яким слід миритися[244].

Про негативний вплив мережевої комунікації на правову систему писали і інші вчені. У 2016 році В. О. Туляков виніс на обговорення наукової громадськості проблему сингулярності в кримінальному праві, під якою запропонував розуміти існування стану, за яким імперативний концепт публічно-правового захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб, громади, держави може бути вщент порушеним поширенням паралельного позаправового регулювання.

---

[242] Там само. С. 101.

[243] Там само. С. 175.

[244] Коломиец Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. VISEGRAD JOURNAL on human rights. 2017/4. № 2/1. С. 114.

Те, що представники аутопоезіса сприймають як даність, з якою слід змиритися, В. О. Туляков розглядає як проблему, яку необхідно усвідомити і усунути. На думку В. О. Тулякова, сингулярність стає ближчою до масової комунікації через такі чинники:

— в сучасних умовах генералізації сенсів на рівні юриспруденції та приватного норморозуміння думки і дії соціальних суб'єктів все більше орієнтуються на власні (групові) уявлення про благо і зло, про фундаментальні права і свободи тощо, ніж на століттями виплекані норми-регулятори;

— колективний егоїзм, гедонізм та аномія, що генеруються новими комунікативними зв'язками, стають стандартом сучасного світопорядку;

— концепт приватної індивідуальної безпеки стає важливіше безпеки соціальної, і сили самоорганізації на вимогу доцільності руйнують нормативність світоустрою[245].

Ідеї В. О. Тулякова підтримала Н. А. Савінова, висловивши припущення, що, ймовірно, однією з причин кризи кримінально-правового регулювання як і причиною активних девіацій опору кримінальній відповідальності (повстання, революції, ухилення від відповідальності впливових осіб, сприяння цьому з боку правоохоронних органів), є технологічна сингулярність кримінального права[246].

Прихильники аутопоезіса виходять з того, що суспільство є саморегулюючою організацією. Як пише Н. Л. Луман, «аутопоезіс — це «така організація, яка є своїм «власним станом», тобто такою продуктивною взаємодією компонентів системи, результатом якого стають саме ці компоненти. Набір явищ аутопоезіса надзвичайно широкий: цегельний завод випускає цеглу, з якої він сам і будується; організм (органи і клітини) вироблений в результаті взаємодії органів і клітин; мова як особлива система, що дозволяє говорити про мову, тобто про саму себе, і — через мову — вирішувати питання про те, що треба говорити, які слова вимовляти»[247].

Очевидно, що в центрі уваги дослідників знаходяться не сенс і мета міжлюдської комунікації, а засоби, за допомогою яких

[245] Туляков В. О. Сингулярність у кримінальному праві. Юридичний вісник України. 2016. № 45 (1113). С. 7.

[246] Савинова Н. А. Информационная (технологическая) сингулярность уголовного права. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. Т. 2. С. 202.

[247] Луман Н. Л. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Антоновский. Москва: Логос, 2004. С. 110.

здійснюється людське спілкування. Тим часом є вагомі підстави вважати, що мережева комунікація не є саморегулюючою організацією. Як пише І. А. Негодаєв, «зазвичай виділяють два класи систем — системи, що володіють саморегуляцією, і системи, що не володіють цією властивістю. До перших відносяться рослини, тварини, людина, тобто живі організми підтримують свою життєдіяльність за допомогою обміну речовин відповідно до зміни зовнішніх умов. Техніка, як всі інші суспільні явища, не володіє саморегуляцією»[248]. Якщо цілі функціонування і розвитку техніки задаються людиною, то, можливо, сингулярність, про яку пишуть В. О. Туляков і Н. А. Савінова, вигідна певним верствам суспільства.

Загальносвітові тенденції свідчать про те, що поступово актуальною стає ідея щастя і благополуччя людей у всьому світі. 28 червня 2012 року на 118-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Резолюція 66/281, яка проголосила 20 березня Міжнародним днем щастя[249]. Генеральна Асамблея ООН прийняла вказану резолюцію:

«Щастя»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

— посилаючись на свою резолюцію 65/309 від 19 липень 2011 року, в якій державам-членам було запропоновано продовжувати їх зусилля з розробки додаткових заходів, в яких повніше враховується важливість прагнення до щастя і благополуччя в контексті розвитку, в цілях орієнтації їх державної політики;

— усвідомлюючи, що прагнення до щастя є однією з основоположних цілей людства;

— визнаючи актуальність щастя і благополуччя як загальнолюдських цілей і устремлінь в життя людей у всьому світі і важливе значення їх відображення в завданнях державної політики;

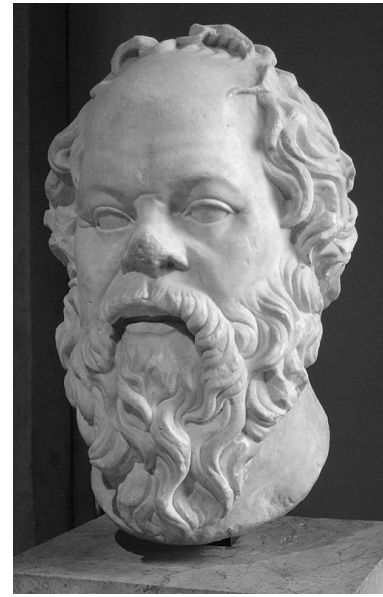
— визнаючи також необхідність застосування більш комплекс-

[248] Негодаев И. А. Философия техники. Библиотека «Полка букиниста». URL: http://society.polbu.ru/negodaev_engineeringphilo/ch15_i.html (дата звернення 19.03.2017).

[249] Резолюция 66/281. Международный день счастья: принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 28 июня 2012 года. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=%20A/RES/66/281&Lang=R (дата звер-нення 18.03.2018).

ного, справедливого і збалансованого підходу до економічному росту, котрий сприяє стійкому розвитку, викоріненню злиднів і забезпеченню щастя і благополуччя всіх народів.

Отже подальший розвиток людства залежить від усвідомлення того, що щастя однієї людини, а також соціальної групи, до якої вона належить, залежить від щастя інших людей. Воістину найбільшим відкриттям для людства є висловлювання Сократа щодо природи людини. Сократ наполягав на тому, що людина — це не тільки шматок плоті, тіло. У людини є щось більше, Божа іскра, розум, а ще любов до правди, доброти, людяності, любов до краси і блага. Саме розум підносить людину над звичайною сумою потреб і бажань, робить з людини самодостатню особистість і дає право заявити, що мета в ній самій[250].

Сокра́т *(грец. Σωκράτης, 469 до н. е., Афіни — 399 до н. е., Афіни) – давньогрецький філософ, був першим філософом, який не залишив жодного письмового джерела після себе. Незважаючи на це, його ідеї дойшли до нашого часу.*

Філософсько-світоглядним підґрунтям методології науки кримінального права має бути ідея про існування двох світів: одного світу, створеного людиною, іншого світу Творця і душі всього живого. Кримінальне право належить до світу, створеного людиною. Воно не може вплинути на світ Творця і душі всього живого, але повинно враховувати їх існування. Визнання ідеї про існування двох світів припускає можливість використання під час наукових досліджень у сфері кримінального права як методу метафізики, так і методу діалектики.

[250] Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 214.

1.3. Ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права

Одним з найважливіших понять правознавства є поняття «праворозуміння». На загальнотеоретичному рівні вважається, що «праворозуміння — це центральна категорія юриспруденції, яка відображає процес і результат осягнення права, яка в тому числі виступає як розумова діяльність людини по пізнанню права, оцінки та ставленню до нього як до цілісного соціального явища»[251]. Таке визначення праворозуміння уявляється занадто широким. Пізнання, осмислення і тлумачення є способами розуміння права. У той час як праворозуміння являє собою сформовані погляди на сутність та зміст права, форми його виразу (джерела), зв'язок з державою, причини походження, призначення та ін. Способів пізнання права, як і осягнення природного, соціального і духовного буття, існує безліч. Але тільки один підхід до права стає загальновизнаним. Формується він поетапно. Уявлення про сутність та зміст права створюється вченими-правознавцями, форма права формується законодавцем. В ідеалі узгодженість форми і змісту права повинна відображатися в роботі правозастосовувачів. Але відбувається це доволі рідко. Правозастосовувач по-своєму розуміє сутність та зміст права, більш-менш враховує форму, запропоновану законодавцем, і найчастіше створює свій механізм реалізації права. В результаті в суспільстві створюється спотворене уявлення про право, яке через велику кількість суб'єктів, що його поділяють, стає загальновизнаним. Між суб'єктами праворозуміння виникає конфлікт, який перешкоджає застосуванню права.

Вирішити існуючий конфлікт можна за допомогою обрання ідеологічної основи, яка б об'єднувала процес пізнання права, законотворчості та правозастосування. Відсутність єдиної ідеї, яка б враховувала рівень правової культури та правосвідомості вчених, законодавця та практиків, призводить до того, що причину неефективності дії кримінального права вчені бачать у низькій роботі законодавця та практиків, законодавець — у низький роботі вчених та практиків, практики — у низький роботі вчених

[251] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. С. 59.

та законодавця. Ідеї, здатні відродити авторитет права і забезпечити порядок у суспільстві, періодично з'являються, але так і не знаходять свого реального втілення через те, що плюралізм підходів до пізнання права часто переходить до плюралізму праворозуміння на законодавчому та правозастосовному рівнях.

В юридичній літературі немає єдиного визначення ні з приводу поняття підходів пізнання права, ні з приводу їх класифікації. Поняття «підхід» може означати розгляд питання з певних позицій, застосування категорій інших наук, залучення неюридичних понять тощо[252]. Іноді підходи поділяють на ті, які зосереджуються в «верхній частині» методології — теоретико-світоглядному блоці, і ті, які знаходяться в нижньому — інструментальному — блоці[253]. Стосовно кримінального права підходи до пізнання права умовно можна поділити на ті, які належать до пізнання сутності та змісту права, і ті, які належать до пізнання форми права[254].

Підходи до пізнання сутності та змісту права, як і ідеології, можна класифікувати залежно від уявлень про взаємовідносини людини і Природи, людини та суспільства, людини та держави. Ідея про природне походження людини та суспільства є ключовою ідеєю теорії **соціального натуралізму** яку О. М. Костенко уважає методологією всіх юридичних наук, включаючи кримінальне право[255]. На підставі його наукових досліджень українські вчені соціальний натуралізм розглядають як світоглядний підхід методології кримінального права. Сутність даного підходу полягає в розумінні права як соціальної форми законів природи, а також у сподіваннях на перспективи вирішення ключових теоретичних та практичних проблем кримінального права шляхом використання положень про узгодження юридичних норм (зокрема і кримінального законодавства) із законами природи. Існує думка, що реальні успіхи застосування соціального натуралізму в правовій сфері видаються дещо обмеженими через філософську сумнівність вихідних принципів та розмитість критеріїв визначення і відмежування природного від

---

252 Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитар. ун-та, 2005. С. 218.

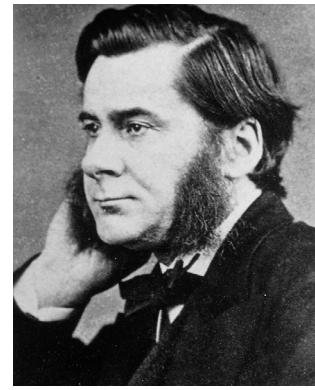
253 Бостан С. К. «Методологічний підхід» в структурі методології юридичної науки. Актуальні питання публічного та приватного права: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 3 жовт. 2012 р.). Запоріжжя: КПУ, 2012. С. 28–29.

254 Коломиец Ю. Теоретико-методологические основы познания права. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 703.

255 Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

неприродного[256].

Реальні успіхи застосування соціального натуралізму в правовій сфері видаються дещо обмеженими не через філософську сумнівність вихідних принципів та не через розмитість критеріїв визначення і відмежування природного від неприродно, а через утопічність ідеї про те, що «суспільство» є вищою формою розвитку «природи», яка нашаровується на фізичну і біологічну «природи». Закони Природи, засновані на принципах нескінченної організації гармонії, збалансованості всіх процесів і явищ, що мають природне походження, цілісності світу, носять конкретний характер та повинні враховуватися під час формування правової системи.

То́мас Ге́нрі Га́кслі *(або Хакслі чи Гекслі, англ. Thomas Henry Huxley, 4 травня 1825, Ілінґ поблизу Лондона, Британська імперія — 29 червня 1895, Істборн, графство Суссекс, Англія, Британська імперія) — англійський природознавець, зоолог, пропагандист дарвінізму.*

В 1868 році Томас Г. Гекслі писав: «Припустимо, було б достеменно відомо, що життя і добробут кожного з нас рано чи пізно буде залежати від виграшу або програшу в шахи. Хіба ми не вирішили б, що в першу чергу необхідно як мінімум вивчити назву фігур і розібратися як вони ходять? Але очевидна і елементарна істина полягає в тому, що життя, удача, щастя кожного з нас, а також, в тій чи іншій мірі, наших близьких залежать від гри набагато складнішої, ніж шахи. Це гра, яка розгортається цілу вічність…

«Шахові фігури»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

Шахова дошка — це світ, фігури на ній — явища природи, а правила гри — так звані закони природи»[257].

[256] Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. Право і безпека. 2013. № 1 (48). С.160–161.

[257] Кэрролл Шон Б. Закон «джунглей». В поисках формулы жизни / пер. с англ. О. Сивченко. СПб.: Питер, 2017. С. 8.

Нобелівський лауреат Шарль Ріше в 1913 році зазначав: «Жива істота стабільна. Їй необхідно бути такою, щоб не зруйнуватися, не розчинитися або не дезінтегрувати під дією колосальних, часто протидіючих сил, які її оточують»[258].

Дестабілізація правової системи, політичного та соціально-економічного життя сучасного суспільства свідчить про те, що людина повинна повернутися до законів Природи. Однак не усі закони Природи можна вважати правовими. Наприклад, закон джунглів, значення якого: «кожен сам за себе», «все для себе», «убий — або будеш убитий» і «виживання найсильнішого»[259], не підходить до людського суспільства. Як правило, цей закон сприймається негативно, адже люди кажуть «закон джунглів», коли мають на увазі особливо запеклу сутичку без будь-яких принципів. Стосовно соціальних реалій цей закон має таке формулювання: «Сильні розправляються зі слабкими, розумні розправляються з сильними, а уряд розправляється з усіма»[260]. Кожний біологічний вид має свої організаційні закони. Загальновідомо, що мурашник відрізняється від вулика, стадо оленів від зграї волоків і т. ін. Людське суспільство теж має свої закони, але назвати його вищою формою розвитку природи неможна. Природа людини — це унікальна у своїй суперечливості єдність матеріального і духовного, природного і соціального. Людина, як писав Е. Фромм, знаходиться і всередині, і поза природою, вона «вперше є життям, яке усвідомлює

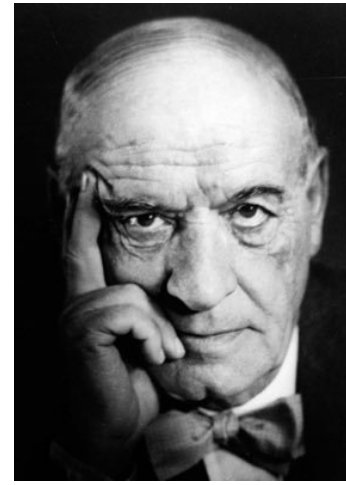
Е́ріх Фромм *(нім. Erich Fromm; 23 березня 1900, Франкфурт-на-Майні, — 18 березня 1980, Локарно) — соціальний психолог, філософ, психоаналітик, представник «Франкфуртської школи», один із засновників неофрейдизму та фрейдо-марксизму.*

[258] Там само. С. 24.

[259] Закон джунглей. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Закон_джунглей (дата звернення 25.04.2018).

[260] Душенко К. В. Закон. Право. Большая книга афоризмов. Изд. 10-е, исправленное. Москва: ЭКСМО, 2007. С. 945.

саме себе»[261]. Г. Г. Кіріленко та Є. В. Шевцов звернули увагу, що людина не відчуває себе вдома ні в одному зі світів, вона — і звір, і ангел, і тіло, і душа. Усвідомлення власної конфліктності робить її самотньою і повною страху. Для вирішення цього конфлікту людина може обрати різні шляхи. Один шлях — «регресивний», він передбачає повернення до тваринного життя, до предків, до природи, занурення в первинну колективність. Людина прагне скинути з себе все, що заважає їй в цьому прагненні,— мову, культуру, самосвідомість, право. Інший шлях — «прогресивний». Це шлях власного буття, на якому людина знаходить свою сутність. Сутність людини — це шлях творчості, самопожертви, інтенсивної самосвідомості. У християнському світовідчутті людська сутність — це образ Божий. Е. Фромм висловлює сутність людини в понятті буття на противагу володіння. Для К. Маркса сутність людини — це універсальне ставлення до світу, здатність бути «всім». Для Ортеги-і-Гассета сутність людини — це постійний ризик, небезпека, постійне виходження за межі себе, здатність людини до руйнування стійкого образу «я», це не «речове» буття. Річ завжди тотожна сама собі. Людина ж може стати ким завгодно. «Людині природно хотіти бути краще і більше,— писав В. Соловйов,— чим вона є насправді, їй природно тяжіти до ідеалу надлюдини. Якщо вона справді цього хоче, то і може, а якщо може, то і повинна»[262].

Хосе́ Орте́га-і-Гасе́т *(ісп. José Ortega y Gasset, 9 травня 1883–18 жовтня 1955) — іспанський філософ, син іспанського письменника Хосе Ортеги Мунільї.*

В. В. Ніколін і О. І. Ніколіна, досліджуючи проблеми співвідношення природи людини і другої природи, дійшли висновку: «Юридична, по суті, версія (зіткнення і боротьби думок і доказу, як джерела вірної думки) думки-знання — це поверхневий рівень різноманіття, глибинний — різниця долі і призначення всіх людей.

[261] Фромм Э. Душа человека.Москва: Политическая литература, 1992. С. 84.

[262] Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. Философия. Природа человека и его сущность. URL: http://society.polbu.ru/kirilenko_philosophy/ch55_i.html (дата звернення 25.04.2018).

Зведення різноманіття видів у природі і думок у суспільстві — відкривають якісь правила їх класифікації та з'єднання, для чого і пристосовані аксіоми»[263]. Отже соціальний натуралізм, як ідеологія є утопією, як підхід до праворозуміння є одностороннім, тому не може бути основою права, як напрям наукового дослідження та підхід до пізнання сутності та змісту кримінального права має право на існування.

На рівні взаємовідносин людини та суспільства існують антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи до пізнання сутності та змісту права. Відмовившись від формаційного підходу, пострадянські держави спробували перейти до **антропологічного підходу**. Його сприйняли як можливість подолати домінування соціоцентричних, державоцентричних установок, які передбачають більш важливе значення цілого (суспільства, держави), ніж частини (громадянина), іншими словами, намагалися здійснити «антропологічний поворот» до людини як первинної правової реалії[264]. Це всього лише одна з задач юридичної антропології. Суть її набагато ширша і більш значима для права, ніж формування світоглядної аксіоматичної ідеї про найвищу цінність біосоціального індивіда.

Антропологічний підхід як напрям наукового дослідження полягає: у спробі визначити основи і сфери «власне людського» буття, індивідуальності людини, її суб'єктивно-творчих можливостей; у спробі зробити людину «мірою всіх речей», з неї та через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу; у прагненні виділити в якості спеціального предмета філософське пізнання окремого індивіда (його «типізовану модель») у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях[265].

Антропологічний підхід до пізнання сутності та змісту права полягає в створенні адекватного уявлення про правове буття людини, яке залежить від пізнання взаємодії традиційних і сучасних правових систем. У межах предмета антропології права на перший план виходить розгляд внутрішнього механізму інституту права (мононорми), місця людини в системі архаїчного (первинного) права, а також співвідношення людини общинної і людини

[263] Николин В. В., Николина О. И. Проблема соотношения природы человека и второй природы. Омский научный вестник. 2013. № 5 (122). С. 88.

[264] Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков: Фолио. 1999. С. 247.

[265] Григорьян Б. Т. Философская антропология: критический очерк. Москва: Мысль, 1982. С. 7.

державної[266]. Ідеологічним підґрунтям антропологічного підходу стали наступні ідеї: право визначається своєю функцією взаємності, скоріше за все проявляється в процесі врегулювання конфліктів, ніж в нормах, які також відіграють певну роль у вирішенні спорів (Б. Маліновський)[267]; нормативність різних суспільств має різне відображення: одні віддають перевагу Закону, другі — судовому прецеденту, що творить право, треті — звичаю (право присутнє всюди, але у різному «дозуванні» і в різній формі)[268]; сила і авторитет законів мають більш глибокі підстави, ніж конвенційні рішення групи людей, що представляють ці рішення як прийняті в інтересах народу (Б. В. Маркова)[269]; — право будь-якої країни — це частина її національного надбання. У певному сенсі воно — одна зі складових частин культури нації, породження традицій, спадщина предків і спосіб самовираження суспільства[270].

Антропологічний підхід необхідно використовувати дуже обережно, інакше ми повернемося до знаменитого диспуту, що розгорнувся в 1550 році в Вальядоліді (Іспанія) між домініканцем Лас Казаса і юристом Сепульведа, який, за словами Є. Фінешіна, поклав початок протистояння двох підходів, двох ідеологій в майбутній антропології права: захопленні «чужаком» аж до його ідеалізації або відмові «чужинцю» в праві бути таким же, як і «свої»[271].

На сучасному етапі розвитку науки антропологічний підхід на може стати визначальним у праворозумінні. Як зазначає В. Павлов, антропологічна концепція права вельми умовно може бути названа власне теорією права в її звичайному, догматичному значенні, оскільки вона по-іншому, ніж юридична догматика, намагається фіксувати реальність права — не догматично, а антропологічно[272]. В умовах, коли саме догматична юриспруденція,

---

[266] Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. Мего-Інфо – Юридична бібліотека №1. URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-проблеми-антропології-права-асаїдов?page=2 (дата звернення 25.04.2018).

[267] Малиновский Б. Научная теория культуры (фрагменты). Вопросы философии. 1983. № 2. С. 117.

[268] Ковлер А. И. Антропология права. Москва: НОРМА, 2002. С. 463.

[269] Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории. Спб.: Лань. 1997. С. 307.

[270] Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. Мего-Інфо – Юридична бібліотека №1. URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-проблеми-антропології-права-асаїдов?page=2 (дата звернення 25.04.2018).

[271] Финешин Е. Юридическая антропология. Краткая история становления (2010 г.). URL: https://www.proza.ru/2013/06/26/1488 (дата звернення 25.04.2018).

[272] Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. Мего-Інфо – Юридична бібліотека №1. URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-підстави-антропологічної-концепції-права-в-павлов?page= (дата звернення 30.04.2018).

що розвивалася на континенті протягом восьми століть, сформувала стиль мислення романо-германських юристів, сприйняття норм дослідницької діяльності, критеріїв науковості юридичного знання у правовій доктрині, а спеціально-юридичний інструментарій методології правознавства цілком був сформований догматичною юриспруденцією[273], можливості антропологічної концепції обмежені. Антропологія права вибудовує концепти, зводить їх в узагальнення і також прагне до отримання зв'язності, цілісної картини правової реальності власною вибудованою мовою. Через це вона може бути лише ідейним корпусом для розробки робочого апарату права на базі антропологічного правового уявлення.

З антропологічним підходом до пізнання права тісно пов'язаний комунікативний підхід, який передбачає розуміння права через спілкування індивідів як процесу, в результаті якого обидві сторони доходять консенсусу. Українські вчені вважають, що комунікативна методологія праворозуміння на теренах вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції дещо видозмінилася на концепцію правового спілкування, що відбувається як на макрорівні (між індивідами й системою права в цілому), так і мікрорівні (між суб'єктами права)[274]. Запропоноване наступне поняття «правового спілкування»: це взаємодія рівноправних суб'єктів на підставі правил поведінки, відображених у нормативних актах та інших юридичних джерелах, шляхом реалізації своїх прав та обов'язків з метою досягнення компромісу й порозуміння[275]. Під час дослідження сутності та змісту правової ідеології нами було встановлено, що основними ідеями існування права є порядок та справедливість. Досягнути компромісу та порозуміння не означає усунути причину конфлікту, тому комунікативний підхід може бути лише одним з підходів до пізнання сутності та змісту права.

На рівні ідеології він є невід'ємною частиною механізму реалізації світоглядних ідей. Системі пізнього капіталізму удалось зберегти лояльність мас саме завдяки політиці відшкодування збитків і запобігання конфліктам. Справжнього консенсусу можна досягти через модель «ідеальної мовної ситуації», яку розробив

[273] Михайлов А. М. Генезис континентальной юридической догматики: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 453.

[274] Гетьман І. В. Тенденції в методологічній компоненті сучасної юридичної науки. Проблеми законності. 2012. Вип. 119. С. 17.

[275] Петришин О. В., Гетьман І. В. Правове спілкування як центральна дефініція перспективної методології розуміння права. Держ. буд-во та місц. самоврядування: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Битяк. Харків: Право, 2011. Вип. 22. С. 16.

Ю. Габермас: 1) всі потенційні учасники мають право почати дискурс з проблемних суспільних питань і продовжити його; 2) всі учасники дискурсу мають рівні можливості представити свої точки зору, обґрунтувати їх або спростувати інші; 3) всі учасники правдиві щодо свого «внутрішнього світу», «своїх установок, почуттів і намірів»; 4) на точки зору учасників і сам дискурс не впливають «зовнішні примуси» реальності: соціальний стан, вплив громадян, враховується тільки значення самого аргументу»[276]. Ю. Габермас розумів, що «ідеальну мовну ситуацію» складно здійснити в реальності. Незважаючи на це, сучасні вчені вважають, що ця модель володіє додатковим практичним значенням через те, що дозволяє виявляти, наскільки спотворені були умови формування громадянського консенсусу[277]. Через те, що умови формування громадянського консенсусу доволі часто бувають спотворені, модель, запропонована Ю. Габермасом, має сприйматися як правовий ідеал, до якого потрібно прагнути, створюючи відповідний механізм реалізації.

В юридичній літературі актуальними стали висловлювання щодо доцільності **інтеграційного підходу** до розуміння права. Як правило, предметом дискусії є такі види інтеграції:

1) інтеграція (синтез) теоретично і практично значущих моментів різних підходів до розуміння права (Н. В. Євдєєва[278], В. В. Єршов[279], О. В. Мартишін[280], А. В. Поляков[281], І. І. Царьков[282]);

2) інтеграційна правова методологія (М. І. Козюбра[283], А. В. На-

[276] От критической теории к теории коммуникативного действия. Эволюция взглядов Ю. Хабермаса. Тексты / сост. А. Я. Алхасов. Ульяновск, 2001. С. 92. URL: http://window.edu.ru/resource/310/26310/files/180.pdf (дата звернення 16.07.2017).

[277] Линде А. Н. Значение коммуникативного подхода Ю. Хабермаса в развитии современной теории политической коммуникации. Общество: політика, экономика, право. 2016. С. 1–6. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2016/2/politics/linde.pdf (дата звернення 16.07.2017).

[278] Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России: автореф. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2005. С. 11.

[279] Ершов В. В. Обращение к читателям журнала «Российское правосудие». Российское правосудие. 2006. № 1. С. 7.

[280] Мартышин О. В. Совместимы ли основные типы понимания права? Государство и право. 2003. № 6. С. 13–21.

[281] Поляков А. В. В поисках интегративного типа правопонимания. История государства и права. 2003. № 6. С. 7–8.

[282] Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. С. 340.

[283] Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10–21.

ставна[284], Р. Р. Палеха[285]);

3) інтеграція сучасної юридичної науки з дореволюційною юридичною наукою (В. Ю. Вобліков[286], А. В. Поляков[287]);

4) інтеграція юридичних наук з іншими видами наук (М. В. Немитіна[288]);

5) інтегративна юриспруденція, призначена для визнання, тлумачення і підтримання системи світового права, що розвивається (Г. Дж. Берман[289]);

6) євроінтеграція[290];

7) інтеграція філософсько-світоглядних основ права (М. В. Немитіна[291], В. Г. Графський[292]).

Наведена класифікація має умовний характер. Вона була проведена з метою відображення основних напрямків інтеграційних процесів, які відбуваються в нашій державі. В умовах методологічного плюралізму кожен вчений намагається запропонувати своє бачення інтеграційного підходу до розуміння права. Більш того, для позначення даного підходу вони часто використовують різну термінологію, що нехарактерно для юристів, професійна діяльність яких залежить від точності тлумачення термінів. Як спра-

[284] Наставная А. В. Методология интегративного правопонимания: доктринальный анализ. Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защи-ты прав человека и построения правового государства: материалы междунар. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. С. 134–137.

[285] Палеха Р. Р. От монистических концепций правопонимания к интегративным. Вестник Воронежского института МВД России. 2010. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/ot-monisticheskih-kontseptsiy-pravoponimaniya-k-integrativnym (дата звернення 08.07.2018).

[286] Вобликов В. Ю. Правопонимание в современной российской теории права. Теоретический журнал «Credo». 2006. №3. URL: htt:credonew.ru/content/view/572/31 (дата звернення 08.07.2018).

[287] Поляков А. В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения. Правоведение. 2001. № 2. С. 13.

[288] Немытина М. В. Проблемы современного правопонимания. Современные методы исследования в правоведении / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Саратов: СЮИ МВД России, 2007. URL: http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=1920&p=25461 (дата звернення 08.07.2018).

[289] Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. Предста-вительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. 2005. Вып. № 1 (61). С. 13.

[290] Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи: матеріали учасників заочної наук.-практ. конф. (Львів, 31 жовтня 2017 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська Політехніка», 2017. 157 с.

[291] Немытина М. В. Проблемы современного правопонимания. Современные методы исследования в правоведении / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Саратов: СЮИ МВД России, 2007. URL: http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=1920&p=25461 (дата звернення 08.07.2018).

[292] Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект. Правоведение. 2003. № 3. С. 54–55.

ведливо зауважив С. І. Захарцев, застосовуються слова: «інтегральна, інтеграційна, інтегративна, інтегрована юриспруденція»[293]. Щоб уникнути негативних наслідків у ході використання інтеграційного підходу до розуміння права І. Ю. Козліхін рекомендує в кожному випадку намагатися зрозуміти, що має на увазі той чи інший вчений, який закликає до створення інтегральної концепції права[294]. Дане питання варто було б поставити трохи інакше, а саме: з якою метою пропонується інтеграція, яким способом вона буде здійснюватися, до яких позитивних і негативних наслідків вона може привести.

Однією з причин виникнення інтеграційних процесів у пострадянських державах є відмова від марксистсько-ленінської ідеології. В умовах ідеологічного вакууму необхідно було визначити напрямки подальшого розвитку вітчизняної науки. Деякі вчені звернулися до західної юриспруденції. Так, за словами М. В. Немитіної, «панування одного методологічного підходу, в рамках якого право виражало обумовлену класовими інтересами волю держави, відкинуло вітчизняну юриспруденцію назад»[295]. Тому в якості першої стратегічної задачі юридичної науки їй, як і багатьом іншим ученим, бачиться подолання власного відставання і входження в загальне світове русло розвитку правознавства.

Питання про відставання радянської юридичної науки від західної є дискусійним. Потреба в новому осмисленні сформованих ситуацій в суспільстві і державі виникла і у західної юриспруденції. Можливо, така потреба виникла ще раніше, ніж у радянській юридичній науці. Ще в 20-ті роки минулого століття П. О. Сорокін резюмував, що кожен значний аспект життя організації і культури західного суспільства знаходиться в надзвичайній кризі і ми живемо, мабуть, між двома епохами — «вмираючою чуттєвою (секулярною) культурою нашого чудового вчора і наступаючою (новою) культурою творчого завтра»[296].

Однак культура творчого завтра для нас так і не наступила.

---

[293] Захарцев С. И. К вопросу об интегральной юриспруденции. Мониторинг правоприменения. 2013. № 2. С. 35.

[294] Козлихин И. Ю. Интегральная юриспруденция: дискуссионные вопросы. Философия права в России: история и современность: материалы третьих философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2009. С. 242–253.

[295] Немытина М. В. Проблемы современного правопонимания. Современные методы исследования в правоведении / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Саратов: СЮИ МВД России, 2007. URL: http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=1920&p=25461 (дата звернення 08.07.2018).

[296] Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. Партнерство цивилизаций. 2014. № 1–2. С. 283.

Питирим Олександрович Сорокін *(23 січня [4 лютого] 1889, село Турья, Яренський уїзд, Вологодської губернії — 10 лютий 1968, Вінчестер, Массачусетс, США) — російський і американський соціолог і культуролог, педагог. Один з основоположників теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності.*

Як зауважив свого часу Е. Берк, «століття лицарства кануло в минуле; ми живемо в столітті софістів, економістів і лічильних машин»[297]. Причину кризових явищ у нашому суспільстві багато вчених бачать у відсутності загальнозначущих цінностей. Під час дослідження головних тенденцій нашого часу П. О. Сорокін дійшов невтішних висновків, що якщо ні релігійні, ні етичні, ні юридичні цінності не контролюють нашу поведінку, «людина перетворюється в людську тварину, керовану, головним чином, своїми біологічними пристрастями і прагненнями. Спалахує індивідуальний і колективний необмежений егоїзм; боротьба за існування стає інтенсивнішою; сила стає правом»[298].

Американський історик і філософ права Г. Дж. Берман у своїх дослідженнях звернув увагу на те, що з втратою християнської віри з боку політологів і правознавців школи права відокремилися одна від одної[299]. Отже, відсутність загальної філософсько-світоглядної основи призводить до розрізненості правових і соціальних інститутів. У радянському праві кризові явища почалися набагато пізніше, ніж в західній юриспруденції, через те, що загальна філософсько-світоглядна основа у вигляді марксистсько-ленінської ідеології в ньому була присутня завжди. З вищесказаного випливає, що необхідність в інтеграції філософсько-світоглядних основ права дійсно існує.

---

[297] Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект. Правоведение. 2003. № 3. С. 54–55.

[298] Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. Партнерство цивилизаций. 2014. № 1–2. С. 289.

[299] Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. Предста-вительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. 2005. Вып. № 1 (61). С. 13.

Можливо, Г. Дж. Берман прав у тому, що Бог — Святий Дух, будучи активним у різних системах вірувань, кидає нам виклик перетворити наше спільне людство з матеріальної також і в духовну реальність. На його думку, Святий Дух звертається до всіх нас висувати юриспруденцію, яка об'єднує політичну мету права — підтримання порядку з моральною метою права — встановлення справедливості і історичною метою права — збереження суспільства в процесі перетворення соціальних інститутів порядку і справедливості[300]. Тоді виникає питання: чи приведе інтеграція філософсько-світоглядних основ права до створення системи світового права?

При всій повазі до видатних вчених, які переконані в тому, що інтеграційна юриспруденція необхідна для подальшого розвитку людства, ми не можемо погодитися з такою позицією. Не викликає сумнівів той факт, що існування комп'ютерної системи веде все людство до загальної інтеграції. Не можна заперечувати існування світової політики, світової економіки, світових спільнот, об'єднаних різними цілями і інтересами. Можна погодитись з Г. Дж. Берманом у тому, що необхідно застосовувати правові заходи для «скорочення світового безладу і подолання світової несправедливості, для запобігання руйнуванню і забрудненню навколишнього середовища і атмосфери планети, запобігання поширенню світових хвороб, ліквідації ганебних злиднів понад мільярду людей світу, які живуть на доходи, які становлять менше одного долара в день, вжиття заходів проти порушень загальних прав людини, протистояння загальносвітовому тероризму, вирішення етнічних релігійних конфліктів, які загрожують миру в усьому світі»[301]. Але ми переконані в тому, що ці питання можна вирішити на рівні міжнародного права, не створюючи єдину систему світового права.

Існування щось спільного, що об'єднує все людство, є очевидним фактом, але попри всю нашу спільність людям властиві істотні відмінності, зумовлені релігією, світосприйняттям, світоглядом, історичним розвитком, особливостями навколишнього ландшафту, своєрідністю звичаїв і традицій. Не випадково в юридичній літературі періодично з'являються критичні висловлювання на адресу «перебільшення ідей однаковості, прокламованою, в першу

[300] Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. Предста-вительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. 2005. Вып. № 1 (61). С. 13.
[301] Там само. С. 12.

чергу, західним правом»[302]. Примітно те, що «американська школа хоч і не заперечує досягнення «класиків» західноєвропейської думки, замикається в рамках супутніх економіко-соціальних моделей, властивих, здебільшого, і актуальних для північноамериканського континенту»[303].

Соціально-економічна і політична обстановка в Україні привела до того, що ми вже не можемо обмежуватися питанням про те, що нам слід думати про наше право. Необхідно відповісти на питання, що нам слід робити з нашим правом, щоб воно гармонійно поєднувало в собі потреби особистості, суспільства і держави, обумовлені нашою історією і культурою. Виникає питання: чи можна створити цілісну концепцію права на основі інтеграції (синтезу) теоретично і практично значущих моментів різних підходів до розуміння права?

Імре Ла́катос *(угор. Lakatos Imre; 9 листопада 1922, Дебрецен — 2 лютого 1974, Лондон) — англійський філософ, науковець угорського походження.*

Якщо ставитися до підходів розуміння права як до окремих дослідницьких програм, то синтез класичних концепцій в нове праворозуміння неможливий. Та чи інша дослідницька програма отримує право на існування тільки тоді, коли вона включає в себе «жорстке ядро», до якого входять незаперечні для прихильників програми фундаментальні положення[304].

Ідея про існування «жорсткого ядра» дослідницької програми належить Імре Лакатосу. Згідно з його теорією, дослідницька програма включає в себе: 1) метафізику програми: найбільш загальні уявлення про реальність, яку описують теорії, що входять до програ-

---

302 Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. С. 31.

303 Черкашина М. В. Основные векторы развития правопонимания в начале XX века. Труды МГТА: электронный журнал. 2015. Вып. 27. URL: http://www.e-magazine.meli.ru/vipusk_27.html (дата звернення 08.07.2018).

304 Коломиец Ю.Ю. Интегративный подход к пониманию права: целесообразность использования. Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти: міжнарод. круглий стіл (м. Одеса, 16 липня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 54. URL: http://eurolaw.org.ua/files/zbirnik-tez-19072016.pdf.

ми; основні закони взаємодії елементів цієї реальності; основні методологічні принципи, пов'язані з цією програмою; 2) негативну евристику, яку становить сукупність допоміжних гіпотез, які оберігають її ядро від фальсифікації, від фактів, які можуть її спростувати; 3) позитивну евристику, яка являє собою стратегію вибору першочергових проблем і завдань, які повинні вирішувати вчені[305].

Аналіз теорій, які висувалися в різних сферах наукової діяльності, свідчить про те, що в їх основі завжди повинна лежати незаперечна ідея. Без неї вся дослідницька програма розпадається. Синтез існуючих правових концепцій неможливий через те, що відмова від ключової ідеї призводить до ураження самої теорії. Виходячи з цього, ми підтримуємо позицію тих вчених (Н. В. Варламової[306], Л. В. Карнаушенко[307], І. Ю. Козліхіна[308] та ін.), які вважають, що спроби синтезувати елементи різних правових концепцій не ведуть насправді до нового праворозуміння, а є лише більш-менш успішним впровадженням елементів однієї доктрини (або декількох доктрин) в одну з уже існуючих.

Прийнято вважати, що яскравим представником інтеграційного підходу є Г. Дж. Берман. Він запропонував об'єднати правовий позитивізм, теорію природного права і історичну школу з метою відновлення віри в право. Однак лише деякі вчені звертають увагу на те, що в якості основи такого синтезу Г. Дж. Берман бачив історичну школу права. Про це свідчать наступні його міркування: «Я вже обґрунтовував раніше думку, що історичну школу необхідно відновити і оживити, з'єднавши її з теорією природного права і правовим позитивізмом у новій «інтегрованій» юриспруденції, в якій переваги кожного з цих підходів — морального, політичного і історичного — були б збережені, а їх недоліки усунуті»[309].

Ідея про те, що наукові дослідження повинні бути спрямовані

---

[305] Лакатос Имре. Методология программы научных исследований. URL: http://scorcher.ru/art/theory/anty_paradigm.php (дата звернення 08.07.2018).

[306] Варламова Н. В. Тип правопонимания как теоретическая парадигма интерпретации права. Правовые идеи и институты в историко-теоретическом дискурсе. Москва, 2008. С. 72.

[307] Карнаушенко Л. В. Интегративное правопонимание: особенности, возможности, возражения. История государства и права. 2013. № 21. URL: http://www.center-bereg.ru/l180.html (дата звернення 08.07.2018).

[308] Козлихин И. Ю. Интегральная юриспруденция: дискуссионные вопросы. Философия права в России: история и современность: материалы третьих философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2009. С. 242–253.

[309] Берман Г. Дж. Индивидуалистская и коммунитарная теория справедливости: исторический подход. Вера и закон: примирение религии и права. Москва: Московская школа политических исследований, 2008. С. 301.

на збереження достоїнств і усунення недоліків існуючих теорій, є відображенням методів діалектики і синтезу, які давно стали загальновизнаними і застосовуються більшістю вчених. Однак чи дає це підстави говорити про існування інтегративної правової методології? Очевидно, що методологію дослідження не можна зводити до одного або двох методів. Як пишуть М. І. Панов, Н. О. Гуторова, «методологія наукового пізнання — явище інтегральне, яке об'єднує систему компонентів, які її утворюють: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та приватно наукові методи й методики дослідження реальної дійсності»[310].

Заперечуючи можливість існування інтегративної юриспруденції і виступаючи проти перебільшення ролі інтегративної правової методології, ми допускаємо використання інтеграційного підходу до пізнання права. При цьому доцільно виходити з того, що інтеграційний підхід до пізнання права — це загальна спрямованість дослідження, обумовлена ідеєю створення цілісного знання про право як складової частини навколишнього світу. Способи створення цілісного уявлення про право можуть бути різними: це може бути створення єдиної філософсько-світоглядної основи існування держави і суспільства, інтеграція людини з природою, інтеграція сучасної юридичної науки з дореволюційною юридичною наукою, інтеграція юридичних наук з іншими видами наук і т. ін. Кожен з перерахованих способів є фрагментом загального наукового дослідження і має право на існування.

На рівні взаємовідносин людини та держави сформувалися **формаційний та цивілізаційний підходи** до періодизації історії та пізнання сутності та змісту держави та права. Саме на підставі вказаних підходів виділяються історичні типи держав, під якими розуміється «сукупність найбільш загальних ознак держави на певному етапі історичного розвитку, в якому виявляються сутність, соціальне призначення держави та сукупність історичних надбань людства в процесі формування та становлення організації держави»[311].

---

[310] Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем особливої частини кримінального права. Проблеми законності. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. Вип. 100. С. 291.

[311] Надобко С. В. Поняття історичних типів виникнення держави та їх співвідношення із типологією. Наукова індустрія Європейського континенту: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (Чехія, 27 лист. — 5 груд 2012р.). Чехія: Прага, 2012. Т. 10. С. 7–9.

Формаційний і цивілізаційний підходи частково досліджувалися в ході вивчення питання про використання традицій радянської методології у сучасних умовах. Було сформульовано висновок, згідно з яким, незважаючи на те, що цивілізаційний підхід у пострадянських державах знаходиться на піку своєї популярності, а авторитет формаційного підходу підірваний негативною оцінкою марксистсько-ленінської ідеології після розвалу СРСР, обидва підходи можна використовувати в процесі наукового дослідження. Аналогічних висновків дійшли й інші українські вчені. Так, В. Гончаревський, досліджуючи цивілізаційний підхід до історії в контексті сучасного українського досвіду (1991–2009 р.р.), зазначив, що теорія формацій, як і теорія цивілізацій,— це, фактично, дві існуючі на даний час глобальні візії історичного руху, і кожного разу, коли дослідник починає осмислювати розвиток світової історії в усій її історіософській цілісності, він обов'язково приходить до використання або формаційної теорії, або цивілізаційного підходу[312].

Формаційний та цивілізаційний підходи відрізняються своїми принципами. Як пише Ю. М. Оборотов, використання цивілізаційного підходу передбачає відмову від основоположних принципів формаційного підходу, а саме принципу єдності людства і, відповідно, єдності культурно-історичного процесу, принципу історичної закономірності, тобто визнання стійких істотних, повторюваних зв'язків між людьми і результатами їх діяльності, принципу детермінізму, з визначальним значенням способу виробництва матеріальних благ, коли духовні явища мають вторинний, похідний характер, і принципу прогресу, коли суспільство розвивається поступово, піднімаючись на все вищі щаблі розвитку[313].

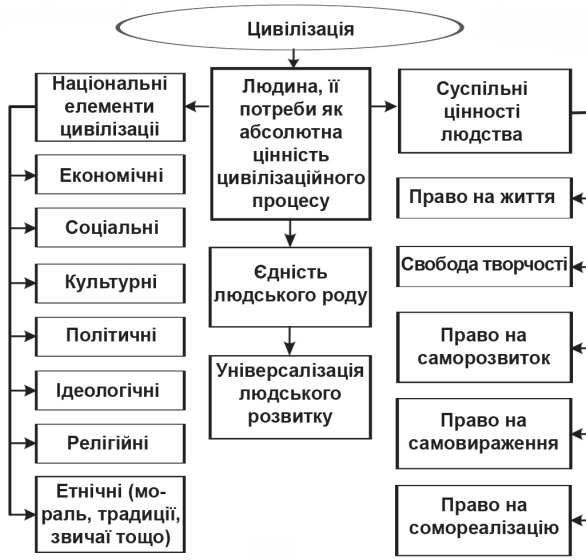
Ідейні основи цивілізаційного підходу часто буває дуже складно оцінити через суб'єктивне сприйняття дослідників. Наприклад, автори підручнику «Економічна теорія: Політекономія» вважають, що в основу цивілізаційного підходу покладено такі принципи: 1) багатовимірності аналізу економічних систем; 2) природної еволюційної поступовості історичного процесу; 3) відмови від класових, конфронтаційних оцінок змісту і цілей системи; 4) пізнання системи в єдності її економічних і соціокультурних елементів; 5) посилення ролі людського фактора у суспільному розвитку; 6)

[312] Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ: Логос, 2011. С. 165.

[313] Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. С. 9.

визнання світової історії як єдиного планетарного цілого[314].

Не вдаючись до глибокого аналізу існуючих інтерпретацій цивілізаційного підходу, можна відмітити, що структура категорії «цивілізації», створена на підставі цього підходу (див. малюнок 3)[315], потребує суттєвого доповнення, в тому числі з урахуванням ключових ідей формаційного підходу. Дивним є те, що у запропонованій структурі серед національних елементів цивілізації згадується ідеологія і не згадується право, щоправда, суспільні цінності людства визначаються саме через основні права і свободи людини. Можливо, прихильники цивілізаційного підходу дотримуються аксіологічного розуміння права. Але відкритим залишається питання: чому серед суспільних цінностей людства немає економічних прав, свобод та інтересів людини, таких як права власності, права на працю, права на оплату праці, свободу підприємницької діяльності.

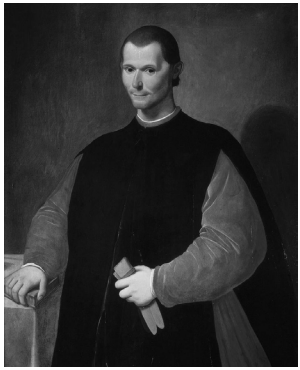
Малюнок 3. Структура категорії «цивілізація»

Історія розвитку людства неодноразово доводила точність ієрархії потреб людини, запропоновану відомим американським психологом, А. Маслоу. На думку вченого, ієрархія потреб складається з наступних

[314] Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. 9-те вид., доповн. Київ: Знання, 2014. С. 63.

[315] Там само. С. 64.

рівнів: рівень 1 — фізіологічні потреби; рівень 2 — потреби в безпеці; рівень 3 — потреба в приналежності і любові (соціальні потреби); рівень 4 — потреба у визнанні (в повазі, усвідомленні власної гідності); рівень 5 — потреба в самоактуалізації (на розвиток особистості, виходячи з потенційно властивих їй можливостей)[316]. На важливість для людини майнових інтересів звертали увагу і найвпливовіші філософи різних епох.

Ніккóло Мак'явеллі *(також Макіявеллі, хибним перекладом є Макіавеллі (італ. Niccolò di Bernardo dei Machiavelli); 3 травня 1469, Флоренція – 21 червня 1527, там же) – державний секретар Флоренції, політичний діяч, мислитель.*

В епоху Відродження Нікколо Макіавеллі писав, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами, їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Н. Макіавеллі наголошував, що люди можуть змиритися зі втратою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але ніколи й нікому не простять втрати власного майна[317]. Джон Локк в епоху Просвітництва зазначав: «Головною метою об'єднання людей у суспільство є прагнення мирно і безпечно користуватися своєю власністю, а основним знаряддям і засобом для цього служать встановлені у даному суспільстві закони»[318]

Á б р а г а м М а с л о у *(Маслов; англ. Abraham Harold Maslow; 1 квітня 1908, Нью-Йорк — 8 червня 1970, Нью-Йорк) — видатний американський психолог українського єврейського походження, засновник гуманістичної психології.*

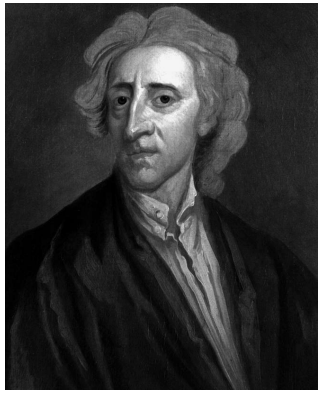
Незважаючи на те, що цивілізаційний підхід часто ототожнюють з культурно-історичним[319], у запропонованій структурі

[316] Maslow Abraham H. Motivation and Personality (2nd ed.). N.Y.: Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999. Терминологическая правка В. Данченко. Київ: PSYLIB, 2004. Перевод А. Б. Татлыбаевой. URL: http://www.psylib.org.ua/books/masla01/txt04.htm (дата звернення 29.01.2017).

[317] Шляхтун В. В. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с. URL: https://refdb.ru/look/1358846-pall.html (дата звернення 29.01.2017).

[318] Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. 9-те вид., доповн. Київ: Знання, 2014. С. 61.

[319] Яркова Е. Н. История и методология юридической науки: учебное пособие. Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. С. 300.

Джон Лок *(англ. John Locke, 1632, Рінґтон, Сомерсет, Королівство Англія — 1704, Ессекс, Королівство Англія) — англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва.*

категорії «цивілізація» не вказується потреба в самоідентифікації народу певної держави через спільність культурно-історичного розвитку та особливості природного ландшафту. Жодна держава не може існувати без народу, якому властиві власні вихідні характеристики колективної душі, унікального смислового ядра. Соціально-господарська стагнація, політична невизначеність і духовно-ідеологічна неідентифікованність України розхитують правові підвалини нашої держави і дестабілізують суспільство. Тому усвідомлення ідей культурно-історичного підходу до пізнання сутності та змісту права є обов'язковою умовою формування ефективної правової системи України. Серед основних процедур культурно-історичного підходу в науковій літературі виділяють: а) вичленовування культурно-історичного типу (цивілізації), який сприймається як цілісний, самобутній, самодостатній і внутрішньо гармонійний організм; б) відчуття, безпосередньо-інтуїтивний розсуд і образно-символічний опис «душі» культури», її смислового ядра, гештальту, унікального способу відповіді на виклик історії; в) визначення стадії життєвого циклу, на якій знаходиться в своєму розвитку організм, реконструкція попередніх стадій; г) порівняння виділеного культурного організму з іншими, що знаходяться на аналогічних стадіях життєвого циклу, культурними організмами; д) прогнозування майбутнього культурно-історичного типу, пошук шляхів виходу з кризи[320].

В сучасних умовах під час застосування культурно-історичного підходу до пізнання сутності та змісту права науковці стикаються з проблемами як на загальнолюдському рівні, так і на державному (національному) рівні. На загальнолюдському рівні під впливом технократичної ідеології культура перетворилася в засіб масового споживання. Як слушно зауважила А. П. Овчинникова, «суспільство споживання — це суспільство успішної посередності, яка шукає легкого розуміння і гарантії успіху в практичному застосуванні. … Діє просте правило: прав не той, хто більше грамотний, може краще сформулювати

[320] Яркова Е. Н. История и методология юридической науки: учебное пособие. Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. С. 300.

ідею, а той, хто краще вирішує миттєве завдання — або завдяки грошей, або завдяки здатності, минаючи розум, і впливаючи тільки на почуття, повести за собою натовп»[321]. Гламуризація суспільної свідомості, про яку пише А. П. Овчинникова, коли все покривається глянцем і все — як би не цілком серйозно, привела від правового нігілізму до правового цинізму. Справедливою уявляється позиція А. Ф. Крижанівського, який вважає, що «цинізм як зухвала, безсоромна поведінка і ставлення до чого-небудь, пройняті зневагою до норм суспільної моралі, моральності (С. І. Ожегов), цілком співвідноситься з правовим цинізмом чиновників і професійних юристів, бо в цьому випадку і відбувається свідоме, зухвале і безсоромне нехтування правом»[322].

Історичні події склалися таким чином, що до 1991 року Україна не мала своєї незалежності. Потрапляння України під панування інших держав відобразилось на її здатності створювати власну ідеологію. Кожного разу, коли нашій державі надавалася можливість здобути незалежність, виявлялося, що для цього немає відповідної ідеологічної основи. Як справедливо помітила Г. Дичковська, «державотворча слабкість Центральної Ради полягала не в слабкості військ, а у власній ідеологічній неспроможності творити структуру, більш того, у відсутності ідеї України як структури в ціннісній ієрархії тогочасного керівництва»[323].

Досвід існування людства показав, що людина не може жити в ідеологічному вакуумі. В перші післярадянські роки правляча еліта України, перебуваючи під впливом радянської ідеології, рухаючись за інерцією, запропонувала ідеологічний синтез патріотизму і демократії, заснований на національній ідеї. Вважалося, що Україні вдасться створити ідеологію державного будівництва, яка буде побудована не на абстрактних утопіях, а на природних високих національних, загальнонародних цінностях. Але виявилося, що проголосити високі національні, загальнонародні цінності набагато легше, ніж зробити їх нормою соціальної поведінки.

Свої помилки українці зрозуміли більше двадцяти років тому. Серед них називалися: «невизначеність щодо основних засад функціонування державного механізму, грубі прорахунки у кадровій політиці, тривале

---

[321] Овчинникова А. П. Современный культурный контекст юридической деятельности. Правове життя сучасної України: тези доповідей Міжнарод. наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 76.

[322] Крижанівський А. Ф. Професійна і компетентна правосвідомість як середовище юридичного цинізму. Правове життя сучасної України: тези доповідей Міжнародної наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 80.

[323] Дичковська Г. Інтегративна ідеологія: конфронтаційні лінії та смислові тотожності між Сходом і Заходом України. Визвольний шлях. 2007 серпень. С. 6.

нерозуміння суті суверенітету та надмірне захоплення зовнішніми ознаками державності без відповідного наповнення її реальним змістом, суттєве переваження політики над економікою»[324]. На високому науково-теоретичному рівні пропонувалися визначення ознак суверенітету та незалежності держави, обґрунтовувалась важливість існування національної ідеї. Дотепер не втратив свого значення висновок про те, що «ознакою суверенітету є здатність держави вибудовувати свій курс, прийнятний для більшості населення, коли зовнішні чинники та впливи враховуються настільки, наскільки вони кардинально не змінюють цього курсу, коли дії внутрішніх факторів і сил переважають над зовнішніми»[325]. В 2018 році українські вчені вимушені констатувати, що в науковій літературі з'являються думки про загальну неефективність правових і державних утворювань, про їх нездатність взагалі мати будь-який вплив на ті чи інші процеси, які відбуваються в суспільстві. «Апофеозом таких роздумів,— пише Є. Л. Стрельцов,— є поява відповідних теорій про загальну нереальність держави та неефективність права!»[326].

Професор Є. Л. Стрельцов дійшов висновку, що, на жаль, свідомо чи несвідомо, але ми, за великим рахунком, виявилися не готові до належної оцінки таких подій, не маємо можливості (не можемо) встановити об'єктивні детермінанти та суб'єктивні причини таких дій та запропонувати ефективні стратегічно-тактичні програми їх подолання або хоча б впливу на них[327]. Насправді українці здатні подолати кризові явища, які відбуваються у суспільстві, але виробити єдину стратегічно-тактичну програму їх подолання без основоположної ідеї, чітко поставленої мети та завдань на державному рівні, жодний з них не зможе. Тим часом ідея про важливість мети в житті людини давно стала аксіомою. Про неї говорили та писали багато видатних мислителів різних епох і народів. В якості прикладу можна навести деякі з них: душа, яка не має заздалегідь встановленої мети, прирікає себе на загибель, бо, як кажуть, хто скрізь, той ніде (М. Монтень); життя досягає своїх вершин у ті хвилини, коли всі його сили спрямовуються на здійснення поставлених перед ним цілей (Д. Лондон); якщо у людини немає мети, то життя її — не що інше, як тривала смерть (П. Буаст); змушувати людську особистість жити і страждати без всякої для неї самої мети — лише в якості простого знаряддя для

[324] Кучма Л. Україна є. Україна – буде! Урядовий кур'єр. 1996. 29 серп. № 161–162. С. 4.
[325] Там само. С. 4.
[326] Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думки прагматика. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 61.
[327] Там само. С. 60.

досягнення сторонніх цілей — це значить: всі розпорядження високої моралі заздалегідь перетворювати на порожні слова, бо в собі самій особистість не знайде тоді рівно ніяких спонукань, щоб виконати ці розпорядження (В. І. Несміливо); щоб привести в рух всі свої сили, людині потрібно помістити попереду себе яку-небудь благородну мету, здатну її надихнути (Е. Ренан); дайте людині мету, заради якої варто жити, і вона зможе вижити в будь-якій ситуації (І. Гете)[328].

Будь-яка людська діяльність повинна бути керованою і завжди мати певну мету. Дуже точно з цього приводу висловлювався Е. Фромм: «… Людина перестала займатися пошуками вищої мети в житті і зробила з себе інструмент, службовця економічної машині, її ж руками і побудованої. Вона піклується про ефективність і успіх, а не про щастя і розвиток душі. Людина не може існувати як простий «предмет», як гральна кістка, що вискакує зі склянки; вона сильно страждає, якщо її зводять до рівня автоматичного пристрою, здатного лише до прийому їжі і розмноження, навіть якщо при цьому їй гарантується вищий ступінь безпеки. Людина потребує драматизму життя і переживань; і якщо на вищому рівні своїх досягнень вона не знаходить задоволення, то сама створює собі драму руйнування»[329].

Із здобуттям незалежності Україна отримала можливість формувати власну ідеологію в конкретному часо-просторовому вимірі. Для цього їй потрібно враховувати інтереси людини, суспільства та держави, які проявляються в системах ідей (ідеології), в яких усвідомлюються мета і завдання людської діяльності на шляху до щастя. Відштовхуючись від життєвонеобхідних інтересів та потреб людини, можна створити ідеї, здатні об'єднати суспільство. Але про реальне виконання створених ідей можна говорити лише після оформлення їх в ідеологію, а саме в конкретно-історичну інтегральну систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей, знань та цінностей про Всесвіт, суспільство, людину[330].

Іноді на рівні взаємовідносин людини та держави використовується партійний підхід до пізнання сутності та змісту права. Наприклад, класовий підхід, характерний для радянської юридичної науки, згідно з яким всі політичні, правові, соціальні інститути розглядаються з позиції і формуються в інтересах певного класу, привів до виник-

328 Мачехин А. Е. В поисках смысла. Мудрость тысячелетий / сост. А. Е. Мачехин. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2002 912 с. URL: http://bib.getenjoyment.net/poiskah-smyislamudrost-tyisyacheletiy.html (дата звернення 0.2.04.2018).

329 Там само.

330 Коломієць Ю. Ю. Інтегративна ідеологія України. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 93.

нення партійного підходу до права. Партійність радянської науки про державу та право полягала в оцінці досліджуваних явищ з позиції комуністичної партії. «Матеріалізм,— писав В. І. Ленін,— включає в себе, так би мовити, партійність, зобов'язуючи при всякій оцінці прямо і відкрито ставати на точку зору певної суспільної групи»[331]. Як вірно помітив М. І. Байтін, партійність науки прирікає її на догматизм, виключає плюралізм думок, вільний пошук істини. На думку вченого, партійність неприйнятна як метод вивчення теорії держави і права, хоча і повинна прийматися до уваги при оцінці і зіставленні різних поглядів на державу і право[332].

На сучасному етапі розвитку України партійний підхід до вивчення держави і права втратив свою актуальність. Незважаючи на велику кількість партій, в Україні немає тієї, яка б мала чітку програму і керувалася б принципами наукової методології при формуванні поглядів на державу і право. Ні одній з політичних партій України не вдалося створити цілісного уявлення про державні і правові інститути. Можливо, в майбутньому нам вдасться перейти від революційно-руйнівної політики до політики еволюційного перетворення. Тоді виникне необхідність в науковому знанні. Партійність може стати способом відбору наукового бачення держави і права, яке б з найбільшою ймовірністю відповідало програмі партії. Але навіть у цьому випадку партійність не повинна визначати напрями та методи наукового пізнання, бо вона не завжди ґрунтується на принципах об'єктивності, всебічності, повноти, достовірності дослідження.

Самостійне значення має **аксіологічний підхід** до пізнання сутності та змісту права. Іноді його називають ідеологічним підходом через те, що він створює уявлення як про цінність самого права, так і про цінності в праві. Існує думка, що за часів Радянського Союзу питання аксіології права фактично не досліджувалось, адже право не було цінністю, права не розглядались як іманентна складова людини, мова йшла, передусім, про їх негативність і перепону на шляху до становлення суспільної общини і, відповідно, комунізму[333]. Об'єктивна дійсність свідчить про те, що пізнання права не може здійснюватися без аксіологічної спрямованості. Навіть тоді, коли заперечується цінність права, обговорюється питання про його сутність, що є сферою аксіології права. Заперечуючи певні цінності в праві, вчені переходять

[331] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1958. Т. 1. С. 419.

[332] Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 25.

[333] Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 9. С. 118.

до аксіологічного підходу пізнання права. Без аксіологічної оцінки правових явищ вирішити міжцінністні конфлікти і колізії в праві не уявляється можливим. Висновок про те, що радянське право було лише набором прескриптивних текстів, засобом виправдання застосування державного примусу, є одностороннім. Радянське право виконувало ті ж самі функції, що і сучасне право, як і сучасне право, воно відображало певну ієрархію цінностей, які мали значення для держави, суспільства та особистості. Відрізняються вони лише смисловим навантаженням, яке, як правило, залежить від пануючої ідеології. Методологія кожного підходу до пізнання права ґрунтується на аксіологічному (ідеологічному) підході.

Аксіологічний підхід до пізнання сутності та змісту права слід відрізняти від аксіологічного підходу до праворозуміння. В юридичній літературі під аксіологічним підходом у методології юриспруденції розуміють загальну стратегію дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою[334]. Аксіологічний (ідеологічний) підхід до праворозуміння передбачає наступне: «Вихідна форма буття права — громадська свідомість; право — не тексти закону, а система ідей або понять про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, які є в громадській свідомості й орієнтовані на моральні цінності»[335]. Цей підхід немає права на самостійне існування: по-перше, не усі ідеї, які існують в громадській свідомості, можна назвати правовими; по-друге, жодна ідея не може існувати без відповідної матеріальної форми; по-третє, система ідей (ідеологія) є духом відповідної епохи, який не може обмежуватися якоюсь однією формою, він існує скрізь, у тому числі і в праві, тому аксіологічний (ідеологічний) підхід до праворозуміння робить право занадто абстрактним, невизначеним, відірваним від практики.

Перераховані підходи до пізнання сутності та змісту права можна використовувати і під час дослідження сутності та змісту кримінального права, адже воно співвідноситься з загальним визначенням права як частина та ціле.

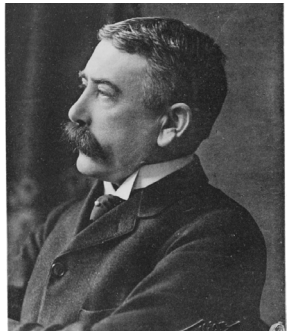
[334] Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. С. 8.

[335] Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. Науковий вісник Академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 38.

1.4. Ідеологічні основи пізнання форми кримінального права

Право, розроблене і створене юристами, не може існувати лише у вигляді юридичних ідей і емоцій. Воно повинно отримати об'єктивне відображення в юридичних знаках і символах. Тому, створюючи форму права, вчені мають справу з юридичною семіотикою, предметом якої є юридичні знакові системи.

Необхідність використання семіотики в процесі пізнання і вибору форми кримінального права обумовлена тим, що між знаком і навколишньою дійсністю існують не завжди об'єктивні уявлення про цю реальність суб'єкта знакової діяльності. У зв'язку з цим актуальним є одне з основних положень теорії Ф. де Соссюра — розрізнення мови і мовлення. Мовою (la langue) Ф. де Соссюр називав загальний для всіх мовців набір засобів, що використовуються при побудові фраз цією мовою; промовою (la parole) — конкретні висловлювання індивідуальних носіїв мови[336]. Мова є матеріальним відображенням наших думок, тому в процесі створення наукової теорії необхідно приділяти належну увагу реалізації трьох елементарних функцій мови: назві предметів реального світу, приведення названого у зв'язок один з одним, локалізації названого в просторі і часі.

Фердинан де Сосюр *(фр. Ferdinand de Saussure; 26 листопада 1857, Женева — 22 лютого 1913) — швейцарський лінгвіст, засновник структуралізму. Його вважають одним із основоположників сучасної лінгвістики й одним із найвидатніших мовознавців XX століття.*

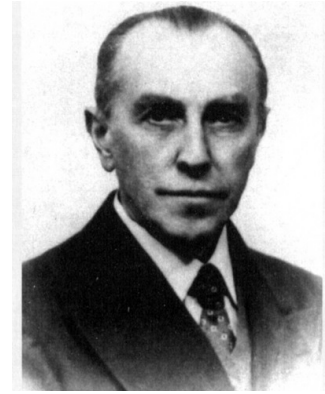
Справедливими видаються рекомендації Є. Л. Стрельцова розглядати великі думки великих людей: «а) за змістом, б) за часом і обставинами визнання, в) за часом і обставинами реалізації та втілення у соціальну практику»[337]. Продовжуючи цю ідею, можна відзначити, що не тільки думки великих людей потребують подібної оцінки, а й знаки, як мовна форма вираження думки. Наприклад, одне і теж саме слово в різній просторово-часовій обстановці і в устах різних суб'єктів знакової діяльності може

[336] Семиотика. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 01.07.2018).

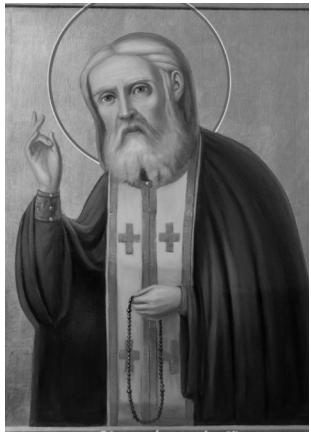
[337] Стрельцов Є. Л. Великі ідеї великих людей та їх реалізація в соціальному житті. Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 33.

мати різне смислове навантаження.

З цієї причини юридична семіотика тісно пов'язана з юридичною герменевтикою, завданням якої є тлумачення юридичних знаків. Але перш ніж перейти до аналізу пізнавального значення герменевтики, необхідно з'ясувати значення юридичної символіки як різновиду юридичних знаків. На думку філософа-юриста Б. П. Вишеславцева, «закон має досить слабку здатність вселяти. Закон не вміє поводитися з підсвідомістю. Негативне навіювання не приймається, а закон складається значною мірою з заборон. Щоб допомогти цьому дефекту, влада оточує закон рядом образів і символів, здатних викликати «зерцало», мантії суддів, урочисті засідання суду, варта і т. ін.»[338]. На підставі висловлювань Б. П. Вишеславцева можна зробити висновок, що юридична символіка більше характерна кримінальному процесу, ніж кримінальному праву.

Бори́с Петро́вич Вишесла́вцев *(3 жовтня 1877, Москва, Росія – 5 жовтня 1954, Женева, Швейцарія) – російський філософ, релігійний мислитель.*

Серафим Саровський *(Прохір Мошнин, 19 липня 1754, Курськ — 2 січня 1833) — один з найшанованіших православних святих, чудотворець.*

Механізм реалізації закону дійсно оточений рядом образів і символів, однак це не виключає того, що закон також має здатність бути їх носієм. І хоча висловлювання Конфуція, згідно з яким «знаки і символи правлять світом, а не слово і закон», стало досить популярним, саме слово і закон визначають міжлюдську комунікацію. В «Євангеліє від Іоанна» (1: 1 і 14) записано, що «на початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». З будь-якого Святого Письма випливає те, що Символи Віри містяться в Законі Божому.

Преподобний Серафим Саровський у своєму короткому молитовному правилі для мирян заповідав читати молитви «Отче наш» (3

[338] Вышеславцев Б. П. Этика преображенного Эроса. Москва: Республика, 1994. С. 77.

рази), «Богородице діво радуйся» (3 рази) і «Символ віри» (1 раз)[339].

В умовах кризи культури і цивілізації слово і закон втратили свій авторитет, все більшого значення набувають знаки і символи, які не мають відношення до мовної форми спілкування. Щоб відродити колишнє значення слова і закону, необхідно наповнити їх сенсом і змістом, об'єднаним єдиним образом і символом, здатним надихнути людство на духовне відродження. Отже, словесно-теоретична та знаково-образна форми тісно взаємопов'язані між собою і потребують пильного вивчення і зіставлення.

Одним з найбільш продуктивних підходів до пізнання форми права є герменевтика, завданням якої є пояснення відносин між текстом і інтерпретатором, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім. Основними категоріями юридичної герменевтики вважаються: «розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст»[340]. Фахівці у сфері кримінального права рідко звертають увагу на те, що для юридичної герменевтики характерним є принцип «достатності розуміння». Як справедливо зауважив О. О. Мережко, згідно з цим принципом «абсолютно правильне розуміння не тільки недосяжне, але навряд чи необхідно. Замість цього інтерпретатор юридичного тексту цілком задоволений таким рівнем розуміння цього тексту, який є достатнім для вирішення конкретного спору або проблеми і який не є явно несправедливим»[341]. «У всякому застосуванні закону,— пише А. А. Пиленко,— є місце, свідомо законодавцем залишене, для індивідуальної творчості»[342].

Видатний американський вчений О. В. Голмс в XIX столітті, вивчаючи теорію юридичної інтерпретації, дійшов висновку, що інтерпретація не вимагає яких-небудь спеціальних знань, крім володіння загальними правилами слововживання[343]. Безумовно, володіння словом є важливою гарантією точності інтерпретації тексту, але зрозуміти справжній сенс права можна тільки з урахуванням складу його розуміння. Перш ніж приступити до інтерпретації права, необхідно з'ясувати об'єкт і предмет дослідження, визначитися з технікою тлумачення, усвідомити мету і внутрішнє ставлення до об'єкта і предмета тлумачення, врахувати вплив особистісних якостей на процес тлумачення, а також

339 Молитва: Символ веры (по-русски и по-немецки). URL: http://www.hamburg-hram.de/letopis/molitva-simvol-veryi/3.html (дата звернення 01.07.2018).

340 Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 159.

341 Там само. С. 159.

342 Пиленко А. А. Право изобретателя. Москва: Статут, 2001. С. 73–73.

343 Holmes O. Wendell. The Theory of Legal Interpretation. Harvard Law Review. Volume 417. 1899. URL: https://archive.org/stream/jstor-1321531/1321531_djvu.txt (дата звернення 01.07.2018).

можливість впливу на суб'єкта тлумачення третіх осіб. Але і цього часто буває недостатньо.

Інтерпретатор змушений використовувати ту теорію інтерпретації, яка є загальновизнаною в тій правовій системі, в якій він працює. Так, в західній юридичній науці тривалий час домінувала об'єктивна правова концепція. На думку І. Ю. Кретової, така концепція може бути названа «теорія права як соціальна практика». «За цією теорією,— пише І. Ю. Кретова,— правові норми не репрезентують об'єктивну даність (нормативну чи фактичну), яка є доступною для опису і логічного вивчення шляхом різних форм діяльності — тлумачення, реалізації, застосування. … право є соціальною практикою існування юридичних правил лише настільки, наскільки такі правила виступають частиною нормативної соціальної практики, тобто настільки, наскільки вони фактично інтерпретуються, використовуються, застосовуються, розглядаються як основа для обґрунтування тощо»[344]. Іноді цю концепцію називають соціологічним трактуванням норми[345]. Однак незалежно від її термінологічного позначення основна ідея залишається незмінною — закон і норми не збігаються за змістом.

Протилежної позиції дотримуються прихильники суб'єктивної теорії тлумачення, закон і норми у них збігаються за змістом. Іншими словами, як встановлено законом, так і повинно бути в соціальному житті. Як справедливо зауважив В. Гончаров, при такому підході зміст юридичної норми пов'язується з намірами безпосереднього творця норми, його волею[346]. Подібний підхід до тлумачення норм права був характерний для радянської юридичної науки і продовжує залишатися домінуючим на практиці. Основний аргумент радянських вчених (С. І. Вільнянського[347], П. Е. Недбайло[348], А. С. Піголкіна[349], О. Ф. Черданцева[350]а ін.) проти об'єктивної теорії тлумачення полягав у тому, що дана теорія «розв'язує руки» буржуазним суддям, щоб коригувати закон, виходячи з бажання панівного класу.

Сучасні вчені з іронією ставляться до такої аргументації і крити-

---

344 Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським Судом з прав людини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 11.

345 Четвернин В. А. Проблемы теории права для особо одаренных студентов. 2010. URL: http://teoria-prava.hse.ru/files/library/problems_2010.pdf (дата звернення 03.07.2018).

346 Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. Філософія права і загальна теорія права. 2014. № 1–2. С. 53–69.

347 Вильнянский С. И. Толкование и применение гражданско-правовых норм. Методические материалы ВЮЗИ. 1948. Вып. 2. С. 42–61.

348 Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Москва: Госюриздат, 1960. 512 с.

349 Пиголкин А. С. Толкование нормативних актов в СССР. Москва: Госюриздат, 1962. 166 с.

350 Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Москва: Юрид. лит., 1979. 168 с.

кують суб'єктивну теорію тлумачення. Серед її недоліків називають те, що вона заперечує:

— можливість використання прагматичних аргументів: суд, націлений лише на відшукання істинного сенсу, не повинен жодним чином перейматися тим, до яких наслідків може привести його тлумачення;

— можливість використання аргументів до контексту життя норми: якщо тільки не йдеться про оціночні поняття, будь-які звернення до такого контексту є надлишковими, бо завдання інтерпретатора є суто археологічним — відшукати, знайти, з'ясувати — не більше;

— ціннісний бік процесу інтерпретації. Суд, котрий сповідує стару теорію тлумачення, працює лише з текстом, а не із закладеними у нього цінностями. Цінності ж — справа законодавця. Інтерпретація не конче мусить бути справедливою. У цьому криється причина того, що інтерпретатор у старій системі тлумачення зовсім не переймається балансуванням правових цінностей, а відповідні рішення страждають однобічністю, позбавлені глибини, а це, у свою чергу, применшує їхню, так би мовити, доктринальну значущість[351][352].

Подібні судження є надто категоричними. Суб'єктивна теорія тлумачення забезпечувала однакове застосування норм права, виключала свавілля і беззаконня, а значить, була гарантією стабільності і порядку. Носіями цінностей в першу чергу повинні бути суб'єкти тлумачення. Якщо людина живе за честю і за совістю, то і при об'єктивній, і при суб'єктивній теорії вона буде прагнути до справедливості. Якщо ж людина байдужа до соціальних проблем, переслідує виключно «шкурні» інтереси, то, в кращому випадку, вона буде створювати видимість справедливості для прикриття особистих мотивів і інтересів, у гіршому випадку, не буде створюватися навіть видимість справедливості. Лише в тому випадку, коли суб'єкт тлумачення зобов'язаний слідувати букві закону, можна говорити про реалізацію таких принципів права, як законність, формальна рівність, справедливість. При такому підході виникає герменевтичне коло: законодавець закладає в текст закону певний сенс, вибираючи для цього певні знаки і символи, правозастосовувач йде від тексту закону до його сутності та змісту, користуючись певними методами тлумачення.

Перед законодавцем стоїть завдання — вкласти в текст закону соціальні цінності і необхідні правила поведінки, що відповідають

---

351 Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. Філософія права і загальна теорія права. 2014. № 1–2. С. 53–69.

352 Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 21–22.

потребам суспільства. Але оскільки закон не може охопити все різноманіття життєвих ситуацій, законодавець завжди залишає в ньому місце для індивідуальної творчості правозастосовувача. Завдання правозастосовувача — донести зміст закону, закладений законодавцем, до населення, зробити закон соціально корисним. Вчені у свою чергу повинні з'ясувати, яке місце в законі законодавець може залишити для індивідуальної творчості правозастосовувача, які принципи повинні бути в основі тлумачення правових норм і як юридичний текст і контекст впливають один на одного.

Вся навколишня дійсність існує як добре злагоджений механізм, і хоча в умовах інформаційного перевантаження і під впливом численних сумнівів у достовірності отриманого знання створити цілісну картину світу практично неможливо, ми повинні прагнути до створення його системно-структурної моделі, максимально наближеної до реальності. Завдяки системно-структурній організації отриманого знання можна створити найбільш ефективну модель механізму управління. У зв'язку з цим доцільним стає використання **системно-структурного підходу** до пізнання форми права.

За радянських часів цей підхід користувався великою популярністю, його прихильниками були: І. С. Алексєєв, О. І. Генісаретський, В. П. Зінченко, В. П. Лекторський, М. К. Мамардашвілі, В. М. Садовський, Е. Г. Юдін та ін. Після розпаду СРСР інтерес до системно-структурного підходу став згасати. Причину такого згасання О. І. Бойко побачив в тому, що «змінилося соціальне замовлення на користь більш предметних досліджень, націлених на швидку віддачу вкладених коштів, на вирішення примітивних технологічних задач для поповнення споживчої сфери в обмін (або замість) колишньої ставки на фундаментальні проблеми»[353]. З огляду на те, що технократична ідеологія впливає на всі сфери життєдіяльності людини, припущення О. І. Бойко скоріше за все відповідає дійсності.

Ігнорування системно-структурного методологічного підходу в науці призвело: 1) до поверховості і розрізненості наукових досліджень, що відображають суто суб'єктивне враження автора про проблему; 2) до неузгодженості правової системи держави, позбавленої належного механізму реалізації; 3) до створення враження соціального хаосу. Щоб уникнути перерахованих проблем, необхідно повернутися до азів системології. При цьому необхідно враховувати те, що «методологія системного дослідження передбачає вирішення двох взаємопов'язаних завдань: по-перше, дослідження системних об'єктів як форма існування

[353] Бойко А. И. Система и структура уголовного права. В 3 т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. С. 18.

і руху реального світу, як прояв його впорядкованості; по-друге, конструювання системи категорій, що відображають системні зв'язки досліджуваних об'єктів і робить впорядкованим самопізнання»[354].

Перед нами стоїть завдання: з одного боку, створити наукову теорію про кримінально-правову ідеологію, яка мала б певну внутрішню будову, (субординаційно-координаційні зв'язки проблем, ідей, категорій); з іншого боку, представити кримінальне право у вигляді системно-структурної моделі, яка є частиною правової системи держави, що становить єдине ціле з навколишнім світом. Створюючи модель права, юристи так чи інакше користуються системним підходом. Однак у науковій літературі немає єдиного уявлення про систему. Як слушно зауважила А. П. Овчинникова, існує безліч теорій різних систем, різні теорії систем і навіть різні загальні теорії систем[355]. Але навіть у тому випадку, якщо нам вдасться вибрати найбільш вірну теорію систем, створити досконалу модель права ми не зможемо з наступних причин.

По-перше, оточуючий нас світ людиною до кінця не пізнаний. Він складається з нескінченного різноманіття структур. Вчені-правознавці лише вичерпують з нього певні фрагменти, створюють нестабільну систему правил поведінки, яка кожного разу порушується, коли вдається відкрити щось нове.

По-друге, система для юристів не самоціль, а засіб упорядкування суспільних відносин. Крім того, що юристи створюють систему норм права, вони наповнюють її сенсом та змістом.

Визначити підходи до пізнання змісту та форми права, означає вибрати вектори наукового дослідження. Однак для створення наукової теорії цього не достатньо. Необхідно усвідомлене і обґрунтоване використання відповідного методологічного інструментарію. Як правило, вчені використовують один і той же методологічний інструментарій. Важливе місце серед теоретико-методологічних положень юридичної науки займають загальнонаукові методи дослідження, до яких відносяться: методи емпіричного дослідження: спостереження, експеримент, порівняння, опис та вимірювання; теоретичні методи: абстрагування, ідеалізація, формалізація; загальнологічні методи: дедукція, індукція, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація. До приватнонаукових методів юридичної науки відносяться формально-догматичний метод і метод юридичного тлумачення.

Суть формально-догматичного методу зазвичай пов'язують

[354] Каган М. С. Система и структура. Состояние проблемы. Системные исследования. Ежегодник. 1983. Москва: Наука, 1983. С. 89.

[355] Овчинникова А. П. Системный подход и методология юриспруденции. Правове життя сучасної України: тези доповідей Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18–19 квіт. 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 7.

з тим, що право вивчається як таке: воно ні з чим не порівнюється, не узгоджується з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Предметом дослідження в цьому випадку є право в чистому вигляді — його категорії, визначення, ознаки, структура, конструкції, юридична техніка[356]. Через вузькоцільове призначення формально-догматичний метод часто є предметом критики, проте формалізм у праві неминучий. Правові норми виступають своєрідною формулою, під яку повинна підпадати більшість життєвих ситуацій, тому при формулюванні правил поведінки не можна обійтися без юридичних категорій, визначень і конструкцій. Іншими словами, не можна обійтися без догми права, без того стрижня, завдяки якому право залишається правом, а не перетворюється у філософію, соціологію, психологію тощо. При цьому не варто протиставляти догматичний метод діалектичному. За допомогою діалектичного методу можна визначити шляхи розвитку права, за допомогою формально-догматичного методу можна створити право, для якого притаманні такі властивості: відповідність формальній логіці, єдність форми та змісту, універсальність, системність і взаємопов'язаність категоріального апарату.

Особливе значення в методологічному інструментарії юридичної науки займає метод юридичного тлумачення. Уявлення про види тлумачення після радянського періоду майже не змінилися. У підручниках з теорії держави і права, як і раніше, види тлумачення норм права діляться за такими підставами:

1) за суб'єктами: а) легальне (офіційне); б) автентичне; в) доктринальне (наукове); г) судове;

2) за обсягом: а) буквальне, б) розширене, в) обмежувальне;

3) за способами: а) філологічне (граматичне); б) логічне, в) системне, г) історичне.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки почали з'являтися висловлювання на користь видів тлумачення, пов'язаних із з'ясуванням загального змісту закону. Так, В. О. Четвернін пише про адекватне і телеологічне тлумачення права. Під адекватним тлумаченням В. О. Четвернін розуміє таке тлумачення, яке найбільш відповідає юридичному змісту закону[357]. На думку вченого, як правило, адекватне тлумачення досягається при буквальному розумінні законоположень, але іноді для адекватного тлумачення потрібно їх розширене або обме-

[356] Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. 592 с. URL: http://textbook.news/gosudarstva-prava-teoriya/formalno-yuridicheskiy-normativno.html (дата звернення 30.03.2017).

[357] Четвернин В. А. Проблемы теории права для особо одаренных студентов. 2010. URL: http://teoria-prava.hse.ru/files/library/problems_2010.pdf (дата звернення 03.07.2018).

жувальне розуміння. Іншими словами, правозастосовувач розширює або обмежує текст закону тільки в тому випадку, коли буквальне його тлумачення може призвести до спотворення змісту закону.

Під телеологічним тлумаченням В. О. Четернін розуміє тлумачення на основі інтенції тексту — задуму, цілей, намірів автора тексту або принципів, цінностей, якими керувався автор тексту, що тлумачиться[358]. При цьому вчений акцентує увагу на тому, що телеологічний спосіб тлумачення використовується при тлумаченні неоднозначних текстів, коли інші способи тлумачення не дозволяють усвідомити сенс законоположення.

Даний вид тлумачення не є новим для юридичної науки. Згадка про телеологічне тлумачення є в роботах багатьох радянських вчених, серед яких: Т. Я. Насирова, П. О. Недбайло, В. І. Нікітінський, П. М. Рабінович, І. С. Самощенко, Г. Г. Шмельова, Ф. М. Фаткуллін, Л. Д. Чулюкін та ін. Ставлення до нього було далеко неоднозначним. Телеологія часто ототожнюється з теологією, тому радянські вчені, дотримуючись марксистсько-ленінської ідеології, що пропагує атеїзм, заперечували телеологічне тлумачення як особливий вид інтерпретації. Це ясно видно з міркувань радянського вченого П. С. Елькінда, який писав: «Телеологія — релігійно-ідеалістичне вчення, що пояснює доцільність життєвих явищ заздалегідь визначеною метою, надприродними божественними силами і яке тим самим заперечує наукове пізнання причин, що викликають такі явища до життя»[359]. Вчені, які виступали проти однозначного (релігійно-ідеалістичного) розуміння телеології, підкреслювали важливість і необхідність телеологічного способу тлумачення закону. Так, Т. Я. Насирова відстоювала ідею про те, що «телеологічне тлумачення радянського закону є однією з умов забезпечення законності і доцільності правозастосування, реалізації ціннісного підходу до інститутів і норм права в ході здійснення закону, одним з факторів виявлення і підвищення ефективності правозастосовної діяльності»[360].

Міркування Т. Я. Насирової про те, що «телеологічне тлумачення, розкриваючи ціннісну характеристику закону, слугує забезпеченню виховного впливу радянського права, сприяє формуванню соціалістичної правосвідомості громадян і тим самим сприяє зміцненню морально-ідеологічних і соціально-психологічних гарантій реалізації правових

[358] Там само.

[359] Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. Москва: Юридическая литература, 1967. С. 192.

[360] Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика. Ижевск: Издательство Казанского университета, 1988. 142 с. URL: http://pandia.ru/text/77/500/11550.php (дата звернення 03.07.2018).

вимог», після розвалу Радянського Союзу виявилися неактуальними. Проте всі процеси і явища, що відбуваються в суспільстві, як і в природі повинні мати доцільність і смисловий зміст. Тому як і раніше суспільство потребує соціально-психологічних гарантій реалізації правових вимог. Телеологічне тлумачення передбачається законодавцем, адже майже у всіх нормативно-правових актах він вказує на їх цілі, завдання та принципи. Ефективність кримінального права багато в чому залежить не тільки від усвідомлення його сутності та змісту, а й від його юридичного оформлення та інтерпретації.

РОЗДІЛ 2.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Поняття та функції кримінально-правової ідеології

В юридичній літературі стосовно поняття кримінально-правової ідеології, як і стосовно поняття правової ідеології, державної ідеології і загальнолюдської ідеології, немає єдиної думки. Існуючі точки зору можна викласти у вигляді таблиці (таблиця 4).

Таблиця 4

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми кримінально-правової ідеології			
Автори, які запропонували визначення кримінально-правової ідеології	Сутність кримінально-правової ідеології	Зміст кримінально-правової ідеології	Форма криміналь-но-правової ідеології
М. В. Бавсун[361]	Формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності	Сукупність ідей, пра-вових поглядів і соціальних установок, що формулюються на державному рівні	Форма не визначена

[361] Бавсун М. В. Уголовно-правовое воздействие : идеология, цели и средства реализации: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Омская академия. Омск, 2013. С. 11.

В. К. Грищук[362]	Змістовно-смисловий, нормативно-ціннісний елемент, основа, серцевина антропологізації кримінально-правової політики держави	Система наукових концепцій, поглядів, принципів, ідей, соціальних установок	Елемент кримінально-правової реальності — правосвідомості демократичного суспільства
О. В. Кобзєва[363]	Формування уявлення про охоронювані кримінальним правом цінності, стандарти кримінально-правових оцінок, а також вироблення певних кримінально-правових установок у носіїв правосвідомості	Сукупність прогресивних концептульних ідей про кримінальне право та його розвиток	Форма не визначена

[362] Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий університет управления и права, 2015. С. 559.

[363] Кобзева Е. В. Идеологические и правовые границы российского уголовного закона: о необходимости их выделения и соблюдения. Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2014. № 5 (100). С. 76.

П. Л. Фріс[364]	1) Вираження інтересів різних верств суспільства, соціальних класів і груп; 2) усвідомлення і оцінювання ставлення до кримінального права, практики його застосування; 3) санкціонування панівних в суспільстві підходів до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія) або обґрунтовування необхідності їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології)	Система концептуально оформлених поглядів і ідей	Форма не визначена
П. Л. Фріс[365]	Уявлення про злочин та покарання	Система концептуальних поглядів	Форма не визначена

[364] Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 115.

[365] Фріс П. Кримінально-правова ідеологія (до питання про поняття). Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 29–32.

З наведених визначень кримінально-правової ідеології видно, що в їх основі лежать різні ідеї. М. В. Бавсун в основу кримінально-правової ідеології поклав ідеї, що формулюються на державному рівні і спрямовані на формування і закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності. О. В. Кобзєва основою кримінально-правової ідеології вважає сукупність прогресивних концептуальних ідей про кримінальне право та його розвиток.

Вирішити питання про те, які ідеї повинні лежати в основі кримінально-правової ідеології — ті, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення до кримінального права, або ті, які спрямовані на формування стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності — досить складно. З одного боку, на стан злочинності в значно більшій мірі впливає ставлення кожного індивідуума до кримінального закону і тим засобам впливу, які в ньому містяться, ніж самі види впливу, інтенсивність їх застосування або загроза реалізації кожного з них. Як писав В. О. Ядов, важливе значення має загальне уявлення про репресію, ступінь її достатності і допустимості в сучасному суспільстві, тобто як до явища абсолютно необхідного для підтримки правопорядку і його існування саме в такому вигляді, а не іншому[366].

Володимир Олександрович Ядов *(25 квітня 1929, Ленінград, СРСР – 1 липня 2015, Москва, Росія) – радянський і російський соціолог. Доктор філософських наук, професор.*

З іншого боку, можна погодитися з думкою М. В. Бавсуна щодо того, що стосовно кримінально-правового аспекту правової ідеології необхідно вести мову про явище, яке далеко виходить за межі загального і спеціального попередження злочинів. «Говорити потрібно про роль кримінально-правового впливу у формуванні в суспільній свідомості самої ідеї нетерпимості злочинної поведінки з боку оточуючих і, тим більше, неможливості вчинення злочинів самою особою. Тільки потім вже перед кримінальним законом безпосередньо можна ставити завдання з попередження злочинів»,— пише М. В. Бавсун[367].

Ідея стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності характерна

[366] Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества. Ленинград: Изд-во ЛГУ,1961. С. 53.

[367] Бавсун М. В. Место уголовно-правового воздействия в структуре правовой идеологии. Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2011. № 4. С. 27.

не тільки кримінально-правовій ідеології, а й релігійній, моральній, національній, громадській ідеологіям. Особливістю ж кримінального права є те, що воно здійснює охоронну функцію від імені держави. Інші види ідеологій, хоча і впливають істотним чином на суспільну та індивідуальну свідомість, заходами державного примусу не забезпечуються. Наочно це можна побачити на прикладі релігійної ідеології.

Існує думка, що «більшість основних положень чинного кримінального законодавства євразійської групи беруть свій початок безпосередньо з Біблії, зі Старого Завіту та П'ятикнижжя Мойсея…»[368]. Заборони кримінального сенсу в Біблії називаються гріхом, за вчинення якого людину чекає Суд Божий. Релігійне правосуддя в очах віруючих виглядає праведним, справедливим і доволі страхітливим. Як приклад можна навести такі цитати з Біблії: «Свят, свят, свят Господь Бог Вседержитель» (Біблія, Одкр. 4: 8); «Бог Суддя справедливий, і щоденно на злого Бог гнівається» (Біблія, Пс. 7:12); «Бог приведе кожну справу на суд, і все потаємне, чи добре воно, чи лихе» (Біблія, Екл. 12:14); «Весь світ стає винним перед Богом, … бо всі згрішили, і позбавлені слави Божої» (Біблія, Рим. 3: 19,23); «Піддатися покаранню вічну погибель від лиця Господнього та від слави потуги Його» (Біблія, 2 Фесс. 1: 9).

Сучасне правосуддя у кримінальних справах, що здійснюється від імені держави, не може похвалитися ні праведністю, ні справедливістю, ні суворістю, ні втіленням ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності. При такому підході до вирішення кримінальних справ виникає бажання приєднатися до тих вчених, які висувають пропозицію про скасування кримінального права як несумісного з правами людини і громадянина[369]. В умовах, що склалися, релігійні заходи впливу є більш переконливими. Однак, незважаючи на те, що в науці все частіше можна почути думку про те, що «ірраціональні і раціональні джерела взаємопроникають, взаємодіють один з одним, їх неможливо усунути повністю ні з буття, ні зі свідомості», ірраціональний фактор не повинен бути домінуючим.

Історичний процес у цілому має раціональний характер і являє собою все більш повне втілення розумного початку. Наприклад, у період панування міфологічного світогляду процес встановлення певних заборон на ту чи іншу поведінку був вкрай непослідовний і суперечливий. Як зауважив О. З. Рибак, вивчаючи роботи С. С. Алексєєва, А. Б. Венгерова, Е. Дюркгейма, Е. Феррі, для обґрунтування обов'язковості окремих

[368] Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: автореф. дис. … канд. юридичних наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 11.

[369] Jescheck H.-H. Lehrbuch des Strafrechts. Algemeiner Teil. 4 Aufl. Berlin: Duncker&Humblot, 1988. S. 3.

соціальних норм люди використовували інтуїцію, емпіричний досвід (заборона на інцест, канібалізм, вбивство тварини-тотема), волю громади або її голови (відповідальність за посягання на верховну владу, її представників та її власність), настанови шаманів, жерців (встановлювалася відповідальність за відступ від правил, що пропонуються міфологією), бажання помститися кривднику (кровна помста і т. ін.). «При цьому все ж не можна сказати,— пише О. З. Рибак,— що, розвиваючись навіть за такою моделлю, міфологічна система соціальної регуляції в кінцевому результаті не наповнювалася раціональними, тобто такими, що забезпечують виживання групи, нормами, оскільки приписи, що не мають цієї властивості або втратили її з часом, або природним чином відмирали, ставали пережитками, втративши соціальну цінність і всяку силу»[370].

Не випадково Є. Л. Стрельцов звернув увагу на те, що, на думку керівництва Ватикану, саме кримінальне законодавство може подолати ті прикрі дії церковних служителів, які в останні роки набувають все більшої і більшої популярності[371]. Як би ми не критикували кримінальне право, держава, суспільство і окремо взята особистість мають потребу в ньому. Цікавими видаються спостереження Я. І. Гілінського щодо міркувань інкомпатибілістів про роль кримінального права. Поділяючи їх точку зору, вчений пише: «... навіть якщо свободи волі немає, підстав переробляти кримінальний кодекс недостатньо — він виконує як мінімум превентивну функцію захисту суспільства від нових злочинів»[372].

Ключовою ідеєю існування кримінального права є охорона особистості, суспільства, держави від злочинних посягань. Формування у населення стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності не є характерною особливістю кримінально-правової ідеології, це один із способів підтримки ідеї порядку в державі і суспільстві. Некоректно було б зводити сутність кримінально-правової ідеології до ідей, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення до кримінального права. При такому підході створюється враження, що кримінально-правова ідеологія існує для кримінального права, в той час як вона повинна відображати роль кримінального права в житті держави,

---

370 Рыбак А. З. Криминология в человеческом измерении: Новая методология. Взгляды на преступное (преступность, преступление, преступника) в мировоззренческих системах – личный блог Рыбак _А_З. URL: http://crimpravo.ru/blog/3657.html (дата звернення 23.11.2017).

371 Стрельцов Є. Л. Правова реформа у Ватікані. Юрид. вісн. України. 2013. 20–26 лип. № 29 (942). С. 9.

372 Гилинский Я. И. Проблемы законотворчества и правоприменения в обществе постмодерна – личный блог Гилинский _Я_И. URL: http://crimpravo.ru/blog/3713.html (дата звернення 23.11.2017).

суспільства і окремо взятої особистості. Актуальним з цього приводу є висловлювання В. О. Тулякова, згідно з яким «особливий цинізм ситуації в кримінально-правовій доктрині сучасності … полягає в тому, що ми адресуємо її правозастосовувачам, а не тим, кого захищаємо. Тобто, борючись за безпеку простих людей, ми створюємо доктрину і величезну систему покарань для правозастосовувачів, використовуємо її для правопорушників, а народ як і раніше зловмисно краде гайки з неосяжних просторів слов'янських залізниць, не замислюючись про те благо, яке ми для нього робимо»[373]. Кримінально-правова ідеологія поряд з іншими видами ідеологій створюється державою з метою реалізації найважливіших її функцій — захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності[374].

Особливий науковий інтерес має позиція П. Л. Фріса стосовно ідей кримінально-правової ідеології. П. Л. Фріс в основу кримінально-правової ідеології поклав систему ідей, яка виражає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп і в якій усвідомлюються і оцінюються ставлення до кримінального права, практики його застосування, які або санкціонують панівні в суспільстві підходи до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія), або обґрунтовують необхідність їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології)[375].

Загальнотеоретичне та історичне дослідження ідеології показало, що вона часто виражає інтереси тільки однієї верстви суспільства, соціального класу чи групи, тому включення в поняття кримінально-правової ідеології положення про те, що вона виражає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп, на перший погляд здається дуже важливим. Проте створення такої ідеології є ілюзією.

Осмислюючи теорію К. Маркса з урахуванням сучасних реалій, Дж. Б. Томпсон вірно помітив, що «хоча Маркс і мав рацію, виділяючи значимість класових відносин як бази нерівності і експлуатації, він залишав без уваги інші важливі моменти»[376]. На думку Дж. Б. Томпсона, до таких моментів можна віднести відносини між статями, етнічними

[373] Туляков В. А. Социальная физика и уголовная ответственность. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.) Харків: Право, 2013. С. 87.

[374] Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

[375] Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 115.

[376] Томпсон Д. Б. Идеология и современная культура. URL: http://bo0k.net/index.php?bid=4554&chapter=4&p=chapter (дата звернення 25.12.2016).

групами, індивідами і державою, між національними державами, між блоками національних держав. «У сучасному світі класове домінування і підпорядкування продовжують залишатися важливими. Однак зараз виявляються поширеними і інші форми конфлікту»,— доходить висновку вчений[377].

Дійсно, конфлікт інтересів завжди існував у житті людини і суспільства. Виходячи з цього, виникає питання: чи може кримінально-правова ідеологія в рівній мірі і в рівному обсязі відображати інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп? Відмовившись від класового підходу, кримінально-правова доктрина почала спиратися на ідею про пріоритет загальнолюдських цінностей. У зв'язку з цим кодекси пострадянських держав оголосили нову ієрархію цінностей, що охороняються кримінальним законом. Однак класовий підхід до формування деяких норм кримінального права досі присутній[378].

У кримінально-правовій доктрині це одна з найбільш актуальних проблем, вихід з якої поки не знайдений. Ще в 2002 році автори курсу кримінального права, опублікованого під редакцією Н. Ф. Кузнєцової, І. М. Тяжкової, писали, що з реставрацією капіталізму в Росії проблема класової кримінальної політики несподівано актуалізувалася. Вони звернули увагу на те, що, хоча повернення до класовості в понятті злочину не було, а при криміналізації діянь, визначенні санкцій за злочини та умов звільнення від покарання повинен як і раніше неухильно дотримуватися принцип рівності, в Кримінальному кодексі можна виявити відмінність у караності злочинів окремих категорій осіб (наприклад, приватних підприємців та інших громадян)[379]. Такі ж відмінності можна виявити і в Кримінальному кодексі України. Особливо яскраво це проявляється в нормах, що містять штрафні санкції і передбачають порядок призначення та відбування покарання у вигляді штрафу.

Виникає питання: в чиїх інтересах встановлюється кримінальний закон? Професор Я. І. Гілінський, відповідаючи на це запитання, дійшов наступних висновків: «Хоча влада всіх країн стверджує, що кримінальний закон охороняє інтереси всіх громадян, в дійсності

---

377 Там само.

378 Коломиец Ю. Ю. Классовый характер уголовного права СССР. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16–17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юри-дична література, 2014. С. 524–526; Коломиец Ю. Ю. Классовая пирода преступления. Пра-вові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроін-теграції: матеріали. Міжнарод. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187–189.

379 Курс уголовного права. Общая часть. Том 1. учение о преступлении: Учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2002. С. 83.

вона в першу чергу служить інтересам правлячої верхівки і лише в другу — інтересам населення»[380]. Історія людства свідчить про те, що у сфері керуючої діяльності кожного суспільства завжди будуть правлячі і керовані. Історичні факти неодноразово доводили, що теорія еліт, висунута В. Парето, відповідає дійсності. У своєму обґрунтуванні концепції правлячої еліти В. Парето виходив з припущення, що кожне суспільство можна розділити на дві страти,— вищу страту, яка ділиться на правлячу і неправлячу еліту, і нижчу страту, де знаходяться керовані[381].

Вільфре́до Паре́то *(італ. Vilfredo Pareto; 15 липня 1848, Франція – 19 серпня 1923, Лозанна, Швейцарія) – італійський економіст і соціолог, зробив важливий внесок в економіку, соціологію і моральну філософію.*

Тим, кому дано від природи правити, керованими бути не хочуть, а ті, які народжені керованими, правити не зможуть. Революції, що відбувалися у світі на різних етапах історичного розвитку, показали, що керовані, якщо їх права порушені, можуть лише трощити, руйнувати, грабувати і вбивати. Результати революції завжди привласнює еліта. Для того щоб утриматися при владі, їй потрібна ідеологія, яка б відображала інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп і в той же час маскувала особисті амбіції і інтереси еліти. Система панування вимагає збереження умов стабільності системи забезпечення державної, соціальної та особистої безпеки. Це вимагає достатнього простору для втручання держави, що в кінцевому підсумку призводить до обмеження інститутів приватного права. Однак кримінально-правова доктрина пішла іншим шляхом. Як зауважив В. О. Туляков, «парадокс сучасної публічно-правової доктрини полягає в поступовому розмиванні публічності, в поверненні презюмування примату індивідуального, приватного над державним, громадським, суспільним. … Самі ж кримінально-правові норми залишаються в незмінному вигляді захисниками і хранителями вічних і непорушних

[380] Гилинский Я. И. Уголовное право: кому оно нужно? — личный блог Гилинский _Я_И. URL: http://crimpravo.ru/ru/blog/386.html/ (дата звернення 25.12.2016).

[381] История политических и правовых учений. учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА. М, 1999. С. 708..

інтересів держави»[382].

Можливо, поняття інтересу втратило зв'язок з живими суб'єктами і є всього лише грою слів у прагненні до домінування або маніпулювання свідомістю. Тим часом нерівність набуває нових форм. Мова вже йде не тільки про міжкласову нерівність, а й нерівність міст, регіонів, держав. Обумовлено це різним рівнем технічного і соціального прогресу, станом військового апарату, організацією систем транспорту, охорони здоров'я та освіти. Залежна держава вже не може стверджувати, що її ідеологія відображає її власні інтереси.

В ідеалі кримінально-правова ідеологія, будучи частиною державної ідеології, повинна в рівній мірі відображати інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп. У цьому сенсі вона носить декларативний характер. Ідея про відсутність класового початку в кримінальному праві як принцип підтримується деякими вченими. Так, на думку А. В. Наумова, «безглуздо шукати класовий початок, наприклад, у кримінально-правовому понятті вбивства і в конструюванні кримінально-правових норм за його вчинення. Інша справа економічні злочини. Очевидно, що деякі кримінально-правові норми про відповідальність за злочини у сфері економічної діяльності захищають інтереси одних соціально-класових груп, а інші — других»[383]. Вчений переконаний, що позакласове поняття злочину є свого роду принципом. Так має бути. Але, як відомо, фактична реалізація принципів іноді не збігається з їх ідеалом.

У реальному житті кримінально-правова ідеологія відображає інтереси різних суб'єктів у певній ієрархії. Перш за все, вона охороняє інтереси держави, потім правлячої соціальної страти, а вже потім населення в цілому. Часто інтереси держави замінюються або інтересами домінуючих іноземних держав, або інтересами правлячої еліти, або інтересами великих траснаціональних корпорацій. І те, і інше в кінцевому підсумку призводить до ослаблення і руйнування держави. Як було показано вище, саме держава зацікавлена у відсутності соціальних конфліктів серед її населення, і саме вона володіє необхідними ресурсами для реалізації відповідної політики. Отже, правляча еліта повинна мати чіткі уявлення щодо того, які інтереси держави не можна заміщувати своїми власними інтересами. Держава у свою чергу повинна стати відповідальною перед своїми громадянами, оскільки саме прості громадяни складають основу

[382] Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2011. Вип. 1. С. 23.

[383] Наумов А. В. Идеологические основы уголовного закона. Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью: сборник научных трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Сателлит, 2008. С. 77.

буття держави[384].

Світ ідей нестабільний і часто буває ілюзорним. Руйнування ілюзії призводить до розчарування і апатії. Загибель ідеології часто обертається проти її творців, тому не доцільно вносити у визначення кримінально-правової ідеології завідомо неправдиві твердження, наприклад про те, що вона в рівній мірі відображає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп.

Професор П. Л. Фріс у визначенні кримінально-правової ідеології передбачив, що вона санкціонує панівні в суспільстві підходи до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія) або обґрунтовування необхідності їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології). З метою створення кримінально-правової ідеології та впровадження її ідей дійсно використовуються певні підходи, але термінологічні звороти — консервативна кримінально-правова ідеологія та радикальна, революційна кримінально-правова ідеологія мають вельми умовний характер.

За своєю природою кримінальне право має бути консервативним, адже воно виступає необхідним інструментом охорони найважливіших інтересів особистості, суспільства, держави, а його застосування тягне більш значущі наслідки, ніж застосування інших галузей права. Будь-які зміни інститутів кримінального права можуть кардинальним чином порушити гармонію взаємин між особистістю, суспільством і державою, а також збільшити витрати на всіх рівнях людського існування. Консерватизм кримінального права не є абсолютнім. Він допускає внесення певних змін до кримінального законодавства та механізму його реалізації, проте ці зміни повинні бути науково обґрунтованими, раціонально виваженими та перевіреними практикою. Радикальні (революційні) кримінально-правові ідеології виникають дуже рідко, як правило, їх існування обумовлено глобальними процесами, які відбуваються на всіх рівнях людського буття. Радикальні (революційні) кримінально-правові ідеології мають бути крайньою мірою і носити тимчасовий характер, адже вони дестабілізують систему кримінального права, порушують механізм його реалізації та руйнують правосвідомість населення. За таких обставин держава та її народ втрачають здатність відрізняти злочинців від не злочинців, особливо це стосується героїв революції.

Історії людства відомі різні за своїм характером і цілеспрямованістю

[384] Коломиец Ю. Уголовно-правовая идеология: чьи интересы выражаются? Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 263–264.

постаті героїв революції. Умовно їх можна класифікувати на чотири види:

1) герой, який бореться за звільнення власного народу від іноземних окупантів або від старої недієздатної влади, яка стримує розвиток держави та суспільства;

2) герой, який вчиняє злочини задля держави від імені держави;

3) герой, чиї погляди не збігаються з ідеологією держави;

4) герой, який вчиняє злочини задля свого майнового збагачення (найбільш розповсюджений тип державного злочинця в сучасних умовах)[385].

В історії етики слово «герой» мало декілька значень. Ф. Шлегель, Т. Карлейль вважали героєм видатну особистість, яка стоїть над «натовпом» і повсякденною дійсністю та не визнає загальноприйнятих моральних норм. Ф. Ніцше вважав героєм «надлюдину», яка стоїть «по той бік добра і зла» і пориває з мораллю «натовпу». За часів Радянського Союзу героєм вважалася людина, яка бере на себе вирішення задач надзвичайних за своєю масштабністю і складністю, покладає на себе більший ступінь відповідальності та обов'язків, які висуваються до людей у звичайних умовах загальноприйнятими нормами поведінки, і долає у цьому зв'язку особливі перешкоди[386].

Незважаючи на те, що герой є надзвичайною людиною, він часто порушує закон, перетворюючись на особу державного злочинця, яка керується звичайними мотивами, які майже не відрізняються від мотивів інших злочинців. Запропонована професором А. Ф. Зелінським класифікація корисних мотивів, за винятком найнижчого ступеня антисоціальної поведінки, повністю збігається з мотивами державних злочинів[387].

Герой, який бореться за звільнення власного народу, насправді намагається або помститися владі за власні образи, або досягти самовираження шляхом захоплення останньої. Згідно з польським законодавством Богдан Хмельницький був державним злочинцем. Проте усім відомо, що визвольну війну він розпочав після того, як Чаплинський напав на його хутір Суботів, узяв у полон жінку, з якою жив Хмельницький, а найменшого його сина, хлопця 10 років, за якісь образливі слова звелів бити різками так, що той на другий день помер. За класифікацією А. Ф. Зелінського Хмельницький вчинив

[385] Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: сб. науч. статей / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 188–189.

[386] Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Москва: Политиздат, 1975. С. 53–54.

[387] Зелинский А. Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер, 1999. С. 164.

Богда́н (Зино́вій-Богда́н) Миха́йлович Хмельни́цький *(27 грудня 1595 (6 січня 1596), — 27 липня (6 серпня) 1657) — український військовий, політичний та державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, очільник Гетьманщини (1648–1657). Керівник Хмельниччини — повстання проти зловживань коронної шляхти в Україні, котре переросло у загальну, очолену козацтвом, визвольну війну проти Речі Посполитої.*

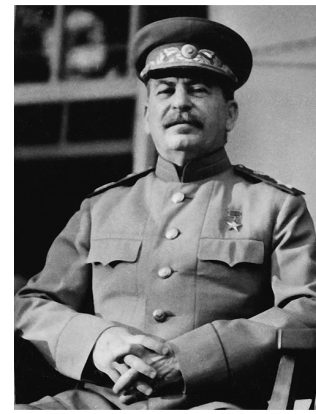
злочин проти Польської держави, керуючись мотивами типу 2 А (любов, піклування про дітей, інших членів сім'ї та родичів).

В. І. Ленін, дотримуючись основних ідей марксизму, розробив власну утопічну модель Радянської держави і обрав насильницький шлях її встановлення. Вчиняючи злочин проти царя і царського уряду, він прагнув, в першу чергу, досягти успіху і переконати усіх у тому, що його ідея є найбільш прогресивною і необхідною для встановлення соціальної справедливості. За класифікацією А. Ф. Зелінського В. І. Ленін вчинив злочин, керуючись мотивами типу1 А (стійкі кар'єрні потяги, прагнення до влади, слави, успіху).

Герой, який вчиняє злочини задля держави від імені держави, насправді намагається втримати владу у своїх руках шляхом підвищення рівня своєї популярності. І. В. Сталін, за часів свого правління, вчинив декілька злочинів задля держави від імені держави, а саме: в 1939 році пішов на підписання пакту з нацистською Німеччиною, який відкрив А. Гітлеру шлях до розв'язання Другої світової війни; у 1946–1947 роках, прагнучи посилити боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом», штучно створив умови жахливого голодомору в Україні; був ініціатором масових репресій щодо державних політичних діячів, які становили загрозу для його абсолютної влади. Насправді усі ці злочини він вчинив з метою втримати владу у своїх руках. І. В. Сталін проголосив себе єдиним «наступником справи Леніна», якому належить право тлумачення його вчення, і в результаті тривалої війни з іншими лідерами комуністичної партії встановив диктаторський режим, як в партії, так і в країні. За класифікацією А. Ф. Зелінського І. В. Сталін вчинив згадані злочини, керуючись мотивами типу 1 А.

Герой, чиї погляди не збігаються з ідеологією держави, вважається

державним злочинцем тільки в державах з тоталітарним режимом. Мотиви, які спонукають його до вчинення злочину, незважаючи на існуючу загрозу заходів кримінальної репресії, виявляються у прагненні до реалізації власних можливостей, потреб в інформації, в пізнанні, в осмисленні оточуючого світу. Як писав Х. Хекхаузен, «людина повинна бути тим, чим вона може бути. Цю потребу можна назвати самоактуалізацією»[388]. За класифікацією А. Ф. Зелінського така людина вчиняє злочин, керуючись мотивами типу 1 Б (прагнення до лідерства, самовираження, інформації, популярності).

Сталін Йосип Віссаріонович *(справжнє прізвище — Джугашвілі), 9 (21) грудня 1879, Горі — 5 березня 1953, Москва, підмосковна («ближня») дача) — російський революціонер і радянський диктатор грузинського походження, державний, політичний і військовий діяч Радянського Союзу.*

Мотиви героя, який вчиняє злочини задля свого майнового збагачення, за класифікацією А. Ф. Зелінського належать до мотивів типу 3 А (накопичення заради матеріальної незалежності та забезпечення економічної безпеки зараз та у майбутньому).

Герої, як правило, уникають кримінальної відповідальності. Стосовно героя, який бореться за звільнення власного народу від іноземних окупантів або від старої недієздатної влади, яка стримує розвиток держави та суспільства, принцип невідворотності відповідальності діє лише тоді, коли цей герой втратив підтримку свого народу або народ недостатньо сильний, щоб його підтримати. Наприклад, на підставі Євангелія, а також праць стародавніх істориків Тацита, Флавія та Светонія була висунута гіпотеза, згідно з якою єврейський народ, вирішуючи кого помилувати Ісуса Христа чи Варавву, обрав останнього, у зв'язку з тим що Варавва насправді був не розбійником, а військовим вождем, котрий звільнить євреїв від іноземного панування. Кожний єврей, присутній на суді, абсолютно точно знав, що Варавва — законний претендент на титул іудейського царя та месії. Арамейською мовою «Варавва означає «Син Небесного Батька», тобто «Син Божий» («Вар» — це «син», «Авва» — «Батько, Бог»). Первосвященик Каяфа радив іудеям, що краще одній людині

[388] Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер, 1999. С. 60.

загинути, та врятувати народ. Так вони і зробили, пожертвували невинним заради «військового месії»[389].

Щодо героя, який вчиняє злочини задля держави від імені держави, принцип невідворотності відповідальності не діє. Під час свого правління цей герой стоїть над законом, а після повалення його влади держава не бажає брати на себе відповідальність за вчинені ним злочини. Справедливим є зауваження П. Тима: «Акції терору, як правило, незважаючи на їх злочинний характер з огляду на моральність, завжди були поза межами кримінального законодавства, і їхні виконавці не підлягали покаранню за чинним у тій чи іншій країні законодавством (істотнім винятком є засудження на Нюрнберзькому процесі нацистських злочинців)»[390].

Як було зазначено вище, герой, чиї погляди не збігаються з ідеологією держави, вважається державним злочинцем тільки в державі з тоталітарним режимом. Тоді принцип невідворотності відповідальності діє завжди, без яких-небудь виключень. Характерно, що насильство, жорстокість і провокації були нормами та принципами забезпечення покірності й благонадійності в структурах Червоної армії. В одній із тогочасних опозиційних радянській владі газет компетентний аналітик писав: «Незважаючи на те, що зовні офіцери мають буцімто всі права вільних громадян, насправді вони (крім партійних комуністів) перебувають під вічним наглядом комосередків, політкомів та особливих відділів. Особливо не люблять більшовики тих командирів, котрі користуються любов'ю й авторитетом у своїх підлеглих. Таких командирів, як і всіх запідозрених у політичній неблагонадійності, миттєво «ізолюють». Ізоляція ця (як і ізоляція рядових червоноармійців) полягає в тому, що людині, котра «ізолюється», дають якесь відрядження. З відрядження «ізольований» ніколи до своєї частини не повертається, а переводиться в іншу, причому в наказі оголошується, що він за «особливі відзнаки» підвищений у посаді. Дуже часто той, хто «ізолюється», підвищується аж до Особливого відділу, після чого пропадає без вісти»[391].

Щодо героя, який вчиняє злочини задля свого майнового збагачення, принцип невідворотності відповідальності діє як виключення, а не як правило. Правоохоронні органи займаються такими справами тільки

---

389 Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: сб. науч. статей / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 191.

390 Тима П. Тяглість терору. Критика. 2003. №3. URL: https://krytyka.com/ua/users/petro-tyma (дата звернення 10.04.2018).

391 Сідак В. Національні спецслужби в період 1917–1921 рр. URL: http://www.exlibris. org.ua/sidak/r6–p1.html (дата звернення 10.04.2018).

в тому разі, якщо це вигідно державним діячам або якщо є можливість матеріального збагачення. Обумовлено це соціально-економічними проблемами, які призвели до того, що особистість усвідомлює себе як «товар», який можна вигідно продати.

Посилаючись на досвід людства, О. Костенко зробив висновок, що «держави гинуть, якщо перестають відрізняти злочинців від не злочинців»[392]. Вихід українського суспільства із криміналізації, на його думку, має відбуватися за формулою: «соціальна культура громадян + невідворотність відповідальності за злочини». З моменту припинення існування Союзу РСР в Україні почали відбуватися процеси, результатом яких стали: переорієнтація пріоритетів під час оцінки минулого (раніше був зрадник Батьківщини — тепер український патріот); деморалізація українського народу, позбавленого власного ціннісно-смислового ядра; відмова від власних правових традицій; переосмислення правових основ забезпечення безпеки особи, суспільства та держави; впровадження нових інститутів права, які не відповідають правосвідомості та правовому менталітету громадян України.

Революційна деідеологізація (ідеологія) відобразилася і на кримінально-правовій ідеології, в результаті чого правотворча та правозастосовна діяльність у сфері кримінального права почали носити безсистемний та хаотичний характер. Ми приєднуємося до висловлювань О. Е. Радутного стосовно того, що «сьогодні якість законотворчої діяльності, в тому числі у сфері кримінального права, викликає серйозні зауваження та, в окремих випадках, обґрунтоване обурення за науку, країну, суспільство»[393]. Такі думки у вченого виникли через те, що в Європі відкрито називають наших законодавців творцями законодавчого сміття: у звіті місії Європарламенту зазначається, що Верховна Рада України є «слабкою ланкою», перевантажена великою кількістю законопроектів, які мають доволі низьку якість, являють собою «законодавче сміття» («законодавчий спам», «законодавче цунамі»)[394]. Велику роль в деградації кримінального законодавства України відіграють міжнародні конвенції. Як пише сербський вчений З. Стоянович, міжнародні конвенції з дивовижною легкістю покладають на держави, які беруть участь в них, обов'язок передбачити

[392] Костенко О. Формула декриміналізації держави, або Яким бути Національному бюро розслідувань. http://journalist. hotmail. ru//index_files/nbr. htm.

[393] Радутний О. Е. Глобалізаційні процеси законотворчої діяльності та штучний інтелект (на прикладі кримінального права). Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 року). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 159.

[394] Шпайхер Т. В Европе назвали украинских депутатов «творцами законодательного мусора». Экономические новости. 13.03.2016 г. URL: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/655-v-evrope-nazvali-ukrainskih-deputatov-tvorcami-zakodatelnogo-musora (дата звернення 18.05.2018).

у своїх національних законодавствах відповідальність за все нові і нові злочини; причому у всіх цих документах неможливо угледіти ніякої загальної, об'єднуючої ідеї, крім розширення сфери кримінального права[395].

Реформування кримінального законодавства під впливом радикальної (революційної) кримінально-правової ідеології призвело до того, що в науковій літературі вчені почали ставити наступні питання: «Чи здатне кримінальне право, що ґрунтуються на ідеях, які раніше ставилися під сумнів лише тоталітарними режимами, здійснити ті завдання, що сьогодні стоять перед ним? І якщо ні, чи означає це необхідність відмовитися від усього того, що досі (принаймні в теорії) вважалося безперечним стандартом кримінально-правової охорони? Чи слід відмовлятися від традиційної європейської моделі кримінального права на догоду очікуванням тих політиків і тієї частини суспільства, що бажають з його допомогою вирішити певні проблеми? Чи слід відкинути або релятивізувати те, на чому століттями ґрунтувалося кримінальне право, включаючи принцип законності?»[396]. Позитивна відповідь на ці запитання може виявитись руйнівною для кримінального права. Як пишуть В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін, «вітчизняне кримінальне право пройшло довгий шлях від звичаєвого права та статутів княжої доби до сучасних нормативно-правових засобів забезпечення належного функціонування суспільних відносин. У незалежній Україні воно виконує важливе завдання, в якому синтезована і формалізована реакція суспільства і держави на злочин — найбільш небезпечне для інтересів особи, суспільства та держави діяння. І в цьому сенсі кримінальне право, як і право в цілому, може претендувати на те, щоб вважатися явищем цивілізації та культури (не випадково, що і чинні основні кримінально-правові заборони «не вбий», «не вкради» та інші мають своє підґрунтя ще у біблійних заповідях)»[397]. Враховуючи давню історію кримінального права, кримінально-правова ідеологія повинна бути консервативною, тому згадка у визначенні кримінально-правової ідеології про радикальні, революційні кримінально-правові ідеології уявляється зайвою.

Існує думка, що сутність кримінально-правової ідеології зводить-

---

395 Стоянович З. Концепция уголовно-правового минимализма в современных условиях. Вестник Кемеровского университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2018. № 1. С. 68.

396 Стоянович З. Концепция уголовно-правового минимализма в современных условиях. Вестник Кемеровского университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2018. № 1. С. 68.

397 Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України. Право України. 2010. № 9. С. 4.

ся до створення уявлення про злочин та покарання[398]. Такий підхід до визначення кримінально-правової ідеології занадто обмежує її функції. Уявлення про злочин та покарання є слабким стримуючим чинником для злочинців. У 1925 році професор М. М. Ісаєв за допомогою студентів МДУ провів обстеження «незлочинного населення», щоб з'ясувати, наскільки стримуючим чинником є загроза покарання. Було опрацьовано 316 анкет. З 316 обстежених чоловіків було 225 осіб (71,2%) і жінок 91 особа (28,8%). Центральним питанням, відповісти на яке пропонувалося опитуваним, було: «Чи доводилося Вам бути в такому становищі, коли вчинення кримінально караного діяння було зручним за обставинами справи і практично корисним, але діяння не було вчинене?» У такому становищі перебувало 115 чоловіків і 36 жінок. Злочин не було скоєно з наступних мотивів (було опитано 107 чоловіків і 25 жінок).

Таблиця 5

Мотиви невчинення злочинів	Опитано			
	чоловіків		жінок	
	абсолют. число	%	абсолют. число	%
Совість не дозволила	26	24,3	9	36,0
Страх покарання	21	19,6	5	20,0
Ніяково перед людьми	4	3,8	6	4,0
З відрази до вчинку	33	30,8	7	28,0
З принципових міркувань	21	19,6	3	12,0
Через нерішучість	2	1,9	–	–
Разом:	107	100	25	100

З таблиці видно, що безпосередньо страх покарання мав свій мотиваційний вплив на 20% з тих, перед якими досить конкретно стояло питання: вчинити або не вчинити злочин?[399]

У 1960 році І. С. Ной писав: «Використовуючи цікаві дані М. М. Ісаєва, необхідно мати на увазі, що вони в якійсь мірі є характерними лише для правосвідомості радянського суспільства перших років революції і в да-

[398] Фріс П. Кримінально-правова ідеологія (до питання про поняття). Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 29–32.

[399] Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. Ленинград: Госиздат, 1925. С. 151.

ний час, у зв'язку з величезним зростанням свідомості мас, зрозуміло, застаріли»[400]. Після розпаду Радянського Союзу свідомість мас істотно знизилася, проте знання про наслідки вчинення злочину досі не мають вирішального значення для мотивації людської поведінки. Про це свідчать дослідження «незлочинного населення», які проводились в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія». Було опрацьовано 510 анкет. З 510 обстежених було 256 чоловіків і 254 жінки. Центральним питанням, відповісти на яке пропонувалося опитуваним, було: «Чи доводилося Вам бути в такому становищі, коли вчинення кримінально караного діяння було зручним за обставинами справи і практично корисним, але діяння не було вчинене?»

У такому становищі перебувало 244 чоловіки і 241 жінка (одна з жінок вчинила злочин). Злочини не були вчинені через такі мотиви.

Таблиця 6

Мотиви невчинення злочинів	Опитано			
	чоловіків		жінок	
	абсолют. число	%	абсолют. число	%
Совість не дозволила	98	40,2	105	43,6
Страх покарання	36	14,75	41	17
Ніяково перед людьми	6	2,45	7	3
З відрази до вчинку	36	14,75	29	12
З принципових міркувань	62	25,4	49	20,3
Через нерішучість	6	2,45	10	4,1
Разом:	244	100	241	100

Різноманітність мотиваційних впливів на людську поведінку свідчить про те, що створення уявлень про злочини та покарання недостатньо для попередження злочинності. Сутність кримінально-правової ідеології виходить далеко за межі простого інформування суспільства про злочинність та караність діянь.

Професор В. К. Грищук вважає, що кримінально-правова ідеологія є (повинна бути) змістовно-смисловим, нормативно-ціннісним елемент, основою, серцевиною антропологізації кримінально-правової політики

[400] Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1962. С. 78.

держави[401]. Під час дослідження антропологічного підходу до пізнання сутності та змісту кримінального права нами було встановлено, що антропологізація може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Наприклад, «людиноцентризм» може призвести до егоїзму, розгляд правової реальності тільки через правову реальність людини може порушити уявлення про правову реальність в цілому, до якої входить також правова реальність суспільства та держави. Незважаючи на це, такі ідеї як: право визначається своєю функцією взаємності, скоріше за все проявляється в процесі врегулювання конфліктів, ніж в нормах, які також грають певну роль у вирішенні спорів[402]; сила і авторитет законів мають більш глибокі підстави, ніж конвенційні рішення групи людей, що представляють ці рішення як прийняті в інтересах народу[403]; право будь-якої країни — це частина її національного надбання, одна зі складових частин культури нації, породження традицій, спадщина предків і спосіб самовираження суспільства[404], повинні стати визначальними під час формування кримінально-правової політики держави.

Акцент, зроблений професором В. К. Грищуком у визначенні сутності кримінально-правової ідеології на те, що вона є, а в дужках «повинна бути», змушує замислитись над тим, що кримінально-правова ідеологія, як і державна ідеологія, може існувати де-юре і де-факто, бути ідеальною та реальною. Кримінально-правова ідеологія де-юре — це офіційна ідеологія держави, яка відображається в чинному кримінальному законодавстві з метою реалізації охоронної функції кримінального права з урахуванням пріоритетних інтересів усіх соціальних груп суспільства в контексті загальнолюдських цінностей та розвитку та зміцнення національної держави. Кримінально-правова ідеологія де-факто ділиться на три складові: 1) кримінально-правова ідеологія, яка відображає інтереси людини–суспільства–держави–людства; 2) кримінально-правова ідеологія, що підтримує легітимність влади як такої; 3) кримінально-правова, що підтримує легітимність конкретної влади. Так само як в державній ідеології два останні різновиди кримінально-правової ідеології знаходять своє відображення в чинному кримінальному законодавстві, але вони не настільки очевидні, як перший вид. Вони не проголошуються державою, не є

---

401 Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий університет управления и права, 2015. С. 559.

402 Малиновский Б. Научная теория культуры (фрагменты). Вопросы философии. 1983. № 2. С. 117.

403 Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории. Спб.: Лань. 1997. С. 307.

404 Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. Мего-Інфо – Юридична бібліотека №1. URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-проблеми-антропології-права-асаїдов?page=2 (дата звернення 07.07.2018).

офіційними, проте повинні враховуватися сучасними науковцями.

Відчуваючи триєдиний початок кримінально-правової ідеології, що існує де-факто, деякі вчені пишуть: «Український правознавець донині шукає «букву закону», але навіщо її шукати, якщо закон писано на замовлення? Хіба в суспільстві побільшає справедливості від того, що вона, «буква», буде знайдена? В масиві чинного українського законодавства міститься значна кількість не правових, тобто таких, що заперечують природні, невідчужувані права людини, актів, створених в умовах авторитарного режиму. Скільки людей ламають над ними голови, шукаючи «букви закону»? Але що має від цього суспільство? Що додається в результаті до спільного блага?»[405].

Насправді шукати потрібно і «дух», і «букву» закону, адже усі явища, процеси та суб'єкти навколишньої дійсності взаємопов'язані та взаємозалежні. В загальному процесі світобудови вчені виконують свою роль: по-перше, вони формують науку кримінального права, яка згодом перетворюється на кримінально-правову доктрину; по-друге, від них залежить освіта майбутніх правозастосовувачів; по-третє, об'єднавшись, вони можуть перетворитися на силу, здатну протистояти політикам.

Метою науки є опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності. Наукова теорія, розроблена конкретним вченим, за підтримки інших вчених може перетворитися на концепцію, а за підтримки всієї юридичної громадськості — в доктрину. Дуже точно з цього приводу висловився Є. О. Мадаєв: «Основоположником або найбільш авторитетним представником тієї чи іншої доктринальної школи може називатися конкретний учений. Однак, навіть якщо цей вчений нині живий, доктрину неможна прирівнювати до його окремих праць. Раз це доктрина, значить вона вже вийшла за межі його письмового столу, кабінету та й за межі його власного сприйняття і пояснення, вона стала надбанням багатьох і кожного, до неї приєдналися інші вчені, учні та колишні опоненти, вона ними розвивається і інтерпретується, і нею користуються в професійній діяльності практики»[406].

Формування особистості майбутніх вчених та правозастосовувачів відбувається під впливом науковців — викладачів вищих навчальних закладів. У процесі навчання викладачі формують у майбутніх суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів уявлення про норми кримінального права. Насправді, видатні науковці здатні надихнути в позитивно-

[405] Патей-Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права : навчальний посібник. Київ, 2010. С. 385.

[406] Мадаев Е. О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сибирск. акад. права, экономики и управления. Иркутск, 2012. С. 39–40.

му напрямку багато поколінь людей як нинішнього, так і наступних століть. Яскравим прикладом такої постаті в науці кримінального права є В. В. Сташис. Всебічне сприяння з боку В. В. Сташиса оволодінню молодими викладачами педагогічною майстерністю привело до створення наукової школи харківських криміналістів, широко відомої не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Американський Біографічний інститут (м. Вашингтон, США) нагородив В. В. Сташиса медаллю як найбільш гідну людину, досягнення якої пропонуються для навчання та натхнення людей XX століття і наступних поколінь. Європейська академія інформації (Бельгія) удостоїла В. В. Сташиса Всесвітнього ордена «Наука. Освіта. Культура». В. В. Сташис значиться серед найбільш видатних інтелектуалів XX століття. Сертифікат, що підтверджує цей високий статус, вручив йому Міжнародний біографічний центр (м. Кембридж, Великобританія). На честь В. В. Сташиса Міжнародний астрономічний союз в 2000 році присвоїв ім'я Stashis малій планеті № 7373, яка була відкрита вченими Кримської астрофізичної обсерваторії[407]. Навіть після смерті В. В. Сташиса його учні продовжують впроваджувати його ідеї.

Володи́мир Володи́мирович Ста́шис *(10 липня 1925, Суми — 2 листопада 2011, Харків) — український правник, професор, був першим проректором Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Герой України.*

Для того щоб наукові дослідження були корисними, не потрібно піддаватися науковому песимізму і формулювати наукові пропозиції без розрахунку на їх реальну реалізацію. Існує думка, що «ірраціональність у правотворчій політиці відноситься до ціни, яку суспільство платить за демократію»[408]. Подібні висловлювання є підтвердженням того, що вчені не завжди до кінця розуміють, що таке політика. Політика завжди здійснюється з певною метою, завжди корислива, завжди раціональна. Гучні слова, високі ідеали, «театральні вистави» для

[407] Биография В. В. Сташиса. Электронный каталог отраслевого отдела по направлению «Юриспруденция» (библиотеки юридического факультета) Научной библиотеки им. М. Горького СПбГУ. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1208456 (дата звернення 24.05.2018).

[408] Гуртовенко О. Позитивно-правова криміналізація в світлі принципу збалансованості положень кримінального права. Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 49.

О́свальд А́рнольд Ґо́тфрід Шпе́нґлер *(нім. Oswald Arnold Gottfried Spengler; нар. 29 травня 1880, Бланкенбург, Німеччина — пом. 8 травня 1936, Мюнхен, Німеччина) — німецький філософ, культуролог, історик і публіцист.*

народу, ірраціональні рішення і дії — все це лежить на поверхні політики і не має відношення до її сутності. На думку О. Шпенглера, політика далека не тільки від абстрактних ідей, а й від моралі. Державний діяч, стверджує він, «знаходиться по іншу сторону істини і брехні ... Безсумнівно, у нього є переконання, важливі для нього як для приватної особи, проте ніякий політик з становищем ніколи не відчував себе пов'язаним ними в своїх діях»[409]. Щоб заручитися підтримкою політиків, необхідно визнати існування кримінально-правової ідеології де-факто і довести, що політикам вигідно, щоб кримінально-правова ідеологія, яка забезпечує легітимність конкретної влади, а також легітимність влади як такої, відповідала досягненням науки кримінального права.

Ще однією проблемою, яка пов'язана з ідеальним та реальним існуванням кримінально-правової ідеології, є відповідність обраної термінології змісту досліджуваного явища. Якщо слово «правовий» означає оснований на праві, то в ідеалі кримінально-правова ідеологія — це ідеологія, заснована на праві, що відповідає історично сформованим правовим ідеалам. В реальності ідеологія, що здійснюється у сфері протидії злочинності, буває дуже далека від правових ідеалів та не завжди заснована на праві.

Стосовно кримінально-правової політики аналогічне питання давно обговорюється в юридичній літературі. Наприклад, А. А. Митрофанов дійшов висновку, що термін «кримінально-правова політика» видається більш вдалим, аніж «кримінальна політика». По-перше, на його думку, вказівка на правові засоби здійснення цього напрямку державної внутрішньої політики вирізняє його з-поміж інших напрямків державної політики протидії злочинності, які здійснюються і позаправовими засобами. По-друге, сама етимологія слова «кримінальна»

[409] Афанасьев В. В. Консервативная идеология Освальда Шпенглера. Полис («Политическое издание»). 2005. № 5. С. 173.

(російською «уголовная») в поєднанні з терміном «політика» надає останньому негативного, неприйнятного забарвлення[410].

На загальнотеоретичному рівні термін «правова політика» використовується в двох значеннях. З одного боку, правова політика — це політика, заснована на праві. З іншого боку, будь-яка політика повинна бути правовою — в тому сенсі, що покликана відповідати законам, юридичним нормам, незмінно знаходитися в правовому полі, відповідати міжнародним стандартам, ідеям прав людини[411]. Виникає питання: якщо будь-яка політика повинна бути правовою, то з якою метою в термінологічному позначенні політики у сфері кримінального права вказувати, що вона є правовою, в той час як це не відображає її специфіки?

А. А. Митрофанов запропонував ввести до наукового обігу розрізнення понять кримінально-правової політики у вузькому і в широкому розумінні: «Кримінально-правова політика у широкому розумінні — це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому ж розумінні кримінально-правова політика — це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права»[412].

За радянських часів у межах єдиної кримінальної політики також виокремлювались підвиди. Так, М. І. Загородников відрізняв кримінальну політику у вузькому розумінні, судову політику та виправно-трудову політику[413]. С. В. Бородін не виключав правомірності використання понять: кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика, судова політика, виправно-трудова політика[414]. На підставі факту існування трьох самостійних галузей права М. О. Бєляєв у межах єдиної кримінальної політики виділяв кримінально-правову, кримінально-процесуальну і виправно-трудову політику[415]. Вважається, що поділ кримінальної політики на види, залежно від галузей права, які мають свій предмет и методи правового

---

[410] Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. С. 23.

[411] Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 653.

[412] Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. С. 24.

[413] Загородников Н. И. Советская уголовная политика в деятельности органов внутренних дел. Москва: МВШ милиции МВД СССР, 1979. С. 14.

[414] Бородин С. В. Теоретические проблемы советской уголовной политики. XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. Москва, 1977. С. 27.

[415] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград, 1986. С. 21.

регулювання, є цілком виправданим[416].

Аналогічні висновки можна зробити стосовно кримінально-правової ідеології. Фактично кримінально-правова, кримінально-процесуальна кримінально-виконавча ідеології являють собою єдине ціле. Неможна заперечувати того, що «кожна з наук кримінального циклу (кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право, кримінологія, криміналістика та ін.), досліджуючи різні аспекти проблеми боротьби зі злочинністю, має водночас, як і будь-яка наука, свій самостійний і відокремлений предмет і становить собою систему знань про явища і закономірності об'єктивного світу»[417], але без загальної ідеї жодна з перерахованих наук існувати не може.

Для реалізації ідеології у сфері протидії злочинності норм матеріального права не достатньо, необхідна відповідна процедура, яка регулюється нормами кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. Незважаючи на те, що кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право мають свій предмет і методи управлінського і регулятивного впливу, кримінально-процесуальна та кримінально-виконавча ідеології повинні бути дзеркальним відображенням кримінально-правової ідеології.

Останнім часом кримінально-процесуальне право прагне до самостійного існування, у відриві від кримінального права. Воно переймає завдання кримінального законодавства (наприклад, відповідно до ст. 1 КПК Україна 2012 року завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень), впроваджує поняття, які не існують в кримінальному законодавстві (в КК України немає визначення кримінального правопорушення), вводить спрощене провадження щодо кримінальних проступків, у той час як у кримінальному законодавстві України кримінально караними є лише злочини, впроваджує інститути, які порушують загальні засади призначення покарання, що склалися на рівні кримінально-правової доктрини (наприклад, у разі укладення угоди про примирення або про визнання винуватості). Неузгодженість кримінального права і процесу свідчить про слабкість держави і неготовність її вирішувати існуючі кримінальні конфлікти. Будь-які реформи та нововведення будуть неефективними та марними без загальної ідеології у сфері

---

[416] Коломієць Ю. Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. Актуальні проблеми держави та права. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 142.

[417] Панов М. І. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок. Вісник Академії правових наук України. 2000. № 4 (23). С. 38.

протидії злочинності[418].

У процесі застосування кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої ідеології на практиці слід враховувати, що поділ даних ідеологій є умовним. У реальному житті кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча ідеології існують як єдине ціле, утворюючи ідеологію протидії злочинності (вирішення кримінальних конфліктів). Акцент на кримінально-правовій, кримінально-процесуальній, кримінально-виконавчій ідеології має теоретичне значення в тих випадках, коли необхідно підкреслити або виділити засоби протидії злочинності, що відносяться до конкретної галузі права. Отже термін «кримінально-правова ідеологія», обраний нами для позначення ідеології, що здійснюється у сфері кримінального права, точно відображає сутність досліджуваного явища.

Враховуючи те, що кримінально-правова ідеологія є частиною правової ідеології, правова ідеологія — частиною державної, державна — частиною загальнолюдської ідеології, запропоноване нами визначення кримінально-правової ідеології буде ґрунтуватися на сформульованих раніше визначеннях ідеології в цілому та правової ідеології зокрема.

У попередньому розділі було запропоноване наступне визначення ідеології: *ідеологія — це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів.* На підставі цього визначення виникає думка про багатогранність ідей кримінально-правової ідеології, яка відповідає науковим роздумам деяких авторитетних вчених Так, Ю. В. Баулін звертає увагу наукової спільноти на те, що «дослідження основних напрямків розвитку кримінального права і питань вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність мало б більшу ефективність, якби ці питання розглядалися в більш широкому контексті, а саме взаємодії і узгодженості з усіма складовими елементами кримінально-правової системи, яка існує в Україні, яка, у свою чергу, знаходиться під впливом зовнішнього

[418] Коломиец Ю. Ю. Идеологические основы разрешения уголовных конфликтов. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Гельветика, 2018. С. 1094–1116.

середовища — політичних, економічних, соціальних, культурологічних, ментальних, релігійних, міжнародних і інших факторів»[419].

Усі перераховані фактори впливають на процес формування кримінально-правової ідеології. Кримінальне право, як фундаментальна та прикладна наука, не може існувати без *філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі.* Проте чіткі межі між перерахованими ідеями поставити неможна, усі вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Окрім того не усі з них мають безпосереднє відношення до права. Тому визначення правової ідеології нами було запропоноване через систему світоглядних ідей.

Враховуючи те, що правова ідеологія — це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, можна запропонувати наступне визначення кримінально-правової ідеології: к*римінально-правова ідеологія — це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей.*

У попередньому розділі нами було встановлено, що ідеологія виконує гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну функції. Правова ідеологія, окрім того, що вона виконує усі перераховані функції, виступаючи різновидом державної ідеології, виконує функцію легітимності влади.

Питання про функції кримінально-правової ідеології тісно пов'язано з питанням про функції кримінального права, стосовно якого в юридичній літературі немає єдиної думки. Серед усього різноманіття точок зору можна виділити три основні наукові позиції:

перша група вчених вважає основною функцією кримінального

[419] Баулін Ю.В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 64.

права охоронну функцію (В. О. Гуторова[420], В. С. Ковальський[421], В. О. Навроцький[422], А. С. Оцяця[423], Є. Л. Стрельцов[424], В. Я. Тацій[425], В. Д. Філімонов[426] та ін.);

друга група вчених пише про дуалізм функцій кримінального права — рівнозначність охоронної та регулятивної функцій (правова охорона — регулює, а правове регулювання — охороняє) (А. Е. Жалінський[427], В. В. Шаблистий[428] та ін.);

третя група вчених не вважає охоронну функцію функцією кримінального права. Серед основних функцій кримінального права вони називають:

— упорядкування суспільних відносин, які складають предмет регулювання кримінального права (регулятивна функція); загальне та спеціальне попередження злочинів (попереджувальна функція); відновлення порушеного злочином суспільного відношення (відновлювальна функція) (І. Е. Звечаровський)[429];

— загальне та спеціальне попередження, здійснюване за допомогою застереження, залякування, позбавлення фізичної можливості вчиняти злочин, виправлення і перевиховання (соціально-превентивна функція); встановлюючи заборони та передбачаючи покарання за їх порушення, кримінальне право дає в специфічній, негативній формі оцінку суспільним відносинам, які беруться під охорону (ціннісно-

---

420 Гуторова В. Н. Охоронна функція кримінального права. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, (м. Харків, 9–10 жовт. 2014. р.). Харків: Право, 2014. С. 31–32.

421 Ковальський В. С. Охоронна та регулятивна функції в кримінальному праві: проблема їх співвідношення та взаємозв'язку. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 22.

422 Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред.. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. С. 27–28.

423 Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 118.

424 Стрельцов Є. Л. Сучасність і перспективи розвитку кримінального права України: 20 років потому. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2012. Т. XI. С. 365.

425 Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 14–15.

426 Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. СПб.: Юрид. центр. Пресс, 2003. С. 48.

427 Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 210.

428 Шаблистий В. В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1 (4). С. 8.

429 Звечаровский И. Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. С. 23.

орієнтаційна функція); визначаючи сферу злочинного, засуджуючи злочин від імені держави, кримінальний закон «і своїм змістом, і практикою застосування об'єднує людей на основі ідеалів добра і справедливості» (соціально-інтегративна функція); кримінальне право замикає собою систему права, що діє в цілому, охороняючи від найбільш серйозних порушень норми всіх його галузей (системно-правова функція); спрямованість норм кримінального права на охорону основ існуючого суспільного і державного строю, життя, здоров'я, честі і гідності, політичних і трудових, майнових прав громадян і інших найважливіших соціальних цінностей підкреслює роль і значення державної влади, яка створює кримінальний закон і проводить його у життя (функція підтримання і закріплення престижу державної влади) (Г. А. Злобін)[430];

— конкретизація в диспозиціях кримінально-правових норм окремих правил поведінки (не вбий, не вкради та інше), які встановлені в різних сферах життя людей (регулятивна функція); інформування про злочини та покарання (інформаційна функція); виховання правової свідомості громадян (виховна функція) (А. А. Тер-Акопов)[431];

— регулятивно–зобов'язуючий вплив системи кримінально-правових норм на фізичних осіб, які відповідають певним вимогам, для досягнення завдань, що стоять перед кримінальним правом (регулятивно-зобов'язуюча функція) (Б. Т. Разгільдієв)[432].

Усі перераховані позиції розкривають різні грані буття кримінального права. Не випадково деякі вчені виділяють основні (юридичні) та соціальні функції кримінального права (Т. Н. Радько[433], Є. Л. Стрельцов[434], В. О. Туляков[435] та ін.). А. С. Оцяця, досліджуючи охоронну функцію кримінального права України, звернула увагу на те, що у науковій літературі виділяють також такі функції кримінального права: ідеологічну, політичну, культурно-історичну, контролюючу,

---

[430] Злобин Г. А. О необходимости концептуального подхода к совершенствованию законо-дательства. Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. Москва: Наука, 1979. С. 122–124.

[431] Тер-Акопов А. А. Безопасность человека. Теоретические основы социально-правовой концепции. Москва: Норма, 1998. С. 23.

[432] Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. Са-ратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1993. С. 17.

[433] Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства.. Москва, 1978. С. 14.

[434] Стрельцов Є. Л. Сучасність і перспективи розвитку кримінального права України: 20 років потому. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2012. Т. XI. С. 365–366.

[435] Туляков В. О. Соціальна функція кримінального права. Юридичний журнал «Право України» (україномовна версія). 2017. Випуск 2/2017. С. 75–83.

інформаційну та екологічну[436]. Можна погодитись з тим, що кримінальне право одночасно є і політичним інструментом, і ідеологічним засобом, і способом охорони суспільних відносин, але неможна говорити про самостійне існування ідеологічної функції кримінального права. Кримінально-правова ідеологія, як дух кримінального права, реалізується через усі функції кримінального права, відображається в усіх його принципах та нормах. Під час дослідження кримінального права як галузі права на рівні правозастосовувачів особливе значення мають юридичні функції кримінального права. Під час дослідження питань про те, яким має бути кримінальне право, як воно повинно сприйматися, як воно впливає на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість, актуальним стає обговорення соціальних функцій кримінального права.

Соціальні функції кримінального права, які виділяються в науковій літературі, майже повністю збігаються з функціями загальнолюдської та правової ідеології. На загальнолюдському рівні кримінально-правова ідеологія виконує наступні функції:

– гносеологічну функцію — через кримінально-правову ідеологію пізнається кримінальний закон і практика його реалізації;

– онтологічну функцію — кримінально-правова ідеологія відображає фундаментальні цілі, завдання, функції та принципи, що визначають існування і розвиток кримінального права;

– інформаційну функцію — кримінально-правова ідеологія інформує суспільство про злочини і покарання, встановлені державою;

– герменевтичну функцію — кримінально-правова ідеологія полегшує процес розуміння і тлумачення тексту кримінального закону;

– прогностичну функцію — за допомогою кримінально-правової ідеології можна обґрунтувати уявлення про можливе втілення в майбутньому певних правових ідеалів;

– аксіологічну функцію — кримінально-правова ідеологія, з одного боку, відображає, з іншого боку, створює систему цінностей, що мають значення для особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості і всього людства;

– орієнтаційну функцію — кримінально-правова ідеологія орієнтує на досягнення високих ідеалів, здатних забезпечити безпеку особистості, суспільства, держави;

– регулятивну функцію — виступаючи основою взаємовідносин різних суб'єктів ідеологічного впливу, кримінально-правова ідеологія

[436] Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 112.

передбачає зміни та розвиток відповідної системи;

– інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу) функцію — кримінально-правова ідеологія, об'єднуючи суспільство навколо ідеї про нетерпимість вчинення злочинів, викликає прагнення до мобілізації і консолідації суспільства проти злочинного світу;

– когнітивну функцію — впливаючи на візуально-просторове сприйняття навколишньої дійсності, кримінально-правова ідеологія сприяє самідентифікації людини з певною соціальною групою, суспільством в цілому та державою[437].

На загальноправовому рівні кримінально-правова ідеологія повинна виконувати функцію легітимності влади, але через нежиттєздатну, хибну державну ідеологію замість легітимізації вона може здійснювати делегітимізацію державної влади. В юридичній літературі вважається, що нелегітимність державної влади відображає стан нестабільності, ілюзорності існуючого порядку, розкладання владних відносин у системі «особистість–суспільство–держава», підміну цих відносин організованим насильством. При такому стані соціальної системи панує хаос, формуються умови для революційних потрясінь, які ініціюють зміну (трансформацію) нелегітимного інституційного устрою та формування «нового», легітимного, адекватного порядку і режиму функціонування владних відносин[438]. Жодна держава не може існувати без ідеології, яка б відображала процеси, засоби, методи та техніку виправдання існування державної влади, основних її форм та параметрів функціонування.

Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право допомагає державі виконувати її найважливіші функції та обов'язки — захищати суверенітет і територіальну цілісність України, забезпечувати її економічну та інформаційну безпеку (ст. 17 Конституції України), підтверджувати те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Легітимність державної влади залежить від авторитету кримінального права, авторитет кримінального права — від якісних характеристик державної ідеології, яка у сфері кримінального права діє через кримінально-правову ідеологію. Обґрунтованою вважається точка зору вчених стосовно того, що тільки тоді, коли держава зможе дати чітку відповідь на питання, що саме вона хоче отримати від

[437] Коломієць Ю. Ю. Функції кримінально-правової ідеології. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 119–120.

[438] Мамычев А., Сухомлинов А., Щеглов Б. Уровни легитимности государственной власти и правового действия. Власть. 2009. № 12. С. 136.

своєї діяльності з протидії злочинності, можна буде говорити про ефективність кримінально-правового впливу[439]. Справедливими видаються висновки вченого, згідно з якими цілком природно, що кримінальне законодавство завжди розвивалося в тому ж напрямку, що і держава, виступаючи в ролі дзеркального відображення змін, які в ньому відбуваються[440].

Залежність кримінально-правової ідеології від державної викликає питання: на якому рівні формується кримінально-правова ідеологія? Серед науковців була висунута теза, згідно з якою ідеї кримінально-правової ідеології формуються на державному рівні[441]. З одного боку, так воно і є. Кримінально-правова ідеологія формулюється державою через нормативно-правові акти, які вона ухвалює, і реалізується через систему державних органів, а також систему політичних, економічних і соціальних інститутів, які нею або створені, або контролюються. З іншого боку, ідеологія має більш складну природу походження.

Під впливом технократичного мислення сучасне людство, як правило, не вникає в суть того, що відбувається. Багато видатних відкриттів щодо процесу формування ідеології з тих чи інших причин або відкинуті, або забуті. На початку минулого століття Е. Б. Пашуканіс критикував буржуазних юристів за те, що універсалізм правової форми вони виводять або з вічних і абсолютних властивостей людської природи, або з тієї обставини, що розпорядження начальства можуть сягати на будь-який предмет[442]. Як приклад абсурдності такого підходу Е. Б. Пашуканіс наводив статтю, що покладала на чоловіка обов'язок «любити дружину, як своє власне тіло». Незважаючи на те, що любов є природним почуттям людини, її не можна ні довести, ні спростувати. Вона знаходиться за межами можливості правового регулювання. Отже, незалежно від історичної епохи в житті людей завжди буде існувати те, що праву не підвладне. І хоча правова ідеологія поширюється в масах через складний механізм ідеологічного впливу, який забезпечується примусовою силою держави, її ефективність залежить від того, «наскільки вона йде назустріч ідеям і уявленням, що укорінилися у масовій свідомості, в психології мас»[443].

До того як марксистсько-ленінська ідеологія вкоренилася

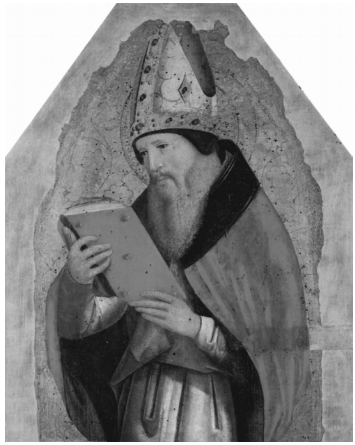
[439] Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 6.

[440] Там само. С. 121.

[441] Бавсун М. В. Уголовно-правовое воздействие: идеология, цели и средства реализации : автореф. дис. …д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Омская академия. Омск, 2013. С. 11.

[442] Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. Москва: Наука, 1980. С. 74.

[443] Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1961. С. 17.

Авре́лій Августи́н Іпponнійський *(лат. Aurelius Augustinus Hipponensis), або Блаже́нний Августи́н; 13 листопада 354, Тагаст, Нумідія — 28 серпня 430, Гіпон Регій) — християнський теолог і церковний діяч, головний представник західної патристики, єпископ міста Гіппон Регій (сучасна Аннаба, Алжир), родоначальник християнської філософії історії.*

у свідомості радянських громадян, в літературі велася гостра дискусія між ідеалістами і матеріалістами щодо питань людського буття. Філософи, історики та психологи, які стояли на ідеалістичних позиціях, представляли суспільну свідомість як «абсолютний дух», «громадський розум», «дух народу» або «національну душу». Представники історичного матеріалізму вважали, що суспільна свідомість формується в процесі історичного розвитку і є концентрованим виразом соціально-набутого досвіду і знань людей, накопичених попередніми поколіннями[444].

Історичний матеріалізм вважається більш науково обґрунтованим, його теоретичні висновки можна довести емпіричним шляхом. На відміну від нього ідеалізм носить аморфний характер, істинність його теорій можна відчути, але важко довести. Незважаючи на це, духовний світ, а також ідеї про його існування є частиною буття людини. Небезпідставно деякі видатні вчені звертають увагу на його існування. Відомий американський вчений Г. Дж. Берман у своїх роботах пише про Святого Духа, який «вчить нас, надихає нас на здійснення нашого призначення як чад Божих, в триєдиному образі Якого ми створені»[445]. Дана позиція не безперечна, але вона може надихнути людей на доброзичливі вчинки. Як приклад наведемо висловлювання християнського богослова, філософа Аврелія Августина і фахівця з політичної психології, культурної антропології та методології міждисциплінарного синтезу А. П. Назаретяна.

Святий Августин учив, «що Бог Батько, створюючи нас за Своїм образом і подобою, посіяв в нашій душі волю, тобто здатність мати намір і бажати, включаючи волю творити нове життя і встановлювати

444 Там само. С. 14.

445 Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. Предста-вительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. 2005. Вып. № 1 (61). С. 9.

справедливі закони; і що образ Сина Бога, нашого Брата і Спасителя, вкладений в нас у формі розуму, свідомості і совісті, в тому числі і знання того, що ми живемо не тільки для себе, але і для інших; і що образ Святого Духа, нашого Учителя і Пророка вкладений в нашу душу як пам'ять, як почуття часу минулого і майбутнього, яке дозволяє нам формувати тривалі взаємини в суспільстві»[446].

А. П. Назаретян на підставі глибоких наукових досліджень прийшов до висновку, що «вдосконалення культурно-психологічних регуляторів протягом тисячоліть обумовлено не небесним промислом і не капризами великих моралістів, а прагматикою життєздатності і жорстоким відбором»[447]. Теорію природного відбору Ч. Дарвіна вчений переніс на планетарний рівень. Його позиція звучить досить переконливо, але в плані духовного відродження вона руйнівна. Не дивно, що сам вчений робить наступне припущення про наше майбутнє: «На підході до Сингулярності роздоріжжя поточної історичної фази бачиться особливо драматично. Можливо, наші земні дружини сьогодні народжують потенційних богів, яким будуть доступні якісь форми безсмертя і космічного панування. Або вони народжують покоління самогубців, які остаточно обрушать будівлю ноосфери…»[448].

Для того щоб кримінально-правова ідеологія стала частиною єдиного механізму дій, спрямованих на самозбереження людства, держава повинна формувати її з урахуванням двох основних рівнів свідомості — буденного, емпіричного і теоретичного, систематизованого, які залежать від вродженого розуму і совісті, від історичних традицій суспільства, від громадської пам'яті про минуле і від очікувань в майбутньому.

Усі перераховані функції кримінально-правової ідеології є похідними від загальнолюдської та правової ідеологій, виникає питання: в чому полягає особливість функцій саме кримінально-правової ідеології? Якщо основною функцією кримінального права є охоронна функція, то, можливо, основна функція кримінально-правової ідеології теж пов'язана з охороною людини, суспільства, держави, людства.

Фахівці у сфері віктимології звертають увагу на те, що страх перед злочинністю може існувати в таких основних його формах, як:

— загальний стан страху перед злочинністю;
— патологічний страх перед злочинністю;
— культурні стани страху перед злочинністю;

[446] Там само. С. 10.

[447] Назаретян А. П. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент мегаистории. Век глобализации. 2015. № 2. С. 25. URL: http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2015_2/018-034.pdf (дата звернення 20.06.2018).

[448] Там само.

— детерміновані досвідом віктимізації особистісні віктимні фобії;
— гострі стани страху в критичній ситуації[449].

Ґрунтуючись на інстинкті самозбереження, страх має захисний характер, мобілізує людину до певної поведінки, але тривале його існування може викликати почуття самотності, знедоленості, пригніченості, може викликати необдумані, несвідомі вчинки, які впливають на захисну реакцію людини та спричиняють стан аномії. Під впливом страху людина може стати як злочинцем, так і жертвою. Яскравим прикладом цього може бути класифікація видів поведінки потерпілих, наведена В. С. Мінською:

– злочинні дії потерпілого — суспільно небезпечне посягання на інтереси суспільства та окремої особистості, що поставило її в стан необхідної оборони або викликало стан сильного душевного хвилювання;

– менш суспільно небезпечні, а отже, здатні надавати менший вплив на суспільну небезпеку у відповідь злочинному діянню дії потерпілого, які порушили норми адміністративного чи цивільного права або дисциплінарного статуту;

– ще менш небезпечні для суспільства (за інших рівних умовах) дії, які завдають суспільству меншої шкоди, становлять порушення норм моральності[450].

Процес перетворення людини на жертву, як правило, одночасно відбувається на різних рівнях міжлюдської комунікації. Ще за радянських часів вчені виділяли чотири рівня віктимізації: 1) безпосередні жертви, тобто фізичні особи; 2) сім'ї; 3) колективи, організації; 4) населення районів, регіонів[451]. В умовах мережевої комунікації рівні віктимізації розширюються до рівня держави, міжнародної спільноти та людства в цілому.

Кримінально-правова ідеологія здатна впливати на усі перераховані рівні. Реалізуючись на рівні конкретної фізичної особи, вона переходить на рівень сім'ї, відповідної соціальної групи, населення відповідного регіону, а потім і на загальнодержавний рівень. Створюючись на державному рівні, вона поступово переходить на рівень конкретної фізичної особи. Ядром кримінально-правової ідеології будь-якої держави, незалежно від рівня політичного, економічного, соціального розвитку є порядок і основні права, свободи та інтереси

[449] Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. С. 193.
[450] Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск: Изд-во Иркутск, гос. ун-та, 1988. С. 28.
[451] Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы развития отечественной виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. С. 109.

людини, справедливість і невідворотність відповідальності. Створюючи уявлення про охоронну функцію кримінального права, ідеологія пропагує ідею про нетерпимість до різного роду злочинів, про справедливість та ефективність кримінального закону. Тим самим вона впливає на почуття безпеки людей, допомагає усвідомити, як можна скористатися кримінальним законом з метою захисту власних інтересів. Допомагаючи долати страх перед злочинністю, кримінально-правова ідеологія виконує захисну функцію.

В юридичній літературі існує три підходи щодо співвідношення понять «захист» та «охорона» прав: перший підхід — поняття «захист» та «охорона» прав є тотожними та їх можна вживати як синонімічні; другий підхід полягає у включенні одного досліджуваного поняття до складу іншого (проблемою вказаного підходу є те, що навіть серед прихильників цієї позиції існують розбіжності щодо того, яке поняття є родовим, а яке — видовим); третій підхід однозначно розрізняє та розмежовує між собою поняття «захист» та «охорона» прав, наголошуючи на тому, що це є різні за своїм змістом поняття та явища[452].

С. Я. Вавженчук, досліджуючи законодавство України щодо охорони та захисту певних об'єктів (ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ЗУ «Про охорону культурної спадщини», ЗУ «Про захист прав споживачів»), дійшов наступних висновків: «Закони, що регламентують порядок охорони певних об'єктів, містять як норми, що встановлюють правила поведінки суб'єктів по відношенню до охоронюваного об'єкта, так і порядок захисту цих об'єктів від протиправної поведінки та посягань. Водночас закони, що регулюють питання захисту (прав споживачів, економічної конкуренції, населення від інфекційних хвороб тощо), за своїм змістом спрямовані на регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, максимального усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів державної влади, громадських організацій тощо»[453].

Погоджуючись в цілому із вказаними висновками, на підставі дослідження Конституції України, КЦЗУ, ЦК України, КК України, ЗУ «Про охоронну діяльність», ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» можна зробити наступні уточнення: термін «захист» використовується тоді, коли певній особі надаються

[452] Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. Форум права. 2010. № 1. С. 45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_9 (дата звернення 08.07.2018).

[453] Там само. С. 45–46.

можливості для поновлення своїх порушених прав («кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ст. 55 Конституції України[454]), визнання невизнаних законних прав, свобод та інтересів («нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом» (ст. 18 ЦК України[455]) чи присудження оспорюваного законного права («суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках» (ст. 16 ЦК України), термін «охорона» використовується тоді, коли на певних суб'єктів покладається обов'язок забезпечувати безпеку інших осіб («охоронна діяльність — надання послуг з охорони власності та громадян» (ст. 1 ЗУ «Про охоронну діяльність»[456]).

Фахівці у сфері політології, теорії держави та права часто пишуть, що правоохоронну функцію сучасної української держави можна упевнено віднести до головних, основних функцій. Такої думки дотримуються: Р. Г. Ботвінов[457], Ю. О. Загуменна[458], П. В. Онопенко[459], Р. Я. Шай[460]та ін. Але аналіз Конституції України та інших нормативно-правових актів свідчить про те, що найважливішою функцією держави є захисна функція. Наприклад, у ст. 17 Конституції України передбачено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, в ст. 4 КЦЗУ передбачено, що цивільний захист — це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період[461].

---

454 Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page (дата звернення 08.07.2018).

455 Цивільний кодекс від України 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page (дата звернення 08.07.2018).

456 Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4616-17 (дата звернення 08.07.2018).

457 Ботвінов Р. Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2016. Вип. 1. С. 27–35.

458 Загуменна Ю. О. Особливості реалізації правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України. Європейські перспективи. 2009. № 4. С. 187–194.

459 Онопенко П. В. Правоохоронні функціх української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. 19 с.

460 Шай Р. Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2012. 20 с.

461 Кодекс цивільного захисту України 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/page (дата звернення 08.07.2018).

Ознаки держави, що виділяються теоретиками права (див. малюнок 4)[462], наочно показують, що захищаючи суверенітет та територіальну цілісність України, населення України, навколишнє природне середовище України, забезпечуючи її економічну та інформаційну безпеку, держава захищає свої власні права та інтереси, своє власне існування. З цією метою вона створює відповідні органи, наділяє їх певними повноваженнями щодо охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України. Враховуючи те, що наявність таких органів є обов'язковою ознакою держави, вона бере їх працівників під свій захист, прямим підтвердженням цього є ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»[463].

Кримінально-правова ідеологія, яка являє собою систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей, не може обмежуватися лише кримінальним законодавством, діяльністю якихось одних суб'єктів. Вона супроводжує існування кожної держави, тому можна припустити, що кримінально-правова ідеологія виконує саме захисну функцію, яка є найважливішою функцією держави[464].

Малюнок 4

462 Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Політологія для вчителя. URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/8..htm (дата звернення 08.07.2018).

463 Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3781-12 (дата звернення 08.07.2018)..

464 Коломієць Ю. Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. Приватне та публічне право. 2018. № 3. С. 67–71.

2.2. Співвідношення понять: кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова доктрина, кримінально-правова наука, кримінальне право та кримінальне законодавство

Взаємовідносини ідеології і науки, ідеології та кримінально-правової доктрини були завжди складними, починаючи з питання про їх теоретичне визначення, закінчуючи питанням їх взаємного впливу і обумовленості. Більшість вчених розмежовує перераховані поняття. Однак аргументи, які наводяться ними для обґрунтування висунутої точки зору, часто є неоднозначними, а іноді не відповідають реальній ролі досліджуваних понять. Так, Є. М. Вечерова, аналізуючи окремі теоретико-етимологічні аспекти питання кримінально-правової доктрини, дійшла висновку, що «кримінально-правова доктрина відрізняється від кримінально-правової ідеології науковою обґрунтованістю і раціональністю своїх суджень»[465]. Свої висновки Є. М. Вечерова обґрунтовує, посилаючись на С. В. Бошно, який звернув увагу на наступне: «Більшість лозунгів ідеологічного змісту, які проголошувалися Радянською державою, є так званими «публічними обіцянками». Зокрема, побудувати комунізм, повернути ріки проти течії і багато іншого. Ці приклади демонструють відсутність зв'язку між ідеологічними деклараціями і науковими авторитетними творами»[466]. Наведені приклади і зроблені висновки є занадто категоричними.

Карл Маркс бачив в ідеології хибну форму суспільної свідомості, однак це не завадило «великому вождю революції» В. І. Леніну створити на основі його наукової теорії найвпливовішу і науково обґрунтовану ідеологію в історії людства. Будь-яка ідеологія прагне обґрунтувати себе, апелюючи до науки, бо те, що створено лише ірраціональним шляхом, суспільством серйозно не сприймається.

Обґрунтовуючи свою точку зору, Є. М. Вечерова упустила з виду те, що вчені, на яких вона посилається (С. В. Бошно і Є. О. Мадаєв), не виключають доктринальних джерел ідеології. Так, за словами С. В. Бошно, «доктрина зазвичай має докази своїх тез, вона раціональна. Ідеологія більше адресована свідомості, вона тяжіє до релігійних

---

[465] Вечерова Є. М. Кримінально-правова доктрина: окремі теоретико-етимологічні аспекти питання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруден-ція. 2014. № 10-2, том 2. С. 68.

[466] Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права. Журнал российского права. 2003. № 12. С. 76.

засобів впливу на суспільство»[467]. Однак, на думку вченого, це не заперечує того, що окремі ідеологічні установки мають доктринальне походження. Як зауважив Є. О. Мадаєв, ідеологія намагається час від часу «прийняти лик» доктрини, ідеологічні установки видаються за строго доктринальні (як приклад наводиться робота Б. Муссоліні 1932 р. «Доктрина фашизму»)[468].

Негативне ставлення до ідеології виникло під впливом радянського минулого, коли «зрощені між собою марксистська доктрина в її ленінській і наступних радянських інтерпретаціях та ідеологія КПРС, під впливом якої формувався і відповідний елемент правосвідомості, в сукупності створили якщо не альтернативну праву, то домінуючу над ним регулятивну систему, яка безпосередньо впливала на його сутність і зміст»[469]. Як пише Є. Ю. Полянський, поняття ідеології досі «віддає неприємним присмаком партійного минулого»[470].

Зрозуміти, як співвідносяться між собою поняття: ідеологія, наука, доктрина і відповідно кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова наука, кримінально-правова доктрина, керуючись тільки правилами лінійної логіки, не уявляється можливим. Наприклад, на думку Є. Ю. Полянського, «правова ідеологія і правова психологія мають цікаве співвідношення з правовою доктриною: ці поняття перетинаються, але частково. Правова ідеологія дійсно належить чисто світу ідей і безпосередньо не впливає на правовідносини в суспільстві. Правова ідеологія невід'ємно пов'язана з ідеологією держави і у свою чергу визначає правову психологію»[471]. За правилами лінійної логіки перераховані поняття дійсно частково перетинаються, однак зроблений умовивід не відображає суті досліджуваних понять. Говорити про те, що правова ідеологія належить чисто світу ідей і безпосередньо не впливає на правовідносини в суспільстві, все одно, що говорити: душа не впливає на тіло. На рівні метафізики ідеологія пронизує всю життєдіяльність людини. При цьому філософія, наука, політика, право, мораль, естетика, етика, моральність, культура, мистецтво, релігія, економіка та ін. є засобами ідеологічного впливу на свідомість і підсвідомість людей.

Визначення правової ідеології, яке пропонується теоретиками,

---

[467] Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права. Журнал российского права. 2003. № 12. С. 76.

[468] Мадаев Е. О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сибирск. акад. права, экономики и управления. Иркутск, 2012. С. 45.

[469] Там само. С. 44.

[470] Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 28.

[471] Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 27.

часто призводить до ототожнення правової ідеології і правової доктрини. Так, в одному з підручників з теорії держави і права дається таке визначення правової ідеології: «Правова ідеологія — це сукупність правових поглядів, заснованих на певному соціальному досвіді і наукових знаннях»[472]. Схожі за своєю сутністю надаються визначення правової доктрини:

– правова доктрина — це зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрямки розвитку правової системи, які визнаються юридичною спільнотою, є концептуальною основою нормотворчої, правотворчої, правотлумачної діяльності (І. В. Семеніхін)[473];

– правова доктрина — створена юридичною наукою система поглядів на проблеми правового регулювання суспільних відносин, яка виражена у формі принципів, презумпцій, аксіом, що є моделлю позитивного права, визначає пріоритетні напрями, закономірності й тенденції розвитку законодавства, незалежно від факту фіксації її положень у будь-якому документі (Р. В. Пузіков)[474].

На підставі таких висловлювань фахівці у сфері окремих галузей права формулюють досить несподівані висновки. Так, на думку Є. Ю. Полянського, кримінально-правова доктрина є сукупністю знання, яка визначає принципи кримінального права, його предмет та метод, а також є ідеологічною основою для створення та забезпечення діяльності кримінально-правових інститутів[475].

Ідеологічні основи створення і забезпечення діяльності кримінально-правових інститутів неможна ототожнювати з доктринальними основами. Як було встановлено раніше, з одного боку, доктрина може стати результатом розвитку ідеології, з іншого боку, саме ідеологія допомагає об'єднати доктринальні погляди і уявлення в єдину осмислену систему. У роботах деяких науковців зустрічається точка зору, згідно з якою «…призначення доктрини полягає в утвердженні, поширенні, можливо — нав'язуванні ідей, які складають її зміст, з метою їхнього застосування у науковій діяльності»[476]. Дослідження функцій кримінально-правової ідеології показало, що утвердженням,

---

[472] Теорія держави та права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 557–558.

[473] Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / [наук. ред. О. В. Петришин]. Харків: Юрайт, 2012. С. 72.

[474] Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2003. С. 73.

[475] Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 36.

[476] Богданова Н. А. Система науки конституционного права. Москва: Юристъ, 2001. 256 с.

поширенням, нав'язуванням ідей займається ідеологія, а не доктрина. Доктрина ж являє собою систему загальновизнаних поглядів, які мають як теоретичне (наукове), так і практичне значення. Успішне впровадження ідеології може призвести до додання їй статусу доктрини, але як тільки така ідеологія себе дискредитує, доктрина позбавляється механізму свого втілення. Яскравим прикладом взаємовпливу доктрини та ідеології є марксистсько-ленінська ідеологія. У період існування Радянського Союзу вона сприймалася на рівні доктрини, наукові погляди і уявлення, розроблені під її впливом, досі є частиною кримінально-правової доктрини, однак належний механізм їх реалізації відсутній. Відсутність ідеологічного ядра руйнує доктринальні уявленні про основні інститути кримінального права[477].

Вивчаючи кримінально-правову доктрину США, Є. Ю. Полянський дійшов висновку, що розуміння правової доктрини в американській науці є досить спрощеним та однобічним. Учений посилається на точку зору Ф. Джонсона, згідно з якою «…правове обґрунтування, яке може дати плідні результати в суперечливих ситуаціях, незалежне від політичної та економічної ідеології судді», а також на точку зору Е. Тілера та Ф. Кроса, які пишуть: «Для реалістів правова доктрина була чимось дуже невизначеним, щоб якимось чином впливати на судову практику… реалісти завжди підтримували точку зору, відносно якої судді зазвичай заздалегідь обирають те рішення у справі, яке суб'єктивно вважають за потрібне, а лише потім маніпулюють доктринальними джерелами таким чином, щоб підкріпити ними власне рішення. За таких умов правова доктрина залишається не більше аніж ширмою»[478].

Спрощений підхід американських вчених відповідає дійсності. У деяких випадках кримінально-правова доктрина може бути вище ідеології. Наприклад, поняття складу злочину давно існує на рівні кримінально-правової доктрини і не залежить від ідеологічних установок правозастосовних органів. При цьому процеси кваліфікації злочинів, встановлення вини, а також притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності можуть залежати від ідеологічних установок відповідних суб'єктів. Кримінально-правова ідеологія, яка претендує на статус загальновизнаної, з одного боку, повинна враховувати загальновизнані на рівні теорії та практики доктринальні знання про предмет, методи, задачі, функції та принципи кримінального

[477] Коломієць Ю.Ю. Ідеологія, наука та кримінально-правова доктрина. Концептуальні основи кримінальної законотворчості: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Гельветика, 2017. С. 294.

[478] Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 18–19.

права і окремі його інститути, з іншого боку, здатна їх змінити в тих випадках, коли вони не відповідають інтересам суб'єктів ідеологічного впливу. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей (форм осягнення дійсності в думці, які включають усвідомлення мети і способів подальшого пізнання й перетворення світу), то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом[479].

Кримінально-правова ідеологія нерозривно пов'язана з наукою кримінального права. Сучасні визначення науки кримінального права, які надаються в юридичній літературі, фактично об'єднують в одному понятті кримінально-правову ідеологію, кримінально-правову доктрину та науку кримінального права. Так, на думку М. І. Панова, Г. М. Анісімова, «наука кримінального права становить собою систему знань (інформації) у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинні і основоположні елементи галузі права), юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість і ефективність, принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права, а також теоретичне осмислення практики законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права»[480]. Запропоноване авторами визначення науки кримінального права є занадто догматичним. Воно відповідає потребам тільки такого суспільства та держави, які перебувають в умовах стабільності та порядку. В умовах дестабілізації, постійних змін та перетворень об'єднання ідеології, доктрини та науки в одному визначенні зменшує значення ідеології, підриває авторитет доктрини та обмежує можливості науки.

На загальнотеоретичному та філософському рівнях термін «наука» використовується в трьох значеннях: сфера людської діяльності, спрямована на виробництво та систематизацію знань; система знань; соціальний інститут, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом; наукові установи, експериментально-технічну базу наукової діяльності, систему інформації, підготовки й атестації кадрів, форми функціонування та використання знання[481].

[479] Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. С. 228–229, 236.

[480] Панов М. І., Анісімов Г. М. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків. Юридична наук. 2015. № 1. С. 133–134.

[481] Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук.

Наука кримінального права, як і будь-яка інша наука, займається не лише осмисленням певної практики, але й впливає на формування світогляду з боку затвердження норм раціонального, критичного та адекватного бачення дійсності, створює можливі моделі об'єктів наукового дослідження, перевіряє їх життєздатність на практиці, інтерпретує процеси, які відбуваються в оточуючому середовищі, рекомендує різні варіанти вирішення насущних проблем. Навіть якщо наука розглядається як система знань, мова йде про систему, яка відображає певний науковий процес. Наприклад, С. Кримський виділив наступні основні структурні компоненти науки як системи знань: «1) теорія, що систематизує емпіричний матеріал, дає його опис та пояснення, здійснює передбачення нових ефектів та можливих процесів, виявляє перспективи їх практичного використання; 2) науково-дослідна програма, що орієнтує науковий пошук, процес висування гіпотез, залучення традицій та нових підходів; 3) проект, що поєднує теорію та практику функціонування ідей з алгоритмами їх об'єктивації та технологіями застосування»[482]. Якщо наукова доктрина являє собою систему знань, які отримали статус істини, то наука являє собою систему як істинних, так і гіпотетичних знань. Наука кримінального права являє собою систему знань: 1) про методологію наукового дослідження; 2) про історичний досвід існування кримінального права; 3) про доктринальні засади кримінального права; 4) про різні теорії щодо вирішення проблем, які є предметом дослідження кримінального права; 5) про емпіричний досвід; 6) про законотворчу та правозастосовну діяльність.

Базовими принципами науки кримінального права, як і науки в цілому, можна вважати детермінізм, ідею об'єктивних закономірностей, наявності універсальних законів, що припускають певну єдинообразність спричиненості в організації буття; припущення математичності світу (про кількісні співвідношення і просторові форми дійсного світу); ідею елементаризму (наявності вихідних складових одиниць — аксіом і визначень) та трансформізму (вивчення об'єктів через аналіз їх змін; вимога відтворюваності досліджуваних ефектів за наявності відповідних умов; а також канони раціоналізму та визнання сталої цінності істинного знання, збереження його основного змісту в історії розвитку науки, певної спадкоємності результатів творчості[483]. Важливою гарантією ефективності науки кримінального права є наявність ціннісно-смислових орієнтацій наукової спільноти, солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожно-

Київ: Абрис, 2002. С. 410.

[482] Там само. С. 410.

[483] Там само. С. 410.

го в загальному процесі світобудови. Існування усіх перерахованих гарантій залежить від пануючої ідеології.

Технократична ідеологія, яка існує на рівні взаємовідносин людини і Природи, ліберальна ідеологія на рівні взаємовідносин людини і суспільства, гібридна марксистсько-ленінська капіталістична ідеологія на рівні взаємовідносин людини та держави роз'єднують суспільство, тому створити єдину цілісну наукову концепцію, яка згодом перетворилася б в доктрину, в нинішніх умовах дуже важко. Деякі вчені звертають увагу на те, що сьогодні доктрина кримінального права перебуває в монопольному віданні законодавця і правозастосовувача, служить їх прагматичним і корпоративним інтересам. Існує думка, що вчені самі «віддали» доктрину на відкуп установам влади. При цьому суттєвий вплив на зниження статусу науки вчинило нехтування вченими гносеологічною складовою доктрини, яка апріорі повинна домінувати серед її інших джерел. «Сьогодні не юридико-пізнавальні форми логічно впорядковують суперечливий і хаотичний емпіричний матеріал чинного права,— пише С. О. Бочкарев,— а навпаки — живий і життєвий досвід законотворення сприймається як раціональний і керівний початок, якому повинна бути підпорядкована доктрина права, цілком задовольняючи його потреби»[484]. Аналіз історичних подій різних епох свідчить про те, що в кожній з них було щось незмінне, що не залежить від соціально-економічних і політичних умов, а також від пануючої ідеології. Вся історія існування людства супроводжується численними конфліктами і суперечностями, зумовленими недосконалістю людської натури. Досягти збалансованої життєдіяльності людини і суспільства майже неможливо. Як тільки створюється впевненість у тому, що баланс досягнутий, він знову порушується. У науці кримінального права незмінним залишається конфлікт між владою та науковцями.

У минулому столітті криза радянської кримінально-правової науки почалася в той момент, коли кримінальне право перетворилося в догматичну науку, замкнуту в колі юридичних понять, яка обмежується лише юридичним аналізом норм кримінального законодавства у відриві від конкретної дійсності[485]. Спроба М. Д. Шаргородського звернути увагу влади на необхідність соціальної обумовленості законодавчих положень, неприпустимість волюнтаризму в кримінальному праві, а також примітивного уявлення про можливості вирішення найскладніших

[484] Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. Российский журнал правовых исследований. 2015. № 1 (2). С. 68.

[485] Герцензон А. А. Актуальные проблемы теории советской криминологии. Вопросы борьбы с преступностью. Москва, 1967. Вып. 6. С. 35.

соціальних і економічних завдань за допомогою кримінального закону виявилася невдалою. Свої ідеї М. Д. Шаргородський висловив у вступній доповіді на Всесоюзній конференції з проблем кримінального права, що проходила в травні 1963 року на юридичному факультеті Ленінградського державного університету. Наслідки такого виступу описав Б. В. Волженкін: «На секретаріаті ЦК КПРС М. Д. Шаргородському було оголошено суворепартійне стягнення, він був звільнений з посад завідувача кафедрою кримінального права та головного редактора журналу «Правознавство». ... А невдовзі з'явилася постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку юридичної науки і поліпшення юридичної освіти в країні», яка остаточно припинила ідеологічні «вольності»[486]. Примітивні уявлення влади про можливість вирішення найскладніших соціальних і економічних завдань за допомогою кримінального закону, а також здійснення наукових досліджень за шаблоном, без урахування соціального змісту правових явищ, на догоду чинній владі, стали своєрідним ідеологічним спадком нашого суспільства, який гальмує розвиток науки кримінального права.

Михайло Давидович Шаргородський *(2 квітня 1904, Одеса — 31 серпень 1973, Ленінград) — радянський юрист, кримінолог, доктор юридичних наук, професор.*

Вивчаючи історію опору і сприйнятливості радянських вчених до впливу зовнішнього соціокультурного фактора, сучасні науковці пишуть, що, незважаючи на тиск з боку бюрократичної влади «... ціннісно-смислове ядро культури не розпадається. Воно всередині кожної людини сильно захищене емоційними реакціями, «моральними почуттями», професійною етикою»[487]. Після відмови від марксистсько-ленінської ідеології ціннісно-смислове ядро культури розпалося. Дух товариства, взаємної допомоги, збагачений жертовним служінням вищим державним, громадським цілям, змінився духом конкуренції і особистого збагачення. В результаті сучасна наука кримінального права набула таких рис: метою наукових досліджень стала критика законодавця і правозастосовувача; зв'язок з реальністю був втрачений;

[486] Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 665.

[487] Балакин В. С. Советская наука в конце XX века: история сопротивления и восприимчивости ученых к воздействию внешнего социокультурного фактора. *Вестник Южно-Уральского государственного университета.* 2013. Т. 13. № 2. С. 11.

ставлення до наукових досліджень стало формальним, позбавленим мети їх реального втілення; рівень професійної етики вчених впав, що відобразилося і на авторитеті науки.

Критика є важливою складовою наукових досліджень, тому цілком зрозуміле прагнення вчених виявити помилки законодавця і правозастосовувача. Однак нерозумне використання критики часто призводить до небажаних наслідків. Наприклад, створюється враження, що вчені не мають наміру рахуватися з альтернативною думкою, яка, за їх переконанням, недостатньо науково обґрунтована. Негативна оцінка роботи законодавця і правозастосовувача без пропозиції реального вирішення проблеми викликає агресивне ставлення до вчених. Незважаючи на те, що вчені давно звинувачують у кризі кримінального права законодавця і правозастосовувача, справжня наукова критика їх роботи не відбувається. На вкрай небезпечну тенденцію до відмови від публічної наукової критики чинного закону та існуючої практики ще в 2009 році звернув увагу В. О. Навроцький[488]. Його підтримали деякі вчені, висловивши свої думки про стан науки кримінального права. Проте ситуація не змінилася, головним чином через відсутність ціннісно-смислового ядра культури сучасного суспільства.

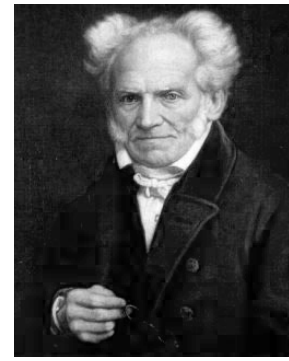
Радянський Союз був основною стримуючою силою негативних проявів капіталізму, тому крах радянської моделі соціалізму призвів до трансформації класичного капіталізму в сучасний капіталізм, де зруйновані межі добра і зла, істини і помилки. «Клініцистами» сучасної культури стали постмодерністи, які заперечують існування справді наукових знань і загальних ідеалів. Дуже точно з цього приводу висловився Б. Славін: «Одним словом, «все змішалося» і «перевернулося» в новому глобальному будинку»[489]. Можливо, відродження ціннісно-смислового ядра культури необхідно почати з усвідомлення метафізичних основ існування всього живого на Землі. Реанімації потребує думка про доцільність встановлених у природі порядків. Все у світі взаємопов'язане, має свій сенс і призначення. Не дивно, що українські вчені у своїх роботах часто згадують вільний «дух науки». Так, О. В. Харитонова звернула увагу на те, що, «розуміння цінності науки як такої, її витоків, її глибинної сутності полягає в засвоєнні тієї тези, що наукова праця, наукова творчість містять в собі той тонкий «дух науки», який живе лише завдяки вільному зіткненню ідей, суджень незалежних умів і постійному критичному аналізу. Геніально проста

[488] Навроцький В. Чи перебуває українське кримінальне право в стані кризи? *Юридичний вісник України.* 2009. 19–25 верес. № . 38 (742). С. 7.

[489] Славин Б. Правда и ложь идеологии: марксизм и постмодернизм. URL: http://svom.info/entry/622-pravda-i-lozh-ideologii-marksizm-i-postmodernizm/ (дата звернення 08.07.2018).

тріада: свобода–незалежність–критика — народжує ту творчість, яка збагачує науку в цілому нетлінними цінностями»[490].

Для збереження нетлінних цінностей науки свободи та незалежності недостатньо. Відсутність загальної ідеї та віри в реальність втілення наукових теорій призводить до формального ставлення вчених до наукових досліджень. Наукова спільнота потребує етико-психологічної реабілітації. Деякі вчені цілком справедливо критикують своїх колег за вчинення корупційних діянь, які підривають авторитет науки[491]. Однак проблема полягає не в тому, що такі вчені існують, а в тому, що їх кількість домінує, в тому, що сучасному суспільству не потрібні талановиті люди, з неординарним мисленням та підходом до пізнання дійсності. Вчені завжди поділялися на певні категорії, що становлять єдину систему наукового пізнання. Ще А. Шопенгауер у XIX столітті писав про тих, які «вчать, щоб заробляти гроші, і прагнуть не до мудрості, а до її кредитів і за тим, що здається мудрістю або вчаться не для того, щоб досягти знання і розуміння, а для того, щоб <...> зробити респект»[492].

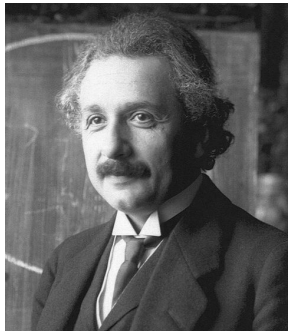
А́ртур Шопенга́уер *(нім. Arthur Schopenhauer; 22 лютого 1788, Данциг — 21 вересня 1860, Франкфурт-на-Майні) — німецький філософ, відомий уявленням світу як волі і песимізмом.*

Свого часу Ейнштейн висловлювався стосовно науки наступним чином: «Храм науки — будова складна. Різні перебувають в ньому люди та духовні сили, які привели їх туди. Деякі займаються наукою з гордим почуттям своєї інтелектуальної переваги; для них наука є тим відповідним спортом, який повинен їм дати повноту життя і задоволення честолюбства. Можна знайти в храмі і інших: плоди своїх думок вони приносять тут у жертву тільки в утилітарних цілях. Якби посланий Богом ангел прийшов в храм і вигнав з нього тих, хто належить до цих двох категорій, то храм катастрофічно спорожнів би. Все-таки дехто з людей як минулого, так і сьогодення в ньому б залишився ... Я добре знаю, що ми тільки що з легким серцем вигнали багатьох людей, що побу-

[490] Харитонова О. В. До питання про науковознавчі підходи до розуміння кримінально-правової науки. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 187.

[491] Навроцький В. Чи перебуває українське кримінальне право в стані кризи? *Юридичний вісник України.* 2009. 19–25 верес. № . 38 (742). С. 7.

[492] Шопенгауэр А. Афоризмы. Мир как воля и представление / пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. Минск: Харвест, 2011. С. 1107.

Альберт Ейнште́йн *(також Айнштайн, нім. Albert Einstein [ˈalbɛrt ˈaɪnʃtaɪn], англ. [ˈælbət ˈlaɪnstlaɪn], 1879, Ульм, Німеччина — 1955, Принстон, США) — один з найвизначніших фізиків XX століття. Лауреат Нобелівської премії 1921 року.*

дували значну, можливо, навіть найбільшу, частину науки; стосовно багатьох прийняте рішення було б для нашого ангела гірким. Але одне здається мені безсумнівним: якби існували тільки люди, подібні вигнаним, храм не піднявся б, як не міг би вирости ліс з одних лише витких рослин … Але звернемо знову свій погляд на тих, хто удостоївся милості ангела. Більшість з них — люди дивні, замкнуті, відокремлені; незважаючи на ці загальні риси, вони насправді сильніше відрізняються один від одного, ніж вигнані. Що привело їх до храму? Нелегко на це відповісти, і відповідь, безумовно, не буде однаковою для всіх. Як і Шопенгауер, я перш за все думаю, що одне з найбільш сильних спонукань, що веде до мистецтва і науки,— це бажання піти від буденного життя з його болісною жорстокістю і невтішною порожнечею, піти від уз вічно мінливих власних примх. Ця причина штовхає людей з тонкими душевними струнами від особистих переживань у світ об'єктивного бачення і розуміння. … Людина прагне якимось адекватним способом створити в собі просту і ясну картину світу для того, щоб відірватися від світу відчуттів, щоб до певної міри спробувати замінити цей світ створеною таким чином картиною»[493].

Ідеологію та принципи науки кримінального права неможна ототожнювати з кримінально-правовою ідеологією. Ідеологія науки кримінального права — це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права. Принципами наукової діяльності на загальнотеоретичному рівні є: раціоналізм, обґрунтованість, всебічність, об'єктивність, системність (цілісність), спадкоємність результатів наукової творчості. Принципами наукової діяльності на етико-психологічному рівні є: прагнення до істини (навіть якщо вона статична), солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови.

Неоднозначним в юридичній літературі є підхід до співвідношення кримінально-правової ідеології, доктрини та науки з кримінальним

[493] Эйнштейн Альберт. Мотивы научного исследования. Собрание научных трудов. В 4-х т. Т. 4. Наука, 1967. С. 39–41. URL: http://vikent.ru/enc/1827/ (дата звернення 08.07.2018).

правом та законодавством. На жаль, деякі вчені заперечують факт існування кримінального права як галузі права, науки та навчальної дисципліни, вважаючи реальним лише кримінальне законодавство. Наприклад, професор М. І. Хавронюк вважає, що «термін «кримінальне право» відображає фікцію (адже воно говорить не про права людини, а радше про її обов'язки), а означає існування сукупності явищ, таких як: кримінальне законодавство і міжнародні договори щодо його гармонізації, його тлумачення (інтерпретація), у т.ч. доктринальне, і практика його застосування»[494]. Вчений заперечує навіть існування кримінального права як науки і навчальної дисципліни. «Те, що ми наразі називаємо «кримінальним правом» як наукою і навчальною дисципліною,— пише М. І. Хавронюк,— насправді треба називати кримінальною доктриною чи скорочено — кримінодоктриною (від лат. crimen — злочин і doctrina — вчення, наука, навчання, що передбачає теорію, систему знань про злочин), або кримінотеорією (від грец. theōria — розгляд, дослідження), або кримінопруденцією (від лат. crimen — злочин і prūdentia — знання), або більш звично — кримінологією, як наукою про злочин (від лат. crimen — злочин і давньогрец. λογος — вчення)»[495]. Виходячи із зазначеного, М. І. Хавронюк приходить до висновку, що термін «кримінальне право» по відношенню до кримінології (кримінодоктрини, кримінотеорії, кримінопруденції) може застосовуватися хіба що умовно, лише з тих міркувань, що до нього надто звикли сучасні вчені, викладачі і студенти. Свою позицію М. І. Хавронюк виклав у навчальному посібнику з кримінального права, розрахованому на студентів, аспірантів (ад'юнктів), викладачів вищих юридичних навчальних закладів, вчених і практичних працівників[496]. Отже, вона претендує на те, щоб стати доктринальною.

На перший погляд здається, що свої висновки М. І. Хавронюк сформулював під впливом світогляду постмодернізму, основною ідеєю якого є руйнування існуючих раніше цінностей і уявлень про навколишню дійсність, проте сам вчений посилається на природно-правовий (натуралістичний) підхід до права. М. І. Хавронюк пише про те, що «поняття «кримінальне право» загалом стає нонсенсом, оскільки воно не має жодного відношення до прав людини, які є основою і змістом природного Права»[497].

---

[494] Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). Юридичний вісник України. 2013. 9–15 берез. URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення 08.07.2018).

[495] Там само.

[496] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 20.

[497] Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України.* 2013. 9–15 берез. URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення 08.07.2018).

Насправді, кримінальне право має пряме відношення до природних прав людини. У словнику термінів і понять з суспільствознавства пояснюється: «Природні права людини — сукупність невідчужуваних прав, законів і норм, що регулюють взаємовідносини між людьми, закладених у самій природі людського буття (право на життя, безпеку, сім'ю, власність, гідність, охорону материнства, дитинства та старості і т. ін.)»[498]. Всі перераховані права, блага і цінності охороняються кримінальним правом.

Можна погодитися з тим, що кримінальне право відрізняється від інших галузей права тим, що основною його функцією є охорона особистості-суспільства-держави, а не регулювання існуючих суспільних відносин. Однак охоронні кримінально-правові відносини теж потребують регулювання. Наприклад, І. І. Чугуников, аналізуючи сучасне кримінальне право України, виділив такі види охоронних правовідносин: 1) кримінальна відповідальність (негативна); 2) кримінальні охоронні правовідносини, породжувані суспільно небезпечними діяннями (правовідносини, породжувані діяннями неосудних і малолітніх); 3) секундарні кримінальні охоронні правовідносини (підставою для виникнення яких є діяння, що не становлять великої суспільної небезпеки). «Кожен з цих видів,— пише І. І. Чугуников,— характеризується властивими тільки їм підставами виникнення, суб'єктами, об'єктами, змістом і формами реалізації»[499].

Ще один аргумент, висунутий М. І. Хавронюком, стосовно того, що кримінальне право не є правом, полягає в наступному: «Єдині права, які передбачені «кримінальним правом»,— це право необхідної оборони, право заподіяти певну шкоду в умовах затримання злочинця, крайньої необхідності, виконання наказу тощо, а також право бути звільненим за певних умов від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування»[500]. Основним змістом кримінального права М. І. Хавронюк вважає положення, які визначають, що саме є злочинами і які покарання можуть бути призначені за злочини.

Професор М. І. Хавронюк обрав надто спрощений підхід до кримінального права, не зважаючи на те, що воно здійснює не тільки охоронну функцію, але і інші загальноправові функції. Предметом правового регулювання будь-якої галузі права є суспільні відносини.

---

498 Словарь терминов и понятий по обществознанию / автор-сост. А. М. Лопухов. 7-е изд. переб. и доп. Москва, 2013. URL: http://ponjatija.ru/node/11660 (дата звернення 08.07.2018).

499 Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. С. 60.

500 Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України.* 2013. 9–15 берез. URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення 08.07.2018).

Специфіка ж конкретної галузі права проявляється в особливому роді суспільних відносин, які нею регулюються. Кримінальне право регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечного діяння. З метою охорони особи–суспільства–держави кримінальне право використовує імперативний і диспозитивний методи, застосовує примусові і заохочувальні заходи. Предмет і зміст кримінального права давно вже не пов'язуються виключно зі злочином і покаранням.

Факт існування в кримінальному праві в якості самостійних так званих позитивних кримінально-правових відносин, що не мають характер владних, констатували ще радянські вчені. Такими відносинами вважалися правовідносини, що виникають у зв'язку з необхідною обороною, крайньою необхідністю, затриманням злочинця, казусом, спеціальними випадками дійового каяття та ін[501]. Обґрунтовувалася точка зору, згідно з якою «норми кримінального права не вичерпуються нормами, що визначають злочинність і караність. Вони містять ще ознаки, що підпадають під ознаки діянь, які передбачені кримінальним законом, але не є злочинами (до їх числа належать і суспільно небезпечні діяння неосудних)»[502]. Вже в незалежній Україні вчені змушені констатувати: «… на даному етапі розвитку країни держава не може в достатній мірі забезпечити захист як інтересів окремої особистості, так і, найчастіше, своїх власних інтересів, а тому намітилася тенденція розширення обсягу суб'єктивних прав у особи як учасника заохочувального правовідношення»[503].

Також як і охоронні кримінальні правовідносини, заохочувальні правовідносини характеризуються притаманними тільки їм підставами виникнення, суб'єктами, об'єктами, змістом і формами реалізації. Так, І. І. Чугуников за підставами виникнення і структурою виділив наступні види заохочувальних кримінальних правовідносин: а) змішані кримінальні правовідносини (підставою їх виникнення є вчинення особою злочину і позитивна діяльність суб'єкта); б) позитивна кримінальна відповідальність (підставою виникнення є суспільно корисна, необхідна поведінка по припиненню злочинних посягань); в) концесуальні правовідносини (підставою виникнення є дозволена, прийнятна поведінка)[504].

---

501 Михеев Р. И., Протченко Б. А. Правоотношения, порождаемые деяниями невменяемого. Советское государство и право. 1984. № 11. С. 85.

502 Там само. С. 84–85.

503 Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. С. 76.

504 Там само. С. 84.

Кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, наука або навчальна дисципліна, має право на існування. Воно має свою мету, задачі, функції, предмет та методи, які визначають доцільність його існування. Як пише Є. Л. Стрельцов, «головне завдання кримінального права полягає в створенні якісної правової бази регламентації боротьби зі злочинністю, що, у свою чергу, повинно вирішити в стратегічному плані забезпечення безпеки суспільства на необхідному рівні і утримання злочинності на соціально припустимому рівні у тактичному плані»[505]. Однак дискусія з приводу реальності існування кримінального права як галузі права, як науки та навчальної дисципліни вимагає внесення деяких уточнень. Створення якісної правової бази, про яку пише Є. Л. Стрельцов, є головним завданням кримінального права як науки, завданням кримінального права як навчальної дисципліни є вивчення сутності та змісту згаданої правової бази, а також вироблення навичок щодо її застосування, завданням кримінального права, як галузі права, є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням.

Сформульовані нами завдання кримінального права як галузі права збігаються з завданнями Кримінального кодексу України (ст. 1 КК України). Незважаючи на те, що останнім часом більшість вчених розмежовує поняття «право» і «закон», вони розуміють, що норми права матеріалізуються в тексті закону, а формальна визначеність кримінального права є гарантією дотримання прав, свобод та інтересів людини. Так, В. О. Навроцький, розмежовуючи поняття «кримінальне право» та «кримінальне законодавство», зазначив: «… наявні суперечності між правом і законом (коли з'являються «неправові закони») мають зніматися у процесі законотворчості, а не застосування закону. Інакше при застосуванні закону пануватиме вакханалія: особи, уповноважені на застосування кримінально-правових норм, по-перше, будуть підміняти собою законодавця, вкладаючи в текст закону те, що насправді законодавець не передбачив, по-друге, керуватимуться своїм індивідуальним розумінням справедливості, а не суспільним, яке має бути втілене у нормативній формі»[506]. В. Я. Тацій в підручнику з кримінального права України спеціально зазначив, що «формальна

[505] Стрельцов Є. Правовий вплив на неправомірну поведінку: кримінально-правовий аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. проф. О. В. Козаченко, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 21.

[506] Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. Право України. 2011. № 9. С. 20–24.

визначеність кримінального права — це не тільки гарантія законності і однаковості застосування його норм, а й одне з невід'ємних прав людини. Визначеність правових приписів, фіксуючи межу між злочинною і незлочинною поведінкою, тим самим чітко встановлює можливість людини здійснювати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляти собі, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом»[507]. Саме завдяки кримінальному закону кримінальне право, як публічна матеріальна галузь права, набуває наступних ознак: системність, формальна визначеність, обов'язковість для виконання. Тому цілком логічно, що завдання кримінального права, як галузі права, збігаються із завданнями Кримінального кодексу України.

Кількісний і якісний зміст завдань, функцій та принципів кримінального права та законодавства залежить від кримінально-правової ідеології. Кримінальне право та законодавство є формами вираження кримінально-правової ідеології, саме вона є «духом» кримінального права, який визначає праворозуміння та правозастосування норм, закріплених у кримінальному законодавстві. Кримінально-правова ідеологія співвідноситься з кримінальним правом та законодавством як зміст та форма. Філософське розуміння співвідношення змісту та форми полягає у наступному: «У взаємозв'язку змісту та форми зміст становить провідну, визначальну сторону об'єкта, а форма — ту його сторону, яка модифікується, змінюється в залежності від зміни змісту і конкретних умов його існування. У свою чергу, форма, володіючи відносною самостійністю, має зворотний активний вплив на зміст: форма, відповідна змісту, прискорює його розвиток, тоді як форма, яка перестала відповідати змісту, що змінюється, гальмує подальший його розвиток»[508]. Кримінально-правова ідеологія відіграє провідну, визначальну роль стосовно кримінального права та законодавства. Невідповідність між кримінально-правовою ідеологією, кримінальним правом та законодавством означає, що творці ідеології або не встигли змінити існуючу форму, або припустилися помилки під час її створення. Як правило, форма, яка не відповідає змісту, існує не довго, за виключенням тих випадків коли невідповідність між формою та змістом є вигідною.[509]

---

[507] Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 11.

[508] Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. Москва: Политиздат, 1975. С. 372.

[509] Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 20–21.

2.3. Модель кримінально-правової ідеології

У XXI столітті — столітті всесвітньої комп'ютеризації — актуальною стає пропозиція щодо нового розуміння ідеологій як своєрідних матриць — схематичних образів соціального устрою, що допомагають координувати людську поведінку, яка з точки зору біологічних регуляторів виявляється надзвичайно пластичною. При такому підході ідеології виявляються «картами проблематичної соціальної реальності і матрицями, на основі яких формується колективна свідомість»[510]. Виходячи з цього, кримінально-правову ідеологію доцільно було б представити у вигляді моделі, яка б повною мірою відображала б весь механізм її формування, розвитку і функціонування.

Деякі вчені до недоліків терміна «модель» відносять його багатозначність. Дійсно, науковці різних сфер знання, а іноді навіть однієї спеціалізації, надають різні за змістом та функціональним призначенням визначення «моделі». Модель може сприйматися як аналог об'єкта або як певний зразок. Створити модель кримінально-правової ідеології майже неможливо. Адже ідеологія має справу не лише з існуючою інформацією, але й з тією інформацією, про яку людство ще не знає, або через те, що така інформація ще не нав'язана ідеологією, або через те, що творці ідеології теж не знають про її існування. Жодна ідеологія не може претендувати на абсолютну істинність. Можна погодитись з Ф. Енгельсом стосовно того, що діяльність людей веде в першу чергу до тих наслідків, «на які ми розраховуємо», але «в другу і третю чергу» вона має «зовсім інші, непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших»[511].

Модель кримінально-правової ідеології, яку ми плануємо запропонувати, створюється з метою полегшення розуміння її сутності та змісту, а також з метою виявлення функціональних зв'язків її структурних елементів. Для цього ми скористаємося визначенням моделі, запропонованим М. І. Кондаковим. На його думку, модель — це «штучно створений об'єкт у вигляді схеми, рисунку, логіко-математичних знакових формул тощо, який завдяки власній аналогії (подібності) об'єкта, який досліджується… відображає і відтворює у більш простому, зменшеному вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відносини між елементами досліджуваного об'єкта, безпосереднє вивчення якого пов'язане із певними труднощами, більшими витра-

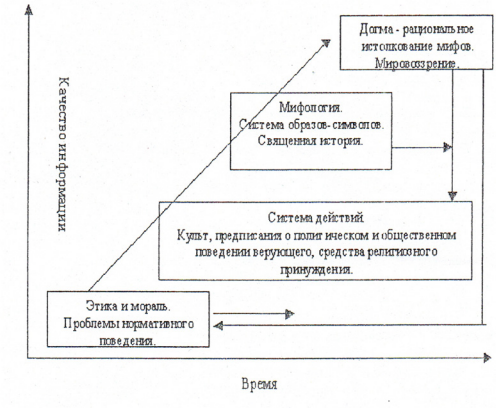
[510] Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. С. 24.

[511] Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. Т. 20. С. 495–496.

тами коштів чи енергії або просто недосяжно, та тим самим полегшує процес отримання інформації про предмет, який нас цікавить»[512].

Популярною серед науковців є модель ідеології, запропонована А. В. Маєм, який, порівнюючи процес виникнення марксистсько-ленінської ідеології зі становленням релігійних вчень, створив дві моделі: модель формування релігійних вчень і модель розвитку марксизму. Обидві моделі демонструють однакову послідовність (див. малюнок 5, малюнок 6)[513].

Малюнок 5. Модель формування релігійних вчень

Малюнок 6. Модель розвитку марксизму

512 Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / отв. ред. Д. П. Горский. Москва: Наука, 1975. С. 360–361.

513 Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 52–54.

На думку А. В. Мая, спочатку виникає етична база, а в разі творчості Маркса-Енгельса — це критика буржуазного суспільства і влади грошей з морально-етичної позиції. Потім створюється система дій, культ, приписи про політичну і суспільну поведінку віруючих, засоби релігійного примусу. Система дій залежить від системи образів-символів (від символічної форми розуміння навколишньої дійсності), іншими словами, створюється міф, який формує погляд на дійсність, пропонуючи людині жити відповідно до цього уявлення. Спираючись на реальні явища і закономірності, міф створює цілісне уявлення про світ завдяки логічному поясненню відсутніх існуючих протиріч. Раціональне тлумачення міфів призводить до створення догми, яка є основою світогляду. При цьому розвиток ідеологічного вчення залежить від якості інформації і часу.

Розвиток кримінально-правової ідеології теж можна уявити у вигляді моделей, запропонованих А. В. Маєм. Будучи соціальним явищем, вона має свої міфологічні та релігійні основи, від яких залежить її духовно-моральний зміст. На рівні буденної свідомості міфологічне сприйняття кримінального права проявляється в тому, що «вбивці, ґвалтівники, збоченці, злодії повинні сидіти в тюрмах», «їм слід призначати якомога суворіше покарання, аж до публічних страт і калічницьких покарань». Цей міфологічний образ має давню історію і нерозривно пов'язаний з кримінальним правом.

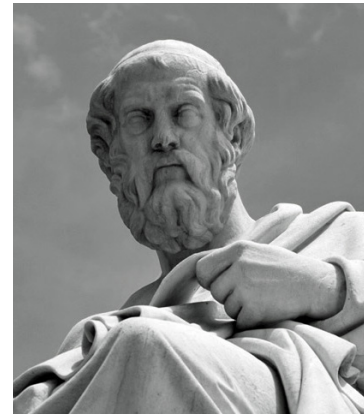
Згідно зі ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженими, так і іншими особами. Виходячи з цього, можна говорити про загально запобіжний і спеціально-превентивний вплив покарання. Загально запобіжний і спеціально-превентивний вплив фактично є залякуванням, що досягається як шляхом жорстокості, так і шляхом неминучості покарання. На думку деяких вчених, ідея залякування виросла з Реформації і зміцнилася в епоху Просвітництва[514]. При цьому сутність даної ідеї зводилася до того, що розумна, раціональна людина повинна знати, що ризик, на який вона йде, замислюючи злочин, настільки великий, а покарання настільки суворе, що вона може більше втратити, ніж виграти від вчинення злочину.

Однак залякування шляхом жорстокості та неминучості покарання існувало значно раніше. Про це свідчить вже первинний механізм соціального захисту у вигляді кровної помсти. Образа, що була нанесена одному з членів роду, вважалася образою всього роду і неминуче спричиняла знищення кривдників. Така ворожнеча могла розтягтися

[514] Хохряков Г. Ф. Криминология: учебник / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Юристъ, 1999. С. 447.

на довгі роки, доти, поки особу, винну в нанесенні образи, не буде покарано.

Поступово кровна помста змінилася владою ватажка. Порушення його заборон тягло покарання для порушника з більшою імовірністю, оскільки влада ватажка опиралася на збройний загін. Примітним є той факт, що при слабкій центральній владі традиції кровної помсти зберігалися ще довгий час, а в культурах окремих народів існують донині. «При неефективності прийнятих центральною владою мір захисту людей починають формуватися різні механізми самозахисту, у тому числі і такі, котрі суперечать законам і встановленням суспільства»,— до таких висновків після вивчення історичного досвіду й аналізу співвідношення механізмів кровної помсти і влади ватажка прийшов С. М. Іншаков[515], і ці висновки відповідають дійсності. В даний час, коли оцінки авторитету правоохоронних органів катастрофічно низькі, особи, що постраждали від злочинів, для відновлення своїх порушених прав усе частіше звертаються не в правоохоронні органи, а в злочинні організації або самостійно намагаються вирішити існуючий кримінальний конфлікт.

Платóн *(грец. Πλάτων; 427 до н. е. — 347 або 348 до н. е.) — давньогрецький мислитель, засновник філософської школи відомої як Академія Платона. Один із основоположників європейської філософії нарівні з Піфагором, Парменідом і Сократом.*

У IV–III століттях до нашої ери у християнстві були створені засоби релігійного впливу на громадське життя, які майже у кожній державі дотепер тією чи іншою мірою впливають на всі соціальні процеси, у тому числі і на розвиток злочинності. Відповідно до релігійних навчань суворе і неминуче покарання за вчинені гріхи чекає кожного з нас, навіть якщо їх вдалося уникнути у цьому світі. «Тоді віддало море мертвих, які були в ньому, і смерть і пекло віддали мертвих, котрі були в них; і судим був кожний за справами своїми» — записано в Біблії[516]. Таким чином, релігія намагається реалізувати у свідомості віруючих

[515] Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва: Издат. группа ИНФРА. М. — НОРМА, 1997. С. 2.

[516] Новый завет Господа нашего Иисуса Христа. Москва: Изд-во Московской патриархии, 1990. С. 587.

ідею про невідворотність покарання, для того щоб втримати їх від вчинення гріхів.

Негативну роль безкарності, як однієї з основних причин проступків, в епоху античності розкрив Платон. Давньогрецький філософ наказував законодавствувати, передбачаючи події: встановлювати закони і загрожувати покаранням для запобігання шкідливих вчинків[517].

Надмірно жорстокі і неминучі покарання в епоху середньовіччя були основним засобом боротьби зі злочинністю, а пояснюється це пануванням релігійних поглядів на сутність злочинності і методи боротьби з нею. Як ми вже з'ясували, релігійні вчення ґрунтувалися не тільки на суворості покарання за гріхи, але й на ідеї про невідворотність покарання. Свята інквізиція, дотримуючись релігійних ідей, прагнула контролювати як дурні вчинки, так і дурні думки людей. Тому доноси та шпигунство на той час були нормальним явищем.

Шарль-Луї де Монтеск'є *(фр. Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu; 18 січня 1689–10 лютого 1755, Париж) — французький правник, письменник і політичний мислитель.*

Релігійний підхід у керуванні людьми використовували і світські держави. Як помітив С. М. Іншаков, Сталін, Гітлер, Мао Цзедун, Пол Пот, Кім Ір Сен створили своєрідні державні культи за релігійним зразком, а на зміну всюдисущому Богу там прийшли спецслужби з наймогутнішою системою доносительства[518]. Саме це потім і породило негативну оцінку принципу невідворотності покарання як прояв крайньої жорстокості.

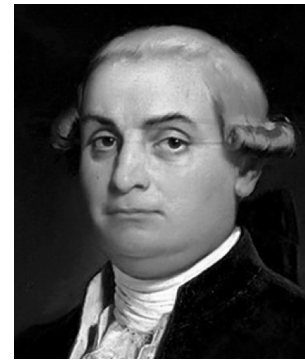
Проте в роботах гуманістів XVIII століття названий принцип набуває іншого значення. На їхню думку, очевидним є той факт, що від вчинення злочину повинен утримувати не стільки театр страхів, який існував раніше, скільки впевненість у неминучості покарання. Одним із перших творів, в якому відображалися безсилля і шкідливість надмірно жорстоких покарань для народу і держави, є трактат Шарля Монтеск'є «Про дух законів», опублікований в 1748 році. «Вникніть у причини всякої розбещеності, і ви побачите,

[517] Платон. Законы. Платон. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3, ч. 2. С. 337–240.

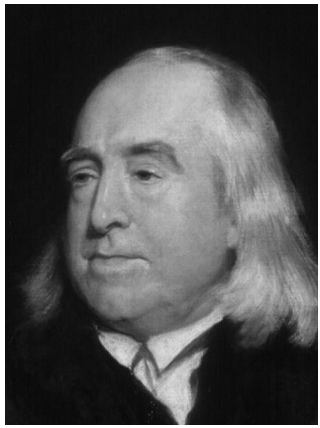
[518] Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва: Издат. группа ИНФРА. М. - НОРМА, 1997. С. 5–6.

що вона виникає від безкарності злочинів, а не від слабкості покарань» — писав він[519].

Ці ж прогресивні ідеї містилися в роботах інших французьких філософів: Клода Андріана Гельвеція, Дені Дідро, Поля Гольбаха, Жан-Жака Руссо, Жан-Поля Марата[520]. З критикою жорстокості покарання виступили представники класичної школи кримінального права. Так, у своїй книзі «Про злочини і покарання» відомий італієць Чезаре Беккаріа сформулював думку про те, що «не в жорстокості, а в неминучості покарання полягає один з найбільш ефективних засобів попередження злочинів»[521]. Ряд принципів призначення покарання вивів англійський вчений Ієремія Бентам. Серед особливо важливих можна виділити такі принципи: «повинно, щоб зло покарання перевершувало вигоду злочину»; «чим менша неминучість покарання, тим більшою повинна бути суворість його»[522].

Чезаре Беккаріа *(італ. Beccaria Bonesana Cesare, 15 березня 1738, Милан — 28 листопада 1794, там же) — італійський юрист, публіцист, економіст, громадський діяч.*

Джеремі Бе́нтам *(англ. Jeremy Bentham; 15 лютого 1748–6 червня 1832) — англійський філософ і правознавець, засновник і очолювач філософської течії утилітаризму.*

Теоретичні положення про попередження злочинів, розроблені німецьким вченим Паулем Йоганом Ансельмом Фейєрбахом, також були засновані на ідеї про невідворотність покарання. «Сила бажання зробити вчинок припиняється тим, що після справи його неминуче піде зло, набагато більше тієї неприємності, яка від незадоволеного спонукання відбутися

[519] Монтеск'є Ш. Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. С. 81.

[520] Коломиец Ю.Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. *Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике.* Баку: Адильоглы, 2008. С. 375.

[521] Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Фирма «Стелс» БИМА, 1995. С. 162.

[522] Бентам И. Рассуждения о гражданском и уголовном законоположении (соч. англ. юрисконсульта). Москва, СПб.: Тип. Шнора, 1806. Т. 2. С. 546–551.

Пауль Йоганн Анзельм фон Фейєрбах *(14 листопада 1775, с. Хайнгхен поблизу м. Єни, Тюрингія — 29 травня 1833, м. Франкфурт-на-Майні) — знаний німецький правознавець-криміналіст, реформатор кримінального законодавства, спеціаліст з порівняльного кримінального права; доктор філософії (1795) та доктор права (1799). Вважається родоначальником німецької науки (догматики) кримінального права, одним з засновників класичної школи (напряму) в науці кримінального права.*

може» — писав він[523].

Отже механізм реалізації ідеї залякування, на якій ґрунтується сучасне кримінальне право, залежить від реалізації наступних ідей: негативні наслідки від покарання повинні перевершувати вигоду злочину; чим менша неминучість покарання, тим більшою повинна бути суворість його.

Відмова від неминучості покарань вимагає їх посилення, і, навпаки, відмова від надмірної жорстокості покарань вимагає підвищення імовірності їх неминучості. Саме тому при малоефективній роботі правоохоронних органів населення вимагає посилення покарання. У 2017 році опитування населення показало, що з 510 осіб 120 вважають, що переважна більшість вчинених злочинів розкривається; 181 людина думає, що тільки половина вчинених злочинів розкривається правоохоронними органами; 207 осіб вважають, що лише невелика частина вчинених злочинів розкривається. Двісті вісімнадцять з 510 осіб наполягають на тому, що катування і калічницькі покарання повинні застосовуватися і сьогодні, оскільки володіють могутнім попереджувальним ефектом. Природно, що при такій низькій оцінці роботи правоохоронних органів громадяни не можуть почувати себе в безпеці. Жорстокість у цій ситуації є проявом почуття незахищеності, викликаного низькою оцінкою роботи правоохоронних органів.

Держава, яка дбає про свій народ, повинна підвищувати ефективність заходів кримінально-правового впливу не шляхом посилення покарання, а шляхом його неминучості. Вона повинна узгоджувати свою діяльність з міфологічним і релігійним переконанням у справедливості неминучості покарання.

[523] Фейербах П. А. Уголовное право. Москва, СПб.: Мед. тип., 1810. С. 14.

Під впливом міфів і релігії населення оцінює не тільки покарання, але й суспільну небезпечність злочину. Наприклад, на основі порівняльного аналізу діянь, які визнавалися злочинними в різні епохи протягом більше тисячі років у кримінальному праві Франції, Німеччини, Австрії, Італії та Росії, починаючи з так званих варварських правд і закінчуючи законодавством першої третини XX століття, П. О. Сорокін і М. С. Тімашов виділили найбільш поширені, або абсолютні, види злочинів: вбивство, тілесні ушкодження, побої і насильство, вигнання плоду, образа, наклеп, крадіжка, грабіж, розбій, бандитизм, пошкодження майна загальнонебезпечним способом, шахрайство, зґвалтування, підробка грошових знаків, неправдивий донос, посягання на вищі органи держави, зрада[524]. Міф про злочинність перерахованих діянь необхідно враховувати під час встановлення кримінально-правових заборон.

Встановлення кримінально-правових заборон залежить і від релігійних переконань. Фактично приписи кримінально-правового характеру виникли за кілька століть до Різдва Христового, коли Бог через Мойсея передав людям десять заповідей. Крім десяти заповідей Господь дав Мойсею ще 613 законів, що містилися в П'ятикнижжі та які, у свою чергу, слугували коментарем до основних 10 заборон. Всі заборони, які зазначаються в П'ятикнижжі Мойсея, А. С. Оцяця умовно розподілила на певні групи, які мають схожість зі злочинами, що передбачалися і передбачаються в кримінально-правових актах минулих століть та сьогодення: злочини проти життя; злочини проти волі, честі, гідності, моральності та проти сім'ї; тілесні ушкодження; злочини проти релігії; злочини проти власності: крадіжка, грабіж, шахрайство; лжесвідчення; військові злочини[525].

На відміну від міфів релігія впливає як на підсвідомість, так і на свідомість, вона не тільки пояснює людині її роль у цьому світі, але і намагається керувати нею, а значить, починає конкурувати зі світськими нормами моралі та моральності, а також політикою держави. Залежно від тих чи інших історичних умов перевага надається або релігійним нормам, або світським нормам моралі та моральності. Важливу роль у цьому відіграє політика держави. Наприклад, після того як церква була відокремлена від держави такі діяння, як: самогубство, атеїзм, єресь і розкол, перехід в іншу віру, чаклунство, невиконання релігійних обрядів, контакт з євреями, перестали вважатися

[524] Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983. С. 38.

[525] Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 31–39.

злочинами[526].

З одного боку, держава вже не була зацікавлене в оцінці перерахованих діянь як злочинних, з іншого боку, суспільство перестало вважати їх злочинами. Цікавими видаються такі міркування Ч. Беккаріа щодо недоцільності застосування покарання за самогубство: «Самогубство — це злочин, до якого, здавалося б, не можна застосувати покарання у власному розумінні цього слова, бо воно карає або невинну людину, або холодне і байдуже тіло. І якщо в останньому з цих двох випадків покарання не має ніякого враження на живих, як не справляє на них враження бичування статуї, то в першому покарання несправедливе і жорстоке, через те що політична свобода людей необхідно передбачає, що покарання має бути виключно особистим. … Не слід приймати закон, який не володіє силою примусу або втратив своє значення через будь-які обставини. А через те, що людьми керує громадська думка, яка піддається лише повільному і опосередкованому, а не прямому і насильницькому впливу законодавця, то даремні та ігноровані людьми закони заражають своєю непридатністю більш ефективні закони, на які після цього дивляться скоріше як на перешкоду, яку слід обійти, ніж як на заставу громадського блага»[527]. Аналогічну думку намагався донести до законодавця К. Маркс: «Ні в якій мірі не вдасться змусити повірити в наявність злочину там, де немає злочину. Народ бачить покарання, але не бачить злочину, і саме тому, що він бачить покарання там, де немає злочину, він перестає бачити злочин, там де є покарання»[528].

Про взаємозв'язок норм моралі, моральності і права писали багато мислителів, починаючи з епохи античності (про це писали майже всі давньогрецькі філософи[529]). Мабуть тому ідея про те, що правові заборони, в тому числі кримінально-правового характеру, повинні максимально повно відповідати моральним очікуванням в суспільстві, є поширеною в юридичній літературі. Однак в сучасних умовах реалізація зазначеної ідеї є проблематичною.

Анонімне анкетування 510 осіб, проведене нами в 2017 році, привело до досить несподіваних результатів. Перед респондентами було поставлено завдання: розставити перераховані нами цінності в тій, послідовності, в якій вони мають значення для опитуваних. Серед

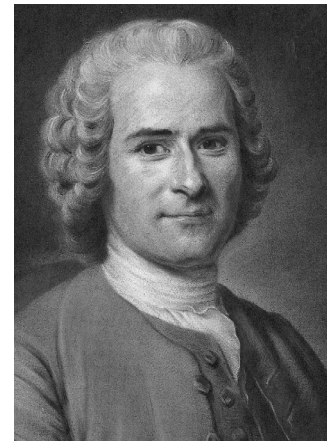
526 Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983. С. 39.

527 Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Фирма «Стелс» БИМА, 1995. С. 196–198.

528 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Государственное изд-во политической литературы, 1955. Т. 1. С. 122.

529 История политических и правовых учений. учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотип / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. С. 34–64.

запропонованих цінностей були: працьовитість, доброта, милосердя, порядність, чесність, безкорисливість, інтелект, відповідальність, воля, енергія. П'ятдесят осіб відмовилися розставляти пріоритети в тій, послідовності, в якій вони для них мають значення. Деякі з них написали, що їх цінності нас не стосуються, а деякі заявили, що питання поставлене нерозумно, будь-які цінності в залежності від ситуації можна перекрутити так, як вигідно людині. Середньостатистично ми вивели ієрархію цінностей серед респондентів: 1-ше місце зайняла доброта; 2-ге місце — чесність; 3-тє місце — милосердя і відповідальність; 4-те місце — порядність; 5-те місце залишилося вільним; 6-те місце — працьовитість; 7-ме місце — інтелект; 8-ме місце — воля; 9-те місце — безкорисливість; 10-те місце — енергія. Однак середньостатистичний підхід не повною мірою відображає реальність і приховує проблеми, пов'язані з ціннісною орієнтацією сучасного суспільства. Наприклад, деякі респонденти назвали цінності, які для них не мають значення. З 510 осіб 68 до таких цінностей віднесли енергію, 36 — волю і відповідальність, 32 — безкорисливість, 28 — чесність, 26 — доброту і інтелект, 24 — працьовитість, 22 — милосердя, 20 — порядність. Цікавим є той факт, що при складанні анкети передбачалося, що чесність і порядність, доброта і милосердя, воля і енергія являють собою нерозривну єдність, проте люди розділили перераховані цінності і навіть поставили їх на різні місця в ієрархії цінностей. Лише одна людина звернула увагу на те, що названі цінності взаємопов'язані. У своїй анкеті вона написала: «Чесність, на мою думку, входить в порядність, безкорисливість в милосердя і доброту. Це різні поняття, проте в моєму розумінні вони дуже сильно перетинаються, що робить неможливим їх ранжування по місцях (їх потрібно ставити на одне місце)».

Жан-Жак Руссо *(фр. Jean-Jacques Rousseau; 28 червня 1712, Женева — 2 липня 1778, Ерменонвіль, поблизу Парижа) — французький філософ-просвітник, письменник, композитор.*

Анкетування підтвердило висновки В. М. Дрьоміна, згідно з якими «критерії моралі–аморальності, моральності–аморальності в сучасний час у багатьох випадках дуже гнучкі, відносні, нестійкі і навряд чи можуть виконувати функцію загальновизнаної

підстави для правової заборони того чи іншого виду поведінки»[530]. Дану ситуацію можна було б пояснити зміною ідей, викликаною розпадом Радянського Союзу. Однак виникає питання: чому ще в 1755 році Ж.-Ж. Руссо писав, що в людях його часу розвивається «глибока байдужість до добра і зла, поряд з пристрастю до високоморальних промов, все зводиться до зовнішності, все стає удаваним і несправжнім, і честь, і дружба, і чеснота, а часто і самі вади, через те, що люди відкрили врешті-решт таємницю видавати їх за особливі переваги»[531]?

Геракліт Ефе́ський *(дав.-гр. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος) – грецький філософ-досократик. Єдиний відомий твір – «Про природу». Автор відомих виразів: «Усе плине, усе змінюється» (дав.-гр. Παντα ρει και ουδεν μενει) та «Не можна двічі ввійти в одну і ту саму річку».*

Глибока байдужість до високоморальних ідеалів почала зароджуватися в душах людей з того моменту, коли людина уявила себе «мірою всіх речей», коли поставила себе вище Природи, коли розумність людини змінилася розумністю техніки. Можливо, шлях порятунку людства давно продиктований великим мислителям за велінням Логосу. Осмислюючи ідеї Геркаліта, О. А. Івакін, звернув увагу на наступні важливі фрагменти: «Мудрість полягає тільки в одному: визнати розум як те, що управляє всім за допомогою всього» (фрагмент 41); «[Все – єдине: ділене – неподільне, народжене – ненароджене, смертне – безсмертне, логос – вічність; батько – син, бог – справедливість]; не мене, але логоса слухаючи, мудро визнати, що все – єдине» (фрагмент 50)[532].

Переосмислення потребують усі сфери людського існування, включаючи релігійні норми. Даний процес вже почався на рівні філософії. Особливої уваги заслуговують думки О. А. Івакіна щодо пошуку сенсу людського існування: «Геракліт стверджував, що Природа любить ховатися («Прихована гармонія краще явної» (фрагмент № 54),

[530] Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса: Юридическая литература, 2009. С. 76.

[531] Руссо Ж.-Ж. О причинах неравенства / пер. с фр. Н. С. Южакова; под ред. и с предисл. С. Н. Южакова. СПб.: Светоч, 1907. С. 107.

[532] Ивакин А. А. Повесть о Бытии: мыслящем и мысленном: монография. Одесса: Фенікс, 2016. С. 76–77.

вона до пори — до часу приховує від людини, що закони природи — це не щось чуже для неї, а це власні закони, за які треба боротися («Народ повинен боротися за закон, як за свої стіни» (фрагмент № 54). Сенс людського існування полягає в тому, щоб шукати і знаходити заповіданий людині Шлях до Істини. Шлях, що розуміється і як знання, і як вміння рухатися до правильної, благої мети!»[533].

Важливим критерієм вірності прийняття рішень для людини є совість, яка «проявляється і у формі раціонального усвідомлення морального значення вчинених дій, і у формі емоційних переживань — почуття провини або «докорів сумління»[534]. Якщо виходити з того, що «моральні догми з століттями втрачають історичну напруженість, конкретність і єдність», а «моральність завжди пов'язана з вільними вчинками людей згідно з совістю»[535], в основі кримінально-правових норм повинна бути моральність. Моральність має бути як об'єктом кримінально-правової охорони, так і ідеологічним орієнтиром у процесі правороз уміння, правотворчості, правореалізації.

З часів «Святої Русі» особливістю слов'янських народів вважалося не стільки прагнення до задоволення утилітарних потреб, скільки прагнення до Правди Божої. Як правильно зауважив М. Ю. Рязанов, «саме життя за правдою, за справедливістю, за совістю було основним стимулом життя більшої частини людей того часу, що сприятливо позначилось на відродження Святої Русі»[536]. Для того щоб відродити віру в право і підвищити його авторитет, необхідно враховувати, що право регулює і охороняє не тільки зовнішню сторону життя людини, а й внутрішній світ, в якому людина знаходить моральні критерії правомірності і протиправності поведінки. Деякі вчені пишуть про необхідність актуалізації особливої інтегральної теорії права з обґрунтуванням нерозривного духовного синтезу права, правди, православ'я[537]. З огляду на те, що український народ складають не тільки православні, а й католики, а також представники інших релігійних громад, доцільно було б говорити про синтез права, правди, релігії.

Даний синтез ще в 1996 році знайшов відображення в Конституції України, в преамбулі якої йде мова про те, що Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей,

---

533 Там само. С. 75–76.

534 Совесть. *Википедия: свободная энциклопедия.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Совесть# (дата звернення 08.07.2018).

535 Современный философский словарь / под ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. Бишкек: Одиссей, 1996. С. 305.

536 Рязанов М. Ю. Відродження слов'янської правової культури в Україні. Право і суспільство. 2015. № 6–2. С. 38.

537 Сорокин В. В. Право – феномен духовной культуры России (субъективные мысли по проблеме правопонимания). *Актуальные проблемы правоведения.* 2009. № 1. С. 135.

виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями прийняла Основний Закон України[538].

Очевидно, що в основі Конституції України лежить ідеологія, заснована на божественному походженні світу. Моральним підґрунтям такої ідеології є гідність, свобода і повага прав людини. В. М. Підгородинський, досліджуючи зміст та значення понять «честь» та «гідність» у законах божому та кримінальному, звернув увагу на те, що поняття «гідності» у Новому Завіті вживається у такому значенні: «…Вірне це слово, і гідне всякого прийняття…» (1:15. Тимофія 1); «…бо гідний Він вищої слави…» (3:3. До євреїв); «…Хто гідний розгорнути книгу, і зламати печатки її?…» (5:2. Апокаліпсис); «…силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганним, що вірно навчає науки правди…» (2:15. Друге послання до Тимофія). Ми приєднуємося до висновків В. М. Підгородинського стосовно того, що зміст гідності у контексті цих положень сприймається як властивість особистості, що характеризує її праведність та високі моральні якості людини[539]. У Святому Письмі неодноразово згадується ідея про свободу вибору: «Мусить бути так, щоб диявол спокушав людей, бо інакше вони б не могли бути вільними у виборі» (УЗ 29:39); «Нехай кожна людина вибирає самостійно» (УЗ 37:4); «Кожна людина може діяти згідно з моральною свободою вибору, яку Я дав їй» (УЗ 101:78); «Сатана прагнув знищити свободу вибору людини» (Мойс. 4:3); «Господь дав людині її свободу вибору» (Мойс. 7:32)[540].

Про гідність, свободу, повагу прав людини, як про морально-етичні основи суспільства, пише і К. С. Бабиніна, аналізуючи кримінальне право України в православному вимірі. К. С. Бабиніна звернула увагу на те, що «православ'я, наполягаючи на онтологічній спадкоємності людини від Бога, говорить про людську гідність (достоїнство), в якій втілюється це

---

538 Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2/page (дата звернення 08.07.2018).

539 Підгородинський В. М. Зміст та значення понять «честь» та «гідність» у законах божому та кримінальному. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 89.

540 Путівник по Писаннях. Церква Ісуса Христа святих останніх днів. 2018. URL: https://www.lds.org/?lang=ukr (дата звернення 01.07.2018).

боговподоблення. Гідність стверджує свободу людської душі та право людини на захист цієї свободи через те, що «Бог створив душу вільною та самовладною, і вона вільна поступати, як хоче — добре або погано». Диявол же, навпаки, прагне оволодіти волею людини та поневолити її. У випадку якщо право узгоджується з божественною правдою, воно стоїть на варті людської свободи: «…де Дух Господній, там воля» (2 Кор. 3:17) та, відповідно, охороняє невід'ємні права особи, реалізовуючи при тому і волю Божу. Якщо ж воно прагне підпорядкувати волю людини волі представника влади або колективу, такому праву не знайомий ані принцип християнської свободи, ані принцип невід'ємних прав людини. Таке право належить злу»[541].

Гідність, свобода, повага прав людини є моральною основою багатьох міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини[542]; Декларації прав дитини[543]; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права[544]; Міжнародного пакту про громадянські і політичні права[545]; Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань[546]; Основних принципів та керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права[547]; Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження[548]; Міжнародної

[541] Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.16 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 143.

[542] Всеобщая декларация прав человека: Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[543] Декларация прав ребенка: Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеей ООН 20. 11. 1959 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[544] Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[545] Международный пакт о гражданских и политических правах: Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[546] Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости на основе религии или убеждений: Принята Генеральной Ассамблеей ООН 25 ноября 1981 г. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/toler/13.php (дата звернення 01.07.2018).

[547] Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права: Приняты резолю-цией 60/147 Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 2005 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles_right_to_remedy.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[548] Конвенция об охране и поощрении разнообразия форм культурного самовыражения: Принята 20 октября 2005 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций

конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень[549] і ін.

Гідність, свобода, повага прав людини знайшли відображення і в кримінальному законодавстві України. Свобода, честь та гідність є конституційними правами людини, тому правове забезпечення охорони цих прав входить до завдань Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 1 КК України). За ч. 3 ст. 50 КК України покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Розділ III КК України називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Ця назва є своєрідним спадком глави III КК УРСР 1960 року. Але у зв'язку з декриміналізацією наклепу та образи честь та гідність особи неможна розглядати в якості основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених у розділі III чинного КК України.

Посилаючись на ст. ст. 23–24 Руської Правди, М. Й. Коржанський писав: «… наші пращури були дуже вразливими, дуже берегли і захищали свою честь і гідність. Навіть оголення меча без його застосування вважалося тяжкою образою і каралось продажею (грошовим штрафом в 1 гривну) (ст. 24)»[550]. Наші пращури берегли свою честь і гідність аж до Лютневої революції 1917 року в Росії, в ході якої була знищена еліта суспільства, а разом з нею і елітарні уявлення про честь і гідність. Радянська еліта також розуміла важливість поваги як основи міжлюдської комунікації. У Програмі КПРС було передбачено: «Партія надає великого значення вихованню високої громадянськості особистості, поваги до радянських законів і правил соціалістичного співжиття, непримиренності до будь-яких порушень соціалістичної законності, готовність брати активну участь в охороні правопорядку»[551]. У КК УРСР 1960 року відповідальність за посягання на честь і гідність була передбачена не тільки в главі III, але й в главі VIII (ст. 176–3. Образа судді), главі IX (ст. 189. Образа представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок, ст. 189–1. Образа працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця), главі XI (ст. 237. Образа підлеглим начальника або начальником підлеглого)[552].

по вопросам образования, науки и культуры. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_expression.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[549] Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений: Принята резолюцией 61/177 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 2006 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disappearance.shtml (дата звернення 01.07.2018).

[550] Коржанський М. Й. Уголовное право України. Частина загальна: курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. С. 37.

[551] Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. Принята съездом КПСС. Москва: Политиздат, 1986. С. 54.

[552] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / за редакцією В. Ф. Бойка,

У сучасному суспільстві марнослів'я, лихослів'я, парадність і формалізм стали невід'ємною частиною політичного і громадського життя. Незважаючи на це, велика кількість людей інтуїтивно відчуває важливість поваги гідності, свободи і прав людини з боку держави і суспільства.

За результатами анонімного анкетування, яке проводилося в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія», з 510 опитаних 292 особи відповіли, що гуманізм — це повага гідності, свободи і прав людини, 154 — відповіли, що гуманізм — це людинолюбство, 64 — відповіли, що — милосердя.

Помилковість відмови від криміналізації наклепу та образи вчені усвідомили майже одразу після набрання чинності КК України в 2001 році. Ідеї про необхідність відновлення кримінальної відповідальності за наклеп й образу висловлювали такі вчені: В. В. Мульченко в 2002 році[553], В. А. Бортник в 2004 році[554], Я. Г. Лизогуб в 2005 році[555]. З 2002 по 2018 рр. було декілька законопроектів про введення кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Через ряд недоліків зазначені законопроекти не були прийняті Верховною Радою України, проте вчені продовжують працювати над проблемою кримінально-правової охорони честі та гідності фізичної особи. Так, дослідження трьох проектів законодавчих актів, в яких пропонувалась криміналізація наклепу, дало можливість В. М. Підгородинському запропонувати наступне визначення наклепу: «Наклеп, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших умисних дій,

«Повага»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. С. 422–426, 626–627, 673–680, 907–908.

[553] Мульченко В. Проблеми охорони честі і гідності особи у кримінальному законі. *Право України*. 2002. № 10. С. 41–44.

[554] Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України Київ: НАВСУ, 2004. 20 с.

[555] Лизогуб Я. Уголовно «оскорбленная» клевета. Юридическая практика. 2005. № 11. URL: http://pravo.ua/article.php?id=10004440 (дата звернення 5.07.2018).

що принижують іншу особу, якщо таке діяння вчинено через Інтернет, засоби масової інформації, у публічному творі або спричинило позбавлення права займатись певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння»[556]. Кваліфікуючими ознаками наклепу, на думку В. М. Підгородинського, можуть бути: 1) поєднання його із образою; 2) вчинення його у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку.

Павло́ *(лат. Paulus чи Paullus; нар. на початку 1 ст. — між 63 і 67 роками) — найвизначніший християнський місіонер, «апостол народів» та один з перших богословів християнства.*

Гідність, свобода, повага прав людини є орієнтиром законотворчості не лише під час криміналізації та декриміналізації діянь, але і під час встановлення кримінальної відповідальності та покарання за злочин. Філософське розуміння підстав кримінальної відповідальності не збігається з юридичними підставами, передбаченими в ст. 2 КК України. У філософському аспекті підставою кримінальної відповідальності є свобода вибору людини. У теорії філософії сформувалися два основних підходи до розуміння свободи вибору людини: детермінізм (механічний та діалектичний) і індетермінізм. З точки зору механічного детермінізму, людина є зліпком, іграшкою зовнішніх обставин і не є вільною. Свідомість і воля людини повністю ігноруються представниками механічного детермінізму. Звідси випливає висновок про відсутність підстав для відповідальності особи, яка вчинила злочин. Діалектичний детермінізм відводить головну роль зовнішньому середовищу, не заперечуючи і активності людської свідомості. Індетермінізм стверджує, що поведінка людини нічим не обумовлена і не за-

[556] Підгородинський В. М. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 275.

лежить від зовнішніх умов і обставин. Людина діє, як їй хочеться, і вчиняє злочини, керуючись власною злою волею[557].

Цю ж проблему розуміли та розуміють і богослови. Так, в посланні апостола Павла до Римлян (7:15–20) сказано: «Бо не розумію, що роблю: тому що не те роблю, що хочу, а що ненавиджу, те роблю. Коли ж роблю те, чого не хочу, то згоджуюсь із законом, що він добрий, а тому не я вже роблю те, а той гріх, що живе в мені. Бо знаю, що не живе в мені, тобто в моєму тілі, добре; бо бажання добра є в мені, але щоб зробити таке, того не знаходжу. Добра, якого хочу, не роблю, а зло, якого не хочу, роблю. Якщо ж роблю те, чого не хочу, вже не я роблю те, але гріх, що живе в мені»[558]. Незважаючи на це, свобода вибору залишається ключовою ідеєю релігійної ідеології, саме від цієї ідеї залежить існування релігії. Втративши свободу вибору, людина перестала би звертатися до Бога. Так саме і кримінальне право припинило б своє існування в той момент, коли б детерміністам вдалося виграти спір з індетерміністами і перейти з філософського та правовий рівень. Замість кримінального права виникла б відповідна галузь медичної діяльності, яка мала б зовсім інші завдання, принципи і функції.

Відносно недавно вчені почали піднімати питання про значення поваги для правових взаємодій (правовідносин). Так, за словами С. І. Максимова, «справжньою реальністю права виявляється не стільки жорсткий механізм владного примусу, скільки тонке павутиння особливих ментальних станів — правових смислів. Основоположними правовими смислами (установками правосвідомості) виступають фундаментальний обов'язок поважати чуже право і доповнює його обов'язок відстоювати власне право…»[559].

Цікавими є наукові дослідження О. В. Грищук і Х. Б. Соломчак, присвячені позитивній правовій відповідальності. На їхню думку, почуття справедливості щодо позитивної правової відповідальності, яке спонукає до правомірної поведінки і тим самим виховує відповідальне ставлення до виконання покладених обов'язків, включає: 1) почуття поваги до права; 2) почуття толерантності; 3) почуття гуманності; 4) почуття законності; 5) почуття совісті; 6) почуття честі; 7) почуття власної гідності[560].

На філософському рівні відповідальність, розглядається у двох аспектах — позитивному і негативному. Так, у Філософському

[557] Уголовное право Российской Федерации: учебник. Москва: Балина, 1999. С. 110.

[558] Подорожний Д. Де в Біблії написано, що Бог дав людині свободу вибору? URL: http://www.god.in.ua/?p=5486 (дата звернення 5.07.2018).

[559] Максимов С. И. Что есть право? Правоведение. 2013. № 1 (306). С. 241.

[560] Грищук О. В., Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: детермінаційні аспекти: монографія. Хмельницький, 2016. С. 186–191.

словнику за редакцією М. М. Розенталя записано, що категорія відповідальності охоплює такі питання: «здатність людини свідомо (навмисно, добровільно) виконувати певні вимоги і здійснювати задачі, що стоять перед нею; робити правильний вибір; досягати певного результату, а також пов'язані з ним питання правоти чи винності людини, можливості схвалення чи осуду її вчинків, чи винагороди покарання»[561].

У кримінально-правовій літературі досить поширеною є точка зору про те, що кримінальна відповідальність, виступаючи різновидом соціальної відповідальності, являє собою діалектичне сполучення двох аспектів — негативного (ретроспективного) і позитивного (перспективного). Прихильниками цієї позиції є: З. А. Астеміров[562], Л. В. Багрій-Шахматов[563], В. К. Грищук[564], М. С. Строгович[565], В. Г. Смирнов[566], А. М. Павлухін та А. А. Чистяков[567] та ін.

Поняття кримінальної відповідальності на рівні буденної свідомості сприймається як щось негативне. Незважаючи на це, питання про позитивну відповідальність у 1960-ті роки вперше виникло саме у кримінально-правовій науці. Так, вже в 1963 році В. Г. Смирнов писав, що «відповідальність (у широкому розумінні цього поняття) — це, насамперед, усвідомлення свого обов'язку перед суспільством і державою, усвідомлення характеру і виду зв'язків, в яких живе і діє людина»[568].

На перший погляд здається, що основною причиною виникнення поняття позитивної кримінальної відповідальності є те, що до завдань кримінального законодавства належить попередження злочинів, яке, на думку деяких авторів, дуже важко досягти без виділення поняття позитивної кримінальної відповідальності. Так, на думку М. А. Бєляєва,

---

561 Философский словарь / под. ред. М. М. Розенталя. Москва: Политическая литература, 1975. С. 299-300.

562 Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности. Советское государство и право. 1976. № 6. С. 61-62.

563 Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО БАХВА, 1996. С. 43.

564 Грищук В. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні:* матеріали X регіональної наук.-практ. конф. Львів: Юрид. фак. Львівськуого нац. ун–ту ім. Івана Франка, 2004. С. 371.

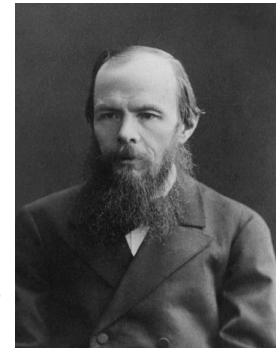
565 Строгович М. С. Сущность юридической ответственности. Советское государство и право. 1979. № 5. С. 72–77.

566 Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. С. 78.

567 Павлухин А. Н., Чистяков А. А. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояния, перспективы: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2003. С. 26–50.

568 Смирнов В. Г. Уголовная ответственность и уголовное наказание. Правоведение. 1963. № 4. С. 80.

«кримінальне право здійснює попереджувальний вплив шляхом установлення позитивної (перспективної) відповідальності. Позитивна відповідальність — це усвідомлення громадянином почуття обов'язку перед суспільством, переконаність у необхідності суворого дотримання закону, у неприпустимості вчинення суспільно небезпечних злочинних діянь і заснована на цьому усвідомленні практична діяльність»[569]. Про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності писав і П. А. Фефелов. Він дійшов висновку, що «розгляд негативної відповідальності поза зв'язком з активною веде до зменшення її ролі як інструмента регулювання й охорони суспільних відносин, як засобу виховання відповідального ставлення громадян до своїх обов'язків, принижує творчу роль негативної відповідальності і заохочувальних санкцій»[570].

Фе́дір Миха́йлович Достое́вський *(рос. дореф. Ѳедоръ Михайловичъ Достоевскій, рос. Фёдор Михайлович Достоевский; 30 жовтня (11 листопада) 1821, Москва, Російська імперія — 28 січня (9 лютого) 1881, Санкт-Петербург, Російська імперія) — російський письменник.*

Перш ніж відповісти на питання: чи насправді кримінальне право здійснює попереджувальний вплив шляхом установлення позитивної кримінальної відповідальності, необхідно згадати, за яких історичних умов проблема позитивної відповідальності опинилася в центрі уваги юридичної науки. Р. Косолапова і В. Маркова свого часу дійшли висновку, що «тисячолітня традиція всієї старої філософії і суспільної думки в цілому пов'язувати відповідальність з відплатою, з покаранням за неслухняність «долі», «богу» чи за непокору загальноприйнятим основам — саме ця традиція і є своєрідною гносеологічною причиною того, що розуміння відповідальності в якості ретроспективної переважає дотепер»[571].

Однак із цим не можна погодитися, тому що про значення свідомого виконання особистістю свого обов'язку, про необхідність існування відповідальної поведінки ще в 1873 році писав Ф. М. Достоєвський, звертаючи увагу на те, що, роблячи людину відповідальною, християнство тим самим визнає і волю її, роблячи ж людину залежною від кожної помилки в устрої суспільному,

[569] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. С. 54.

[570] Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение.* СПб., 2000. № 6 (233). С. 158.

[571] Там само. С. 154.

вчення про середовище доводить людину до цілковитої безособовості, до повного звільнення її від будь-якого морального особистого обов'язку, від будь-якої самодіяльності; доводить до наймерзеннішого рабства, яке тільки можна уявити…[572].

Слово «відповідальність» споконвічно мало кілька значень. Так, у Словнику російської мови С. І. Ожегова при тлумаченні слова «відповідальність» вказується на два його значення. У першому випадку словник відсилає до слова «відповідальний», у другому — мова йде про те, що «відповідальність — це необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, учинки, бути відповідальним за них»[573]. Здається, що укладачі словника припустилися логічної помилки. Незрозуміло, з якою метою необхідно було виділяти два значення слова «відповідальність», якщо при формулюванні другого значення знову вказується на те, що відповідальність означає бути відповідальним за свої дії, вчинки. Окрім того й саме слово «відповідальний» у Словнику має три значення: «1. Наділений правами й обов'язками у здійсненні якої-небудь діяльності, у керівництві справами. 2. Про людину: з високо розвинутим почуттям обов'язку, яка ревно ставиться до своїх обов'язків. 3. Істотно важливий, дуже серйозний»[574]. Таким чином, морально-суб'єктивна насиченість настільки була притаманна і дотепер характерна поняттю «відповідальність», що навіть лінгвісти не завжди чітко проводять межі між різними значеннями цього слова.

Поняття відповідальності давалося у всіх філософських словниках. Відповідальність вважалася категорією не тільки права, але й етики, тому тлумачення цього слова малося так само у словниках з етики. Проте зараз спостерігається досить несподівана тенденція: слово «відповідальність» стало зникати з філософських словників. Так, у Філософському енциклопедичному словнику 2000 році — у виданні, що базується як на матеріалах багатьох статей з філософських словників Німеччини, США й Англії, так і на нових статтях, написаних спеціально для даного Словника, поняття відповідальності вже не дається. Це ще більш уявляється дивним з тієї причини, що укладачі Словника у своєму підході до добору статей за основу взяли той поділ філософії як науки, який дотримують вчені-філософи в усьому світі[575]. Не надається поняття відповідальності й у Сучасному філософському словнику 1998 року, що видавався в Лондоні, Франкфурті на-Майні,

---

572 Человеколюбием исправлять. *Преступоление и наказание*. 1999. № 11. С. 40.

573 Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд.., стереотип. Москва: Рус. яз., 1987. С. 401.

574 Там само. С. 401.

575 Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА.М., 2000. С. 3.

Парижі, Люксембурзі, Москві, Мінську[576].

Цілком ймовірно, що слово «відповідальність» не увійшло до Філософського енциклопедичного словнику 2000 року і до Сучасного філософського словнику 1998 року у зв`язку з тим, що: по-перше, морально-суб'єктивна насиченість цього слова була характерна тільки для світогляду радянського народу, громадяни США та Західної Європи за своїм світоглядом прагматичні, для них більш зрозумілим є ретроспективне «негативне» розуміння відповідальності; по-друге, під впливом тих або інших історичних умов розуміння відповідальності змінилося настільки, що етична сторона цього поняття перестала бути в центрі уваги, а поняття відповідальності стало розглядатися переважно як категорія права.

Особливістю комуністичної моралі було те, що відповідальність особистості включає питання не тільки вчинених діянь, але й усвідомлення індивідом інтересів суспільства в цілому[577]. Свідоме здійснення особистістю свого обов'язку перед суспільством було однією з характерних рис відповідальності.

Тлумачення природи і походження обов'язку, з'ясування питання про те, хто визначає зміст обов'язку і які його межі, також було предметом обговорення вчених закордонних держав. Однак у закордонній етиці на відміну від вітчизняної існував плюралізм думок. Необхідність усвідомлення особистістю свого обов'язку там не ідеологізувалася. Наприклад, представники деонтологічного навчання навіть приписували людям сліпе, несвідоме виконання обов'язку[578].

Інакше виглядали справи в Радянському Союзі. В. І. Ленін особливо підкреслював, щоб побудувати комунізм, суспільство, в якому дисципліна повинна підтримуватися без державного насильства, силою масової свідомості і звички, можна лише шляхом довгого виховання, через пропаганду і переконання[579]. Саме з цією метою поняття відповідальності як філолофсько-соціологічне поняття давалося в усіх філософських словниках.

З іншого боку, справедливими є зауваження тих авторів, які звертають увагу на те, що про позитивну кримінальну відповідальність вперше заговорили в 1960-ті роки, хоча про відповідальність у позитивному аспекті йшла мова значно раніше. Здається, що пов`язане це у першу чергу із змінами, що відбувалися у політиці держави. Створення Союзу

---

576 Современный философский словарь / под общ. ред. Б. Е. Кемерова. Лондон; Франкфурт-на-Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ, 1998. 1064 с.

577 Философский словарь / под. ред. М. М. Розенталя. Москва: Политическая литература, 1975. С. 300.

578 Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Москва: Политиздат, 1975. С. 98.

579 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 34. С. 163.

Хрущо́в Мики́та Сергі́йович *(3 [15] квітня 1894, с. Калинівка, Курська губернія, Російська імперія — 11 вересня 1971, Москва, Російська РФСР) — радянський державний діяч українського походження.*

Радянських Соціалістичних Республік було проголошено в 1922 році. У 1924 році після смерті В. І. Леніна до влади прийшов Й. В. Сталін, який відрізнявся своєю жорстокістю і широко застосовував практику масових репресій. В. І. Ленін і сам надавав величезного значення примусу як формі підтримки суспільного порядку. У своїх роботах він вказував на те, що ніяке переконання не буде діючим, якщо не буде «ділової, нещадної, істинно революційної війни з конкретними носіями зла»[580]. Але на відміну від Й. В. Сталіна В. І. Ленін примус вважав не єдиною формою підтримки суспільного порядку, розглядав його в діалектичній єдності з переконанням і, у залежності від конкретних соціальних умов, віддавав перевагу другому[581].

У 1956 році на XX з'їзді КПРС Н. Хрущов виступив з доповіддю «Про культ особистості і його наслідки», що поклав початок процесові десталінізації. Таким чином, період з 1956 року до 1964 року характеризувався деякою демократизацією суспільно-політичного життя. Певні зміни відбулися й у кримінальній політиці держави. Усвідомивши негативні наслідки надмірного застосування примусових заходів, вчені почали шукати інші методи попереджувального впливу. А оскільки В. І. Ленін у своїх роботах неодноразово підіймав питання про значення ідеальної свідомості і дисциплінованості, яких можна досягти через пропаганду і переконання, у кримінальному праві заговорили про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності[582].

До того ж це відповідало виступам політичних діячів, які усе частіше з політичних трибун говорили про доцільність відповідальної поведінки громадян. Так, у Матеріалах XXV з'їзду КПРС відзначалося, що «саме відповідальний підхід кожного громадянина до своїх обов'язків, до інтересів народу створює єдино надійну базу для найбільш повного втілення принципів соціалістичного демократизму, справжньої свободи особи»[583]. При закритті XXVI з'їзду КПРС Л. І. Брежнєв у своїй

[580] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1963. Т. 37. С. 91.
[581] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 34. С. 199.
[582] Коломієць Ю.Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права.* Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 162–163.
[583] Материалы XXV съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1976. С. 256.

промові також підкреслив, що для вирішення задач, що стоять перед нашим суспільством і державою, потрібні в першу чергу «високе почуття відповідальності і тверда, дійсно комуністична свідома дисципліна»[584].

Бре́жнєв Леонід Іллі́ч *(6 [19] грудня 1906, за іншими даними 19 грудня 1906 [1 січня 1907], с. Кам'янське — 10 листопада 1982, Москва) — радянський державний і партійний діяч українського походження.*

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що поява поняття позитивної кримінальної відповідальності в кримінальному праві є результатом його ідеологізації. У цьому зв'язку справедливою уявляється пропозиція професора В. І. Мальцева. «Зараз, коли змінилося суспільство, кримінальне законодавство, а вчені-юристи стали прихильниками об'єктивного, неполітичного, неідеологічного підходу до правових явищ, може є сенс відмовитися від поняття «позитивної кримінальної відповідальності» і назвати речі своїми іменами відповідно до їх значення в кримінальному праві» — пише він[585].

Безперечно, дуже важливим є те, щоб людина усвідомила необхідність дотримання кримінально-правових заборон і керувалася у своїй діяльності вимогами, що містилися в них. Однак досягти бажаного результату можна як за допомогою залякування, про що вже йшла мова вище, так і за допомогою соціологічних, соціально-психологічних, етико-педагогічних заходів. Наприклад, поважне ставлення до вимог кримінального закону може виникнути й у результаті правового, морального, релігійного виховання громадян, що виходить за межі дії кримінального права, оскільки КК України вказує усього лише на один зі способів попередження злочинів. Мова йде про попереджувальне значення самого кримінального закону, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Деякі науковці впевнені, що оцінка того, наскільки усвідомлено людина дотримується кримінально-правових заборон, чим керується в процесі виконання вимог, що містяться в них, і як підвищити рівень

584 Материалы XXVI създа КПСС. Москва: Политиздат, 1982. С. 218.

585 Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение.* СПб., 2000. № 6 (233). С. 160.

позитивної соціальної відповідальності, не входить до предмета дослідження кримінального права. Як зазначає Ю. В. Баулін, юридична, у тому числі кримінально-правова наука не повинна оперувати поняттями моралі, оскільки мораль і право, хоч і мають тенденцію до перехрещення за обсягом, все ж залишаються явищами різноплановими[586].

Однак у кримінально-правовій літературі можна зустріти висловлення про те, що в кримінальному праві занадто часто бачать лише негативну функцію, а його норми розглядаються як знаряддя репресій, тоді як позитивна функція також притаманна кримінальному праву, а заохочувальні норми відіграють свою роль у процесі превентивного впливу[587]. Так, М. Ф. Шульгін запропонував навіть для позначення інституту позитивної відповідальності в кримінальному праві ввести спеціальний термін «загальнопревентивна кримінально-правова відповідальність»[588].

Доцільність існування позитивної кримінальної відповідальності залежить від її визначення, із приводу якого в кримінально-правовій літературі немає єдиної думки. Аналіз існуючих точок зору щодо поняття позитивної кримінальної відповідальності дозволяє виділити дві основні позиції:

1) прихильники першої позиції вважають, що позитивна кримінальна відповідальність — це обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон, погоджувати з ними свою поведінку. Самі заборони складають об'єктивні елементи позитивної відповідальності; усвідомлення їх, оцінка своєї поведінки — суб'єктивні елементи (В. С. Прохоров[589], В. А. Єлеонський[590], З. А. Астеміров[591], М. Ф. Шульгін[592] та ін.);

2) відповідно до другої позиції, позитивна кримінальна відповідальність — це сукупність загальнорегулятивних відносин,

[586] Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 32–33.

[587] Шабуров А. С. Социальная ответсвенность личности как элемент состава правомерного поведния. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью.* Свердловск: СЮИ, 1983. С. 7.

[588] Шульгин Н. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. праць. / відп. ред. Л.І. Корміч. Одеса: Юрид. л-ра, 2000. Вип. 8. С. 336.

[589] Курс советского уголовного права. Часть Общая. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. С. 509–514.

[590] Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутрених дел: учеб. пособие. Хабаровск, 1984. С. 14–51.

[591] Астемиров З. А. Проблемы теории уголовной ответственности и наказания. Махачкала: РИО ДГУ, 1987. С. 18–19.

[592] Шульгин Н. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. праць. / відп. ред. Л.І. Корміч. Одеса: Юрид. л-ра, 2000. Вип. 8. С. 334.

де суб'єктами виступають держава і всі правосуб'єктні громадяни. Виникає вона з початком діяльності у зв'язку з виконанням передбачених законом обов'язків. Тому об'єктивний елемент позитивної відповідальності тут складають не кримінально-правові заборони, а сама діяльність, суб'єктивний — знання або незнання про вимоги закону до цієї поведінки. Як окремий випадок позитивної кримінальної відповідальності розглядається сукупність кримінальних відносин по реалізації прав громадян на необхідну оборону, затримання злочинця та ін. (А. М. Тарбагаєв[593]).

Представники першої точки зору мають рацію в тому, що сам по собі обов'язок дотримуватись кримінально-правової заборони і погоджувати з ним свою поведінку має попереджувальне значення, тому що цей обов'язок безумовний для виконання і забезпечується примусовою силою держави. Однак чи потрібно одне і те ж явище іменувати двома термінами — і «обов'язком», і «відповідальністю». Адже усім відомо, що у правовій державі людина, наділена правами, має відповідні обов'язки, які вона повинна виконувати. У зв'язку з тим, що обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон випливає з кримінально-правових норм, доцільніше говорити про попереджувальне значення самого кримінального закону.

Про тотожність позитивної кримінальної відповідальності та кримінального закону свідчать висловлювання прихильників першої позиції з приводу суб'єктів позитивної кримінальної відповідальності й підстав її виникнення. На їх думку, позитивна кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання чинності кримінального закону, що містить припис належної поведінки суб'єктів. Отже, позитивна кримінальна відповідальність виникає і триває доти, доки існує кримінальний закон. Із приводу суб'єктів позитивної кримінальної відповідальності серед вчених вказаної позиції єдиної думки немає. Наприклад, В. А. Єлеонський і його прихильники стверджують, що носіями позитивного кримінально-правового обов'язку є всі громадяни, які можуть бути і можуть стати суб'єктами кримінальної відповідальності. Коло цих осіб визначає сам кримінальний закон[594]. З різкою критикою точки зору В. А. Єлеонського виступив М. Ф. Шульгін, який переконаний у тому, що ціль загальної превенції кримінального права існує не для всіх осіб, а тільки для тих, хто схильний до вчинення злочинів. «Ставши на позицію В. А. Єлеонського і його прихильників,

[593] Тарбагаев А. Н. О понятии позитивной уголовно-правовой ответственности. *Вестник Ленинградского ун-та*. 1981. Вып. 1. № 5. С. 88–89.

[594] Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутрених дел: учеб. пособие. Хабаровск, 1984. С. 72–73.

Йосип Соломонович Ной *(1 січня 1923–5 квітня 1997) — радянський і російський учений-правознавець, фахівець в галузі кримінального права та кримінології, доктор юридичних наук, професор, учасник Великої Вітчизняної війни.*

можна дійти помилкового висновку про визнання всіх громадян потенційними злочинцями» — пише він[595].

Подібні дискусії і раніше велися в теорії кримінального права, однак мова йшла про загальнопопереджувальний вплив не позитивної кримінальної відповідальності, а кримінального закону[596]. Крім того, домінуючою вважалася точка зору про те, що загальнопревентивний вплив кримінального закону виявляється й стосовно тих осіб, що не здатні вчинити суспільно небезпечну дію і за відсутності кримінального закону. Як справедливо помітив І. С. Ной, у таких осіб «наявність норм кримінально-правового законодавства породжує усвідомлення захисту їх прав і законних інтересів, дає моральне задоволення реагуванням держави на злочинні посягання, зміцнює тим самим і в них самих ненависть до злочину»[597].

Що ж стосується загальнопревентивного впливу позитивної кримінальної відповідальності, то представники першої позиції, обговорюючи це питання, фактично ведуть мову про загальнопревентивний вплив кримінального закону. Отже, якщо виходити з визначення позитивної кримінальної відповідальності, що було сформульоване вченими зазначеної позиції, то ні теоретичної, ні практичної необхідності в існуванні позитивної кримінальної відповідальності в кримінальному праві немає.

Серед прихильників другої позиції можна виділити три основних напрямки стосовно цілей позитивної кримінальної відповідальності: 1) запобігання злочинам; 2) припинення злочинів; 3) запобігання заподіянню збитку внаслідок дій і подій, що не є злочинами, або обмеження його розмірів (А. М. Тарбагаєв[598]).

---

[595] Шульгин Н. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. праць. / відп. ред. Л. І. Корміч. Одеса: Юрид. л-ра, 2000. Вип. 8. С. 335.

[596] Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1962. С. 79.

[597] Там само. С. 79.

[598] Тарбагаев А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. С. 97.

Обґрунтовуючи мету позитивної кримінальної відповідальності, А. М. Тарбагаєв писав: «Попередження злочинів як мету позитивної відповідальності слід визначити, по-перше, як усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, і, по-друге, як такий виховний вплив на людину, що показує їй усю вигідність правомірної поведінки в конфліктних ситуаціях, суспільну й особисту корисність саме цього способу дії. У результаті зазначеного впливу досягається стійкий стереотип правомірної поведінки, що є зразком і прикладом для інших суб'єктів»[599]. Отже, мова знову йде про законослухняну поведінку, а законослухняна поведінка, як ми вже з'ясували, є кінцевою метою кримінального закону. Об'єктивний елемент позитивної відповідальності, виходячи з другої позиції, являє собою діяльність, яка не порушує норми кримінального права. Фактично тут має місце реалізація норм права. Під реалізацією правових норм у юридичній літературі, як правило, розуміють здійснення їх розпоряджень у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів права[600].

З вищевикладеного випливає, що представники першої позиції, обговорюючи питання про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності, говорять про кримінально-правові заборони, тобто про норми права, представники ж другої позиції говорять про реалізацію правових норм; і в першому, і в другому випадку мова йде про попереджувальне значення кримінального закону.

На відміну від А. М. Тарбагаєва, І. І. Чугуников вважає, що загальнопревентивний вплив є метою кримінального закону, а не позитивної відповідальності. Метою ж позитивної відповідальності, на його думку, є: 1) припинення зазіхання на охоронювані соціальні блага; 2) стимулювання до суспільно корисної правомірної поведінки, форми якої зазначені в законі, заохочення за таку поведінку[601]. Про стимулюючу функцію позитивної кримінальної відповідальності писав також Б. Т. Разгільдієв. Він стверджує, що «цілий ряд кримінально-правових норм наділяє громадян правом, реалізація якого забезпечує охорону суспільних відносин від злочинних посягань. В основі цього права лежать позитивні дії. Для їх стимулювання і потрібна позитивна кримінальна відповідальність»[602].

---

599 Там само. С. 93.

600 Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 6-те. вид. Харків: Консум, 2002. С. 115.

601 Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. С. 31.

602 Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение.* СПб., 2000. № 6 (233). С. 161.

Якщо розглядати позитивну кримінальну відповідальність як обов'язок людини погоджувати з кримінально-правовими нормами свою поведінку, то інститут позитивної кримінальної відповідальності немає права на існування навіть задля стимулювання активної поведінки громадян. Адже права, які виникають під впливом обставин, що виключають злочинність діяння, є суб'єктивним правом людини, яким вона може скористатися на власний розсуд. За радянських часів А. С. Шабуров писав: «…необхідна оборона є вираженням вищого ступеня соціальної відповідальності особистості, рівня її, якого не досягли всі радянські громадяни. Тому подібні дії закріплюються лише як права, але не обов'язки громадян»[603]. Але навіть якби необхідна оборона стала обов'язком громадян, то говорити про позитивну кримінальну відповідальність також не було би підстав. Від методу заохочення ми перейшли б до методу примуса, а в кримінальному праві з'явилася б іще одна кримінально-правова заборона, за порушення якої наставало б покарання.

Основний аргумент вчених, що розглядають необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як прояв позитивної кримінальної відповідальності, полягає в тому, що реалізація заохочення можлива тільки в заохочувальному правовідношенні, яким і є позитивна кримінальна відповідальність. Так, І. І. Чугуников пише: «Досить тривалий час органам держави може бути невідомо про факт правомірної поведінки, або він відомий, але не відома особа, яка це зробила. У такій ситуації не можна говорити про реалізацію позитивної кримінальної відповідальності, оскільки права та обов'язки сторін не встановлені»[604]. Відразу він відзначає, що констатація змісту заохочувального правовідношення і його реалізації супроводжує певний порядок, передбачений кримінально-процесуальним законодавством.

Під час дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук нами було зроблено висновок, що процес констатації змісту заохочувального правовідношення, а також перевірка відповідності соціально корисної поведінки правомірній поведінці, описаній у кримінальному законі, не має заохочувальний характер, заохоченнями у цій ситуації є самі права на необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, що вчинила злочин, що

---

603 Шабуров А.С. Социальная ответственность личности как элемент состава правомерного поведния. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью*. Свердловск: СЮИ, 1983. С. 7.

604 Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. С. 29.

містяться у відповідних кримінально-правових нормах[605].

Вивчення кримінально-правової ідеології показало, що люди потребують позитивної оцінки своєї поведінки з боку держави, а оскільки кримінальний закон, передбачає обставини, що виключають злочинність діяння, стимулюючи суспільно корисну поведінку особистості, держава зобов'язана оцінити цю поведінку позитивно. Така оцінка поведінки особистості з боку держави має не тільки морально-етичне і суб'єктивне значення, але і загальносоціальне, практичне значення. Грань між суспільно корисним, суспільно нейтральним, суспільно небезпечним діянням буває настільки тонкою, що без кримінально-правової оцінки діяння з боку держави обійтися не можна.

Процес констатації змісту заохочувального правовідношення, а також перевірка відповідності соціально корисної поведінки правомірній поведінці, описаній в кримінальному законі, часто заподіює дискомфорт особі, яка вчинила відповідне діяння. Цей процес неминучий через те, що, наприклад, перевищення меж необхідної оборони, крайньої необхідності, перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, є кримінально караними діяннями. Позитивна кримінальна відповідальність могла б стати заключним етапом реалізації заохочувальних правовідносин.

Позитивна кримінальна відповідальність, як і негативна кримінальна відповідальність, повинна мати відповідні підстави. Якщо підставою кримінальної відповідальності за ст. 2 КК України вважається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом, то підставою позитивної кримінальної відповідальності можна було б вважати вчинення особою суспільно корисного діяння, яке містить склад правомірної поведінки, передбаченої розділом VIII цього Кодексу. Але можна погодитись з тими авторами, які зазначають, що обставини, передбачені розділом VIII КК України, не є однаковими з точки зору суспільної корисності, навіть за умов дотримання їх правомірності. Як зауважує О. О. Дудоров, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, охоплюють правомірну поведінку, яку можна охарактеризувати як соціально корисну або (за її позитивної спрямованості) — як соціально допустиму (доцільну, прийнятну)[606].

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння,

---

[605] Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. С. 60.

[606] Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 254.

неможна ототожнювати з обставинами, що виключають злочинність діяння. Останні об'єднані соціально-корисною метою, тому класифікація обставин, що виключають злочинність діяння, запропонована П. В. Хряпінським, уявляється більш точною. Він виділяє обставини: «а) «абсолютної корисності» — необхідна оборона (ст. 36 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК); б) «відносної корисності» — крайня необхідність (ст. 39 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК); та «вибачальної корисності» — уявна оборона (ст. 37 КК), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК)»[607]. Наведена класифікація має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Диференціація соціально корисної поведінки на підставі морально-етичного критерію полегшує розуміння відповідних кримінально-правових норм та підвищує їх суб'єктивне значення.

Деякі автори виділяють склад правомірної поведінки. Так, А. С. Шабуров переконаний у тому, що правомірна поведінка, «як і будь-яка юридично значима дія, характеризується з погляду об'єкта, суб'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторони»[608]. Здається, що виділення складу правомірної поведінки в кримінальному праві є зайвим, тому що це неминуче приведе до підриву єдиної підстави негативної кримінальної відповідальності. У кримінально-правовій літературі є обґрунтовані побоювання, що в такому випадку підставою кримінальної відповідальності можна буде вважати відсутність у діянні особи складу правомірної поведінки[609].

Правомірну поведінку неможна ототожнювати з позитивною поведінкою з позиції кримінального закону — друга є різновидом першої. За загальним правилом будь-яка поведінка, яка ґрунтується на законі і не суперечить закону, є правомірною. Якщо особа не порушує кримінальний закон, вона діє і позитивно, і правомірно, але для кримінального закону така особа байдужа. Необхідність у кримінально-правовій оцінці поведінки особи виникає тоді, коли вона вчинила діяння, передбачене Кримінальним кодексом. Залежно від того, яке це діяння — суспільно небезпечне або суспільно корисне, вона підлягає

---

607 Хряпінський П. В. Суспільна корисність обставин, що виключають злочинність діяння, як заохочувальних засобів кримінально-правового характеру. *Новітні кримінально-правові дослідження* – 2016: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 53.

608 Шабуров А. С. Социальная ответственность личности как элемент состава правомерного поведния. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью.* Свердловск: СЮИ, 1983. С. 5.

609 Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение.* СПб., 2000. № 6 (233). С. 159.

негативній або позитивній кримінальній відповідальності. При такому підході виникає необхідність у виділенні складу позитивної (корисної) поведінки. Виділення складу такої поведінки має практичне значення. Як пише Ю. В. Баулін, такий вчинок здійснюється, перш за все, певним суб'єктом, який, крім юридичних ознак, характеризується соціальними і психологічними особливостями, що лежать в основі сприйняття їм об'єктивної дійсності і формування, а також реалізації мотиву діяльності[610]. В продовження думок Ю. В. Бауліна можна відзначити, що мотив визначає мету вчинку і вибір засобів її досягнення, а також вибір об'єктів, на які буде спрямований вчинок. При цьому дуже важливо, щоб оцінка і вибір варіантів поведінки відбувалися в межах соціально корисної мети. Позитивна кримінальна відповідальність є заходом морального державного заохочення, застосування якого особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, має право вимагати, а держава зобов'язана застосувати за наявності ознак складу позитивної (корисної) поведінки.

Заходом морального державного впливу є і негативна кримінальна відповідальність. Так, П. П. Сердюк, вивчаючи різні точки зору щодо поняття кримінальної відповідальності, з огляду на приналежність вчених, що займаються проблемами кримінальної відповідальності, до тієї чи іншої держави, дійшов висновку, що термін «кримінальна відповідальність» має велику морально-суб'єктивну насиченість, яка залежить від багатьох факторів: історії держави, її культури і традицій, менталітету народу, соціально-економічних і політичних умов життєдіяльності людини. На підставі теорії офіційної стигматизації П. П. Сердюк запропонував поняття кримінальної відповідальності, згідно з яким «кримінальна відповідальність — це примусовий кримінально-правовий наслідок вчиненого злочину, який виражається в офіційному засудженні особи, котра вчинила злочин, через обвинувальний вирок суду, що є підставою застосування інших кримінально-правових наслідків злочину, змінює нормальний соціальний статус такої особи на статус засудженої особи, який виявляється в обмеженні її «доброго імені»[611].

Ідея розуміння кримінальної відповідальності в якості моральної санкції не є новою для вітчизняної науки. Під час існування Радянського Союзу, коли невід'ємною частиною державного управління вважався ідеологічний вплив, ця ідея була дуже актуальною. Вважалося, що

[610] Баулин Ю. В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Харьков: Кроссроуд, 2007. С. 44.

[611] Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2013. С. 10.

моральна санкція є однією з форм духовного впливу, яка здійснюється за допомогою оцінки поведінки людей. Пояснювалось це наступним чином: «Оцінюючи який-небудь вчинок як добрий, моральна свідомість тим самим наказує (не тільки людині, яка вчинила даний вчинок, але і іншим людям) здійснювати подібні вчинки в подальшому. І навпаки, негативна оцінка означає моральну заборону на подібні вчинки в майбутньому»[612]. У науці кримінального права поряд з іншими теоріями існувала теорія, за якою негативна кримінальна відповідальність розглядалася як засудження, догана особи за вчинений злочин (М. І. Мацнєв[613], І. С. Ной[614], П. П. Осипов[615] та ін.).

Після періоду кардинальної деідеологізації українські вчені зрозуміли, що без духовного впливу буква закону стає мертвою, малоефективною. Тому поступово почали повертатися до дослідження морально-суб'єктивного змісту кримінальної відповідальності. Незважаючи на важливість моральної складової кримінальної відповідальності, її визначення має бути максимально точним та зрозумілим. Пропонуємо наступне визначення кримінальної відповідальності — виражене в обвинувальному вироку суду і засноване на кримінальному законі засудження, догана особи, яка вчинила злочин, а також обумовлене вчиненим злочином погіршення правового статусу особи, що полягає у позбавленні та (або) обмеженні її прав і свобод[616].

Застосовуючи морально-суб'єктивний підхід під час правотворчості, правороз уміння, правозастосування, слід пам'ятати, що поряд із справедливими нормами моралі часто існують несправедливі. Це ясно видно із змісту частини 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, в якій передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Проблема визначення справедливості в історії і сучасності пов'язана з тим, що «кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості, яка, з одного боку, обумовлена особливостями економічних, соціально-політичних і правових відносин, моральної

612 Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Москва: Полииздат, 1975. С. 272.

613 Мацнев Н. И. О понятии уголовной ответственности. *Правоведение.* 1980. № 4. С. 55.

614 Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1962. С. 120.

615 Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты). Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. С. 53.

616 Коломиец Ю. Ю. Современное понимание негативной уголовной ответственности. Закон, проступок, відповідальність: [присвячено 85-річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 23.

основи суспільства, а з іншого, сама бере участь у визначенні характеру і перспектив суспільного буття»[617]. З цієї точки зору Н. А. Орловська, посилаючись на В. М. Кудрявцева і В. П. Казімерчука, дійшла висновку, що «хоч би якою була модель справедливості, вона являє собою досить точний і чуйний еталон для оцінки ступеня відповідності тієї або іншої конструкції потребам та інтересам соціуму»[618].

Дане твердження потребує уточнення. Модель справедливості повинна представляти, але не завжди є досить точним і чуйним еталон для оцінки ступеня відповідності тієї чи іншої конструкції потребам та інтересам соціуму. Як правильно зауважив Р. К. Шамільов, кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості. Саме з цієї причини деякі кримінально-правові заборони попередніх століть, що стосуються духовно-моральних основ суспільства, вважаються несправедливими вимогами моралі в сучасному світі. До таких заборон відносяться: таємний шлюб, носіння невідповідного одягу, куріння тютюну, питво кави, носіння бороди, гомосексуалізм та ін. Очевидно, в основі кримінально-правових заборон повинні лежати тільки справедливі вимоги моралі, які не посягають на гідність, свободу і повагу прав людини.

Незважаючи на те, що православне християнство закликає керуватися в житті непорушною євангельською максимою, слідувати моральному початку, як маяку в бурхливому морі людського життя, не усі релігійні норми можна вважати справедливими з позиції світської моралі. Так, ще в XIX — на початку XX століття в кримінальному законодавстві містилися кримінально-правові заборони, засновані на релігійних нормах, які з позиції більшої частини сучасного суспільства вважаються несправедливими вимогами моралі. Наприклад, ст. ст. 1159–1164 Уложення про покарання кримінальні та виправні, прийнятого 15 серпня 1845 року, який діяв аж до Жовтневої революції 1917 року, встановлювали покарання за різні види спекуляції людською довірливістю з боку магів, чаклунів та інших осіб, які заявляють про свої надприродні здібності[619].

Деякі сучасні вчені вважають, що в умовах пишного розквіту діяльності магів, чаклунів і чаклунок заслуговує на увагу досвід за-

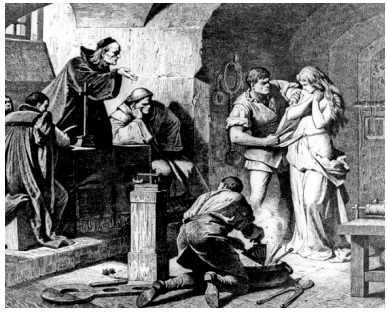
---

[617] Шамилева Р. К. Проблема справедливости в истории и современности: социально-правовой аспект: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2009. С. 56.

[618] Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: моно-графия. Одесса: Юридична література, 2011. С. 340–341.

[619] Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Втораго Отдъленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. С. 476–479. URL: http://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696#?page=2 (дата звернення 10.06.2018).

конодавця, який прийняв Уложення. Так, на думку А. В. Наумова, можна перекинути своєрідний «місток» з позаминулого століття в століття нинішнє, що з'єднує однакове соціальне підґрунтя формування певних кримінально-правових заборон[620]. Такі міркування не залишилися лише на теоретичному рівні. У вересні 2015 року Президент Таджикистану Емомалі Рахмон вніс поправки до Кримінального кодексу країни, що посилюють відповідальність за чаклунство і чарування. До 2015 року чаклунство в Таджикистані вважалося адміністративним правопорушенням і каралося штрафом. Після внесення змін до кримінального законодавства за заняття магічною діяльністю з'явилася можливість призначати покарання у вигляді позбавлення волі до 7 років. За даними МВС Таджикистану, в республіці працюють більше п'яти тисяч лікарів і народних цілителів[621].

«Всякий хлопчисько кличе мене відьмою, але хіба з моєї вини чесався твій зад?» Зі справи Еліс Гудрідж, Англія, 1596 р.

Охота на ведьм в средневековой Европе. URL: https://politikus.ru/events/3065-ohota-na-vedm-v-srednevekovoy-evrope.html

Негативний досвід попередніх епох, пов'язаний з суворим покаранням відьом, чаклунів, магів, виявився забутим. Приймаючи подібні закони, наші сучасники не враховують те, що:

по-перше, масове поширення діяльності відьом, чаклунів, магів, цілителів свідчить про велику кількість соціальних проблем, які ні суспільство, ні окремо взята особистість не можуть вирішити, не звертаючись до Вищих Сил. Кримінальна відповідальність за подібного роду діяння буде слабким запобіжним заходом;

по-друге, підстави кримінальної відповідальності повинні підлягати раціональному поясненню. Ірраціональне начало, яке є невід'ємною частиною життя людини, кримінально-правовій науці не підвладне, отже, встановлювати кримінально-правові заборони за зв'язок з потойбічним світом було б несправедливо і недоцільно;

по-третє, релігійні норми, в яких відображається воля Господ-

620 Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. Издание профессора Малинина. СПб., 2005. С. 496.

621 В Таджикистане ввели уголовную ответственность за чародейство. URL: https://lenta.ru/news/2015/09/24/making_magic/ (дата звернення 04.01.2017).

ня, необхідно відрізняти від норм, встановлених для збереження і зміцнення впливу церкви на людину. Багато авторів, аналізуючи епоху середньовіччя, бачать в «полюванні на відьом» засіб зміцнення впливу католицької церкви. Існує думка, що масові переслідування відьом і небувале зростання інтересу до чаклунства були спровоковані діями самої інквізиції[622];

по-четверте, встановлення кримінально-правових заборон за діяння, які мають масовий характер, перешкоджає реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності та економії заходів кримінальної репресії.

Заперечуючи доцільність впровадження кримінальної відповідальності за ірраціональні дії, ми визнаємо необхідність наповнення кримінально-правових норм змістом з урахуванням положень християнської релігійної доктрини. У цьому контексті ми згодні з позицією К. С. Бабиніної, яка пише про те, що, «посилаючись на християнське розуміння сутності та ролі права, вирішується проблема цільового навантаження кримінального права: 1) право в суспільній свідомості повинне відкритися як деякий вищий соціальний порядок; 2) право має бути незалежним від свавілля та містити мінімум можливостей застосування сили»[623]. Однак досить сумнівними і невизначеними уявляються такі висновки К. С. Бабиніної: «У разі виявлення норм та положень кримінального права, що не відповідають метаправу, не слід брати їх до уваги. Натомість якщо закон вже містить ці норми, потрібна їх декриміналізація. Тільки в цьому разі доступна реалізація ідеї верховенства права, а рівно, протидія злочинності»[624].

По-перше, існує кілька напрямків використання терміна «метаправо»[625], всі вони носять абстрактний характер. Жодне з них не може стати підставою для неприйняття кримінально-правових норм до уваги.

По-друге, сама постановка питання про те, що якісь кримінально-правові норми можна не брати до уваги, підриває основи кримінального права як публічної галузі права.

По-третє, протидія злочинності за допомогою кримінально-правових заходів має здійснюватися на підставі принципу законності. Принцип верховенства права, а не закону, на практиці може призвести

[622] Охота на ведьм. *Википедия: свободная энциклопедия.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 04.01.2017).

[623] Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи): дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.16 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 95.

[624] Там само. С. 95.

[625] Волошенюк О. В. Метаправо, або Деякі проблеми сучасної юридичної термінології. Форум права. 2016. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_7 (дата звернення 06.01.2017).

до необґрунтованого застосування або незастосування кримінально-правових норм[626].

Визначивши морально-правові ідеї кримінального права, ми згідно з моделлю ідеології, запропонованої А. В. Маєм, створили етичну базу кримінально-правової ідеології. Наступним етапом формування ідеології є розробка системи дій. Щодо кримінально-правової ідеології система дій виражається в кримінально-правовому впливі. В юридичній літературі поряд з поняттям «правовий вплив» часто вживається поняття «правове регулювання». Здається, що правовий вплив співвідноситься з правовим регулюванням, як ідеологія з правом. Як пише Є. Л. Стрельцов, «правове регулювання — це певною мірою специфічний вплив, який здійснюється завдяки особливому нормативному регулятору — праву, в той час як правовий вплив — це більш загальний соціально-духовний, ідеологічний вплив права на суспільні процеси, які відбуваються в державі»[627]. Іноді в юридичній літературі зазначається, що «правовий вплив включає не тільки правові засоби впливу на суспільне життя, а й інформаційні — психологічні (правові стимули та правові обмеження), виховні, ідеологічні (підвищення рівня правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів) та інші»[628].

Із запропонованого раніше визначення кримінально-правової ідеології видно, що, будучи системою філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про зміст і сутність охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації, кримінально-правова ідеології має самостійне значення. Психологічні, виховні та інші засоби інформаційного впливу (як і правові засоби) є всього лише засобами реалізації кримінально-правової ідеології.

Всі перераховані засоби, навіть якщо вони знайшли відображення в правових актах, без загальної ідеї і добре відпрацьованого механізму реалізації цієї ідеї перетворюють діяльність держави щодо захисту суспільства від найбільш небезпечних злочинних посягань в постановочну виставу, яка віддалено нагадує реальність. Це було доведено М. В. Бавсуном на основі аналізу матеріалів практики і кримінального

---

626 Коломієць Ю. Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. С. 235.

627 Стрельцов Є. Л. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування суспільних відносин: деякі міркування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 10. С. 10.

628 Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 297.

законодавства РФ[629]. Аналогічні проблеми існують і в Україні. Можливо, криза заходів кримінально-правового впливу викликана загальними історичними передумовами, ідеологічною ламкою економічних, соціальних, політичних, правових інститутів, викликаною несподіваною, але рішучою відмовою від марксистсько-ленінської ідеології, і як наслідок, відсутністю загальної ідеї і чітко вираженої позиції держави щодо того, чого воно хоче домогтися у своїй діяльності щодо протидії злочинності.

У літературі у сфері теорії права звертають увагу, що «структурно правовий вплив включає правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правотворчий процес, механізм правового регулювання»[630]. Базою правосвідомості є праворозуміння, базою праворозуміння є передрозуміння, яке прийнято називати парадигмою. А. Є. Жалінський під парадигмою кримінального права запропонував розуміти «таке передрозуміння, яке втілюється чи несвідомо виявляється в найбільш загальних судженнях про природу та призначення кримінального права, яке так чи інакше впливає на кримінально-правову науку, а також усвідомлення і формування кримінальної політики, кримінального законодавства, практики правозастосування та виявляється у визначенні цих явищ»[631].

Попередні дослідження показали, що загальні уявлення про природу і призначення кримінального права дійсно впливають на процес формування кримінально-правової ідеології, але відбувається це опосередковано, через передрозуміння суб'єктів кримінально-правової парадигми, серед яких основна роль відводиться державі. А. Є. Жалінський виділив чотири парадигми, що визначають хід розвитку кримінального права: 1) парадигма кримінально-правового придушення; 2) символічна парадигма; 3) парадигма бюрократичного присвоєння кримінального права (бізнес-парадигма); 4) парадигма раціонального використання кримінального закону як соціального інструменту[632].

Аналіз перерахованих парадигм показав, що їх основою є ставлення держави до кримінального права. Перераховуючи парадигми кримінального права в певній послідовності, А. Є. Жалінський фактично визначив фази його розвитку, починаючи з радянського періоду,

---

[629] Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 22.

[630] Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 297.

[631] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 69.

[632] Там само. С. 70–72.

для якого була характерна парадигма кримінально-правового придушення. Ця парадигма носила жорстокий, репресивний характер і була спрямована на знищення групи людей (класів і не тільки), оголошених ворогами народу. Як писав В. І. Ленін, «ми повинні сказати, що повинні загинути або ті, хто хотів погубити нас і про кого ми вважаємо, що він повинен загинути,— і тоді залишиться жити наша Радянська республіка,— або навпаки, залишаться жити капіталісти і загине республіка. ...І вибору тут немає і бути не може, так само, як не повинно бути і ніякої сентиментальності»[633].

З одного боку, жорстокість була обумовлена прагненням держави, створеної шляхом насильницької революції, зберегти свою легітимність. З іншого боку, вважалося, що «в суспільстві, яке будує комунізм, не повинно бути місця для правопорушень і злочинності. Але поки є прояви злочинності, необхідно застосовувати суворі міри покарання до осіб, що вчиняють небезпечні для суспільства злочини, які порушують правила соціалістичного співжиття, які не бажають долучатися до чесного трудового життя»[634].

Незважаючи на різку критику парадигми кримінально-правого придушення, А. Є. Жалінський звертав увагу на її позитивні моменти. На його думку, вона була: найбільш послідовною; відповідала деяким екзистенційним властивостям людської психіки; добре аргументованою переконливими, але часто примітивними судженнями. Аналіз творів В. І. Леніна показав, що так воно і було. Наприклад, у своєму листі до товариша Курського В. І. Ленін писав: «На додаток до нашої бесіди посилаю Вам начерк додаткового параграфа Кримінального кодексу. ... Основна думка, сподіваюся, зрозуміла, незважаючи на всі недоліки Черняка: відкрито виставити принципове і політично правдиве (а не тільки юридично-вузьке) положення, мотивуюча суть і виправдання терору, його необхідність, його межі. Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати або узаконити його принципово, ясно, без фальші і без прикрас»[635].

Прямо протилежної позиції дотримуються суб'єкти сучасної кримінально-правової парадигми. Формування індивідуальної і суспільної свідомості відбувається під впливом обману і самообману, невизначеності, фальші і іміджмейкерства. Закон з керівництва до дії перетворився в символ, в центрі уваги виявляється не сенс закону, а знакові явища, що містяться в ньому. Дану парадигму А. Є. Жалінський

633 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1964. Т. 44. С. 166.
634 Программа Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Изд-во политической литературы, 1962. С. 162.
635 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Изд-во политической литературы, 1964. Т. 45. С. 190.

назвав символічною. На думку вченого, «змістом символічної парадигми є правильне припущення про те, що деякі явища поведінкового характеру нетерпимі в суспільстві і, отже, повинні бути заборонені кримінальним законом. Тут неявно передбачається, що будь-яка кримінально-правова заборона повинна бути виконана, але фактично виконання кримінально-правової заборони не забезпечується або, точніше кажучи, забезпечується недостатньо повно»[636].

Символічна парадигма відобразилася і на науці кримінального права. Більшість науково-дослідних робіт присвячені нескінченним неточностям кримінального закону, їх аргументація має поверхневий, символічний характер. Під впливом наукового песимізму вчені пропонують способи вдосконалення чинного законодавства, не розраховуючи на його реальну реалізацію.

В умовах переділу власності символічна парадигма була вигідна бізнес-еліті. Ніщо так не сприяє швидкому накопиченню капіталу, як відсутність порядку з належним механізмом реалізації відповідальності за його порушення. Як справедливо зауважив А. Є. Жалінський, «принцип невідворотності покарання перетворюється в тезу, яка повинна бути висловлена, але не реалізована»[637]. Після того як більша частина державного майна була приватизована, а сфера впливу на ринок встановлена, бізнес-еліта вирішила легалізувати свої тіньові капітали та незареєстроване майно, для цього їй знадобився порядок. Кримінальне право стало формуватися під впливом парадигми бюрократичного привласнення кримінального права (бізнес-парадигми).

Посилаючись на роботи Н. Крісті, А. Є. Жалінський писав, що бізнес-парадигма націлена на перетворення застосування кримінального закону в своєрідну галузь тіньової економіки і відображає загальний механізм переродження неконтрольованої бюрократії. «При цьому,— на думку А. Є. Жалінського,— кримінальне право перетворюється в ресурс, засіб, за допомогою якого можна встановити владу над людиною і розміняти її на компетенцію, повноваження, права, авторитет, вплив, прямі майнові вигоди тощо. Бізнес реалізується як в рамках закону, так і з його порушенням. Але у всіх випадках головним є досягнення власних цілей. Тому кримінальний закон як засіб повинен бути і невизначеним, і жорстким, а сфера його застосування — максимально широкою»[638].

Ототожнення державних інтересів з інтересами бізнес-еліти при-

[636] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 71.
[637] Там само. С. 71.
[638] Там само. С. 71.

звело до відриву держави від суспільства. Якщо в Україні бізнес-еліта продовжує гнатися за миттєвими вигодами, а влада продовжує бездіяти в плані вирішення нагальних соціальних проблем, в деяких пострадянських державах ситуація змінилася в бік підвищення ролі держави у вирішенні економічних, політичних, правових, соціальних проблем. Так, І. А. Калієв, на прикладі Республіки Казахстан розглядаючи питання про взаємовідносини влади і бізнесу в пострадянських країнах, дійшов висновку: «Активне втручання бізнес-структур в політичні процеси, підпорядкування держави бізнесу і, як результат, інституціоналізація олігархії в 1990-ті рр. змінилися на початку 2000-х рр. зниженням впливу економічних груп інтересів на процес прийняття політичних рішень на тлі різкого підвищення ролі держави»[639].

Соціально-економічна та політична реальність, яка існує в Україні, свідчить про те, що ситуація в нашій державі складається не найсприятливішим способом. Україна так і не перетворилася на державу з ринковою економікою, механізмом якої є ринкова система. В одному з підручників, найбільш популярних в американських коледжах та університетах, дається наступна характеристика ринкової системи: «Ринкова система являє собою багатоскладову систему зв'язків, за допомогою якої незліченні індивідуальні, вільно обрані рішення враховуються, підсумовуються і взаємно врівноважуються. …Ринкова система служить не тільки механізмом, за допомогою якого суспільство виносить рішення щодо того, як розподіляти свої ресурси і вироблену з них продукцію, але саме з її допомогою ці рішення здійснюються на ділі»[640].

Монополізація ринку в Україні призвела до звуження конкуренції, при якій ринкова система слабшає як механізм ефективного розподілу ресурсів. Американські вчені К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю наслідки звуження конкуренції описали так: «Виробники та постачальники ресурсів стають менш підлеглими волі споживачів, суверенітет виробників і власників ресурсів ставить під сумнів і підриває суверенітет споживачів. Процес ототожнення «невидимої руки» особистих і суспільних інтересів починає втрачати свою силу. …А концентрація економічної влади, якою супроводжується занепад конкуренції, дозволяє власникам цієї влади здійснювати заходи примусу»[641].

---

639 Калиев И. А. Властные отношения и бизнес в постсоветских странах – проблемы и перспективы. URL: http://e-history.kz/ru/contents/view/vlastnie_otnosheniya_i_biznes_v_postsovetskih_stranah__problemi_i_perspektivi__1525 (дата звернення 08.07.2018).

640 Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. 11-го изд. Киев: Хагар-Демос, 1993. С. 53.

641 Там само. С. 89.

За задумом Абсолютного Розуму все існуюче в нашому світі має прагнути до нескінченної організації гармонії. Насильство, як правило, порушує гармонійне співіснування «особистості–суспільства–держави», в результаті виникає кругообіг насильства серед названих суб'єктів, що неминуче призводить до самознищення. Як зауважив А. Поіс, «у нашій сучасній дійсності надмірні відхилення, що виходять за межі міри, переважають практично у всьому. Тому немає нічого дивного в тому, що людство постійно балансує на межі самознищення»[642].

Перераховані проблеми свідчать про необхідність підвищення ролі держави у вирішенні економічних, політичних, соціальних питань. При цьому підвищення ролі держави не означає перехід до тоталітарного режиму. Тоталітарний режим передбачає придушення. У той час як діяльність демократичної, правової, соціальної держави повинна бути заснована на принципі взаємної відповідальності.

Вивчення законів Природи дозволяє висунути гіпотезу, згідно з якою в основі принципу взаємної відповідальності лежить Закон (принцип) корпускулярно хвильового дуалізму як загальний — універсальний, фундаментальний Закон Природи, Закон Всесвіту, Закон Світобудови. Механізм дії законів природи, законів всесвіту, законів світобудови, описаний А. Поісом, можна перенести на закони, створені людиною. Як пише А. Поіс, «ні при абсолютній замкнутості, ні при абсолютній свободі неможливо (через відсутність взаємодії з іншими частинками) реалізувати власні здібності-програми, незважаючи на те, що в одному випадку частка покоїться, а в іншому — рухається під впливом зовнішньої сили. Якщо людина зрозуміє, що «бігти» (жити) можна тільки при узгодженій взаємодії з колективом інших частинок і при забезпеченні всього цього колективу необхідного для його «бігу» (життя) проміжку простору-часу, то вона не стане замикатися в собі і не дозволить перетворити себе в безвольну тріску, що несеться тим чи іншим «потоком», а постарається «бігти» (жити) в згоді з колективом, прагнучи забезпечити не тільки собі, але і всім іншим його «часткам», оптимальний життєвий простір («повну споживчу корзинку») через те, що і вона, і вони в складі даної хвилі є єдиним цілим»[643].

Відсутність взаємної відповідальності між особистістю, суспільством і державою призводить до таких наслідків. Держава, не здатна забезпечити законність і порядок, мир і єдність країни, а також

[642] Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: http://www.pois.ru/zak.htm#f (дата звернення 08.07.2018).

[643] Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: http://www.pois.ru/zak.htm#f (дата звернення 08.07.2018).

організувати своє «домашнє господарство», втрачає свій авторитет і підтримку суспільства. Суспільство, яке не поважає своїх членів, штовхає їх до ігнорування загальноприйнятих правил поведінки. У особистості, позбавленої підтримки суспільства і держави, виникає апатія, яка за зворотним ланцюжком передається суспільству і державі. Процес розвитку суспільства загальмовується. Все приходить до занепаду[644].

На відміну від особистості–суспільства–держави бізнес живе своїм життям. Підкоривши собі державний апарат, використовуючи обман і примус, бізнес-еліта розраховує на швидке отримання прибутку при мінімумі витрат. При цьому бізнес в Україні не відрізняється своєю наступністю або спадковістю, він не розрахований на тривале існування, інакше був би заснований на чесності та справедливості, враховував би інтереси держави і суспільства. Примус, як ми з'ясували, викликає зворотну реакцію, а обман легко виявити. Тому, скоріше за все, бізнес-еліта України розраховує на те, що після швидкого накопичення капіталу вона продовжить свою діяльність за кордоном. Питання про те, що бізнес-еліта України буде робити в державі і суспільстві, в якому діють свої закони взаємодії, її поки що не цікавить.

Тим часом, як зауважує А. Поіс, «кожен рух-зміна, кожна дія, кого і чого б то не було приводить до певного результату, тому не існує ні покарання ПОНАД, ні нагороди за наші минулі справи, а є всього лише (!) наслідки того, що ми САМІ раніше вчинили»[645]. Від парадигми бюрократичного привласнення кримінального права (бізнес-парадигми) ми пропонуємо перейти до парадигми раціонального використання кримінального закону як соціального інструменту. На думку А. Є. Жалінського, ключовим для цієї парадигми стає допущення необхідності важкого і такого, що постійно перевіряється, вибору цілей кримінального правозастосування за критерієм «інтереси суспільства — втрати суспільства», що має супроводжуватися настільки ж важким і настільки ж критично обговорюваним відбором найбільш сприятливих і одночасно необхідних засобів кримінально-правового впливу[646].

Можна погодитися з висновками А. Є. Жалінського, згідно з якими під впливом раціональної парадигми суб'єкти кримінальної політики і кримінального застосування в рамках своїх інформаційних обов'язків

---

644 Коломиец Ю. Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон. Серія: Право.* 2017. № 4 (58). С. 58.

645 Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: http://www.pois.ru/zak.htm#f (дата звернення 08.07.2018).

646 Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 72.

і меж розсуду, встановлених законом, повинні:

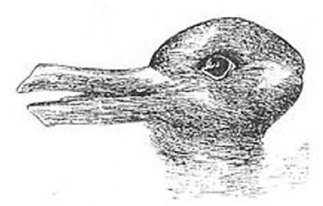
а) усвідомлювати гносеологічні, ширші, методологічні підстави вироблення кримінально-правових суджень, як емпіричних, так і абстрактних, з різним ступенем узагальнення;

б) розробляти методики і прийоми перекладу фактичної інформації в нормативну, тобто програмування рішень, що мають кримінально-правовий зміст;

в) удосконалювати технології роботи з кримінальним законом і кримінальним правом, включаючи комунікації між суб'єктами кримінально-правових сигналів і їх адресатами[647].

При цьому критерій вибору цілей кримінального правозастосування необхідно розширити і уточнити. Він повинен виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави, при мінімумі втрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного) — Природного — Людського.

Зміна парадигм може суттєво вплинути на світосприйняття навколишньої дійсності. Яскравим прикладом цього є оптична ілюзія «заєць–качка», створена Томасом Куном з метою відображення того, як зміна парадигми може змусити розглядати одну і ту ж інформацію зовсім іншим чином[648].

Малюнок Томаса Куна (Зміна парадигм. *Вікіпедія: вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 06.07.20018).

Процес розробки і впровадження раціональної парадигми дуже довгий і трудомісткий. Багато що залежить від того, наскільки люди втомилися від руйнівного, ірраціонального характеру світогляду постмодернізму. За законом (явищем) резонансу: «Якщо БІЛЬШІСТЬ людей Землі зможе об'єднатися в єдиний потужний егрегор — колектив однодумців і почне думати і діяти з глобальних питань узгоджено — в РЕЗОНАНС, то його можливості стануть настільки великими, що зможуть кардинально вплинути на розвиток подій глобального масштабу»[649].

---

[647] Там само. С. 72.

[648] Зміна парадигм. *Вікіпедія: вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 06.07.20018).

[649] Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: http://www.pois.ru/zak.htm#f (дата звернення 08.07.2018).

«Резонанс»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

Аналіз наукових досліджень показав, що вчені завжди тяжіли до раціональної парадигми. Навіть у сучасних умовах нестабільності і хаосу вони використовують раціональний підхід до пояснення навколишньої дійсності. Так, В. М. Калітинський у своїх дисертаційних дослідженнях дійшов висновку, що образ права в правовій ідеології, заснованій на природно-правовому типі праворозуміння, уявляє собою систему смислових утворень правосвідомості, які є результатом ейдосу (психологічного смислу) раціонального відображення правової реальності); образ права в правовій ідеології, що встановлюється на ґрунті юридичного позитивізму, залежить від правосвідомості конкретного суб'єкта, однак є результатом емпіричного досвіду[650].

Раціональна парадигма, заснована на емпіричному досвіді, допомагає наповнити осмисленим змістом інститути кримінального права. Для того щоб процес наповнення осмисленим змістом інститутів кримінального права був ефективним, необхідно отримати відповіді на наступні питання: що ми наповнюємо змістом, як і з якою метою ми це робимо.

Від самого початку сенсом має бути наповнене людське існування. Характер людського існування залежить від мозкової діяльності людини, в результаті якої формується свідомість, яка визначає життєві установки особистості. Свідомість являє собою складну сукупність складових її елементів. Як пише Л. І. Мозговий, свідомість може бути представлена як універсальна здатність людини здобувати, зберігати, перетворювати і відтворювати знання, забезпечувати регуляцію ціннісних орієнтацій людей. Тому вона включає всю системну ієрархію різноманітних процесів: почуттєвих (відчуття, сприйняття, подання), розумових (які включають роботу з поняттями, судженнями, умовиводами тощо), емоційних, вольових, мнемонічних (процесів пам'яті), уяви, інтуїції, спогаду і тощо. Особливу групу станів свідомості ут-

[650] Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хмельницький ун-т управління та права. Львів, 2016. С. 179–180.

ворюють процеси переживання і віри: сумнів, переконання, радість, пригніченість, бажання і тощо[651].

Право, виступаючи одним з основних соціальних регуляторів, прагне впливати на свідомість людини. При цьому дуже важливо встановити, який з елементів людської свідомості має вирішальне значення. На думку О. В. Грищук і Х. Б. Соломчак, знання впливають на усвідомлення людиною своїх дій, а значить, мають вирішальне значення для відповідальності, адже всі свої вчинки людина здійснює на основі знань і досвіду[652]. Якби лише знання про роль правових норм у суспільстві, про небажані наслідки, які передбачені в разі їх недотримання, спонукали б людину до позитивної правової відповідальності, робота юристів полягала б у тому, щоб доводити ці знання до населення.

В межах даного дослідження нас цікавить правосвідомість, яка, як і свідомість в цілому, формується на повсякденному і науково-теоретичному рівнях, може належати як окремо взятій особистості, так і всьому суспільству. Можна погодитися з точкою зору М. С. Кельмана і О. Г. Мурашина стосовно того, що правосвідомість є видом (формою) суспільної свідомості, містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним[653]. Однак з метою більш глибокого вивчення правосвідомості недоцільно розглядати її тільки як форму суспільної свідомості. Справедливою уявляється позиція О. Ф. Скакун, згідно з якою правосвідомість становить відносно самостійну сферу свідомості: громадської, групової, індивідуальної[654]. З огляду на величезний вплив міжнародної громадськості на формування права в Україні, доцільно говорити також про міжнародну правосвідомість.

Науковий інтерес викликає класифікація кримінального права на різних рівнях, запропонована В. О. Туляковим:

«– на рівні соціальної групи: мікрокримінальне право — сукупність норм, що первинно визначають злочинність і караність діянь з точки зору етнічної (роми, козаки) або інституційної структури, роду (патріархальні сім'ї, культури мікросоціальної групи, спільності);

---

651 Мозговий Л. І. Філософія. Кредитно-модульний курс: навч. посіб / І. Л. Мозговий, І. В. Бичко, Р. О. Додонов; за ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового. Київ: Центр учбової літерату-ри, 2009. С. 196.

652 Грищук О. В., Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: детермінаційні аспекти: монографія. Хмельницький: [б. в.], 2016. С. 102.

653 Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2006. С. 354–355.

654 Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 95–96.

— на рівні суспільства: кримінальне право як цінність, право і неправо;

— на рівні держави: «класична» теорія про злочини і покарання, підкріплена примусовою силою держави;

— на рівні міжнародних утворень інституційного характеру (корпорацій, картелів, міжнародних асоціацій, організацій аж до транснаціональних організованих злочинних груп): кримінально-правові аспекти lex mercatori, lex sportive, lex medicinae, lex criminali і так далі, що служать інструментом забезпечення ефективності функціонування інституту;

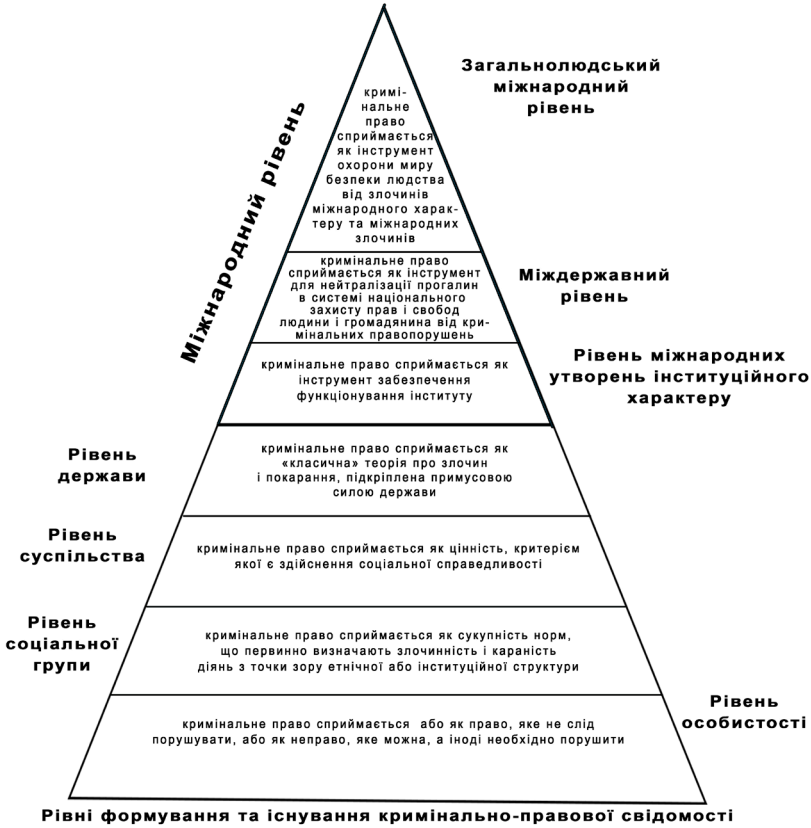
— на рівні міждержавних утворень: наднаціональне кримінальне право на рівні Європейського Союзу, який є, на думку фахівців, компенсаційним інструментом для нейтралізації прогалин у системі національного захисту прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень;

— на міжнародному рівні: міжнародне кримінальне право злочинів міжнародного характеру і право міжнародних злочинів»[655].

Ґрунтуючись на класифікації, запропонованій В. О. Туляковим, можна виділити рівні формування і існування правосвідомості. Їх можна подати у вигляді піраміди. Основою піраміди є індивідуальна правосвідомість на рівні особистості: кримінальне право сприймається або як право, яке не слід порушувати, або як неправо, яке можна, а іноді необхідно порушити. Наступною ланкою піраміди є групова правосвідомість на рівні соціальної групи: кримінальне право сприймається як сукупність норм, що первинно визначають злочинність і караність діянь з точки зору етнічної або інституційної структури. На підставі індивідуальної і групової правосвідомості формується суспільна правосвідомість: кримінальне право сприймається як цінність, критерієм якої є здійснення соціальної справедливості.

Цікавим є той факт, що державні службовці, здійснюючи функції держави, мимоволі починають користуватися державною правосвідомістю: кримінальне право сприймається як «класична» теорія про злочини і покарання, підкріплена примусовою силою держави. Завершальною ланкою піраміди є міжнародна правосвідомість: на рівні міжнародних утворень інституційного характеру: кримінальне право сприймається як інструмент забезпечення ефективності функціонування інституту; на рівні міждержавних утворень: кримінальне право сприймається як інструмент для нейтралізації прогалин в системі національного захисту прав і свобод людини і гро-

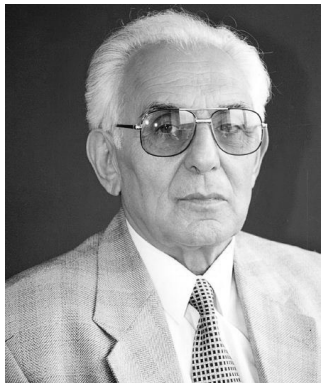
[655] Туляков В. А. Уровни уголовно-правового регулирования. *Актуальні проблеми держави та права.* 2013. Вип. 69. С. 143.

Малюнок 7

мадянина від кримінальних правопорушень; на загальнолюдському міжнародному рівні: кримінальне право сприймається як інструмент охорони миру, безпеки людства від злочинів міжнародного характеру та міжнародних злочинів.

Індивідуальна, групова і суспільна правосвідомість, як правило, формується на рівні буденної свідомості, під якою зазвичай розуміють свідомість людей, яка виникає в процесі їх повсякденного життя. Державна та міжнародна правосвідомість, як правило, формується на рівні науково-теоретичної свідомості, яка виникає в процесі наукових досліджень і навчання. Чіткі межі між буденною та науково-теоретичною свідомістю поставити не можна, в деяких випадках вони тісно переплетені. Однак таке розмежування необхідно для того, щоб зрозуміти, які способи впливу на яких суб'єктів є найбільш ефективними. Впливаючи на буденну свідомість, необхідно врахо-

Óрзіх Марко Пилипович *(26 жовтня 1925, Одеса — 31 липня 2016, там само) — український вчений-конституціоналіст, Академік Академії правових наук України (1992), Української академії політичних наук (1994), Української муніципальної академії (2000), доктор юридичних наук (1979), професор (1990), заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Національного університету «Одеська юридична академія».*

вувати чуттєво-емоційний і вольовий бік свідомості людини — почуття, емоції, настрій, вольові установки і т. ін. Впливаючи на науково-теоретичну свідомість, необхідно враховувати існуючі в ньому знання про навколишній світ і становище людини в цьому світі.

Не втратили свого значення монографічні дослідження М. Ф. Орзіха, опубліковані ним у 1975 році. У своїх дослідженнях вчений дійшов наступних висновків: «Насправді формування і функціонування особистості відбувається під впливом (1) генетичної програми, обумовленої філогенезом (видовим розвитком) людства, (2) соціальної програми, що синтезує соціальний досвід людства (результат «соціального наслідування», за висловом М. П. Дубініна), (3) соціального досвіду особистості, що складається в процесі життєдіяльності людини (його онтогенезу), (4) середовища (соціальна і природна обстановка життя людини, її макро- і мікрооточення), що включає випадковості історичного і індивідуального характеру, які створюють «шуми» невизначеності, ускладнюють пізнання закономірного, (5) системи засобів спрямованого впливу»[656].

Процес формування кримінально-правових заборон, а також механізм реалізації кримінально-правового впливу необхідно здійснювати з урахуванням очікувань суб'єктів всіх рівнів правосвідомості, дотримуючись принципу розумного балансу їх бажань та інтересів. Перевищення очікувань часто призводить до різного роду спекуляцій з боку суб'єктів правосвідомості (наприклад, до зловживання правом, яке істотно підриває авторитет кримінального закону). Право є не єдиним засобом впливу на особистість, тому, виступаючи в ролі «посередника» між державою і особистістю, воно повинно на рівні «медіума» відчувати значення міфів, релігії, культури,

[656] Орзіх М. П. Особистість і право: монографія / передм. С. В. Ківалова. Вст. ст. автора. Одеса: Юридична література, 2005. С. 127.

моралі, моральності, етики та естетики, політики в житті людини[657]. На жаль, правова реальність свідчить про те, що політика в більшій мірі впливає на право, ніж право на політику. Як пише О. І. Екімів, «недосвідчені в політиці люди думають, що існує якась чиста правова істина, незалежна від політичних інтересів»[658]. Не менш об'єктивними здаються міркування П'єра Сандевуара. На його думку, право може не тільки відображати політику і бути засобом її реалізації, а й знаходитись в повному підпорядкуванні політиці, бути пригніченим політикою. Але перевага політики над правом має свої межі. При певних умовах політика може і повинна пригнічуватися правом або, принаймні, підкорятися праву, знаходитися в залежності від нього. Якщо політичні керівники роблять будь-які кроки всупереч праву або щодо зміни права, останнє буде чинити опір шляхом обмеження їх свободи і дій, запобігання їх самоуправству, розкриття їх істинних намірів[659].

Право без суб'єктів його реалізації всього лише «купка паперу». Процес правотворчості і правореалізації залежить від діяльності державних органів, які зобов'язані керуватися державною політикою. Тому право не може чинити опір політиці. Їй опираються представники «високої культури». Поезія, проза, образотворче мистецтво, музика, філософія, гуманітарні та навіть природні науки перетворюються на витвори з явною тенденцією проти всього, що суперечить законам Абсолютного Розуму (Бога), Природи, Людини (як істоти не тільки біологічної, а й духовної)[660].

Інтерв'ювання політиків і підприємців показало, що поширеною серед них є думка, за якою майбутнє не за ідейними людьми, які вболівають за свою справу, а за тими, хто може швидко, без вагань, приймати рішення, знає, де і як заробити гроші, куди їх вкласти, щоб ще більше заробити. На жаль, вони не усвідомлюють того, що без ідей життя людини безглузде, що всі наші думки і дії взаємопов'язані. Як зауважує заслужений юрист України, О. Г. Мучник, «історія цивілізації — це одвічна і, мабуть, нескінчена битва людей за свою гідність. Без самовідданої боротьби кращої частини людства за цю цінність світ ніколи б не отримав ефективні засоби її захисту. Інше питання, що інша

---

657 Коломиец Ю. Ю. Предпонимание и понимание уголовного права. ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон: Гельветика, 2017. С. 83.

658 Экимов А. И. Политические интересы и юридическая наука. Государство и право. 1996. № 12. С. 3.

659 Сандевуар П. Введение в право / пер. с фр. Москва: Интратэк-Р, 1994. С. 61–64.

660 Коломиец Ю. Ю. Политика и уголовное право: идеи баланса и экономической эквивалетности. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine:* Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. p. 194–212.

«Золота середина»
Ідея: *Костянтин Соколко*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

його частина, як це нерідко буває в житті, скористалася досягнутим, не замислюючись про роль тих безкорисливих лицарів духу, яким вона зобов'язана своїм благополуччям»[661].

Популярна серед філософів та теоретиків права ідея балансу або «золотої середини», незалежно від політиків, поступово переходить до науки кримінального права. Як писав А. Е. Жалінський, внутрішні інтереси розвитку механізму кримінального права і соціальні зміни в тенденції завжди повинні бути збалансованими[662]. Як би в продовження думок А. Є. Жалінського Л. В. Лобанова пише, що адекватність потребам сучасного суспільства кримінально-правової політики багато в чому залежить від того, наскільки збалансовано використовуються форми і методи її функціонування[663]. Більш кардинальні пропозиції в плані реалізації ідеї балансу в кримінальному праві зробив О. Л. Гуртовенко. На його думку, необхідно розробити і втілювати в життя балансологію, юридичну балансологію, кримінально-правову балансологію, які слід вважати науками. Справедливою уявляється точка зору О. Л. Гуртовенко стосовно того, що «баланси в соціумі є балансами між ідеями, між поведінкою людей, між ідеями і поведінкою людей»[664], на особливу увагу заслуговують запропоновані ним формули балансу, проте балансологію не можна вважати самостійною наукою. Ідеї балансу містяться в Біблії, на них засновані закони Природи, але без ідеї баланс позбавлений будь-якого сенсу. Ідея балансу полягає в тому, що все живе взаємопов'язане і має перебувати в стані рівноваги. Ідея балансу і баланс ідей повинні

---

661 Мучник А. Г. Философия достоинства, свободы и прав человека. Киев: Парламентское издание, 2009. С. 111.

662 Жалинский А. Э. Уголовное право в эпоху перемен: ситуация обновления. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Российского кон-гресса уголовного права (г. Москва, 26–27 мая 2011 г.). Москва: Проспект. 2011. С. 430.

663 Лобанова Л. В. О некоторых новеллах уголовного законодательства и балансе форм и методов уголовно-правовой политики. *Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели:* материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая-1 июня 2012 г.). Москва: Проспект, 2012. С. 145.

664 Гуртовенко О. Позитивно-правова криміналізація в світлі принципу збалансованості положень кримінального права. *Новітні кримінально-правові дослідження* — 2017: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 47–48.

бути основними ідеями всіх без винятку наук, саме з цієї причини ні балансологія, ні ідеологія не мають права на існування як самостійні науки. Саме за цією причиною ідеології, проголошеній Дестюттом де Трасі «наукою про ідеї», так і не судилося стати наукою.

У попередніх підрозділах нами згадувався вислів О. Шпенглера стосовно того, що політик зі становищем ніколи не відчував себе пов'язаним моральними принципами у своїх діях. Цей вислів хочеться продовжити: політик зі становищем ніколи не відчував себе пов'язаним моральними принципами у своїх діях, але він завжди розумів значення норм моралі і релігії для народу. З одного боку, народом, у якого немає душі, совісті і моральних принципів, легко керувати. Як писав О. Шпенглер, «чим нижче рівень людей, тим зручніше їх використовувати»[665]. З іншого боку, коли бажання, що нав'язуються підприємцями, не відповідають можливостям народу, нічого не стримує його від вчинення протиправних діянь.

Деякі сучасні вчені пишуть про те, що кримінально-правова політика повинна бути заснована на принципах і нормах моралі. Так, Д. О. Балобанова вважає, що кримінально-правова політика — це «заснована на визначених принципах та нормах моралі законотворча та правозастосовча діяльність державної влади, яка спрямована на досягнення поставлених перед кримінальним правом завдань та яка здійснюється в межах предмета та методу кримінально-правового регулювання»[666]. Незважаючи на важливість принципів та норм моралі в житті суспільства, вказувати на них у визначенні кримінально-правової політики недоцільно через те, що кримінально-правова політика, не заснована на принципах і нормах моралі, все одно вважається політикою.

Професор В. К. Грищук визначає кримінальну політику України, як вид державної політики, який здійснюється згідно з Конституцією України та чинним законодавством на науковій основі і є сукупністю форм і методів протистояння злочинності і ставить за мету забезпечення законності і правопорядку, розбудову суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави, громадського суспільства в Україні[667]. Дане визначення скоріше показує, якою має бути кримінально-правова політика, ніж якою вона є насправді.

Найбільш об'єктивним і таким, що відповідає практиці, уявляється

---

[665] Афанасьев В. В. Консервативная идеология Освальда Шпенглера. *Полис* «Политическое издание». 2005. № 5. С. 171.

[666] Балобанова Д. О. Розвиток поняття кримінальної політики. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (к 10-летию ОНЮА): сб. науч. ст. Одесса: Феникс, 2007. С. 98.

[667] Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. Київ: Ін Юре, 2006. С. 6–7.

визначення кримінально-правової політики України, яке запропонував професор П. Л. Фріс. «Кримінально-правова політика,— за його думкою,— це самостійний напрямок внутрішньої правової політики України, який на підставі загальної теорії боротьби зі злочинністю розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах кримінального закону, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики)»[668].

Задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність в першу чергу залежать від кримінально-правової ідеології. Саме вона допомагає наповнити кримінально-правову політику змістом, робить її більш послідовною і ефективною. І хоча дослідження ідеології часто виявляються політизованими, а сама ідеологія є приводом для вправ у красномовстві політиків, взаємозв'язок ідеології і політики очевидний. Цінними є спостереження З. Баумана щодо думок Дестютта де Трасі — засновника Французького національного інституту в кінці XVIII століття. «На думку де Трасі, очолюваний ним інститут повинен був служити головній меті Просвітництва — давати поради правителям щодо встановлення нового, розумного суспільного устрою на основі «ідеології», тобто точних, наукових знань про те, як складаються наші уявлення і як можна формувати у свідомості людей лише правильні думки»,— пише З. Бауман[669]. Сама по собі постановка питання про те, що у свідомості людей можна формулювати правильні думки, є дискусійною. Недосконалі політики в недосконалому суспільстві час від часу намагаються реалізовувати в ньому свої недосконалі ідеї.

У 1993 році С. Лянге у своїй науково-публіцистичній статті «Декретоманія чи декретотворчість?» писав: «Уряду сьогодні не позаздриш: його критикують з усіх боків. Одні — за повільність ринкових реформ, інші за поспішність і безсистемність прийнятих декретів. … Можна ганити або хвалити, можна приймати або відкидати, можна погоджуватися або заперечувати переваги і недоліки прийнятих декретів. Але безперечно одне: час рожевих міфів про «нову історичну спільність» безповоротно минув, і нам піднесли правдиве дзеркало: милуйтеся і робіть висновки»[670].

---

668 Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 / Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. С. 9, 26.

669 Бауман З. Идеология в мире постмодерна. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире*: сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 86–87.

670 Лянге С. Декретомания или декретотворчество? *Финансовый Киев — еженедельник деловых кругов Украины*. 1993. № 5. С. 1.

Через двадцять п'ять років, оцінюючи висловлювання С. Лянге, з урахуванням сучасних реалій, можна відзначити, що правдиве дзеркало нам підносять лише з метою розвінчання старих міфів і як тільки робляться відповідні висновки, на підставі яких формуються потрібні світоглядні ідеї, його забирають до того часу, поки в ньому знову не виникне потреба. Міф про «нову історичну спільність» змінює лише ідеологічне забарвлення, суть його залишається незмінною. У 1917 році В. І. Ленін почав революцію проти царської Росії під гаслом: «Пролетарі всіх країн єднайтеся!». Метою реалізації марксистсько-ленінської ідеології було створення нового комуністичного суспільства. Двадцять четвертого серпня 1991 року Верховна Рада України проголосила незалежність України та створення самостійної української держави з неподільною і недоторканною територією. Керівною ідеєю незалежної України стало відродження самобутності українського народу. Поступово цю ідею витіснила ідея про європейську інтеграцію, яка поки що залишається домінуючою на всіх рівнях формування державної політики.

Незважаючи на зміну ідей, результат їх реалізації залишається незмінним. Закони, як і раніше, носять в основному декларативний характер, приймаються хаотично, непослідовно і безсистемно. Швидше за все, запропоновані ідеї не були близькі ні політичній еліті, ні суспільству, ні окремо взятій особистості, а якщо і були близькі, то була відсутня віра в реальність їх втілення. Наблизити кримінально-правову ідеологію до суб'єктів ідеологічного впливу можна було б через наступні принципи: принцип збалансованості особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості і всього людства; принцип достатньої захищеності безпеки громадян, громадянського суспільства і держави, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів; принцип взаємної відповідальності особистості, суспільства, держави[671]. Запропоновані нами принципи кримінально-правової ідеології не збігаються з принципами кримінально-правової політики. Якщо принципами кримінально-правової політики є основоположні, керівні ідеї і засади в області боротьби зі злочинністю методами матеріального кримінального закону, які спрямовують процес формування кримінально-правових засобів ведення цієї боротьби й практику їх застосування[672], то принципами кримінально-правової ідеології є керівні ідеї, які спрямовують процес формування

[671] Коломиец Ю. Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2017. № 10. С. 183–189.

[672] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 / Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. С. 14.

системи світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації.

За визначенням кримінально-правової політики, запропонованим П. Л. Фрісом, кримінально-правова політика виражається в Конституції України, нормах кримінального права, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм і постановах Пленуму Верховного Суду України. Джерелами кримінально-правової політики П. Л. Фріс вважає: Конституцію України, як джерело всієї внутрішньої правової політики Української держави, базу всього законодавства України; закони України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; рішення Конституційного Суду України; постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародні договори, які ратифіковані Україною[673]. Виявляється, що форма кримінально-правової політики майже повністю збігається з її джерелами. За правилами лінійної логіки ці поняття дійсно перетинаються, але насправді вони мають різне смислове навантаження.

Фахівці у сфері теорії права звертають увагу на те, що негативні моменти, пов'язані з ототожненням понять джерела та форми права, виявляються в наступному: по-перше, незважаючи на багатозначність і невизначеність цих термінів, вони мають різну етимологічну природу, а саме: джерело характеризує походження, генезис якого-небудь явища, свого роду його «виробляючий початок»; по-друге, ототожнення джерела і форми права призводить до необхідності спільного розгляду абсолютно різних за своєю природою явищ, починаючи від джерела (форми) як матеріальних умов життя суспільства, включаючи формально-юридичний зміст цих термінів і закінчуючи джерелом (формою) в плані пізнання історії розвитку права[674].

Ототожнення джерел та форми права в науці кримінального права призводить до об'єднання джерел правотворчості та правозастосування. Так, О. С. Кузембаєв у своїх дисертаційних дослідженнях запропонував наступне визначення джерела кримінального права: «Джерело кримінального права — це ієрархічно побудована система ланок, що містить у актах уповноважених суб'єктів права норми кримінального права у письмовій формі (закон, нормативно-правовий акт, судовий прецедент), а також у актах волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними актами (звичай, доктринальне право, правосвідомість), а також фактори (обставини та явища), які впливають на правоутворення та його генезис (утворення, формування,

673 Там само. С. 6.

674 Калинин А. Ю., Комаров С. А. Форма (источник) права как категория в теории государства и права. *Правоведение.* 2000. № 6 (233). С. 3–10.

встановлення, зміну, скасування) кримінально-правових норм, та визначають їхній зміст як в момент створення (правотворчості), так і в момент реалізації зазначених норм на основі яких виникають, змінюються та припиняються кримінально-правові відносини»[675].

Об'єднання джерел правотворчості і правозастосування в одному визначенні ускладнює процес розуміння кримінального права. Для правозастосовувачів джерела правостворення не мають значення. Вони чекають від науковців та законодавця визначення джерел кримінального права, яке б містило наступні ознаки: «ясність і чіткість, простоту і доступність мови правових актів; поєднання лаконічності з необхідною повнотою, конкретності з необхідною абстрактністю вираження відповідних правових приписів; послідовність у викладенні юридичної інформації: взаємозв'язок, узгодженість і внутрішню єдність правового матеріалу»[676]. У свою чергу науковці у своїх дослідженнях та законодавець під час законотворчості не обмежуються джерелами кримінального права у розумінні правозастосовувачів, для яких джерела кримінального права — це писані нормативно-правові акти, в яких містяться кримінально-правові норми.

Існує думка, що форми (джерела) права можуть існувати в ідеологічному сенсі, коли вони розуміються як сукупність ідей, правосвідомість, концепції, політико-правові погляди і т. ін[677]. З цією думкою неможна погодитись. Ідеї, як уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, існують крізь і в усьому, ні форма, ні джерела права не можуть існувати без ідеї. Джерела формування кримінально-правової ідеології можуть мати різне походження, сутність, зміст та форму — головне, щоб вони відображали усі аспекти людського існування.

Кримінальне право є однією з форм існування кримінально-правової ідеології. Вона впливає на особистість мовою кримінального закону та практикою його застосування. Кримінальний закон може мати як символічне, так і раціональне значення. Аналіз символічної та раціональної парадигми показав, що переважне значення має раціональна парадигма. Однак без урахування символічної складової кримінального права кримінальний закон перетворюється в «мертву схему», відірвану від особистості, бо для неї першорядне значення має не інформаційна насиченість закону, а його здатність і готовність

---

675 Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. С. 220–221.

676 Комаров С. А., Калинин А. Ю. Теоретическая модель и юридическая конструкция: проблемы соотношения. *Юридическая техника.* 2013. № 7 (ч. 2). С. 328.

677 Калинин А. Ю., Комаров С. А. Форма (источник) права как категория в теории государства и права. *Правоведение*. 2000. № 6 (233). С. 3–10.

охороняти індивідуальні і суспільні інтереси. Кожен прийнятий закон, з одного боку, є символом чогось, з іншого боку, містить символи, за допомогою яких полегшується вплив мови на людей.

Використання символів іноді є небезпечним, адже «сутність правового символу полягає саме в тому, що якійсь формі надається певний, здавалося б, ніяк з самою цією формою не пов'язаний сенс»[678]. Наприклад, внесення змін і доповнень до чинного Кримінального кодексу, що стосуються злочинів, пов'язаних з тимчасово окупованою територією України[679], свідчить про те, що в Україні ще довго буде існувати окупована територія. Подібні нововведення в законодавстві викликають песимізм і апатію у населення, кримінальне право починає символізувати не охорону «особистості–суспільства–держави», а загрозу і нестабільність.

Поряд з правовими символами для кримінального права мають значення символи, не закріплені в офіційних джерелах права. Як правило, вони стосуються процедури реалізації кримінально-правових норм (сфера дії кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права). На рівні буденної свідомості люди більшою мірою схильні довіряти тому, що вони бачать або чують, ніж письмовій формі відображення змісту закону. Наприклад, за ч. 1 ст. 1 КК України кримінальний закон має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. За задумом законодавця Кримінальний кодекс України повинен був стати символом охорони інтересів особистості–суспільства–держави–міжнародного співтовариства. Однак нестабільність і вибірковість дії кримінального закону, а також відсутність належного механізму його реалізації призвели до того, що Кримінальний кодекс України став символом законодавчої демагогії.

Для того щоб символічний вплив кримінального закону був ефективним, його необхідно формулювати, виходячи з принципів раціональності. Особливої уваги заслуговують запропоновані О. В. Золотухіною-Аболіною наступні риси ідеалу раціональності в осмисленні людських дій:

«а) ясне і чітке розуміння цілей, усвідомлених власними потребами, і встановлення адекватності мети реальним потребам;

---

[678] Давыдова М. Л. Правовые символы и символы в праве: понятие, значение, классификация. *Юридическая техника.* 2008. № 2. С. 58.

[679] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 26. Ст. 892.

б) усвідомлення причинного механізму, суспільної закономірності, яка породила дані потреби, осмислення задоволення їх як необхідності;

в) свідомий вибір засобів, адекватних меті, вибір, заснований на знанні об'єктивних властивостей предметів, що застосовуються як засіб;

г) усвідомлення умов протікання дії, здатність зорієнтувати дію відповідно до об'єктивних конкретних умов;

д) усвідомлення не тільки найближчих, очевидних результатів дії, але і віддалених, що не лежать на поверхні і не послідовні, вміння враховувати їх і коригувати мету і засоби;

е) власна здатність у застосуванні форм і способів мислення, контроль над протіканням розумового (пізнавального, оцінного та ін.) процесу, з'ясування передумов мислення»[680].

Усвідомлюючи зв'язок символічного і раціоналістичного підходів, А. Є. Жалінський виділив три напрямки механізму символічної дії кримінального права: вплив на ієрархію соціальних благ; оцінка (практика реалізації) розподільної соціальної справедливості; аргументація виборів варіантів поведінки[681]. Символічний вплив кримінального права здійснюється через поняття, завдання та принципи кримінального права, поняття злочину і покарання.

Аналізуючи в радянські часи юридичну форму ідеологічного впливу, М. Ф. Орзіх писав, що їй притаманні властивості правової матерії — нормативність, формальна визначеність, системність[682]. Після розпаду Радянського Союзу взаємозв'язок між нормативністю, формальною визначеністю, системністю був втрачений. Нормативність кримінального права проявляється в його нормах. Незважаючи на те, що в сучасній юридичній літературі часто протиставляється дух і буква закону, а найбільш сміливі дослідники висловлюють протести проти «сліпого, механічного» поклоніння праву і закликають до вибіркового застосування нормативних вимог (юридичну обов'язковість мають так звані «правові закони»)[683], кримінальне право не може існувати без нормативної визначеності.

Кримінально-правовий вплив обумовлений використанням наказових суджень про належне, дозволене, заборонене, він безпосередньо пов'язаний із застосуванням найбільш суворих заходів державного

[680] Золотухина-Аболина Е. В. Рациональное и ценностное (проблемы регуляции сознания). Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1988. С. 17.

[681] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. С. 27.

[682] Орзіх М. П. Особистість і право: монографія / передм. С. В. Ківалова. Вст. ст. автора. Одеса: Юридична література, 2005. С. 184.

[683] Лившиц Р. З. О легитимности закона. Теория права: новые идеи. Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 18–26; Малеин Н. С. О законности в условиях переходного периода. *Теория права: новые идеи*. Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 26–32.

примусу, тому гарантією принципів справедливості та рівності повинна бути нормативність юридичної форми кримінального права. Як пише О. І. Бойко, «країна, яка очікує громадянського миру і порядку, повинна культивувати презумпцію бездоганності законів і обов'язковості виконання всіма всіх правових приписів. Судді (і інші практики) не обговорюють розумності законів, у прийнятому акті парламенту воля народу стає на місце розуму — stat pro ratione voluntas populi»[684].

Однією з причин кризових явищ, що існують в кримінальному праві, є руйнування єдиної правової системи, зумовленої процесами деідеологізації, які почалися в незалежній Україні після розпаду Радянського Союзу. Дезорганізація правової системи в пострадянських державах змусила вчених відновити питання про системність як про необхідну властивість юридичної форми права. Добре відпрацьована правова система передбачає не тільки логічний взаємозв'язок її складових елементів, а й ідейну (ідеологічну) єдність. Наявність норм-цілей, норм-принципів у кримінальному праві не означає, що воно трансформується в ідеологію. А. І. Кліменко, посилаючись на роботи Дж. Остіна, Н. Рулана, пише про поступову трансформацію сучасного права в ідеологію, про зростаючу роль норм-цілей, норм-принципів і взагалі стандартів, які лише намічають «вектор» необхідної поведінки і не є нормою у вузькому сенсі слова; про новий тип позитивного права, що відтворюється державою, не засноване на неодмінному примусі, а скоріше такому, що передбачає інформаційно-ідеологічний вплив. О. І. Кліменко погоджується з Н. Руланом, який вважає, що право-модель — це інструмент нової законодавчої політики, яка «базується на ідеї, що нові права, користуючись офіційним закріпленням з боку засновника і законодавця, не можуть зараз застосовуватися повністю: відтепер вони менше є імперативним зобов'язанням, а швидше є моделлю того, яким могло б бути майбутнє суспільство, приймаючи, звичайно, до уваги той факт, що вони можуть змінитися під впливом практики, що формується»[685].

Трансформація права в ідеологію ставить під сумнів доцільність існування самого права. На жаль, під впливом тих чи інших історичних подій забуваються причини виникнення права, а саме, що право є інструментом, який створюється кожним суспільством для вирішення в ньому конфліктів шляхом застосування заходів державного примусу. Без санкцій втрачається сенс існування норм права (їх легко можна

[684] Бойко А. И. Не наступайте на российские грабли! *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань:* тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2011. С. 58.

[685] Клименко А. И. Правовая идеология в контексте пространственно-временных характеристик современного общества. *Пространство и время.* 2012. № 4 (10). С. 39.

замінити нормами моралі та моральності). Не дивно, що В. М. Коган, аналізуючи соціальний механізм кримінально-правового впливу, писав: «Наскільки про це можна судити за даними, які дійшли до нас, чим древніше право, тим вище в ньому частка кримінальних заборон, тим більшою мірою воно є кримінальним»[686]. На це ж положення звертав увагу і Є. Б. Пашуканіс, відзначаючи, що «нормальне не фіксується спочатку як таке — воно просто існує. Потреба зафіксувати і точно встановити обсяг і зміст взаємних прав і обов'язків виникає там, де спокійне і мирне існування порушено. З цієї точки зору прав Бентам, коли він говорить, що закон створює права, створюючи злочини. Юридичне спілкування отримує свою специфічну характеристику історично насамперед на фактах правопорушень, поняття крадіжки визначається раніше, ніж поняття власності»[687].

Твердження про те, що право-модель є інструментом нової законодавчої політики, яка «базується на ідеї, що нові права, користуючись офіційним закріпленням з боку засновника і законодавця, не можуть зараз застосовуватися повністю», є неприйнятною для нашого суспільства. Саме, ідея про те, що закон повинен бути не тільки проголошеним, а й реалізованим, повинна стати інструмент нової законодавчої політики. Що стосується норм-цілей, норм-принципів, то праву вони необхідні для того, щоб сухість і виваженість закону наповнити натхненністю[688].

Процес законодавчого оформлення кримінально-правових норм є багатоаспектним. Проблемним вважається питання про допустимі межі невизначеності та ентропії кримінального закону. Цікавими в цьому зв'язку видаються наукові дослідження Ю. В. Єрохіної. Невизначеність вона розглядає в широкому і вузькому сенсі: «Невизначеність у широкому сенсі — явище недосконалості правового регулювання, обумовлене об'єктивними та суб'єктивними факторами правотворення, що означає неточне, неповне і непослідовне закріплення та реалізацію в праві нормативно-правової волі … Невизначеність у праві у вузькому значенні може розглядатися в якості техніко-юридичного дефекту тексту права як зовнішньої, письмової форми його вираження»[689].

Практика застосування кримінального закону свідчить про те,

---

[686] Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983. С. 36.

[687] Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. Москва: Наука, 1980. С. 159.

[688] Коломієць Ю. Ю. Символізм та раціональність кримінального закону. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків. 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 249.

[689] Ерохина Ю. В. Новые смыслы понятия «правовая энергия». *Российский журнал правовых исследований.* 2016. № 1 (6). С. 102.

що невизначеність, яка виражається в техніко-юридичному дефекті тексту норми, повинна бути усунена за допомогою вдосконалення процесу правотворчості. Невизначеність, яка залежить від суб'єктивних факторів (соціально-психологічних установок, а також відносної обмеженості свідомої діяльності суб'єктів правозастосування), може бути подолана шляхом інформаційного впливу, спрямованого на підвищення рівня правосвідомості та правової культури. Проте досягти повної визначеності в праві неможливо. У зв'язку з цим в юридичній літературі склалася точка зору, відповідно до якої ентропія від самого початку закладена в позитивному праві. Як пише Ю. В. Єрохіна, «ентропія є певною кількістю, що відображає кількість невизначеностей в соціальних системах, вбудованих у свою чергу в систему більш високого порядку — суспільство. У вигляді цього числа вона присутня і в самому праві як системному утворенні, і в системі регульованих правом суспільних відносин»[690]. Очевидно, що охопити нормами права абсолютно всі варіанти поведінки неможливо. Виходячи з цього, В. Є. Еміне, С. В. Максімов, І. М. Мацкевич справедливо помітили, що право ентропічно (невизначено) за своєю суттю і не може існувати без тлумачів та правозастосовувачів[691].

У процесі формування кримінально-правових норм між формальною визначеністю і невизначеністю повинна бути досягнута «золота середина». Зайва визначеність (конкретизація) кримінально-правових норм може призвести до необґрунтованого звуження об'єктів кримінально-правової охорони, наслідком зайвої невизначеності може стати недоцільне застосування кримінального закону, і те, і інше в кінцевому підсумку підриває авторитет кримінального права.

Існує думка, що правова норма може виконувати регулятивну функцію тільки тоді, коли знаходиться в режимі атрактора. «Режим атракції правової норми,— пише Ю. В. Єрохіна,— характеризується двома ознаками: внутрішньою і зовнішньою. Внутрішня виражається в стійкості взаємодії елементів логічної структури норми: гіпотези, диспозиції і санкції. Кожен з елементів виконує певну функцію по відношенню до іншого. Крім того, кожен з елементів взаємодіє із зовнішнім середовищем, з тими чи іншими фрагментами соціальної дійсності»[692].

Поділяючи позицію Ю. В. Єрохіної, пропонуємо розширити розуміння системності як властивості юридичної форми стосовно

[690] Там само. С. 103.

[691] Эминов В. Е., Максимов С. В., Мацкевич И. М. Коррупционная преступность и борьба с ней: учеб. пособие. Москва: Юрист, 2001. С. 21.

[692] Ерохина Ю. В. Новые смыслы понятия «правовая энергия». *Российский журнал правовых исследований.* 2016. № 1 (6). С. 104–105.

кримінального права. До внутрішніх ознак системності можна віднести: 1) взаємодію елементів логічної структури кримінально-правової норми; 2) узгодженість кримінально-правових норм у Кримінальному кодексі України; 3) узгодженість кримінально-правових норм з Конституцією України; 4) узгодженість кримінально-правових норм з нормами інших галузей права; 5) узгодженість кримінально-правових норм з нормами міжнародного права. До зовнішніх ознак системності можна віднести взаємодію кримінально-правових норм із зовнішнім середовищем, з тими чи іншими фрагментами соціальної дійсності.

В основі законотворчого процесу має бути гармонійне поєднання двох основоположних ідей: 1) законодавець не винаходить, а тільки формулює, виражає у свідомих позитивних законах внутрішні закони духовних відносин; 2) «право виступає в якості потужного важеля перетворення суспільних відносин, але за умови, коли досить ясно уявляється, яким шляхом, за допомогою яких засобів правові вимоги, нормативні приписи законів та інших юридичних актів переводяться в соціальну поведінку людей на всіх рівнях його дії — суспільства, колективу, малої соціальної групи, особистості»[693].

Після того як буде створений кримінальний закон:

— здатний забезпечити безпеку людини, суспільства, держави і всього людства, необхідну для гідного співіснування перерахованих суб'єктів;

— заснований на ідеях: розумного балансу інтересів особистості, суспільства, держави, при мінімумі витрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного) — Природного — Людського; взаємної поваги і взаємної відповідальності особистості–суспільства–держави; невідворотності кримінальної відповідальності за вчинений злочин;

— втілений у відповідну форму, якій притаманні — нормативність, формальна визначеність, системність, виникнуть передумови для сприйняття кримінально-правової ідеології на рівні догми права.

В межах даного дослідження догма права розглядається як «структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена»[694]. Незважаючи на те, що теоретики

[693] Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. *Советское государство и право.* 1970. № 10. С. 37.

[694] Сидоренко О. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження* — 2015: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 183–184. URL: http://hdl.handle.net/11300/4775 (дата звернення 10.07.2018).

права вважають догму права одним із пластів правової реальності, який у структурі індивідуальної правосвідомості представлений правовою ідеологією, догму права неможна ототожнювати з ідеологією.

Можна погодитись з тим, що «на рівні індивідуальної правосвідомості догма права не лише кристалізує поняття та категорії, не лише концентрує у собі засоби правового мислення, але й певним чином структурує сприйняття правової реальності, мотивуючи правову активність суб'єктів»[695], але неможна не враховувати того, що через правову ідеологію реальність не лише осмислюється, а й перетворюється. Будь-яка ідеологія «певною мірою містить елемент утопії, оскільки виходить не з того, що є, а з того, що повинно бути, заперечуючи тим самим існуючий порядок речей»[696].

У сфері філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції немає єдиного підходу до ролі утопічних проектів для держави та суспільства. Наприклад, М. Е. Брандес вважає, що «утопія на відміну від ідеології не відображає реального стану речей, перетворює існуючу «історичну дійсність», не підлаштовуючись до неї, а пристосовуючи її до своїх хибних уявлень, орієнтує поведінку людей на деструктивну діяльність, згубну для суспільства»[697]. Протилежної точки зору дотримується С. І. Маслоу. На його думку, «хоча утопічні проекти в дійсності не збуваються, людина, перебуваючи під враженням нової дійсності і натхнена цією картиною, своїми вчинками змінює соціальний світ, користуючись при цьому символами і категоріями утопічного проекту»[698].

На підставі моделі становлення релігійних вчень (релігійної ідеології), створеної А. В. Маєм, можна запропонувати наступну модель становлення кримінально-правової ідеології:

— *етична база* — взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави засновані на справедливих нормах моралі;

— *система дій* — кримінально-правовий вплив: заснований на принципах: 1) збалансованості особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства; 2) достатньої захищеності безпеки громадян, громадського суспільства та держави, необхідної для гідного співіснування перерахованих

---

695 Сидоренко О. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження* — 2015: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 184. URL: http://hdl.handle.net/11300/4775 (дата звернення 10.07.2018).

696 Максимов С. И. Что есть право? *Правоведение.* 2013. № 1 (306). С. 243.

697 Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты. Политическая наука. *Политическая идеология в современном мире*: сб. науч. тр. / ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. М., 2003. С. 46.

698 Максимов С. И. Что есть право? *Правоведение.* 2013. № 1 (306). С. 243.

суб'єктів; 3) взаємної відповідальності особистості–суспільства–держави; *втілений у відповідну форму,* якій притаманні нормативність, формальна визначеність, системність;

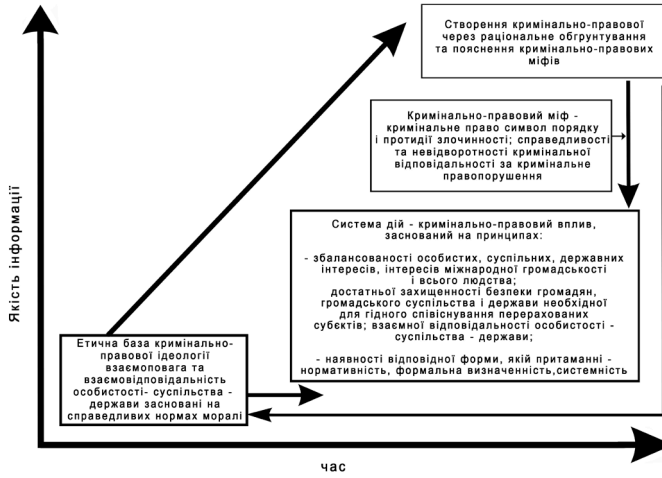
— *міф* — кримінальне право — символ порядку та протидії злочинності, справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення;

— *раціональне обґрунтування догми* — створення кримінально-правової догми через раціональне обґрунтування та пояснення кримінально-правових міфів[699].

Запропонована нами модель кримінально-правової ідеології відображає етапи її становлення, але для з'ясування її сутності, змісту та форми цього не достатньо. З цією метою необхідно встановити функціональні зв'язки структурних елементів кримінально-правової ідеології. За визначенням кримінально-правової ідеології, сформульованим у першому підрозділі цього розділу, кримінально-правова ідеологія — це система світоглядних ідей. У запропонованому визначенні не було відображене те, що не усі ідеї згаданої системи мають рівноцінне значення, жодна з них не може існувати без потрібного ідеалу, цінностей, інтересів та відповідних цілеспрямованих дій.

Кожна ідеологія має три структурних рівні існування: 1) реально

Малюнок 8. Модель становлення кримінально-правової ідеології

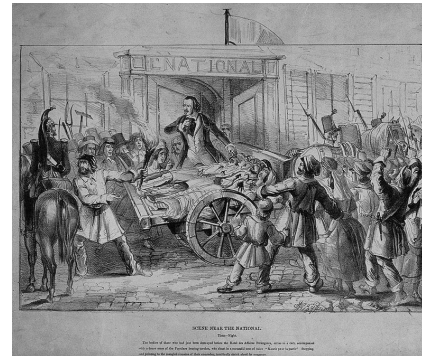
699 Коломієць Ю. Ю. Модель кримінально-правової ідеології. Jurnalul juridic national: teorie şi practică. AUGUST 2018. № 4 (32). С. 117.

існуючий світогляд; 2) нав'язуваний світогляд; 3) світогляд про ідеальний світ. Для того щоб ідеологія була життєздатною, ідеологам потрібно об'єктивно оцінювати існуючу реальність. Існуючі правила міжлюдської комунікації нагадають правила гри. Якщо людина бажає бути частиною суспільства, вона повинна дотримуватися встановлених правил. Під час гри можуть виникнути чотири ситуації: 1) правила гри влаштовують всіх; 2) правила гри не влаштовують одного (меншість) з гравців; 3) кількість гравців, яких правила гри влаштовують або не влаштовують, є приблизно однаковою; 4) правила гри не влаштовують більшість гравців. Із усіх чотирьох ситуацій лише перша є безконфліктною. Другий конфлікт вирішується або шляхом виключення порушника з гри, або шляхом його покарання. Третій конфлікт веде до розколу гравців. Четвертий конфлікт веде до зміни правил гри.

У першому підрозділі першого розділу даного наукового дослідження нами було встановлено, що тим, кому дано від природи правити, керованими бути не хочуть, а ті, які від природи керовані, правити не зможуть. Неправляча еліта, яку не влаштовують правила гри, спочатку вимушена підкоритися існуючим правилам, до того часу, поки вона не стане достатньо сильною, щоб їх змінити. Маючи необхідну матеріальну базу, еліта починає фінансувати впровадження вигідних їй ідей (певної ідеології). Фундаментальна ідеологія завжди розпочинається з ідей створення Всесвіту та Людства (філософських ідей), потім виникає потреба в їх раціональному обґрунтуванні (наукових ідеях), наукові ідеї повинні бути економічно вигідними, тому виникає потреба в економічних ідеях, впровадження економічно вигідних, науково обґрунтованих філософських ідей залежить від вдалої політики (виникає потреба в політичних ідеях), основним засобом управління та керівництва суспільством на основі публічної влади є право, тому політичні ідеї тісно пов'язані з правовими, правові ідеї повинні бути потрібними суспільству, тому мають відповідати нормам моралі, зовнішнім вираженням норм моралі є культурна поведінка, тому виникає потреба в культурних ідеях.

Враховуючи вже існуючі філософські, наукові, економічні, політичні, правові, моральні, культурні ідеї, еліта створює ідеї, які вона планує нав'язати, але для цього їй потрібен образ ідеального світу (ідеал). Протягом багатьох століть людство доводило обґрунтованість наступних роздумів філософів щодо значення ідеалів в житті людини: «…одна з особливостей людської природи виявляється в тому, що людина створює світ не тільки відповідно до своїх потреб, а й над їх міру, у відповідності з уявленнями, які втілюються у кращому майбутньому. Така творча особливість свідомості людини найбільш

повно виявляється в ідеалі, який здатний не тільки зображати навколишній світ, але й удосконалювати його. Ідеал, відображаючи дійсність, одночасно оцінює її з точки зору перспективи майбутнього та можливих тенденцій, включаючи в себе те, що повинно бути, чого хочуть і до чого прагнуть люди. Саме тому ідеал проявляє себе як ціль людської діяльності, маючи практичну спрямованість, будучи сильним стимулом і каталізатором людської поведінки»[700].

Арман Марраст *(5.6.1801, Сен-Годенс, Верхня Гаронна, — 10.3.1852, Париж, французький політичний діяч) виголошує промову над убитими.*

Ідеал як сукупність ідей, які створюють уявлення про щастя людини, є ядром будь-якої ідеології. Наповнений вічними цінностями, образ ідеального світу необхідний людству для подальшого існування та розвитку. Загальнолюдські (вічні) цінності мають значення для людини в усі часи, при будь-якій формі правління держави та суспільного устрою. Вічні цінності можна поділити на духовні (свобода, істина, краса, справедливість, любов, добро і користь) та матеріальні (справа, сім'я, діти, будинок, гроші). Вони передаються людині з покоління в покоління на генетичному та соціальному рівнях. У силу своєї гріховної природи та слабкості людина може не дотримуватися і навіть порушувати існуючі загальнолюдські цінності. Тоді свобода перетворюється в залежність, істина в оману, краса в безобразність, любов в ненависть, добро в зло, користь у марність, справа в зайнятість, родина в родинні зв'язки, діти в спадкоємців, будинок у житло, гроші в дохід і прибуток. Людина, суспільство, держава не можуть існувати без вічних цінностей. Не дивно, що усі революції відбуваються за одним і тим же сценарієм, під одним і тим самим гаслом: «Власність, родина, релігія, порядок!».

Як приклад можна навести оцінку червневих подій, які відбулися в 1848 році в Парижі, зроблену К. Марксом. «Всі класи і партії під час червневих днів згуртувалися в партію порядку проти класу пролетарів — партії анархії, соціалізму, комунізму. Вони «врятували» суспільство від «ворогів суспільства». Вони обрали паролем для своїх військ девіз старого суспільства: «Власність, родина, релігія, порядок»

[700] Москаленко В. В. Соціальні ідеали як виявлення творчої сутності свідомості особистості. *Психологія і особистість.* 2014. № 1 (5). С. 31.

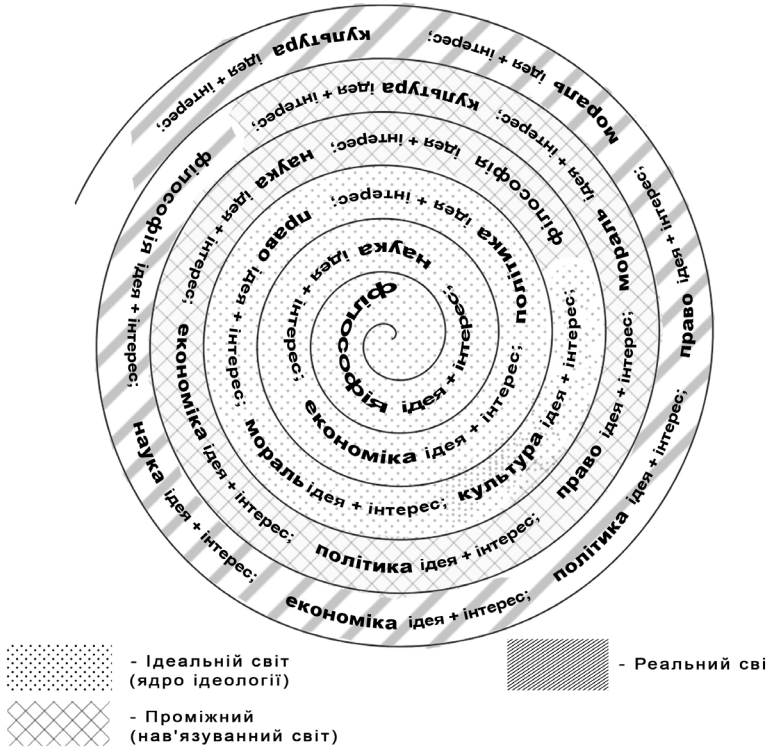
і підбадьорювали контрреволюційних хрестоносців словами: «Сім перемігши!». ... Суспільство виявляється врятованим кожного разу, коли звужується коло його повелителів, коли більш вузькі інтереси беруть у гору над більш загальними інтересами. Будь-яка вимога найпростішої буржуазної фінансової реформи, самого шаблонного лібералізму, самого формального республіканізму, самого плоского демократизму одночасно карається як «замах на суспільство» і клеймується як «соціалізм». Під кінець самих верховних жерців «релігії і порядку» стусанами зганяють з їх пифийских триніжків, серед ночі стягують з ліжка, впихають в арештантську карету, кидають до в'язниці або відправляють у вигнання, їх храм порівнюють із землею, їм затикають рот, ламають їх пір'я, рвуть їх закон — в ім'я релігії, власності, сім'ї та порядку. П'яні натовпи солдатів розстрілюють буржуа, що стоять на своїх балконах,— фанатиків порядку, оскверняють їх сімейну святиню, бомбардують для забави їхні будинки — в ім'я власності, сім'ї, релігії і порядку. На довершення всього покидьки буржуазного суспільства утворюють священну фалангу порядку і герой Крапюлінський вступає в Тюільрійський палац в якості «рятівника суспільства[701]. Аналогічного сценарію дотримувалися більшовики в Росії, беручи участь у революційних подіях, починаючи з 1917 року. Скоріше за все, подібний сценарій буде повторюватися ще не один раз. Ідеал та вічні цінності не змінюються, змінюється лише шлях до них.

Для того щоб ідеал став стимулом людської поведінки необхідно розробити цілеспрямовану систему дій, обумовлену певними інтересами. На шляху до ідеального світу створюється уявлення про проміжний (нав'язуваний) світ. Іноді він і є справжньою метою створення ідеології. Описану нами модель ідеології можна зобразити у вигляді малюнку (малюнок 9).

В основі кримінально-правової ідеології на філософському рівні існує атеїстична ідея створення Всесвіту та Людства. В КК України немає жодної статті, із змісту якої випливало б те, що духовність є об'єктом кримінально-правової охорони (право на свободу віросповідання, недоторканність релігійних святинь та духовність – не тотожні поняття). Деякі науковці намагаються виправити існуючу ситуацію шляхом пропозиції доповнення діючого КК України Преамбулою наступного змісту: «Головними пріоритетами та метою існування кримінального закону є правове забезпечення охорони духовності і свободи, рівності і солідарності, людського розвитку і гідності, громадського суспільства та демократії,

[701] Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 1. С. 431.

Малюнок 9. Модель ідеології у вигляді спіралі

єдності і правової держави, сучасної української державності, міжнаціональної і міжконфесійної злагоди, взаємної поваги і толерантності, справедливості і добра»[702]. Але для наповнення кримінально-правових норм одухотвореним змістом цього недостатньо. Багато в чому цей процес залежить від визначення об'єктів кримінально-правової охорони та обґрунтування криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь. Як приклад, у вигляді таблиці (таблиця 7) наведемо обґрунтування суспільної небезпеки злочинів проти життя та здоров'я особи, яке давалося в радянській і дається в сучасній юридичній літературі.

[702] Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 12.

Таблиця 7

Види злочинів проти життя та здоров'я особи за КК УРСР 1960 р.	*Обґрунтування суспільної небезпеки в монографії В. В. Сташиса, М. І. Бажанова «Злочини проти особи в КК УРСР та судовій практиці»*	*Ідеї, закладені радянськими вченими під час обґрунтування суспільної небезпеки злочинів проти життя та здоров'я особи*	**Види злочинів проти життя та здоров'я особи за КК України 2001 р.**	*Обґрунтування суспільної небезпеки в коментарі до Кримінального кодексу України (авторський колектив: А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. М. Ришелюк, М. І. Хавронюк)*	*Ідеї, закладені сучасними вченими під час обґрунтування суспільної небезпеки злочинів проти життя та здоров'я особи*
ст. 93 Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах	Охорона життя людини — одного з найцінніших його благ — найважливіше завдання радянського кримінального права. Серед злочинів проти особистості вбивство становить особливу небезпеку для нашого суспільства, де існує постійна турбота про життя і здоров'я людей (В. В. Сташис)	Впроваджувалась ідея про те, що держава турбується про життя і здоров'я людей. Використання словосполучення «нашого суспільства» сприяло самоідентифікації людини із суспільством	ст. 115 Умисневбивство	Життя — динамічний стан організму людини, який полягає у неперервності процесів обміну матерією та енергією з оточуючим середовищем. Проявами життя людини, зокрема, є: дихання, рух, збудливість, мислення і спілкування, харчування, виділення, розмноження, ріст. (В. К. Грищук у співавторстві з М. І. Мельником)	Життя людини визначається, як форма існування матерії без урахування особливостей людського життя. Впроваджується ідея, згідно з якою найважливішу цінність має життя людини як біологічного виду
ст. 94 Умисне вбивство	Стаття 94 (так зване «просте» умисне вбивство) застосовується у випадках, коли вчинене умисне вбивство не містить ні обтяжуючих, ні пом'якшуючих обставин. Необхідно ретельно з'ясувати всі обставини умисного вбивства з тим, щоб жодна пом'якшуюча або обтяжуюча ознака, ..., не залишилася нез'ясованою (В. В. Сташис)	Вказівка на ретельність з'ясування всіх обставин умисного вбивства з тим, щоб жодна пом'якшуюча або обтяжуюча ознака, не залишилася нез'ясованою, сприяла реалізації ідеї про соціальну справедливість			

[703] Сташис В. В., Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Харьков: Вища школа, 1987. 214 с.

[704] Кримінальний кодекс України з коментаріями: науково-практичний коментар. НПП Юрисконсульт, 2018. URL: legalexpert.in.ua (дата звернення: 15.07.2018).

Таблиця 7

ст. 97 Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони	Підставою для пом'якшення відповідальності в цих випадках є, зокрема, мотив цього злочину — прагнення захистити від суспільно небезпечного посягання державні, громадські або особисті інтереси (В. В. Сташис)	Впроваджується ідея важливості захисту від суспільно небезпечних посягань державних, громадських або особистих інтересів	ст. 118 Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	Стаття 118 містить склад привілейованого умисного вбивства, відповідальність за яке настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обстановці, яка склалася (М. І. Мельник)	Визначення суспільної небезпечності цього діяння є занадто формалізованим і більше відображає юридичні ознаки злочину, ніж ступінь суспільної небезпечності, тому зрозуміти суть ідеї, що впроваджується, дуже важко
ст. 98 Вбивство з необережності	За своїми наслідками необережне вбивство нічим не відрізняється від вбивства, вчиненого умисно. Однак суб'єктивна сторона даного злочину — необережна вина — свідчить про меншу суспільну небезпеку винного і всього діяння в цілому в порівнянні з аналогічними діями, вчиненими навмисно (В. В. Сташис)	Впроваджується ідея, згідно з якою будь-яке вбивство є суспільно небезпечним, але законодавець враховує суб'єктивне ставлення особи до злочину	ст. 119 Вбивство через необережність	Вбивство через необережність слід відмежувати від випадкового заподіяння смерті (казусу), коли особа, що заподіяла смерть потерпілому, не передбачала настання смерті потерпілого від своїх дій (бездіяльності) і за обставинами справи не повинна була або не могла цього передбачати (В. К. Грищук)	Опосередковано уявлення про суспільну небезпеку цього злочину створюється під час розмежування вбивства через необережність та казусу. Ідею, що впроваджується важко зрозуміти
ст. 99 Доведення до самогубства	Розглядуваний злочин становить значну суспільну небезпеку через те, що зазіхає на життя людини, суперечить комуністичній моралі та моральним принципам, що характеризують спосіб життя радянських людей (В. В. Сташис)	Впроваджується ідея, згідно з якою самогубство не відповідає способу життя радянських людей	ст. 120 Доведення до самогубства	Об'єктом злочину є життя та здоров'я особи. Самогубство — це умисне позбавлення себе життя (В. К. Грищук)	Суспільна небезпека цього злочину визначається через об'єкт злочину. Однак додатковий безпосередній об'єкт не згадується, хоча питання про приниження людської гідності описується. Поза увагою залишається ідея про важливість гідного життя людини

Таблиця 7

ст. 100 Погроза вчинити вбивство	Суспільна небезпека цього злочину визначається тим, що він, викликаючи у людини відчуття тривоги і занепокоєння, заважає її нормальній роботі і відпочинку, по-рушуючи разом з тим в ряді випадків і громадський порядок (В. В. Сташис)	Впроваджується ідея, згідно з якою для держави має велике значення нормальна робота та відпочинок людей, а також встановлений громадський порядок	ст. 129 Погроза вбивством	Об'єктом злочину є особиста безпека особи (В. К. Грищук)	У визначенні об'єкта злочину закладена ідея про те, що погроза вбивством має особистий характер
ст. 103 Умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання	Умисне заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання є тілесним ушкодженням за пом'якшуючих обставин, відповідальність в цих випадках пом'якшується з урахуванням особливого психічного стану винного, обумовленого поведінкою самого потерпілого (В. В. Сташис)	Впроваджується ідея індивідуалізації відповідальності з урахуванням як особи злочинця, так і особи потерпілого	ст. 123 Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання	Привілейований склад умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, який передбачено цією статтею, обумовлений двома моментами: а) відповідною віктимною (неправомірною, аморальною) поведінкою потерпілого і б) викликаним нею певним емоційним станом винного (М. І. Мельник)	Впроваджується ідея індивідуалізації відповідальності з урахуванням як особи злочинця, так і особи потерпілого
ст. 104 Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони	Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, не виключаючи кримінальну відповідальність, пом'якшують її (В. В. Сташис)	Незважаючи на те, що необхідна оборона є правом людини, підкреслюється, що перевищення її меж тягне кримінальну відповідальність	ст. 124 Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	Стаття 124 містить склад привілейованого умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, відповідальність за яке настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обстановці, яка склалася (М. І. Мельник)	Підкреслюється, що цей злочин є виключенням, коли особа, користуючись своїм право на необхідну оборону та затримання злочинця, підлягає кримінальній відповідальності

Таблиця 7

ст. 108 Зараження венеричною хворобою	Суспільна небезпека даного злочину полягає в тому, що воно призводить або може призвести до важкої інфекційної хвороби потерпілих. Завдаючи серйозної шкоди здоров'ю окремих громадян, ці хвороби можуть спричинити за собою, навіть при одужанні потерпілого, тяжкі наслідки (наприклад, безплідність тощо). Саме аморальна поведінка окремих громадян і є головною умовою поширення таких захворювань. Тому поряд з цілим комплексом санітарно-гігієнічних та інших медичних заходів велике значення має і неухильне застосування Кримінального закону (М. І. Бажанов)	Впроваджується ідея, згідно з якою держава піклується про здоров'я людини та репродуктивне здоров'я нації. Підкреслюється значення Кримінального закону серед інших заходів впливу	ст. 133 Зараження венеричною хворобою	Суспільна небезпека злочину полягає у заподіянні шкоди здоров'ю людини, негативному впливі на репродуктивне здоров'я нації та генофонд. Венеричні захворювання здатні викликати тяжкі наслідки, зокрема безпліддя та психічні розлади, а також патологічні зміни у розвитку дітей (О. О. Дудоров)	Впроваджується ідея, згідно з якою держава піклується про здоров'я людини, репродуктивне здоров'я нації та генофонд

Таблиця 7

ст. 109 Незаконне проведення аборту	Суспільна небезпека незаконного аборту полягає в тому, що даний злочин ставить в небезпеку життя і здоров'я вагітної жінки, а в ряді випадків завдає тяжкі наслідки (наприклад, смерть, безпліддя, важкі захворювання нирок, очеревини і т. ін.). Тяжкі випадки проведення аборту мають місце особливо тоді, коли вони вчиняються особами, які не мають спеціальної медичної освіти, а то і просто різними «знахарями» та іншими «лікарями». Навіть аборт, проведений в лікарні лікарем-фахівцем без ускладнень, часто призводить до несприятливих наслідків — зниження здатності до зачаття, викиднів, раннього згасання функцій яєчників і т. ін. (М. І. Бажанов)	Впроваджується ідея, згідно з якою держава піклується про здоров'я жінок, як про майбутніх матерів, а також про репродуктивне здоров'я нації в цілому. Робиться акцент на тому, що хоча сам по собі аборт не є злочином, він все одно є небезпечним для здоров'я жінки	ст. 134 Незаконне проведення аборту	Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 134, визначається тим, що це діяння ставить у небезпеку життя і здоров'я вагітної жінки, може супроводжуватись різними ускладненнями — кровотечами, сепсисом, безпліддям, психічними аномаліями, гінекологічними та онкологічними захворюваннями, смертю тощо. Аборти не лише механічно, біологічно і психічно травмують організм жінки, а й негативним чином впливають на демографічну ситуацію в країні, нерідко стають причиною невиношування наступної вагітності (самовільних викиднів і передчасних пологів) (О. О. Дудоров)	Впроваджується ідея, згідно з якою держава піклується про здоров'я жінок, як про майбутніх матерів, а також про репродуктивне здоров'я нації в цілому. Робиться акцент на тому, що хоча сам по собі аборт не є злочином, він все одно є небезпечним для здоров'я жінки

Таблиця 7

ст. 111 Залишення в небезпеці ст. 112 Неподання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі	Суспільна небезпека даного злочину обумовлена тим, що воно ставить в небезпеку життя та здоров'я людини і тим самим може призвести до смерті або настання інших тяжких наслідків. Кримінальна відповідальність за подібного роду діяння повністю відповідає моральним принципам соціалізму, в силу яких кожен громадянин повинен прийти на допомогу людині, що опинилася в становищі, загрозливому для її життя (М. І. Бажанов)	Впроваджується ідея, згідно з якою кримінальний закон відповідає моральним принципам соціалізму про взаємовідповідальність та взаємовиручку	ст. 135 Залишення в небезпеці ст. 136 Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані	Суспільна небезпека цього злочину, а також злочинів, передбачених статтями 136, 137, 139 і 140, полягає у поширенні аморальної поведінки, змістом якої є неповага до права людини на життя і безпеку, нехтування моральними і правовими нормами, що зобов'язують надавати допомогу людям, які перебувають у небезпечному для життя стані (М. І. Хавронюк)	Впроваджується ідея взаємоповаги та взаємовідповідальності осіб, пропагуються високі моральні якості людини

На підставі викладеного можна зробити висновок, що певна спадковість у визначенні ступеня суспільної небезпеки злочинів проти життя та здоров'я особи в роботах сучасних науковців присутня, але більша увага надається формальній визначеності цих злочинів, ніж причинам їх криміналізації. Форма не може існувати без ідеї. Без урахування ідеологічної обумовленості криміналізації суспільно небезпечних діянь не можна зрозуміти суть злочину, передбаченого Особливою частиною КК України.

Після відмови від марксистсько-ленінської ідеології все більшої популярності набуває релігійна ідеологія. Деякі сучасні науковці через неї намагаються обґрунтувати суспільну небезпеку певних злочинів. Наприклад, про гріховне ремесло лікарів, які проводять аборт, пише Н. Л. Березовська, приєднавшись до наступних міркувань: «Відомо, що вбивство, пролиття крові, страждання жертви викликають у маніяків задоволення, те саме відчувають лікарі, які роблять аборти. Як правило, лікаря-гінеколога, який практикує аборти, розглядають як звичайну людину, як звичайного лікаря, тільки такого, який займається гріховним ремеслом. І зовсім забувають про те, що саме це гріховне ремесло при-

зводить до однієї з найстрашніших людських пристрастей — жадоби крові й отримання задоволення від вбивства, які накопичуються як сніжний ком і вимагають нових і нових жертв. Такі лікарі люблять робити аборти. А ось до пологів ставлення в них інше. Є навіть термін «акушерська агресія». На підсвідомому рівні вони сприймають кожну породіллю як потенційну клієнтку свого абортарію, яка, замість того щоб принести задоволення, не пішла на аборт, а народила дитину»[705].

Враховуючи те, що релігійна ідеологія суттєво впливає на свідомість та підсвідомість людини, її термінологічні звороти можна використовувати з метою формування нетерпимості до суспільно небезпечних діянь. Але, якщо держава, приймаючи Конституцію України, визнала існування Бога, вона повинна бути до кінця послідовною, визнаючи існування Бога не тільки в Основному законі, але й в інших нормативно-правових актах. Наприклад, в основі визначення життя людини як об'єкта кримінально-правової охорони досі знаходиться атеїстична теорія. Більшість вчених дотримуються традиційного погляду на визначення моменту початку життя людини — життя людини розпочинається з моменту початку фізіологічних (у тому числі передчасних та штучно викликаних) пологів її матері[706]. Такої ж позиції дотримувалися радянські вчені.

Розвиток дитини в утробі матері

В основі практично усіх релігій закладене твердження про таїнство творення живого із неживого волею безсмертного Бога або Богів. Життя — це чудова властивість матерії, що дається і відбирається Богом. Живий організм — це такий, в тілі якого існує душа[707]. Якщо творення життя людини є таїнством безсмертного Бога, то моментом початку життя людини слід вважати запліднення яйцеклітини. Філософські ідеї про створення світу Богом для того, щоб стати частиною кримінально-правової ідеології, повинні бути науково обґрунтованими.

Науково обґрунтованим є дуалізм людського життя в дисертації О. Г. Селіхова. На його думку, «період внутрішньоутробного розвит-

---

[705] Березовська Н. Л. Убийство з милосердя? Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 253.

[706] Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. С. 33.

[707] Життя. Вікіпедія — вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Життя# (дата звернення 17.07.2018).

ку людини є раннім періодом її біологічного життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, вона тілесно самостійна, тому що не є частиною організму свого носія та здатна до саморозвитку: адже життєві процеси, що відбуваються в ній, виступають у якості внутрішнього імпульсу її розвитку. Тіло матері представляється тільки ідеальним середовищем розвитку ембріона, яке забезпечує його харчуванням, охороною. З народженням починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму в соціальному середовищі. Це свідчить про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження. Це слід скорегувати: соціальне життя людини починається з моменту її народження»[708]. Зміна уявлень про життя людини повинна враховуватись кримінальним правом через відповідну науково обґрунтовану ідеологію.

Як зазначалося вище, наукові ідеї повинні бути економічно вигідними. На сучасному етапі розвитку людства економічно вигідною є ідея створення світу Богом. Враховуючи давність існування релігійної ідеології, можна припустити, що механізм впливу на свідомість та підсвідомість людей в ній є більш відпрацьованим та ефективним, ніж в інших ідеологіях, що дозволяє прискорити процес досягнення поставленої мети. Але існуюча реальність свідчить про те, що дотримуватися вічних цінностей в сучасному суспільстві не вигідно. Професор О. М. Костенко підняв проблему, пов'язану з тим, що суспільство знаходиться в такому стані, коли жити і працювати відповідно до соціальних норм не вигідно. Замість концепції «голої репресії», яка є основою чинної антикримінальної політики в Україні, вчений запропонував концепцію «антикримінальних лещат». «Згідно з нею,— пише, О. М. Костенко,— повинно відбуватись поєднання (здвоєння, як «губ» у лещатах): 1) адміністративних (репресивних) засобів; 2) реформ, спрямованих на створення у суспільстві такого стану, за якого жити і працювати відповідно до соціальних норм буде вигідно. Зауважимо, що застосування «голої репресії» до злочинців (тобто лише одного принципу) приречене на неефективність»[709].

Впровадження економічно вигідних, науково обґрунтованих філософських ідей залежить від вдалої політики. Сучасна кримінально-

[708] Селихова О. Г. Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2002. С. 13–14.

[709] Костенко О. М. Не карою єдиною! Концепція «Антикримінальних лещат». Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.- практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 11.

правова політика, як і державна політика в цілому, ґрунтуються на ідеях євроінтеграції. Впровадження цих ідей без урахування історичного досвіду, менталітету, соціально-економічних та політичних умов життя українського народу призвело до виникнення кримінально-правового хаосу. Як пише В. О. Туляков, формування кримінально-правового хаосу є невід'ємною частиною розвитку взаємодії між кримінальним правом та суспільством за умов динамічних та не завжди послідовних змін у системі кримінально-правового реагування, що відображають очікування керуючої еліти та потреби суспільства[710].

Кримінально-правовий хаос призвів до відриву кримінального законодавства від уявлень суспільства про злочинність кримінально-правових заборон. Дотримання кримінального законодавства виявилося позбавленим сенсу. Сухість кримінального закону та формальне ставлення до його виконання знизили ступінь довіри населення до публічної влади.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що нинішня кримінально-правова ідеологія України ґрунтується на наступних ідеях: філософська ідея — ідея створення світу за теорією Ч. Дарвіна, наукова ідея — ідея доцільності використання матеріалістичного підходу до розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея — ідея про пріоритетне значення матеріальних цінностей, політична ідея — ідея євроінтеграції, правова ідея — ідея руйнування національного кримінального права (ідея створення кримінально-правового хаосу), моральна ідея — ідея пріоритету моральних норм за рахунок нехтування писаним правом, ідея культурної поведінки — ідея безвідповідальності, недисциплінованості, байдужості та егоїзму у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

Кримінально-правова ідеологія, яка нав'язується політичною елітою, ґрунтується на наступних ідеях: філософська ідея — матеріалістична ідея створення світу, наукова ідея — ідея впровадження науково-методологічного плюралізму до розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея — ідея вигідності євроінтеграції, політична ідея — ідея євроінтеграції, правова ідея — ідея створення світового кримінального права, моральна ідея — ідея егоцентризму людини, ідея культурної поведінки — ідея поваги прав людини, що полягає в їх формальній визначеності.

---

[710] Туляков В. О. Кримінальне право сьогодення: ренесанс ідей Ч. Беккаріа. Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Ч. Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 19.

Ядро нинішньої кримінально-правової ідеології ґрунтується на наступних ідеях: філософська ідея — ідея створення світу Богом, наукова ідея — ідея єдиної мети наукових теорій та єдиного розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея — ідея вигідності дотримання кримінально-правових заборон, політична ідея — ідея збалансованості інтересів людини–суспільства–держави–людства, правова ідея — ідея порядку та свободи, справедливості та невідворотності відповідальності, моральна ідея — ідея захисту загальнолюдських та соціальних цінностей, ідея культурної поведінки — ідея відповідальності, дисциплінованості, милосердя та щиросердності у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

Нинішня кримінально-правова ідеологія руйнує кримінальне право України, підриває авторитет держави, знижує ступінь самоідентифікації людини з власним суспільством та державою. Існуючий кримінально-правовий хаос є добре спланованою системою цілеспрямованих дій. Теорія «керованого хаосу» не є новою для сучасної наук. Про неї писали Д. Шарп[711], С. Манн[712], І Рамоне[713]. Стівен Манн, який є ключовою фігурою в розвитку геополітичної доктрини «управління хаосом», в тому числі і в рамках національних інтересів США[714], висловив свої щирі міркування з приводу значення теорії хаосу в геополітиці: «… наш національний інтерес пріоритетніший міжнародної стабільності. Насправді, усвідомлюємо це чи ні, ми вже вживаємо заходів для посилення хаосу, коли сприяємо демократії, ринковим реформам, коли розвиваємо засоби масової інформації через приватний сектор»[715].

Замовниками теорії «керованого хаосу» є люди, що утворюють глобальний клас. Як пише Г. М. Нуришев, «люди, що утворюють глобальний клас, живуть не в країнах, а в п'ятизіркових готелях і закритих резиденціях, що забезпечують мінімальний (позамежний для звичайних людей) рівень комфорту незалежно від країни розташування, а їх загальні інтереси забезпечують приватні наймані армії. Новий глобальний клас власників і управлінців протистоїть

[711] Шарп Д. От диктатуры к демократии. М.: Новое издательство, 2005. 82 с.

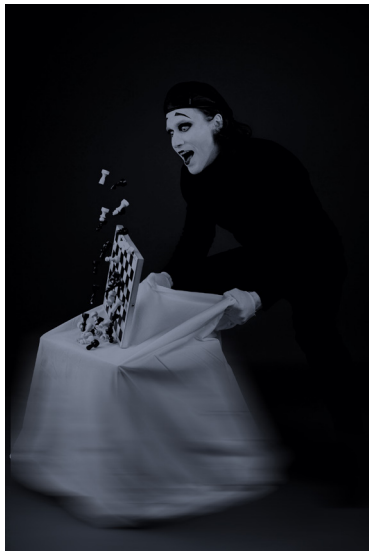
[712] Рамоне И. Геополитика хаоса / пер. с франц. И. А. Егорова. М.: ТЕИС, 2001. 128 с.

[713] Steven R. Mann. The Reaction to Chaos // Complexity, Global Politics, and National Security. Edited by David S. Alberts and Thomas J. Czerwinski. National Defense University Washington, D.C. 1998. Стив Манн. Реакция на хаос. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/26/stiv_mann_reakcija_na_khaos.html (дата звернення 17.07.2018)

[714] Теория «управляемого хаоса» и Стивен Манн. *Информационно-аналитический журнал «Политическое образование»*. 2016. 29 окт. URL: http://lawinrussia.ru/content/teoriya-upravlyaemogo-haosa-i-stiven-mann (дата звернення 17.07.2018)

[715] Steven R. Mann. The Reaction to Chaos // Complexity, Global Politics, and National Security. Edited by David S. Alberts and Thomas J. Czerwinski. National Defense University Washington, D.C. 1998. Стив Манн. Реакция на хаос. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/26/stiv_mann_reakcija_na_khaos.html (дата звернення 17.07.2018)

розділеним державними кордонами суспільствам не тільки в якості одночасного власника і управлінця, а й в якості глобальної, тобто всеосяжної структури. Цей панівний клас не прив'язаний міцно до жодної країни або соціальної групи і не має ніяких зовнішніх для себе зобов'язань: у нього немає ні виборців, ні платників податків. У силу самого свого становища «надтрадиційним світом» він вороже протистоїть не тільки економічно і політично слабким суспільствам, що руйнівно освоюються ним, але і будь-якій національній або культурній (і тим більше територіально) спільності, яка самоідентифікується як така,— і в першу чергу традиційній державності»[716].

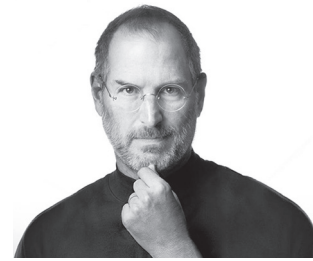
«Керований хаос»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

Опиратися руйнівній кримінально-правовій ідеології дуже важко, адже К. Маркс був правий стосовно значення економіки в житті держави та суспільства. Однак над системою, створеною глобальним класом, стоїть система, створена Абсолютним Розумом, або, як його ще називають, Логосом. Закони Природи та Всесвіту не підвладні глобальному класу. Саме це відчув відомий американський бізнесмен Стив Джобс. Останніми його словами на смертному одрі були: «Я досяг вершини успіху в діловому світі. В очах інших моє життя є втіленням успіху. Однак, крім роботи, у мене мало радості. Зрештою, багатство — це тільки факт життя, до якого я звик. На даний момент, лежачи на лікарняному ліжку і озираючись на все моє життя, я розумію, що все визнання і багатства, якими я так пишався, втратили значення перед обличчям смерті, що наближається.

У темряві, коли я дивлюся на зелене світло від апарату життєзабезпечення і чую механічний звук, що повторюється, я відчуваю подих Бога і наближення смерті. Тепер, коли ми накопичили достатньо багатства, час задуматися про зовсім інші питання в житті, не пов'язані з багатством … Повинно бути щось більш важливе: можливо,

[716] Нарышев Г. Н. Доктрины «управляемого хаоса» в современной глобальной геополитике. Научный журнал НИУ ИТМОС. Серия: Экономика и экологический менеджмент (Элек-тронный журнал). 2012. № 2. С. 3 (С. 1–13). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kontseptsii-upravlyaemogo-haosa-v-globalnom-geopoliticheskom-protivoborstve (дата звернення 17.07.2018).

відносини, можливо, мистецтво, можливо, дитячі мрії ... Невтомна гонка за багатством перетворює людину на маріонетку, що трапилося і зі мною. Бог дав нам почуття, щоб донести свою любов в кожне серце, а не ілюзії з приводу багатства. Багатство, яке я накопичив у своєму житті, я не можу взяти з собою. Все, що я зможу забрати,— це лише спогади, викликані любов'ю. Ось справжнє багатство, яке має слідувати за вами, супроводжувати вас, давати вам сили і світло йти далі»[717].

Стівен Пол Джобс *(англ. Steven Paul Jobs, Steve Jobs; 24 лютого 1955 –5 жовтня 2011) – американський підприємець і винахідник. Був засновником, членом ради директорів і CEO (генеральним директором) корпорації Apple Inc.*

Суспільство потребує нової науково обґрунтованої, раціонально виваженої, оптимістичної кримінально-правової ідеології. Люди прагнуть бути щасливими, але оптимізм кримінально-правової ідеології не повинен перетворювати її на утопію. Деякі сучасні українські вчені роблять наукове припущення стосовно того, що, можливо, українське суспільство стане частиною такого світового співтовариства, в якому на перший план вийде регулювання кримінально-правових відносин[718]. «Лише тоді, можна вести мову про удосконалення правового регулювання забезпечення безпеки людини, коли більша частина (а в ідеалі все) суспільства дотримується і виконує існуючі правила»,— пише В. В. Шаблистий[719]. Таке припущення є утопією: по-перше, якщо більша частина (а в ідеалі все) суспільства почне дотримуватися і виконувати існуючі правила, удосконалення правового регулювання стане не потрібним; по-друге, як тільки на перший план вийде регулювання кримінально-правових відносин, кримінальне право буде позбавлено сенсу свого існування, адже основною його функцією є охорона існуючих правовідносин; по-третє, ідеал, про який пише В. В. Шаблистий, ніколи не стане реальністю.

На початку XX століття М. М. Гернет написав книгу «Зло-

[717] «Богатство, которое я накопил, я не возьму с собой». Последние слова Стива Джобса на смертном одре. URL: https://ofigenno.com/posledniye-slova-stiva-dzhobsa (дата звернення 17.07.2018)

[718] Шаблистий В. В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1 (4). С. 17.

[719] Шаблистий В. В. Кримінально-правове забезпечення інформаційної та психологічної безпеки людини в світлі сучасних реалій. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: мате-ріали міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту. Івано-Франківськ, 2017. С. 122.

Гернет Михайло Миколайович *(12 (24) липня 1874, м. Ардатов, тепер Республіка Мордовія — 16 січня 1953, Москва) — російський і радянський вчений-правознавець, кримінолог і фахівець з кримінально-виконавчого права, доктор юридичних наук, професор. Заслужений діяч науки РРФСР.*

чин та покарання. Минуле, теперішнє і майбутнє кримінальне право», в якій описав мрії різних криміналістів про майбутнє кримінального права[720]. На той час ідея звернення кримінально-правових заборон у небуття була популярною. Злочинність повинна була відмерти, кримінальність особистості нейтралізована заходами соціального захисту. Кримінальне право ж розчинитися в заходах соціального контролю та заохочення[721]. Ці ж самі ідеї були покладені в основу радянського кримінального права, заснованого на марксистсько-ленінській ідеології. Вважалося, що злочинність виникає в надрах експлуататорського суспільства і органічно притаманна тим суспільно-економічним формаціям, які ґрунтуються на приватній власності на засоби виробництва, експлуатації та соціальній нерівність людей, на ідеології користолюбства, наживи, на егоїзмі та людиноненависництві. В соціалістичному суспільстві, яке спершу розвивається не на власній основі, злочинність зберігається як спадщина досоціалістичного минулого[722]. Тому знищення «дворянства та інтелігенції було поставлено як офіційне державне завдання і стало справжнім «всеросійським забоєм». «Товариші» Едуард у Харкові, Петерс — у Петербурзі і в Москві, Лацис — у Києві, Урицький та інші виконавці знищували сотнями і тисячами ні в чому не винних людей по всій країні»[723]. Незважаючи на те, що дворянство як клас було знищено, за усі роки існування Радянського Союзу злочинність так і не вдалося викоренити.

Майже в той же період, що і М. М. Гернет, австрійський та німецький юрист, фахівець у галузі кримінального та міжнародного права Франц

[720] Гернетъ М. Н. Преступленіе и наказаніе. Прошлое, настоящее и будущее уголовное право. СПб: Сеятель, 1907. 15 с.

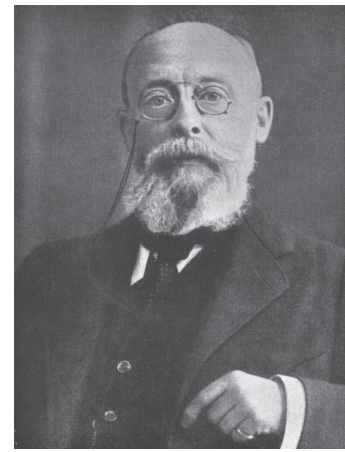
[721] Туляков В. А. Будущее уголовного права или уголовное право будущего. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2. Одеса: Фенікс, 2012. С. 163.

[722] Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. С. 309–310.

[723] Сергеев М. В., Росінська З. П. Російська національна ідея радянського періоду: на матеріалах російських джерел. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 270.

фон Ліст писав: «Злочин вічний, як смерть і хвороба, покарання ніколи не зникне, заходи попередження ніколи не переможуть злочинності, як найбільший розвиток гігієни ніколи не переможе смерті і хвороб»[724].

Сучасник Ф. Ліста французький соціолог Е. Дюркгейм уважав злочинність нормальним, необхідним і навіть корисним явищем, без якого існування суспільства неможливе і позбутися якого нікому не вдавалося і не вдасться[725]. Виникає питання, якщо злочинність є нормальним, необхідним і навіть корисним явищем, без якого існування суспільства неможливе і позбутися якого нікому не вдавалося і не вдасться, то якою має бути кримінально-правова ідеологія?

Франц фон Ліст *(нім. Franz von Liszt, 2 березня 1851 Відень — 21 червенг 1919 року, Зехайм, Гессен) — австрійський і німецький юрист, фахівець в галузі кримінального та міжнародного права.*

Деякі науковці звертають увагу на те, що нова радянська влада будувалася під гаслом «нових» людей. У дусі розірвання з традиціями минулого створювалися «нові» ідеали, формувалися «нові» шляхи щодо досягнення «нової» мети. Скрізь було чути «нові» слова про необхідність викорінення залишків монархічного ладу і будівництва «нового» — комуністичного Раю[726].

В. А. Сливенко, досліджуючи зміни уявлень ідеологів радянської влади про сутність злочинності після революційного перевороту 1917 року, дійшов висновку, що радянська нормативно-юридична практика мала досить хаотичний характер. Як результат — повна невідповідність правових і ментальних норм. Перехід до нової економічної політики було ознаменовано відмовою від характерних для воєнного часу «надзвичайних» і поверненням до традиційних форм життя. Це припускало відродження єдиної для всіх громадян системи цінностей, до яких традиційно відносили гарантії особистої безпеки, громадського порядку та недоторканності майна. Наявність таких ціннісних категорій

[724] Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В.Лунеев. М.: НОРМА, 1997. С. 62.

[725] Чеснокова В. Эмиль Дюркгейм. Общественное сознание. Социологический метод / В. Чеснокова. М.: Изд-во ОГИ, 2009. С. 115.

[726] Сергеєв М. В., Росінська З. П. Російська національна ідея радянського періоду: на матеріалах російських джерел. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 270.

Еміль Дюркгайм *(фр. Émile Durkheim; МФА: [emil dyʁkɛm]; 15 квітня 1858, Епіналь, Франція — 15 листопада 1917, Париж, Франція) — французький соціолог і етнолог.*

позасоціального характеру обумовила відродження й колишніх уявлень про правоохоронну діяльність, згідно з якими посягання на життя, здоров'я, власність будь-якого громадянина, незалежно від його соціальної приналежності, вважатимуть злочином. Особливої важливості дані принципи набули після завершення громадянської війни, коли населення вкрай виснажили постійні терор та насилля. З урахуванням викладеного В. А. Сливенко зазначає: «…радянська ментальність не могла бути сформована на порожньому місці. Багато в чому вона «зросла» з тих загальнолюдських оцінок злочинності, які поєднували християнські моральні постулати і православні традиції, трансформовані під впливом процесів модернізації та урбанізації»[727].

Становлення сучасної кримінально-правової ідеології дуже нагадує становлення радянської ідеології (див. таблиця 8)[728].

Мабуть, праві професор А. В. Наумов та професор В. О. Туляков, який приєднався до нього, в тому, що «ніякого нового кріминального права не буде. Буде органічний розвиток старого з його пристосуванням до нових (для кожного історичного періоду) реалій»[729]. Саме для пристосування кримінального права до нових реалій і потрібна кримінально-правова ідеологія.

П. П. Сердюк пише про те, що біда в тому, що в кримінально-правовій доктрині, як і в парадигмі кримінального права, мало посправжньому нового. І насторожене сприйняття нового, і схиляння перед традицією — все це, на його думку, складові «Її Величності» кримінально-правової доктрини. Причину такого становища П. П. Сердюк обґрунтовує, згадуючи про твердження видатного німецького

[727] Сливенко В. А. Еволюція більшовицьких поглядів на злочинність та правоохоронну діяльність у 1920-х рр. *Проблеми політичної історії України:* зб. наук. пр. / редкол.: О. Б. Шляхов (відп. ред.) [та ін.]. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2015. Вип. 10. С. 132–133.

[728] Коломієць Ю. Ю. Майбутня кримінально-правова ідеологія. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 327.

[729] Туляков В. А. Будущее уголовного права или уголовное право будущего. Т*еоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права:* матер. міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2. Одеса: Фенікс, 2012. С. 165.

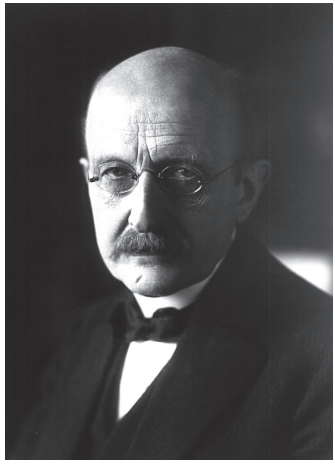
Таблиця 8

Становлення радянської ідеології	Становлення сучасної кримінально-правової ідеології
Радянська наукова та суспільно-політична думка категорично відкидала спадкоємність і продовження радянської ідеї як ідеї Російської імперії (М. В. Сергеєв, З. П. Росінська)	Сучасна наукова та суспільно-політична думка категорично відкидає марксистсько-ленінську спадкоємність і продовження правових ідеї як ідей Радянського Союзу
Нормативно-правовий хаос	Кримінально-правовий хаос
Невідповідність правових і ментальних норм	Невідповідність правових і ментальних норм
Збільшення злочинності	Збільшення злочинності
Зростання страху громадян перед злочинністю	Зростання страху громадян перед злочинністю
Відродження єдиної для всіх громадян системи цінностей, до яких традиційно відносили гарантії особистої безпеки, громадського порядку та недоторканності майна	Відродження єдиної для всіх громадян системи цінностей, до яких традиційно відносили гарантії особистої безпеки, громадського порядку та недоторканності майна
Повернення до правових ідей Російської імперії, шляхом наповнення їх новим соціальним змістом	Повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу, шляхом наповнення їх новим соціальним змістом

фізика М. Планка: « …не слід думати, що нові ідеї перемагають шляхом гострих дискусій, в яких творці нового переконують своїх опонентів. Старі ідеї поступаються новим таким чином, що носії старого вмирають, а нове покоління виховується в нових ідеях, сприймаючи їх як щось само собою зрозуміле. У цьому варто вбачати не впертість іменитих «старичків», оскільки до цього «недугу» схильні і молоді. Тут необхідно дивитися вглиб. А якщо вже зовсім конкретно, то в глиб мозку»[730].

Можна погодитись з тим, що мозок людини став функціонувати за законами, які максимально економлять його енергію, що тепер звичне, як перевірене і умовно безпечне, стає на перше місце, функціонуючи за схемою «емоції — розум». Можна погодитись з тим, що природа наділила людину обережністю до всього невідомого, нового і це до-

[730] Сердюк П. П. Стандарты Ч. Беккариа – благословение или проклятие? Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 281.

Макс Карл Ернст Людвіг Планк *(нім. Max Karl Ernst Ludwig Planck; 23 квітня 1858, Кіль — 4 жовтня 1947, Геттінген) — німецький фізик-теоретик, найбільшим досягненням якого вважається теорія випромінювання абсолютно чорного тіла, що стала відправною точкою для побудови квантової механіки. Лауреат Нобелівської премії з фізики (1918).*

помогло багатьом поколінням виживати, адже невідома їжа могла містити в собі токсини, небезпечні для життя. Проте причина полягає не тільки в цьому. На рівні метафізики вперті «старички» роблять те, що повинні робити. Вони відстоюють ідеї, які складають сенс їх життя, намагаючись передати свій досвід майбутньому поколінню. Нові ідеї зможуть стати на місце попередніх лише тоді, коли будуть добре відпрацьовані та перевірені досвідом. Лише синтез старих та нових ідей може зберегти людство. Нове покоління, з новим світоглядом, сформованим під впливом впертих «старичків», виховує майбутнє покоління, яке згодом теж перетвориться на впертих «старичків». Як писав О. С. Пушкін:

«І наші внуки в добрий час
Із світу витіснять і нас!
XXXIX
Тим часом упивайтесь, друзі,
Життям, як маєво, легким!
Я знаю: в радості і тузі
Не варто дорожити ним;
Закрив я очі на омани;
Та ще надія, дар жаданий,
Здалека часом вигляда:
Без непримітного сліда
Я не хотів би світ лишити.
Живу, пишу не для хвали;
Та марю, щоб пісні могли
Мій день печальний пережити,
Щоб друг мій вірний серед мук
Про мене нагадав хоч звук»[731].

Враховуючи історичний досвід, сучасну реальність та можливе майбутнє пропонуємо наступну модель вигідної для України

[731] Пушкін Олександр. Евгеній Онегін. URL: https://books.google.com.ua/books?id=AOtiDAAAQBAJ&pg=PT58&lpg=PT58&dq=i (дата звернення 19.07.2018)

кримінально-правової ідеології.

Реальний та ідеальній світ ідей можливої кримінально-правової ідеології збігається з ідеями нинішньої кримінально-правової ідеології. На шляху до ідеального світу потрібно створити світ наступних вселяємих ідей: філософська ідея — ідея створення світу Богом, наукова ідея — ідея повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу шляхом наповнення їх новим соціальним змістом, економічна ідея — ідея економічної еквівалентності злочину та покарання, політична ідея — ідея забезпечення існування національної ідеї, правова ідея — ідея формальної визначеності, системності та нормативності кримінального права, моральна ідея — ідея відродження єдиної для всіх громадян України системи цінностей, ідея культурної поведінки — ідея відповідальності, дисциплінованості, взаємоповаги у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

Олекса́ндр Серге́йович Пу́шкін *(26 травня (6 червня) 1799, Москва, Російська імперія — 29 січня (10 лютого) 1837, Санкт-Петербург, Російська імперія) — російський поет, драматург та прозаїк, реформатор і творець сучасної російської літературної мови, автор критичних та історичних творів.*

РОЗДІЛ 3
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ

3.1. Ідеологічна обумовленість поняття кримінального права

В умовах незалежної України сформувалося неоднозначне ставлення до поняття, мети та завдань, предмета і методів, системи кримінального права. Методологічний плюралізм призвів до того, що в науці кримінального права немає єдиної фундаментальної концепції, яка б об'єднувала всі перераховані поняття. А якщо немає єдиної концепції, то немає і єдиної системи норм кримінального права, яка могла б діяти як єдиний механізм.

В юридичній літературі сформувалася думка, згідно з якою однією з основних проблем сучасного кримінального права є позитивістський підхід до його визначення. Даної позиції дотримуються: М. В. Костицький[732], О. М. Костенко[733], А. І. Луцький[734], В. О. Навроцький[735], М. І. Хавронюк[736] та ін. На думку О. М. Костенко, між представниками вітчизняної юридичної науки йде «ідеологічна боротьба» з питання, що є першоджерелом права — «буква» закону або його «дух»? «… сьогодні в Україні перемагає позитивістська правова ідеологія,— пише О. М. Костенко,— згідно з якою «буква» визнається першоджерелом права. Відповідно до цього, «буква» закону відривається від його «духу» і перетворюється в інструмент для зловживань. За допомогою «букви» закону, відірваної від його «духу», можна, позитивістські тлумачачи текст закону, маніпулювати ним як завгодно, обґрунтувати що завгодно: наприклад, що чорне — це біле. І все це буде мати видимість «буквеної», тобто формальної, законності. Право-

---

[732] Костицький М. В. Сучасні філософсько-методологічні та теоретичні проблеми науки кримінального права. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*: тези доп. V межвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 18–21.

[733] Костенко А. Н. Уголовный кодекс как инструмент для злоупотреблений (критика пози-тивизма в уголовной юстиции). *Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань.* Тези. Збірник праць. Львів, 2011. С. 216–220.

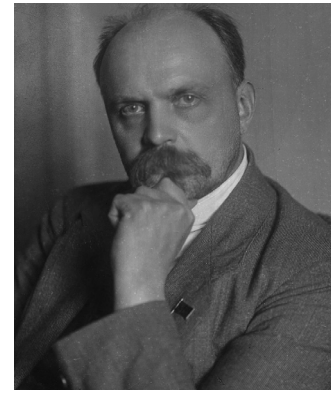
[734] Луцький А. І. Відображення позитивістської правової ідеології в системі кримінального права України. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*: тези доп. V межвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 54–56.

[735] Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України.* 2011. № 9. С. 20–24.

[736] Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України.* 2013. 9–15 берез. URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення 23.07.2018).

вий позитивізм відкриває, таким чином, шлях до легалізації вседозволеності»[737].

Якщо згадати історію становлення радянського права, то до позитивістського, а точніше, до нормативістського підходу до визначення права перейшли саме з метою подолання вседозволеності та чиновницького свавілля. Основні напрямки та концепції розуміння і трактування права виділив і проаналізував у хронологічному порядку В. С. Нерсесянц. На його думку, в радянські часи право існувало в таких формах:

Курський Дмитро Іванович *(22 жовтня (3 листопада) 1874, Київ, Російська імперія — 20 грудня 1932, Москва, РРФСР, СРСР) — радянський державний і партійний діяч. Перший радянський генеральний прокурор.*

1. *Право як знаряддя диктатури пролетаріату.* Концепцію нового, революційного, пролетарського права як засобу здійснення диктатури пролетаріату активно розвивав і впроваджував у практику радянської юстиції Д. І. Курський (нарком юстиції в 1918–1928 рр.).

Право в умовах диктатури пролетаріату — це, згідно з Д. І. Курським, вираз інтересів пролетаріату. Тут, за його визнанням, немає місця для «норм на зразок Habeas Corpus» для визнання та захисту прав і свобод індивіда. Д. І. Курський вихваляв діяльність «революційних народних судів» як нового джерела правотворчості, особливо виділяв ту обставину, що «у своїй основній діяльності — кримінальній репресії — народний суд абсолютно вільний і керується, перш за все, своєю правосвідомістю»[738].

Право, яке сприймалося як знаряддя диктатури пролетаріату і залежало від правосвідомості суддів, в кінцевому підсумку призвело до свавілля і необґрунтованих звинувачень, невиправданих жертв і покалічених доль. І все це робилося в ім'я помилкових уявлень ідеологів комуністичної партії про соціальну справедливість і способи її реалізації.

Становлення радянської влади здійснювалося переважно систе-

[737] Костенко А. Н. Уголовный кодекс как инструмент для злоупотреблений (критика пози-тивизма в уголовной юстиции). *Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань.* Тези. Збірник праць. Львів, 2011. С. 216–217.

[738] История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М, 1999. С. 641–642.

мою примусових заходів, серед яких заходи кримінально-правового впливу були найбільш поширені. Як писав Д. І. Курський, «… доводиться кримінальними нормами регулювати відносини там, де вони в буржуазно-розвиненому праві регулюються в порядку цивільному»[739]. Так непомітно для вчених і законодавця сформувалося переконання в тому, що будь-які соціальні проблеми можна вирішити за допомогою кримінального закону. Судячи з кількості змін і доповнень, що вносяться до чинного кримінального законодавства України, дане переконання, незважаючи на критику з боку багатьох сучасних вчених, продовжує залишатися домінуючим.

Пе́теріс Я́нович *(Петро́ Іва́нович)* **Сту́чка** *(латис. Pēteris Stučka; 14 (26) липня 1865 – 25 січня 1932) – латиський письменник і юрист, згодом – радянський державний і партійний діяч.*

2. *Право як порядок суспільних відносин.* Помітну роль у процесі зародження і становлення радянської теорії права відіграв П. І. Стучка. Основними засадами такого нового, революційно-марксистського праворозуміння П. І. Стучка вважав: 1) класовий характер всякого права; 2) революційно-діалектичний метод (замість формально-юридичної логіки); 3) матеріальні суспільні відносини як базис для пояснення і розуміння правової надбудови (замість пояснення правових відносин із закону або правових ідей). Уявлення про класовий характер права знайшли своє відображення в загальному визначенні права, яке він дав у офіційному акті НКЮ РРФСР (грудень 1919 р.) «Керівні начала з кримінального права». Пізніше П. І. Стучка писав про це: «Коли перед нами, в колегії Наркомюста … постала необхідність формулювати своє, так би мовити, «радянське розуміння права», ми зупинилися на наступній формулі: «Право — це система (або порядок) суспільних відносин, що відповідає інтересам панівного класу та охороняється організованою силою його (тобто цього класу)»[740].

Зазначене визначення не суттєво відрізнялося від праворозуміння Д. І. Курського. Воно всього лише на більш високому теоретичному

[739] Там само. С. 643.
[740] Там само. С. 643–644.

рівні виправдовувало і доводило ідею витіснення права як буржуазного явища. Такі поняття, як «система», «порядок», «форма», були позбавлені юридичної специфіки. Без юридичної форми право втрачає своє смислове значення і перетворюється у свавілля (неправо).

3. *Мінова концепція права.* По-іншому класовий підхід до права бачив Є. Б. Пашуканіс. Для нього, як і для К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна, буржуазне право — це історично найбільш розвинений, останній тип права, після якого неможливий будь-який новий тип права, якесь нове, післябуржуазне право. Через негативне ставлення до права теорія права для Є. Б. Пашуканіса — це марксистська критика основних юридичних понять як містифікацій буржуазної ідеології. Зближуючи форму права і форму товару, Є. Б. Пашуканіс генетично виводив право з мінових відносин товаровласників. У зв'язку з цим його теорія права в літературі отримала назву мінової[741].

Євген Броніславович Пашуканіс *(11 (23) лютого 1891, Стариця Тверській губернії – 4 вересня 1937, Москва) – радянський учений-юрист, розробник нового радянського права.*

Є. Б. Пашуканіс досить реалістично дивився на право. Багато його ідей актуальні і на сучасному етапі розвитку науки. Характеризуючи буржуазне право, Є. Б. Пашуканіс розрізняв право як об'єктивне соціальне явище (правове відношення) і право як сукупність норм. «Юридичні відносини,— підкреслював він,— це первинна клітинка правової тканини, і тільки в ній право здійснює свій реальний рух. Право як сукупність норм поряд з цим є не більше як нежива абстракція»[742]. Є. Б. Пашуканіс помилявся в тому, що відмирання категорій буржуазного права аж ніяк не означає заміни їх новими категоріями пролетарського права, так само як відмирання категорій вартості, капіталу, прибутку і т. ін. при переході до розгорнутого соціалізму не означатиме появу нових пролетарських категорій вартості, капіталу, ренти і т. ін. Як свідчать історичні факти, відмирання категорій буржуазного права призвело до виникнення категорій пролетарського права; відмирання категорій вартості, капіталу, прибутку і т. ін. призвело до виникнення пролетарських категорій вартості, капіталу, ренти і т. ін. Ні буржуазне, ні пролетарське право не можуть існувати без форми. Однак гарантією

741 Там само. С. 644–645.
742 Там само. С. 645.

порядку вона є лише в тому випадку, якщо відповідає історично сформованим умовам життєдіяльності держави та суспільства.

4. *Психологічна концепція класового права.* Уявлення про класове право, включаючи і класове пролетарське право, з позицій психологічної теорії права розвивав М. А. Рейснер.

Свою заслугу у сфері марксистського правознавства він бачив у тому, що вчення Л. І. Петражітського про інтуїтивне право поставив «на марксистську підставу», в результаті чого «вийшло не інтуїтивне право взагалі, яке могло там і тут давати індивідуальні форми, пристосовані до відомих суспільних умов, а справжнісіньке класове право, яке у вигляді права інтуїтивного вироблялося поза яких би то не було офіційних рамок у рядах пригнобленої і експлуатованої маси[743].

Михайло Андрійович Рейснер *(7 березня 1868, м Вилейка Віленської губ. — 3 серпня 1928, Москва) — російський і радянський вчений-юрист, публіцист, соціопсихолог і історик.*

Учасник революційного руху. Батько Лариси і Ігоря Рейснер.

Якщо відкинути марксистські уявлення про класовість права і поступове його відмирання, у висловлюваннях М. А. Рейснера можна виявити раціональне зерно. Згідно з М. А. Рейснером, «право, як ідеологічна форма побудови за допомогою боротьби за рівність і пов'язану з нею справедливість, містить у собі два основних моменти, а саме, по-перше, вольову сторону або одностороннє «суб'єктивне право» і, по-друге, знаходження загального правового ґрунту і створення за допомогою угоди двостороннього «об'єктивного права»[744]. В продовження міркувань М. А. Рейснера можна відзначити, що уявлення про рівність і справедливість дійсно залежать від суб'єктивного сприйняття різних суб'єктів, досягти гармонійного співіснування даних уявлень можна тільки за допомогою юридично оформленого об'єктивного права. На перший погляд здається, що якби радянській владі вдалося знищити поділ суспільства на класи, необхідність в об'єктивному праві відпала б через те, що суб'єктивні уявлення різних суб'єктів про рівність і справедливість збіглися б. Однак суспільство приречене не тільки на класові відмінності, а й на інші види відмінностей, які впливають на формування суб'єктивних

[743] Там само. С. 647.
[744] Там само. С. 647.

уявлень про рівність і справедливість. Подолати можливі зіткнення суб'єктів можна шляхом угоди про створення об'єктивного права, відображену у відповідній формі. Ідея про поступове відмирання права була утопією. Право не може існувати лише на суб'єктивному рівні, воля суб'єктів повинна контролюватися нормами об'єктивного права.

5. *Право як форма суспільної свідомості.* Такий підхід до права в 1920-х роках розвивав І. П. Розумовський. Як ідеологічне опосередкування (ідеологічна форма) класових матеріальних (економічних) відносин право, за І. П. Розумовським,— це форма суспільної свідомості. Він надавав таке загальне визначення права як ідеологічного способу і порядку опосередкування матеріальних відносин в сучасному суспільстві: «Порядок суспільних відносин, в кінцевому рахунку, відносин між класами, оскільки він відображається в суспільній свідомості, історично неминуче абстрагується, віддиференціюється для цієї свідомості від своїх матеріальних умов і, об'єктивуючись для нього, отримує подальший складний ідеологічний розвиток у системах «норм»[745]. Незважаючи на те, що І. П. Розумовський сприймає право як ідеологію, в його визначенні вже є згадка про системи норм. Процес формування радянського права переходить на інший рівень.

6. *Боротьба на «правовому фронті»*. Кінець 1920-х і перша половина 1930-х років. (аж до наради 1938 р. з питань науки радянської держави і права) відзначені загостренням боротьби різних напрямків праворозуміння в радянській юридичній науці. У цих умовах загострилася боротьба між двома основними позиціями в радянському правознавстві того часу — позиціями Є. Б. Пашуканіса і П. І. Стучки. Доленосне значення для науки мав не сам факт наявності дискусії між прихильниками Є. Б. Пашуканіса і П. І. Стучки, а політизація юридичної науки і звинувачення вчених у схильності до буржуазної ідеології. В результаті багато прогресивних ідей радянських вчених були відкинуті.

Так, 4 листопада 1929 року у своїй установчій доповіді в Інституті радянського будівництва і права Комуністичної академії Л. М. Каганович як приклад застосування «буржуазно-юридичного методу» назвав роботу О. Л. Малицького «Радянська конституція» (1924 р.), де його увагу привернули такі положення: підпорядкованість всіх органів державної влади велінням закону, тобто праву, носить назву «правового режиму», а сама держава, що проводить правовий режим, називається «правовою державою»; «радянська республіка є державою правовою, яка здійснює свою діяльність в умовах правового режиму»[746]. Ідеї О. Л. Ма-

[745] Там само. С. 648–649.
[746] Там само. С. 649–651.

Ла́зар Мойсе́йович Кагано́вич *(10 [22] листопада 1893, с. Кабани, Радомисльський повіт, Київська губернія, Російська імперія — 26 липня 1991, Російська РФСР, СРСР) — радянський партійний та державний діяч українського єврейського походження, ідеолог, на якому часткова відповідальність за геноцид проти українського народу, був Генеральним секретарем ЦК КП(б)У.*

лицького не були близькі політичній еліті того часу, здійснюючи політику згортання непу, держава не була зацікавлена в дотриманні принципу законності, пріоритетне значення мав принцип революційної доцільності.

7. *Концепція «соціалістичного права»*. Перемога соціалізму вимагала нового осмислення проблем держави і права з урахуванням постулатів доктрини і реалій практики. У цих умовах Є. Б. Пашуканісом була висунута концепція «соціалістичного права». «Велика соціалістична Жовтнева революція,— пояснював він,— завдала удар капіталістичній приватній власності і поклала початок нової соціалістичної системі права. У цьому основне і головне для розуміння радянського права, його соціалістичної сутності як права пролетарської держави»[747]. В умовах перемоги соціалізму марксисти-державники і правознавці зрозуміли, що навіть комуністичне суспільство не може існувати без права.

8. *Офіційне «праворозуміння»* (Нарада 1938 р.). В історії радянської юридичної науки особливе місце займає «І Нарада з питань науки радянської держави і права» (16–19 липня 1938 р.). Її організатором був підручний Й. Сталіна на «правовому фронті» А. Я. Вишинський. У письмовому тексті доповіді А. Я. Вишинського і в схвалених Нарадою тезах його доповіді формулювання загального визначення права давалося в такій «остаточній редакції відповідно до рішення Наради»: «Право — сукупність правил поведінки, що виражає волю панівного класу, встановлену в законодавчому порядку, а також звичаїв і правил гуртожитку, санкціонованих державною владою, застосування яких забезпечується примусовою силою держави в цілях охорони, закріплення і розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних і бажаних для панівного класу». Визначен-

[747] Там само. С. 652.

ня права, запропоноване А. Я. Вишинським і одноголосно схвалене Нарадою 1938 року, увійшло в радянську літературу як «нормативний» (а потім і «вузьконормативний») підхід до права»[748]. Право, нарешті, почало відрізнятися від інших соціальних норм (звичаїв, моралі і т. ін.) рядом специфічних ознак. До них відносяться: загальнообов'язковість, формальна визначеність, зв'язок з державою, охорона від порушень можливістю державного примусу.

Андрій Януарійович Вишинський *(нар. 10 грудня 1883, Одеса, Херсонська губернія, Російська імперія — пом. 22 листопада 1954, Нью-Йорк, США) — радянський політичний діяч українсько-польського походження, юрист і дипломат. У світову історію увійшов як головний державний обвинувач (генеральний прокурор СРСР) на сталінських «показових судових процесах» 1930-х років. Як правник, був запеклим прибічником принципу «презумпції винності».*

9. *Нові підходи до права.* Вже з середини 1950-х років, в обстановці певного пом'якшення політичного режиму і ідеологічної ситуації в країні, деякі юристи старшого покоління скористалися тим, що з'явилася можливість відмежуватися від визначення права 1938 р. Монополія офіційного «праворозуміння» була порушена. На противагу «вузьконормативному» визначенню права було запропоновано розуміння права як єдності правової норми та правовідношення (С. Ф. Кечекьян, А. А. Піонтковський) або як єдність правової норми, правовідношення і правосвідомості (Я. Ф. Миколенко). Нормативність права пропонувалося доповнити моментами його здійснення до життя. З урахуванням сказаного можна погодитися з точкою зору М. І. Байтіна, який пише: «Оцінюючи складний шлях, який пройшла з тих пір юридична наука в нашій країні, є підстави стверджувати, що нормативне розуміння права стало певним її досягненням, незважаючи на окремі недоліки і навіть помилки, які довелося згодом виправляти»[749].

Відкритим залишається питання: з якої причини нормативне розуміння права стало предметом критики вчених? Роздуми про

[748] Там само. С. 652–654.

[749] Теория государства иправа: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 136.

рівні буття права наштовхнули на думку про те, що після відмови від марксистсько-ленінської ідеології право перестало сприйматися як складна багаторівнева система. Як вірно зауважив С. І. Максимов, «відносно автономними рівнями правової реальності (формами буття права) є: а) світ ідей (ідея права); б) світ знакових форм (правові норми і закони); в) світ соціальних взаємодій (правове життя)»[750]. Відмова від марксистсько-ленінської ідеології, що супроводжувалася стрімкою деідеологізацією, призвела до руйнування світу ідей, без якого світ знакових форм перетворюється лише на «букву» закону, а світ соціальних взаємодій стає стихійним і неврегульованим.

Про необхідність осмислення розуміння кримінального права, яке виходить з єдності всіх трьох компонентів і має включати в себе кримінально-правові ідеї, кримінально-правові норми і кримінально-правові відносини, пишуть багато вчених (наприклад, Н. В. Генріх, В. Ю. Квашис, Ю. Є. Пудовочкін та ін.). Так, на думку Н. В. Генріх і В. Ю. Квашиса, кримінальне право — це самостійна галузь права, що являє собою систему правових норм, що визначають злочинність і караність суспільно небезпечних діянь і різним чином регулюють правовідносини між особою, яка вчинила злочин, і державою[751]. На думку Ю. Є. Пудовочкіна, кримінальне право може бути визначено як заснована на ідеях законності, рівності, вини, справедливості і гуманізму система правових норм, що визначає злочинність і караність суспільно небезпечних діянь, і кримінально-правові відносини, що виникають на їх основі[752].

На відміну від Ю. Є. Пудовочкіна Н. В. Генріх та В. Ю. Квашис не відобразили завдання, функції та принципи у визначенні кримінального права як галузі права. Такий підхід вчених є цілком виправданим. Відобразити в одному визначенні світ ідей, світ знакових форм, світ соціальних взаємодій майже неможливо через те, що це різні рівні (вимірювання) існування права. Ідеї законності, рівності, вини, справедливості та гуманізму, які згадує Ю. Є. Пудовочкін у визначенні кримінального права, є керівними принципами правотворчості і правореалізації. Вони не створюють цілісного уявлення про сутність та зміст кримінального права, а значить, концепція єдності кримінально-правових ідей, кримінально-правових норм і кримінально-правових відносин все ще знаходиться на стадії розробки.

В сучасній науці кримінального права цілком усталеною є

[750] Максимов С. И. Что есть право? *Правоведение.* 2013. № 1 (306). С. 240.

[751] Генрих Н. В., Квашис В. Е. Понятие уголовного права. Общество и право. 2016. № 1 (55). С. 44.

[752] Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 157.

позиція вчених, згідно з якою «кримінальне право не зводиться до кримінального закону, а має два рівні виміру: нормативний (кримінальний закон або «буква» кримінального права) та ненормативний («дух» кримінального права), який є більш глибоким та знаходить свій вияв у його функціях і принципах»[753]. В першому розділі було зроблено висновок, що правова ідеологія і «дух» права є тотожними поняттями через те, що уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, принципу, що відображає його основні, головні і суттєві риси, створює саме ідеологія. Матеріальною формою існування правової ідеології є закон, реалізація якого залежить від діяльності державного апарату, політичних партій та об'єднань, активності громадянського суспільства та окремо взятої особистості.

В основі всього видимого і невидимого лежать ідеї. На жаль, вчені не завжди усвідомлюють їх важливість для кримінального права. Наприклад, Ю. Є. Пудовочкін вважає, що «ідеї і норми права, навіть разом узяті, не дають повної характеристики права. Ідея — лише побажання. Сама по собі норма права, навіть заснована на гуманних ідеях, залишається друкованим листом паперу, юридичним текстом — і тільки. Лише будучи реалізованою в суспільних відносинах, норма права виконує своє призначення як соціального регулятора»[754]. Якщо сприймати ідею тільки як побажання, вона або ніколи не буде реалізована на практиці, або стане прикриттям особистих вигод і бажань. Таку реалізацію норм не можна назвати правом.

Ще в 1999 році В. С. Нерсесянц звернув увагу на те, що саме розрізнення права та закону і аналіз з цих власне теоретико-правових позицій ситуації, що склалася, мали визначальне значення для з'ясування і критики неправового характеру, так званого соціалістичного права і радянського законодавства[755]. Концепція розрізнення права і закону була висунута в 70-х роках минулого століття, незважаючи на це, за оцінками сучасних науковців право і закон як і раніше носять неправовий характер. Наприклад, В. О. Туляков пише про кримінальне неправо, під яким розуміє сукупність соціальних норм про злочин, злочинність та реакцію на нього, котрі своєю сутністю, юрисдикційними повноваженнями, спрямованістю та/або динамікою реалізації порушують права і свободи людини, які

---

[753] Вечерова Є. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. проф. О. В. Козаченко, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 698.

[754] Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 157.

[755] История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М, 1999. С. 656.

захищені Конституцією країни та відповідними міжнародними актами, визнаними міжнародною спільнотою[756]. Не можна не погодитися з В. О. Туляковим в тому, що дана ситуація вимагає подальших наукових пошуків у сенсі кримінального неправа і подальшого розуміння питання, що стосується неправового закону і відповідних реакцій на нього в тоталітарній державі і в державі з демократичним режимом правління.

І кримінальне право, і кримінальне неправо наповнюються сенсом за рахунок ідей, ставлення до яких в державах з тоталітарним і демократичним режимом правління істотно відрізняється. Ідея в тоталітарній державі носить загальнообов'язковий характер. В ім'я її держава нехтує правом, законністю та іншими юридичними цінностями, здійснюючи терор або проти власного населення, або проти інших держав. Ідея в демократичній державі сприймається всього лише як побажання. В ім'я її майже нічого не робиться, бо найважливіше свобода. Перемога ліберально-демократичної ідеології призвела до «сутінків» свободи, про які пише О. Дугін: «…отримавши свободу, суспільство виявилося перед проблемами: на що цю свободу можна вжити? Який її зміст? Хто встановлює її межі? Свобода від чого, було зрозуміло, але свобода для чого? Ці питання залишилися відкритими»[757]. На думку О. Дугіна, не маючи ніяких позитивних цілей за визначенням, лібералізм пропонує лише одне: звільнятися все більше і більше, звільнятися від усього, від чого тільки можна, від усього неіндивідуального, колективного, що обмежує, а потім, в кінцевому рахунку, і від самого індивідуального.

Очевидно, що суспільство, позбавлене позитивних цілей та ідей, закономірно йде до загибелі. Виникла необхідність в переосмисленні ставлення до ідей через консервативну ідеологію, яка передбачає наступне: ідея є стимулом та метою людського життя; ідея, що претендує на статус загальновизнаної, повинна бути прообразом справжнього буття; ідея не повинна реалізовуватися за допомогою насильства, вона має бути результатом соціокультурного розвитку держави і суспільства, відповідати соціальній та біологічній природі людини.

Усвідомленню сенсу кримінального права іноді перешкоджає ототожнення ідей і принципів права. В юридичній літературі вже є спроби розмежування названих понять. Наприклад, М. В. Бавсун, вивчаючи функціональну різницю між ідеологією і принципом кримінального

[756] Туляков В. О. Кримінальне неправо. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування:* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.). С. 93. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full (дата звернення 30.07.2018).

[757] Дугин А. Сумерки свободы. URL: http://www.odnako.org/magazine/material/sumerki-svobodi/ (дата звернення 31.07.2018).

права, дійшов наступних висновків: «Будучи непорівнянними за своїм обсягом, вони, по суті, не здатні вирішувати одні й ті ж завдання, вони взагалі мають мало спільного між собою, перебувають у співпідпорядкованому по відношенню один до одного становищі. Одна — ідеологія — має найголовніше значення і визначає як зміст кримінального закону, так і, по суті, його застосування. Другі — принципи — виконують роль засобів, якогось гаранта саме заданого вектора розвитку сфери кримінально-правового регулювання, опиняючись в статусі регуляторів вже сформованих суспільних відносин і забезпечуючи вірність застосування законодавчих приписів. Перелік принципів і їх зміст безпосередньо випливають з основної ідеї, з одного боку, будучи її наслідком, а з іншого — необхідним елементом реалізації цієї ідеї»[758].

Є й інші висловлювання, що підтверджують нетотожність ідей і принципів права. Як пише О. М. Баранов, «для кожного з існуючих в історії суспільно-державних устроїв характерний свій стан законності. У цьому сенсі, поряд з соціалістичною, можна виділити буржуазну (капіталістичну), феодальну, рабовласницьку і первіснообщинну законність. За формою державного правління і політичним режимом — монархічну, аристократичну (олігархічну), президентську, диктаторську, парламентську, республіканську, демократичну тоталітарну законність»[759].

Принцип законності є одним із загальноправових принципів, який застосовується в кримінальному праві. З іншими загальноправовими, міжгалузевими, галузевими принципами він з'єднується сукупністю ідей, які є складовою частиною ідеології. Ідеологія, у свою чергу, створює уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, принципу, що відображає його основні, головні і суттєві риси. Ідеологія визначає кількісний і якісний зміст не тільки принципів кримінального права, а і його цілей, завдань і функцій. Вона є «духом» кримінального права, який матеріалізується в «букві» кримінального закону. Розмежування «духу» і «букви» закону є досить умовним. Як зауважує І. Я Козаченко, мова — душа і совість кримінального закону[760]. Саме людина, підбираючи потрібні слова, наповнює «букву» закону змістом.

Визначення кримінального права як галузі права нерозривно пов'язано з кримінально-правовою ідеологією. Вивчення кримінально-

[758] Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 149.

[759] Баранов А. М. Законность в досудебном производстве по уголовным делам: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Омская академия МВД России. Омск, 2006. С. 58–59.

[760] Козаченко И. Я. Язык – душа и совесть уголовного закона. *Правоведение.* 2003. № 2 (247). С. 109–116.

правової ідеології показало, що вона створює уявлення про охоронну функцію кримінального права та механізм її реалізації. Грань між суспільно корисним, суспільно нейтральним, суспільно небезпечним діянням буває настільки тонкою, що без кримінально-правової оцінки діяння з боку держави обійтися не можна. Охоронна функція кримінального права реалізується як шляхом примусу, так і шляхом заохочення. Навіть якщо людина, користуючись кримінальним законом, діє правомірно, вона потребує позитивної оцінки своєї поведінки з боку держави. Така оцінка поведінки особи має не тільки морально-етичне і суб'єктивне значення, але і загальносоціальне, практичне значення.

Враховуючи те, що кримінальне право як галузь права незалежно від державного режиму, форми правління, пануючої ідеології виконує охоронну функцію, яка передбачає багатоаспектний механізм реалізації, можна запропонувати наступне його визначення: *кримінальне право — це система кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечних протиправних діянь, а також суспільно корисних правомірних діянь, спрямованих на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків*[761].

Визначення кримінального права неможна зрозуміти без визначення кримінально-правової норми. Традиційно під кримінально-правовою нормою розуміють правило поведінки, яке встановлює заборону на вчинення певних діянь або наказує вчиняти певні дії або бездіяльність. Вважається, що це правило встановлено державою і закріплено в Кримінальному кодексі.

На сучасному етапі розвитку науки кримінального права деякі вчені відходять від традиційного розуміння кримінально-правової норми. Наприклад, І. І. Митрофанов стверджує, що «під нормою кримінального права розуміється система встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України і юридично забезпечених загальнообов'язкових правил поведінки та органічно пов'язаних з ними велінь, покликаних у своїй єдності регулювати окремі суспільні відносини відповідно до волі і соціальної мети народних депутатів України»[762]. На думку В. О. Тулякова, «кримінально-правова норма — це текст, елемент культурного осередку, який, будучи визнаний державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріорізованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне правило поведінки, підкріплене відповідною забороною»[763].

---

[761] Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 5. С. 141–146.

[762] Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. С. 17–18.

[763] Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. Правовий вплив

Спроби вчених надати інше визначення кримінально-правової норми викликані об'єктивними причинами — головним чином існуванням проблеми співвідношення понять кримінального права і кримінального законодавства, яка виникла в результаті критики офіційної ідеології Радянського Союзу, на рівні якої право визнавалося як державна воля, а норми права — як вираження цієї волі. Вважається, що державно-вольове трактування правових аспектів соціальної дійсності виникло під впливом ідеологізації радянської теорії права. Так, Л. І. Заморська, досліджуючи нормативність права в радянському праворозумінні, дійшла наступних висновків: «По-перше, має місце конвенціональне трактування всіх соціальних регуляторів (і правових у тому числі), при якому вони розуміються як вираження волі суспільства (якої-небудь його частини), волі більшості. … для такого підходу характерна ідеалізація соціальних норм, при якій вони більшою мірою виступають як результат свідомо-вольової діяльності, як ідеальна абстракція, створена волею і в інтересах більшості представників соціальної спільноти, а не як закономірний прояв соціальної реальності, що об'єктивно характеризує людську діяльність і суспільну свідомість. По-друге, стосовно норм правових, ідеологічне трактування нормативності з усіх правоутворюючих чинників на перше місце поставило ідеологію в сенсі ціннісних та програмних установок розвитку окремого соціального класу»[764].

Будь-яка ідеологія є результатом свідомо-вольової діяльності, спрямованої на ідеалізацію соціальних норм. Впливовість ідеології залежить від того, наскільки вона враховує об'єктивну реальність та відповідає інтересам особистості, суспільства та держави. В 1990 році, характеризуючи радянське право, Б. М. Топорнін писав, що ідеологізація соціальних норм, у тому числі правових, порушення збалансованого взаємозв'язку інтересів особистості, суспільства в цілому, держави як законодавця — все це вивело право на тупиковий шлях розвитку. На думку науковця, відсутність зворотного зв'язку між особистістю і суспільством, особистістю і державою призвела до деформованого механізму соціальної регуляції, що досить швидко почав суперечити розвитку суспільства і став нежиттєздатним[765]. Можна погодитись з тим, що ідеологія, яка порушує збалансований взаємозв'язок інтересів та не враховує важливість взаємовідповідальності учасників

на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 26.

[764] Заморська Л. Нормативність в радянському праворозумінні. Право України. 2011. № 11–12. С. 162.

[765] Топорин Б. Н. Декларация прав человека: новые подходы. Права человека: проблемы и перспективы / отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: ИГПАН, 1990. С. 8.

міжлюдської комунікації, є нежиттєздатною, але право без ідеології існувати не може. Саме вона створює цілісне уявлення про інститути права та механізм їх реалізації. Будучи інструментом ідеологічного впливу, право повинно володіти властивими тільки йому специфічними ознаками, що відрізняють його від інших засобів впливу на поведінку людей (моральних, етичних та інших соціальних норм). Однією з таких ознак є те, що право має державно-нормативний характер — встановлюється державою та закріплюється в нормативно-правових актах. Надаючи визначення кримінально-правової норми, неможна не враховувати того, що «кримінальне право України, будучи публічною галуззю права, пов'язане з державою, залежить від держави, опосередковується державою та покликане створювати необхідну правову базу для здійснення в цій державі заходів, спрямованих на забезпечення, дотримання та охорону правопорядку»[766].

Великий внесок у розмежування понять кримінального права і кримінального законодавства вніс В. О. Навроцький. Сформульовані ним критерії розмежування кримінального права, як галузі права і кримінального закону, аналізуються багатьма вченими[767]. Проте не всі запропоновані нововведення можуть бути відображені в понятті кримінально-правової норми. Наприклад, висловлювання В. О. Навроцького стосовно того, що закон постійно змінюється, відображаючи інтереси політично панівних законодавців чи лобістських груп[768], в більшості випадків відповідає дійсності, однак немає необхідності акцентувати увагу на цьому у визначенні кримінально-правової норми.

Вказівка у визначенні кримінально-правової норми на те, що норма кримінального права встановлюється (санкціонується) Верховною Радою України і регулює окремі суспільні відносини відповідно до волі і соціальної мети народних депутатів України, підриває її авторитет. Кримінально-правові норми повинні виходити від держави в цілому. Незважаючи на те, що їх юридична форма встановлюється Верховною Радою України, реалізація кримінально-правових норм залежить від органів виконавчої і судової влади.

Зв'язок між державою і правом добре розуміли представники марксистської теорії. Як вірно зауважив М. І. Байтін, «для марксистської

[766] Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думка прагматика. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», каф. кримінального права, 2018. С. 59.

[767] См.: Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 20; Вечерова Є. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 694–695.

[768] Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України.* 2011. № 9. С. 22–23.

теорії характерний розгляд права в тісному зв'язку з державою, яка не тільки формує, а й підтримує право в процесі його реалізації»[769]. Пояснюючи механізм утворення права, К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Крім того, що пануючі при даних відносинах індивіди повинні конституювати свою силу у вигляді держави, вони повинні додати своїй волі, обумовленій цими визначеними відносинами, загальне вираження у вигляді державної волі, у вигляді закону,— вираз, зміст якого завжди дається відносинами цього класу, як це особливо ясно доводить приватне та кримінальне право»[770]. За їхньою теорією панівні індивіди добре розуміють, що їх воля повинна знайти загальне вираження у вигляді волі держави в цілому, а не окремих її органів, особливо якщо це стосується кримінального права.

Не зовсім зрозуміло, чому І. І. Митрофанов пов'язує визначення кримінально-правової норми з волею і соціальною метою народних депутатів України. Даючи присягу перед Верховною Радою України, народні депутати зобов'язуються усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Клянуться додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників. Однак у суспільстві склалася протилежна точка зору щодо діяльності народних депутатів. Тому більше смислове значення мала б вказівка на те, що кримінально-правова норма — це текст, елемент культурного центру, визнаний державою.

Юристи рідко звертають увагу на те, що у функціональній стилістиці смислова структура тексту не зводиться лише до сукупності, складових його граматичних одиниць (слів, пропозицій, надфразових одиниць). Як зауважує С. І. Хлодіонова, «смислова структура тексту порізному визначається представниками різних напрямків лінгвістичної науки. Так, у семантиці тексту смислова структура розглядається як ієрархія тем і підтем тексту; лінгво-соціопсихології — як ієрархія комунікативних програм при передачі авторського задуму; в граматиці тексту — як послідовність конструктивних одиниць різної протяжності, об'єднаних лексичними, граматичними і логічними зв'язками»[771]. Будучи мовною моделлю відображення навколишньої дійсності, текст є важливим засобом міжлюдської комунікації, тому вказівка у визначенні кримінально-правової норми на те, що вона є текстом,

[769] Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 136.

[770] Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 3. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. С. 322.

[771] Хлодионова С. И. Культура научной речи: смысловая структура научного текста. *Сфера услуг: инновации и качество.* 2012. № 6. URL: http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_6_21.pdf (дата звернення 02.08.2018).

має як теоретичне, так і практичне значення.

Визначення кримінально-правової норми, запропоноване В. О. Туляковим, могло б претендувати на рівень кримінально-правової доктрини, якби більше відображало специфіку кримінального права. Фактично В. О. Туляков дав загальнотеоретичне визначення норми, яке можна було б застосувати до норм всіх галузей права. Кримінально-правова норма, як і норми інших галузей права, є текстом, елементом культурного осередку, який, будучи визнаним державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріорізованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне правило поведінки, підкріплене відповідною забороною. Однак дане визначення потребує коригування.

По-перше, кримінально-правові норми не тільки визнаються, але і встановлюються державою. Тож не дивно, що багато іноземних вчених: Л. Хулсман, М. Робінсон, П. Філмер, М. Філіпсон, Д. Сілверман, Д. Уолш, а слідом за ними і Я. Гілінський піднімають проблему, яка полягає в тому, що злочин — це юридична категорія, а криміналізація — один з багатьох шляхів конструювання соціальної реальності[772].

По-друге, уточнення потребує поняття «елемент культурного центру», яке використовується у визначенні кримінально-правової норми. Якщо виходити з того, що культурний центр — це зосередження тих чи інших цінностей, традицій і практик, що існують у суспільстві, то кримінально-правова норма як елемент культурного центру повинна відображати уявлення суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу.

По-третє, доцільно було б зазначити у визначенні кримінально-правової норми, з якою метою вона інтерпретується та інтеріорізується у свідомості фахівців і громадян. І за змістом, і за формою кримінально-правова норма повинна бути такою, щоб у свідомості фахівців і громадян створювалася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону. Без створення такої впевненості кримінальне право є неефективним, а кримінально-правова ідеологія не здатна виконувати покладені на неї функції.

На підставі викладеного можна запропонувати наступне *визначення кримінально-правової норми — це текст, що відображає правило поведінки, встановлене державою, з урахуванням уявлень суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу, який має бути інтерпретованим і інтеріорізованим у свідомості фахівців і громадян так, щоб створюва-*

[772] Гилинский Я. И. Проблемы законотворчества и правоприменения в обществе постмодерна. URL: http://crimpravo.ru/blog/3713.html (дата звернення 02.08.2018).

лася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону.

Аналіз поняття кримінально-правової норми підтверджує важливість висновків Є. Л. Стрельцова стосовно того, що «головне завдання кримінального права полягає у створенні якісної правової бази регламентації боротьби зі злочинністю, що, у свою чергу, повинно вирішити у стратегічному плані забезпечення безпеки суспільства на необхідному рівні та утримання злочинності на соціально припустимому рівні у тактичному плані»[773]. Однак суперечки, що існують щодо визначення кримінального права, вимагають внесення деяких уточнень. Створення якісної правової бази, про яку пише Є. Л. Стрельцов, є головним завданням кримінального права як науки, завданням кримінального права як навчальної дисципліни є з'ясування сутності та змісту згаданої правової бази, а також вироблення навичок щодо її застосування, завданням кримінального права як галузі права є регулювання за допомогою кримінально-правових норм суспільних відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечних протиправних діянь, а також суспільно корисних діянь, спрямованих на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків.

3.2. Ідеологічна обумовленість принципів кримінального права

У попередньому підрозділі вже піднімалося питання про те, що ідеологія і принципи кримінального права нетотожні поняття. Однак обидва визначення формулюються, відштовхуючись від поняття ідеї, яке може носити різне смислове навантаження. Так, М. І. Байтін, формулюючи визначення принципів права, називає їх обумовлюючими ідеями[774]; С. М. Кожевніков і А. П. Кузнєцов використовують термін «основні ідеї»[775]; П. М. Рабінович розглядає їх як керівні засади (ідеї)[776].

В Сучасній українській енциклопедії слово «ідея» має потрійне значення: «1) спочатку «те, що видно», «видиме» (як і ейдос), потім «видима сутність», прообраз. Платон називав ідеями умосяжні прообрази речей чуттєвого світу, справжнє буття. По Канту ідеї — поняття розуму, яким немає відповідного предмета в чуттєвому досвіді (свобода,

[773] Стрельцов Є. Правовий вплив на неправомірну поведінку: кримінально-правовий аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 21.

[774] Теория государства иправа: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 151.

[775] Кожевников С. Н., Кузнецов А. П. Принципы права: понятие, сущность, конкретизированная характеристика. *Следователь.* 2000. № 2. С. 39.

[776] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: [Навч. посібник]. Харків: Консул, 2002. С. 88.

безсмертя, бог); 2) думка, уявлення; 3) намір, план»[777].

Принципи права обумовлюють зміст і спрямованість правового регулювання, лежать в основі виникнення, розвитку і функціонування права, проте вони не створюють прообраз навколишньої дійсності, не є відображенням уявлень про правову реальності. Як вірно зауважив Ф. Енгельс у книзі «Анти-Дюрінг», «принципи не вихідний пункт дослідження, а його заключний результат; ці принципи не застосовуються до природи і до людської історії, а абстрагуються з них; не природа і людство узгоджуються з принципами, а, навпаки, принципи вірні лише остільки, оскільки вони відповідають природі й історії»[778].

Функціональне призначення принципів права полягає в тому, що вони є наміром, планом, яким законодавець і правозастосовувач керуються в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності. Те, що принципи права є керівними ідеями, вважається їх головною відрізняючою рисою. Вихідна, основна ідея, яка не відповідає цій вимозі, не вважається принципом. Отже, не всі аксіоми й постулати є принципами права. Такими є лише ті ідеї, які набули статусу керівних і знайшли законодавче закріплення в чинному законодавстві.

В юридичній літературі існує думка, що «вперше в чинному кримінальному законодавстві України були закріплені основні керівні ідеї, що відображають основні уявлення сучасної кримінально-правової науки в країнах євразійської (слов'янської) правової сім'ї про підстави, стадії і форми реалізації кримінальної відповідальності за вчинені злочини. До них належать: принцип законності (ст.ст. 2–3 КК), принцип винної відповідальності (ст. 2 КК), принцип рівності (ст. 2 КК), принцип справедливості (ст. 50 КК), принцип невідворотності кримінальної відповідальності (ст.ст. 1–2 КК), принцип економії кримінальної репресії»[779]. Однак ці ж принципи в тій же формі були закріплені і в кримінальному законодавстві колишнього Радянського Союзу (наприклад, ст.ст. 1, 3, 7, 22, 39 КК УРСР 1960 року).

У радянській літературі існували різні позиції з приводу того, які положення можна вважати закріпленими в законі. Перша позиція полягала в тому, що закріпленими в законі слід вважати ті положення, які випливають «із сукупності юридичних норм… і законодавства в цілому»[780]. Суть другої позиції полягала в тому, що принцип права

---

[777] Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2004. Т. 5. С. 278.

[778] Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Государственное изд-во политической литературы, 1955. Т. 1. С. 34.

[779] Вступ до українського права / за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова. Одеса: Юридична література, 2005. С. 293.

[780] Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и прак-

повинен бути сформульований в законі, а не просто логічно випливати з аналізу норми, групи норм або всього законодавства[781]. Друга позиція отримала загальне схвалення, в результаті чого в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і республік 1991 року вперше були сформульовані принципи кримінального законодавства. Стаття 2 Основ називала вісім принципів: законності, рівності громадян перед законом, невідворотності відповідальності, особистої та винної відповідальності, справедливості, демократизму і гуманізму.

Модельний Кримінальний кодекс для країн — учасниць СНД (рекомендаційний законодавчий акт, прийнятий Міжпарламентською асамблеєю СНД в лютому 1996 р.) встановив сім таких принципів: законності, рівності перед законом, невідворотності відповідальності, особистої та винної відповідальності, справедливості та гуманізму. Україна не скористалася рекомендацією Міжпарламентської асамблеї СНД і не закріпила в Кримінальному кодексі перелік принципів кримінального права, тому питання про систему принципів кримінального права в юридичній літературі все ще залишається відкритим.

З часів Радянського Союзу серед вчених ведеться дискусія з приводу співвідношення принципів кримінального права з принципами права. М. І. Загородніков виділяв загальні та спеціальні принципи кримінального права[782]. Г. Б. Віттенберг розрізняв дві групи основних принципів кримінального права: загальноправові і ті, які притаманні тільки або головним чином кримінальному праву як галузі права[783]. Ю. А. Демідов такими вважав «принципи, які лежать в основі тієї чи іншої системи кримінального права, характеризують його якісні особливості, соціальну сутність»[784]. Г. А. Крігер писав про загальні принципи, що визначають «напрямки та основні риси організації правового регулювання всієї системи соціалістичного права», і про міжгалузеві та галузеві (спеціальні) принципи, що відображають «специфіку та конкретизують організацію правового регулювання в декількох суміжних галузях і в кожній окремій галузі права»[785]. Проаналізувавши

тики). Москва: Юрид. лит., 1971. С. 16.

781 Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. С. 34.

782 Загородников Н. И. Принципы советского социалистического права. *Советское государство и право*. 1966. № 5. С. 65–74.

783 Виттенберг Г. Б. Развитие основных принципов советского уголовного права в новом Уголовном кодексе РСФСР. *Правоведение.* 1962. № 4. С. 88.

784 Демидов Ю. А. Основные принципы советского уголовного права. *Вопросы борьбы с преступностью.* Москва, 1969. Вып. 9. С. 18.

785 Кригер Г. А. Место принципов уголовного права в системе принципов права. Советское государство и право. 1981. № 2. С. 103.

перераховані вище точки зору, В. В. Мальцев дійшов висновку, що «саме на базі галузей права, що відображають реальності конкретних сфер суспільного життя — предмета їх правового регулювання, виникає весь спектр принципів права, з якого потім у теорії виділяються як загальні, так і міжгалузеві принципи»[786].

Якщо виходити з того, що загальноправові принципи — це керівні ідеї, обумовлені об'єктивними закономірностями існування і розвитку суспільства, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання і на базі яких виникає, розвивається і функціонує вся система права, то міжгалузеві і галузеві принципи права не конкретизують загальноправові принципи, а ґрунтуються на них. Конкретизація загального положення припускає перехід до більш точного і менш абстрактного положення, при цьому вихід за рамки загального положення не допускається.

На думку П. А. Фефелова, загальноправові принципи діють у галузях права опосередковано, через специфічні принципи. До останніх він відносить невідворотність та індивідуалізацію покарання[787]. Із цим не можна погодитися, тому що навіть мета існування названих принципів є різною. Якщо метою існування принципів законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, демократизму і справедливості є захист прав, свобод і законних інтересів громадян, то основною метою існування принципів невідворотності відповідальності й індивідуалізації покарання є підвищення попереджувального значення заходів кримінально-правового впливу.

У зв'язку з тим, що кожна галузь права має свій предмет і метод правового регулювання, а також свої специфічні задачі, галузеві і міжгалузеві принципи, ґрунтуючись на загальноправових принципах, мають самостійне значення. Самостійне значення в галузях права мають і загальноправові принципи, оскільки вони пронизують усю систему права, а отже, знаходяться в основі норм усіх галузей права. Існування міжгалузевих принципів права пояснюється тим, що в деяких випадках методи правового регулювання в тих чи інших галузях права можуть збігатись, але це не ставить під сумнів їхню значимість і не робить їх загальноправовими.

З вищевикладеного випливає те, що, по-перше, загальноправові, міжгалузеві і галузеві принципи права мають самостійне значення; по-друге, міжгалузеві й галузеві принципи ґрунтуються на загально-

---

[786] Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 247.

[787] Кленова Т. В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве. *Государство и право.* 1997. № 1. С. 55.

правових принципах, але їх не конкретизують; по-третє, з метою забезпечення правопорядку і єдиного застосування норм права перераховані принципи не повинні суперечити один одному.

Дати вичерпний перелік принципів права важко, бо вони не мають достатньо чіткого та стабільного змісту. Тому більшість теоретиків, згадуючи загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи, дають лише їх приблизний перелік. У 2014 році народні депутати України внесли до Верховної Ради України проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (далі — Законопроект)[788]. В цьому проекті є пропозиція закріпити в Кримінальному кодексі України принципи кримінального права.

У пояснювальній записці до Законопроекту доцільність законодавчого закріплення принципів кримінального права обґрунтовується тим, що принципи кримінального права сформульовані у КК багатьох держав, зокрема Литви, Молдови, Польщі, ФРН, Франції, Росії, Білорусі та ін. Вони є також в усіх сучасних кодексах України (КАСУ, КПК, проекті КУпАП та ін.). У КК України вони є і сьогодні, але лише частково — і при цьому «розкидані» по кількох розділах. Ідея про доцільність законодавчого закріплення принципів кримінального права в цілому є обґрунтованою, проте деякі положення щодо змісту та форми запропонованих принципів викликають зауваження. Необхідно встановити, наскільки зміст та форма принципів кримінального права, запропонованих у Законопроекті, відповідають сучасним реаліям чи є в них ідеологічна узгодженість, яка є обов'язковою гарантією функціонування кримінально-правових норм як єдиного механізму[789].

У ст. 2–1 Законопроекту запропоновано закріпити *принцип законності і принцип юридичної визначеності.* Фактично була зроблена спроба об'єднати в одній статті два принципи: принцип законності — принцип кримінального права як галузі права та принцип юридичної визначеності — принцип законодавчої техніки. Перший принцип визначає зміст та спрямованість правового регулювання, другий принцип є гарантією точного відображення та розуміння змісту у конкретній формі. Принципи кримінального права є своєрідним планом, яким користуються правозастосовувачі на практиці. Принципи законодавчої

[788] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 16.04.2014 р. № 4712 (реєстрація), від 02.09.2014 р. № 1655-VII (включено до порядку денного). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664 (дата звернення 02.08.2018).

[789] Коломієць Ю.Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2018. № 15. С. 114.

техніки є інструментом законодавця, який не обов'язково повинен бути доведений до суб'єктів, які не мають відношення до процесу законотворчості. Принцип юридичної визначеності вже знайшов своє відображення в Методичних рекомендаціях «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки», підготовлених Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України[790].

У ст. 2–1 Законопроекту зміст принципу законності подається у наступній формі: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом; застосування положень закону про кримінальну відповідальність, які визначають кримінально-протиправну поведінку, за аналогією заборонено». Така позиція авторів Законопроекту відповідає положенням ч.ч. 3, 4 ст. 3 КК України, за виключенням того, що замість терміна «злочинність діяння», використовується термін «кримінальна протиправність». Зазначене нововведення є обґрунтованим через пропозиції впровадження інституту проступків у кримінальне законодавство України.

Під впливом процесів євроінтеграції принцип законності почав конкурувати з принципом верховенства права. Посилаючись на Звіт щодо верховенства права, прийнятий Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні, деякі українські вчені пропонують закріпити в КК України принцип верховенства права. Так, на думку М. І. Хавронюка, принцип верховенства права означає: «Пріоритет в суспільстві насамперед мають права людини; відносини між особою і державою регулюються на основі принципу: «Особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом»; будь-яке свавілля і дискримінація заборонені, усі є вільними і рівними у своїх правах; кожному забезпечується доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, включаючи перегляд судом законів. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ»[791].

М. І. Хавронюк вважає, що принцип верховенства права давно визнаний в доктрині і не заперечується чинним законодавством. Однак запропоноване їм визначення не повною мірою відповідає доктринальним уявленням про принципи кримінального права і суперечить кримінальному законодавству України. По-перше, доктри-

[790] Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки: Методичні рекомендації. Київ, 2014. С. 14 (39 с.) URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf (дата звернення 02.08.2018).

[791] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 70.

на верховенства права вимагає, «щоб норми були опублікованими, стабільними і передбачуваними у своєму застосуванні. Вона вимагає доступності системи правосуддя і її незалежності від виконавчої та законодавчої гілок влади з тим, щоб судді виносили рішення тільки на підставі фактів і законів»[792]. По-друге, жоден нормативно-правовий акт, прийнятий в Україні, не наділяє суди повноваженнями щодо перегляду законів.

Більш глибокий аналіз принципу: «Особі дозволено здійснювати все, що прямо не заборонено законом», про який пише М. І. Хавронюк, показав, що в дійсності він є не принципом верховенства права, а принципом дозволу, який викликає не менше запитань, ніж принцип заборони (заборонено все, що не дозволено законом). Обидва принципи мали різні історичні передумови для виникнення, і кожен з них може призвести до вкрай небажаних наслідків для особистості, суспільства, держави.

Принцип «заборонено все, що не дозволено законом», характерний адміністративно-командній системі Радянського Союзу, призвів до створення «казарменого суспільства», про яке американський вчений-психолог Фріда Полат, який побував у СРСР в розпал «перебудови», говорив: «Ваші люди панічно бояться приймати самостійні рішення, навіть думати бояться. Не люблять альтернатив. Всіх переслідує страх вибору. Але де немає вибору, там немає творчості, немає свободи — головних цінностей у житті. На обличчях покірність долі. Не хочуть чимось ризикувати, тому взагалі не вживають ніяких активних кроків. Мені здається, що у вас сидить, за вас думає і діє не вільна, розсудлива, поважаюча себе людина, а «гомо советікус»[793].

Висновки Фріда Полата про радянських громадян є поверхневими. Творчість і свобода відносні поняття. Вченому не вдалося вловити менталітет радянських громадян. При всьому тому, що в радянському суспільстві цінувалися бездумне виконавство, різні прояви «старанності не по розуму», ревне виконання команд зверху, такі цінності, як совість, честь, борг, порядність, почуття солідарності, мали визначальний вплив на поведінку людей. Наукові праці, твори літератури і мистецтва, створені в період Радянського Союзу, в порівнянні з сучасними роботами відрізняються більшим професіоналізмом, глибиною і смисловим змістом.

Безперечно, психологія «культіків» і «гвинтиків» стримувала розвиток суспільства, від принципу заборони необхідно було перейти до

[792] Stein R. Rule of Law: What Does it Mean? Minn. J. Int'l L. 2009. Vol. 18. P. 293.

[793] Теория государства иправа: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. С. 226.

принципу розумної, корисної дозволеності. Однак на пострадянському просторі принцип «дозволено все, що не заборонено законом», який виник у результаті Французької буржуазної революції як прагнення до соціального і духовного розкріпачення, здійснення природних прав людини, юридичної рівності і свободи, був сприйнятий як запрошення до вседозволеності. Тим часом ще в період перебудови в СРСР вчені (В. М. Кудрявцев, С. С. Алексєєв, М. В. Баглай, Д. А. Керімов, В. В. Лазарєв, Р. З. Лівшиць, М. І. Матузов) застерігали про можливі несприятливі наслідки здійснення даного принципу в радянському суспільстві. Як свідчить нинішня обстановка в суспільстві, вчені вірно відзначали, що гасло «дозволено все, що не заборонено» передбачає досить високий рівень політичної і правової культури, правосвідомості, юридичної обізнаності, грамотності; розвинену правову систему; вміння співвідносити свій особистий інтерес із суспільним, дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм поведінки і т. ін[794]..

Марксистсько-ленінська ідеологія замінила собою релігійні і моральні норми, тому, відмовившись від неї, радянські громадяни втратили основний орієнтир поведінки. Подолати деструктивні тенденції, що відбуваються в суспільстві, можна шляхом відродження вічних цінностей, зруйнованих марксистсько-ленінською ідеологією. Ф. Енгельс у своїй роботі «Анти-Дюрінг» піддав різкій критиці пана Дюрінга за те, що він обґрунтовував ідею, згідно з якою світ моралі має «так само, як світ загального знання, свої постійні принципи і прості елементи», моральні принципи підносяться «над історією і над теперішніми розрізненнями народних характерів … Окремі істини, з яких у ході розвитку утворилося більш повна моральна свідомість і, так сказати, совість, можуть, якщо вони пізнані до своїх останніх основ, претендувати на таку ж значимість і повносильність, як теорії і застосування математики. Справжні істини взагалі незмінні … так що взагалі безглуздо уявляти собі, ніби правильність пізнання залежить від часу і від реальних змін»[795]. Ф. Енгельс стверджував, що всі існуючі досі системи моралі були продуктом в останньому рахунку відповідного економічного становища суспільства. Він звинувачував Дюрінга в різного роду містифікаціях, проте саме матеріалістичний підхід до пізнання навколишньої дійсності не дозволив йому побачити вічні істини, про які писав Дюрінг.

Процес пізнання вічних істин для людини нескінченний, бо вони люблять ховатися в божественних і природних законах. Саме існування

[794] Матузов Н. И. О принципе «все, не запрещенное законом, дозволено». *Советское государство и право.* 1989. № 8. С. 3–9.

[795] Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Москва: Партийное издание, 1934. С. 59.

вічних істин здатне утримати суспільство від анархізму і хаосу. Принцип верховенства права, заснований на пріоритеті в першу чергу прав людини, поступово поступається місцем принципу розумного балансу інтересів особистості, суспільства, держави, при мінімумі втрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного) –Природного–Людського. При цьому принцип дозволу і принцип заборони знаходяться на протилежних шальках терезів.

Принцип верховенства права у кримінальному праві діє через всі принципи кримінального права як галузі права, в тому числі і через принцип законності. Ідея верховенства права є світоглядною. Як пише А. А. Музика, «верховенство права — це не лише проблема правосуддя. Ця універсальна планетарна ідея (глобальний ідеал) стосується також надзвичайно широкого кола суспільних відносин у сфері діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади. Вона спрямована і проти «зазіхань із боку суб'єктів приватного сектора», відповідальних за виконання суспільних завдань»[796]. Науковець звертає увагу на те, що 27 червня 2017 року у Києві був презентований документ Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) «Rule of Law Checklist», перекладений українською з англійської як «Мірило правовладдя». Російський варіант перекладу назви документа — «Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права». За цим документом стрижневими елементами поняття the Rule of Law (правовладдя) є: 1) законність — включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах — включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) поважання людських прав; 6) недискримінація та рівність перед законом[797].

Зазначені ідеї можна було б відобразити в Кримінальному кодексі України через законодавче визначення принципу законності. Якщо поєднати запропоноване у попередньому підрозділі визначення кримінально-правової норми з основними ідеями правовладдя, то принцип законності в КК України міг би звучати так: «1) Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, несе обов'язки і користується правами, передбаченими законом. 2) Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, а також потерпілі користу-

[796] Музика А. А. Rule of law checklist: світоглядна практична ідея верховенства права. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 45.

[797] Там само. С. 43–44.

ються правами і несуть обов'язки відповідно до закону. 3) Кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються кримінальним законом. 4) Застосування кримінального закону за аналогією не допускається. 5) Кримінальний закон тлумачиться в точній відповідності з його текстом»[798].

Ідея поважання людських прав та рівності їх перед законом означає, що принцип законності в кримінальному праві розповсюджується на осіб, які вчиняють як суспільно небезпечні діяння, так і суспільно корисні діяння, а також на потерпілих. Ідея юридичної визначеності та заборони свавільності означає: застосування кримінального закону за аналогією не допускається; кримінальний закон тлумачиться в точній відповідності з його текстом.

Деякі вчені звертають увагу на те, що в юридичній літературі мало уваги приділено дослідженню правила nulla poena sine lege як складової принципу законності в розумінні ЄСПЛ. Пропонується враховувати чотири складових правила nulla poena sine lege (дві з них — це вимоги до якості кримінального закону, ще дві — правила щодо його застосування): lex scripta (покарання повинно базуватися на писаному праві); lex certa (вид та розмір покарання повинні бути чітко визначені); lex pravevia (застосування покарання, яке було передбачене на момент вчинення злочину); lex stricta (покарання не може застосовуватися за аналогією)[799]. Усі складові правила nulla poena sine lege відображені в чинному КК України: lex scripta — злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3); lex certa — суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу (п. 1. ч. 1 ст. 65); lex pravevia — злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4); lex stricta — застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3).

У запропонованому нами визначенні принципу законності правила nulla poena sine lege виявляються в тому, що кримінальна

---

[798] Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конфю. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2 т. Одеса: Видавничій дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 185.

[799] Хилюк С. В. Nulla poena sine lege як складова принципу законності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 334–345.

протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються кримінальним законом, а також у тому що, застосування кримінального закону за аналогією не допускається. Враховуючи те, що принцип законності має загальний характер, більш конкретні правила nulla poena sine lege повинні бути відображені в інших кримінально-правових нормах (наприклад, в тих, що регулюють порядок дії кримінального закону у часі, або тих, що регулюють порядок призначення покарання).

Незважаючи на те, що кримінальне право є публічною галуззю права, воно не тільки забороняє суспільно небезпечну поведінку, але і дозволяє діяти певним чином за певних обставин, тобто надає можливі варіанти поведінки. Як справедливо зазначає Є. М. Поліщук, приватноправові засади в кримінальному праві України представлено диспозитивним правовим режимом як специфічним комплексом юридичних засобів — диспозитивних норм (або інститутів), побудованих на підставі диспозитивних методу та принципу, які передбачають кримінально-значуще волевиявлення приватних осіб (зокрема, потерпілого), спрямованих на задоволення їх прав та інтересів, а також на підвищення ефективності виконання завдань кримінального законодавства[800]. В будь-якому разі диспозитивність у кримінальному праві встановлена та обмежена кримінальним законом з метою відновлення соціальної справедливості.

Наступним принципом кримінального законодавства за згаданим Законопроектом є принцип рівності. В ст. 2–2 *Законопроекту принцип рівності громадян перед законом* звучить так: «1. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, є рівними перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця народження, етнічного та соціального походження, майнового стану, службового становища, місця проживання, мовних або інших ознак. 2. Не вважаються порушенням рівності положення цього Кодексу, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання жінок у зв'язку з вагітністю, пологами та грудним вигодовуванням дитини, а також: неповнолітніх; осіб у зв'язку з військовим обліком, мобілізацією, проходженням військової та альтернативної служби; службових та інших осіб, якщо ці особливості випливають з особливих повноважень чи спеціальних обов'язків цих осіб, покладених на них законом; осіб, які мають судимість; інвалідів, непрацездатних осіб та осіб, які мають

[800] Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. С. 173–174.

хворобу, що становить небезпеку для інших людей; іноземців та осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні».

Запропонована редакція статті є недосконалою: по-перше, назва ст. 2–2 свідчить про те, що дія принципу рівності перед законом розповсюджується тільки на громадян, тоді як насправді він має значення для усіх людей, незалежно від приналежності до держави; по-друге, суб'єктами кримінальних правовідносин є не тільки особи, які вчинили кримінальні правопорушення, але й потерпілі, юридичні особи та ін., на яких теж розповсюджується принцип рівності перед законом; по-третє, недоцільно в ст. 2–2 пояснювати, що не вважаються порушенням рівності положення кримінального закону, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання певної категорії осіб. Достатньо, що на рівні кримінально-правової доктрини існує впевненість у справедливості існування юридичної та фактичної рівності, про яку ще в 1988 році писали С. Г. Келіна та В. М. Кудрявцев[801].

Принцип рівності має яскраво виражену ідеологічну обумовленість. Історія становлення цього принципу свідчить про те, що принципи рівності та рівноправ'я, не будучи тотожними поняттями, по черзі змінювали один одного. У період первіснообщинного ладу в умовах соціальної рівності в суспільстві існували такі способи реакції на «образу», як заподіяння такої ж шкоди кривднікові («око за око» — принцип таліона), кровна помста винному і його родичам. Таким чином, первісні люди володіли не тільки соціальною рівністю, але і були рівні в можливості реалізації своїх прав. Пізніше з виникненням приватної власності з'явився ще один спосіб реакції на «образу» — викуп на користь потерпілого або громади. Майнове розшарування суспільства призвело до порушення принципу рівності людей в можливості реалізації своїх прав[802].

У надрах рабовласницького, а потім і феодального суспільства майнова і правова нерівність людей ще більше посилилась. Оцінюючи феодальну юстицію, Вольтер писав: «Усюди протиріччя, жорстокість, невизначеність, свавілля; нарешті продажність судових посад — це ганьба, якою затаврована у світі одна Франція...»[803]. На жаль, такою «ганьбою» була затаврована не тільки Франція, а й інші держави, в яких існувала різка майнова нерівність.

---

801 Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 88–89.

802 Коломиец Ю. Ю. Равенство и равноправие в уголовном праве. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 521.

803 Вольтер. Избранные страницы / Вольтер; пер. с фр. Н. Хмельницкой. СПб.: АО тип. дела в СПб., 1914. С. 156.

Французькі філософи-просвітителі XVIII століття вихід з ситуації, що склалася, бачили в закріпленні принципів: законності, рівності громадян перед законом, пропорційності покарання заподіяній шкоді, невідворотності та індивідуалізації відповідальності. Прихід буржуазії до влади ознаменувався проведенням низки реформ кримінального законодавства, які в тій чи іншій мірі відобразили прогресивні ідеї французьких філософів-просвітителів. Однак формальне проголошення принципів права не забезпечило їх фактичної реалізації. Рівністю в можливості реалізації своїх прав володіла та частина населення, в руках якої був капітал. У капіталістичному суспільстві саме він є основною рушійною силою. Можливість підкупу суддів і працівників правоохоронних органів залишилася, тому принцип невідворотності відповідальності діяв, головним чином, щодо незаможних класів.

Вольтер *(фр. Voltaire, справжнє ім'я Марі Франсуа Аруе, французькою François Marie Arouet, 21 листопада 1694, Париж, Королівство Франція — 30 травня 1778, Париж, Королівство Франція) — один з найбільших французьких філософів-просвітників XVIII століття: поет, прозаїк, сатирик, трагік, історик, публіцист, що відомий своєю дотепністю, його нападками на встановлення католицької церкви, а також його пропагандами свободи віросповідання, свободи слова і поділу церкви і держави.*

Серед вчених почала зароджуватися ідея про те, що без справжньої соціальної рівності неможливе існування рівності людей перед законом. За ліквідацію приватної власності і встановлення справжньої соціальної рівності людей виступали представники утопічного соціалізму, які вірили, що за допомогою пропаганди ідей соціалізму можна змінити існуючі порядки. Ці ж ідеї відстоювали представники марксистсько-ленінської ідеології. На відміну від утопістів-соціалістів вони знайшли силу, здатну перетворити утопію на реальність, створивши вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату як знаряддя втілення в життя соціалістичних ідеалів.

К. Маркс, характеризуючи першу фазу комуністичного суспільства, писав: «Рівне право» ми тут дійсно маємо, але це ще «буржуазне право», яке, як і будь-яке право, передбачає нерівність. Будь-яке право є застосування однакового масштабу до різних людей, які на ділі

не однакові, не рівні один одному; і тому «рівне право» є порушенням рівності і несправедливістю»[804]. В. І. Ленін, у свою чергу, вищу фазу комуністичного суспільства характеризував так: «І негайно слідом за здійсненням рівності всіх членів суспільства по відношенню до володіння засобами виробництва, тобто рівності праці, рівності заробітної плати, перед людством неминуче постане питання про те, щоб йти далі, від формальної рівності до фактичної, тобто до здійснення правила: «кожен за здібностями, кожному за потребами». Якими етапами, шляхом яких практичних заходів піде людство до цієї вищої мети, ми не знаємо і знати не можемо»[805]. Ось, і вийшло, що йшли до справжньої рівності за допомогою озброєного пролетаріату, порушуючи принцип законності, справедливості і рівноправ'я громадян.

Після розпаду Радянського Союзу відмова від пріоритету вузькокласових інтересів не усунула, а, навпаки, посилила матеріальну нерівність і різницю в суспільному становищі. Формально принцип рівноправності існує, фактично скористатися наданими можливостями може лише невелика частина населення. Власність почала символізувати владу, вона стала основним критерієм визначення гідності людини. Власники великих капіталів почали контролювати стратегічно важливі державні об'єкти, впливати на формування правової системи держави.

Безпринципні, нахраписті представники влади змогли вчасно зорієнтуватися в умовах перебудови і в пострадянський час. Тоді, коли вся країна перебувала у важких економічних умовах, обумовлених переходом від одного ладу до іншого, представники влади займалися накопиченням злочинного капіталу. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року був непридатним для боротьби з економічною злочинністю. Ухвалення нового КК України свідомо гальмувалося політичною елітою, найтіснішим чином пов'язану з кримінальним світом. Як вірно зауважив В. М. Дрьомін, первісне накопичення капіталу за рахунок штучного зубожіння населення стало характерною ознакою ринкових перетворень і перетворилося на генератор потужних криміногенних наслідків. Злочинність, тісно пов'язана з соціальними умовами свого існування, у своїх основних формах також носить характер переходу до нових суспільних відносин. Цей «кримінальний» перехід не тільки змінив умови соціального середовища проживання, а й призвів до виникнення нових видів злочинів на основі економічного закону попиту і пропозиції[806]. Принцип рівноправності порушується не тільки

[804] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 33. С. 93.
[805] Там само. С. 99–100.
[806] Дремин В. Н. Криминогенность транзитивных обществ (криминологические послед-

кримінальною обумовленістю соціальної нерівності, а й вибірковістю дії кримінального закону.

Засновник і керівник чеської компанії Metrans, яка вийшла в лідери інтермодальних залізничних контейнерних перевезень в Центральній і Східній Європі, Юрій Самек у своєму інтерв'ю сказав: «Соціалізм — прекрасна ідея, але люди не настільки гарні, щоб цю ідею реалізувати»[807]. Домогтися соціальної рівності неможливо, проте забезпечити реалізацію принципу рівноправності в кримінальному праві, головним чином через рівний обов'язок кожного відповідати за вчинене, держава зобов'язана.

Коли в суспільстві вчиняється злочин, про це стає відомо широкому колу осіб. Вчинки винних викликають обурення серед людей, які чекають від держави вживання відповідних заходів з викриття злочинця. Відсутність належної реакції працівників правоохоронних органів і суду на вчинені злочини, призводить до того, що особи, які постраждали від злочинів, для відновлення своїх порушених прав звертаються не до державних органів, а до злочинних організацій. До злочинних організацій за «вибиванням» боргів часто звертаються приватні особи, банкіри і навіть державні чиновники. До бандитських «авторитетів» нерідко звертаються потерпілі в разі викрадення автомобілів, а також особи, які займаються підприємницькою діяльністю, з метою забезпечення особистої безпеки та безпеки бізнесу. Поступово з'явилася «кримінальна юстиція», принципами якої є жорстокість і неминучість покарання. Але і вона стає на захист тільки тих, хто в змозі за неї заплатити.

Отже на сучасному етапі розвитку держави і суспільства більша частина населення залишається незахищеною. Історія свідчить, що пряме порушення природних прав людини часто призводить до революцій, результатом яких є зміна державного режиму та ідеології. Прикладом може служити Французька революція 1789–1799 років.

За радянських часів багато вчених поділяли точку зору С. Г. Келіної і В. М. Кудрявцева, які писали: «Марксистська концепція розрізняє дві форми рівності — формальну (або юридичну) і фактичну (або соціальну). Кримінально-правовий принцип рівності громадян перед законом означає закріплення юридичної рівності, тобто рівноправності громадян. … Що стосується фактичної рівності, то її досягненню у сфері кримінального права служать інші кримінально-правові принципи,

ствия распада СССР). *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнарод. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 604.

[807] Ильницкий К. Красные Ferrari и контейнерные терминалы Юрия Самека. *Порты Украины*. 2015. № 2 (144). С. 42.

і зокрема принцип справедливості, застосування якого при обранні запобіжного кримінально-правового впливу дозволяє врахувати індивідуальні особливості конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин …[808].

Історичні події, що відбуваються в усьому світі, підтвердили те, що ідея про існування формальної та фактичної рівності є тією реальністю, з якою необхідно рахуватися. Наприклад, В. О. Меркулова, враховуючи фактичну нерівність чоловіків і жінок, дійшла висновку, що досягнення соціальної справедливості, фактичної рівності при розв'язанні питання про обсяг кримінально-правового примусу, форми кримінальної відповідальності, види, розміри покарання, підстави дострокового звільнення має відповідати етичним, моральним цінностям суспільства, природному праву, а отже передбачати надання природним статевим відмінностям системоутворюючих властивостей, введення спеціального правового статусу жінок як суб'єкта кримінальної відповідальності[809].

Принцип рівності, діючи в кримінальному праві, залишається загальноправовим принципом і означає, що люди є рівними перед законом. Однак зводити сутність принципу рівності в кримінальному праві лише до рівного обов'язку кожного відповідати за вчинений злочин, було б неправильно. Він поширюється на всіх суб'єктів кримінальних правовідносин, на яких поширюється дія кримінального закону (потерпілих, третіх осіб та ін.). Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист своїх прав з боку кримінального закону. Принцип формальної рівності повинен бути закріплений в кримінальному законодавстві України через принцип рівності перед законом.

У Кримінальному кодексі України принцип рівності перед законом міг би звучати так: «1) Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист своїх прав, свобод та інтересів з боку кримінального закону. 2) Особи, які вчинили злочини, рівні перед законом і підлягають негативній кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин».

Встановлюючи злочинність і караність діяння, законодавець враховує наявність фактичної нерівності серед людей. Наприклад, стаття 79 КК України передбачає можливість звільнення від відбування по-

[808] Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 110–111.

[809] Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. С. 23.

карання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, стаття 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. У розділі XV КК України законодавець передбачив особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. В примітці до ст. 185 КК України передбачено, що у ст.ст. 185, 186, 189 та 190 цього Кодексу значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таким чином, фактична рівність у кримінальному праві реалізовується через принцип справедливості, доцільності кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

У ст. 2–3 Законопроекту закріплене наступне визначення принципу вини: «Особа підлягає кримінальній відповідальності тільки за ті суспільно небезпечні дії (бездіяльність) і суспільно небезпечні наслідки, що настали, щодо яких встановлена її вина; ніхто не може бути визнаний винуватим у вчиненні кримінального правопорушення і підданий кримінальному покаранню, доки його вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Автори Законопроекту запропонували закріпити в КК України саме принцип вини, а не презумпції невинуватості. Виникає запитання: наскільки виправданою є така позиція?

У ст. 3 КК УРСР 1960 року фактично було закріплено два принципи кримінального права — принцип законності і принцип відповідальності особи за вчинене діяння при наявності її вини. У ст. 2 КК України 2001 року знайшла закріплення презумпція невинуватості. І радянський, і український законодавець, приймаючи кримінальний закон, керувався конституційними положеннями, відповідно до ст. 160 Конституції СРСР[810] і ст. 62 Конституції України[811]. Однак перехід від законодавчого закріплення принципу винної відповідальності до принципу презумпції невинуватості був обумовлений не об'єктивними причинами, а прагненням до приведення національного законодавства у відповідність міжнародно-правовим стандартам. У 1789 році презумпція невинуватості вперше була закріплена в законодавстві французької буржуазної революції (Декларації прав людини і громадянина), в 1948 році — у Загальній декларації прав людини, в 1966 році — в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

[810] Конституция Союза Советских социалистических республик (с изменениями и допол-нениями, внесенными Законном СССР от 1 декабря 1988 г.). Москва: Известия Советов народных депутатов СССР, 1988. С. 61.

[811] Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page (дата звернення 05.08.2018).

Радянські вчені були менш схильні до впливу міжнародної громадськості, ніж сучасні українські, тому більшість з них презумпцію невинуватості вважали виключно кримінально-процесуальним принципом. Такої точки зору дотримувалися: І. І. Малхазов[812], В. М. Савицький[813], І. А. Лібус[814], М. С. Строгович[815]. Деякі з них, наприклад К. М. Княгинін[816] і В. М. Кудрявцев[817], пропонували поширити дію презумпції невинуватості за межі кримінального процесу, на усі види застосування стягнень за правопорушення в дисциплінарному чи адміністративному порядку. Так чи інакше, презумпція невинуватості пов'язувалася з процесом притягнення винних осіб до відповідальності.

За своєю природою презумпція невинуватості має кримінально-процесуальне, а не кримінально-правове значення. Про це свідчить її визначення, яке закріплено в численних міжнародно-правових актах і в національному законодавстві. «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» — записано у ст. 11 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року[818]. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права людини від 16 грудня 1966 року міститься таке положення: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом»[819]. У ч. 2 ст. 2 КК України передбачено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Ідентичне визначення закріплено у ст. 62 Конституції України.

Очевидним є те, що перераховані норми права, по-перше,

---

812 Малхазов И. И. Важная гарантия социалистического правосудия. Ростов-н/Д: Комунна, 1961. С. 9–28.

813 Савицкий В. М. Считается невиновным… . Москва: Знание, 1984. С. 4–5.

814 Либус И. А. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе. Ташкент: Узбекистан, 1981. С. 24–25.

815 Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. Москва: Наука. 1984. С. 89.

816 Княгинин К. Н. Охранительные правоприменительные акты: вопросы теории и технологии. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. С. 27.

817 Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. С. 250–251.

818 Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 05.08.2018).

819 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 05.08.2018).

спрямовані на реалізацію норм матеріального права, а саме норм, зі змісту яких випливає принцип винної відповідальності; по-друге, регулюють кримінально-процесуальні відносини, оскільки мова йде про обвинувачуваного — одного з учасників кримінального процесу, про необхідність доведення в законному порядку його вини, а також про те, що вина повинна бути встановлена в обвинувальному вироку суду — усе це є сферою дії норм процесуального права.

Презумпція невинуватості, вимагаючи, щоб кожен факт, кожна обставина, що належать до обвинувачення, були доведені з повною безсумнівністю, з абсолютною вірогідністю, є гарантією для обвинувачуваного від безпідставного обвинувачення й осуду, а також являє собою необхідну умову знаходження істини у справі. Саме тому презумпція невинуватості є принципом кримінального процесу, а не кримінального права. У кримінальному праві діє інший принцип, принцип винної відповідальності. Отже позиція авторів Законопроекту щодо закріплення в КК України саме принципу вини, а не презумпції невинуватості, є виправданою. Але визначення принципу вини, запропоноване у ст. 2–3 Законопроекту, потребує доопрацювання.

Зайвою вважається у визначенні принципу вини вказівка на суспільно небезпечні наслідки. За правилами ст. 2–3 вину слід встановлювати і щодо суспільно небезпечних дій (бездіяльності), і щодо суспільно небезпечних наслідків. Виникає питання, як бути в тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину? Можливо, достатньо було б передбачити, що особа підлягає кримінальній відповідальності лише за ті суспільно небезпечні дії (бездіяльність), які охоплювались її свідомістю та волею та щодо яких встановлено її вину.

Правовий статус принципу вини, як і попередніх принципів, що досліджувалися вище, багато в чому залежить від державної ідеології. Наприклад, у період становлення радянського кримінального законодавства ставлення до принципу вини було доволі неоднозначним. На думку М. О. Бєляєва, в «Керівних засадах 1919 року» цей принцип взагалі не знайшов відображення, оскільки через вплив соціологічної школи права вони виходили з того, що злочин у класовому суспільстві викликається укладом суспільних відносин, в якому живе злочинець. Тому покарання не є відплатою «за вину», не є «спокутою вини»[820].

У свою чергу, Р. В. Вереша, аналізуючи «Керівні засади з кримінального права РРФСР» (1919 р.), дійшов висновку, що вони, хоча і не вживали самостійного терміна «вина», однак надавали суттєве

[820] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. С. 49.

значення з'ясуванню суб'єктивного ставлення особи до вчиненого нею діяння. Свої висновки вчений обґрунтовує, посилаючись на ст. 12 Керівних засад, в якій було зазначено, що на визначення розміру покарання впливає в першу чергу мета злочинної діяльності й усвідомлення суспільної небезпеки, її характеру: «а) чи скоєно злочин … з метою відновлення, збереження або набуття будь-яких переваг, пов'язаних з правом власності; б) чи вчинено діяння в інтересах відновлення влади пригноблюючого класу або в інтересах особистих особи, що вчинює діяння; в) чи вчинено діяння з усвідомленням спричиненої шкоди або з … несвідомості; г) чи з'ясовано у особи, яка вчинює діяння, заздалегідь обміркований намір, жорстокість…»[821]. Наведена стаття в більшій мірі свідчить про реалізацію принципу індивідуалізації покарання в кримінальному праві, ніж принципу вини як умови притягнення до кримінальної відповідальності.

Як вже зазначалося вище КК РРФСР 1922 року ввів у кримінальне право поняття «соціально небезпечний елемент» в якості самостійної, крім злочину, підстави кримінальної відповідальності. А в КК РРФСР 1926 року поняття «покарання» було повністю замінено виразом «заходи соціального захисту», які застосовувалися не тільки до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, а й щодо осіб, які становлять небезпеку через свій зв'язок зі злочинним середовищем або через свою минулу діяльність. Такий стан кримінального закону виключав можливість дії принципу вини в радянському кримінальному праві. Навіть законодавче закріплення поняття умислу та необережності не сприяло реалізації цього принципу. Так, професор М. М. Гродзинський писав: «Радянський КК, зберігаючи поняття умислу і необережності, зовсім не зберігає тим самим поняття вини і не порушує свого принципового положення, відповідно до якого суд і закон враховує не вину, а лише соціальну небезпечність діяння і особу, яка його вчинила»[822].

Притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності згодом було визнано помилкою. Вираз «заходи соціального захисту» знову замінили на поняття «покарання». Виникла необхідність у відродженні та оновленні змісту принципу вини в кримінальному праві. О. А. Герцензон в 1940 році в своїй доповіді на секції кримінального права Першої наукової сесії Всесоюзного інституту юридичних наук зазначив, що «наше завдання — так сформулювати питання про вину, щоб уникнути безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності при

[821] Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ: Атіка, 2005. С. 56.

[822] Гродзинский М. М. Новый Уголовный кодекс УССР. Общая часть. *Вестник советской юстиции.* 1927. № 17 (99). С. 585.

відсутності вини взагалі або при наявності вини необережної, коли закон вимагає вини умисної»[823].

Тим часом серед учених зав'язалася дискусія щодо питання про те, чим був обумовлений перехід від повного заперечення принципу вини в кримінальному праві до повного його відновлення і оновлення. О. А. Герцензон з цього приводу писав: «Деякі радянські криміналісти, сумлінно помиляючись у пошуках специфіки радянського права, бачили її у відмові від принципу вини як підстави відповідальності, у відмові від покарання і в підміні його заходами соціального захисту»[824]. Цю ж причину існуючих недоліків у радянському кримінальному праві бачив І. С. Ной[825].

Олексій Адольфович Герцензон *(4 (17) березня 1902, Кишинів, Бессарабська губернія — 13 січень 1970, Москва) — радянський учений-правознавець і кримінолог, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки РРФСР.*

В. Г. Смирнов і М. Д. Шаргородський причиною зазначених недоліків вважали те, що позиції, на яких стояли більшість криміналістів тих часів, «базувались на аналізі чинного кримінального законодавства, а розробка ними окремих питань кримінального права (в згаданих вище підручниках) мала характер наукового коментаря цього законодавства з позицій соціологічної школи»[826]. У ролі їхнього опонента виступила Т. Л. Сергєєва, зазначивши наступне: «Із наведеної цитати можна зробити висновок, що, так би мовити, «недоліки» радянського кримінального законодавства заважали деяким криміналістам стати на правильний теоретичний шлях. У дійсності ці криміналісти у своїх теоретичних «висловлюваннях» не лише самі були на неправильному шляху, але і всіляко намагалися змінити відповідно радянські закони»[827].

---

[823] Основные проблемы науки советского социалистического права: труды Первой научной сессии Всесоюзного института юридических наук / под ред. И. Т. Голякова. Москва: Юриздат, 1940. С. 50.

[824] Герцензон А. А. Пути развития советской наки уголовного права за 30 лет. *Советское государство и право.* 1947. № 11. С. 78.

[825] Ной И. С. Вопросы теории наказаний в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1962. С. 9.

[826] Сорок лет советского права. Т. 1. 1917–1957 / отв. ред. О. С. Иоффе. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1957. С. 490.

[827] Сергеева Т. Л. Основания уголовной ответственности по советскому уголовному праву.

Порушення принципу вини в кримінальному праві в перші роки становлення радянської влади було обумовлено насильницьким нав'язуванням марксистсько-ленінської ідеології, а не помилками окремих вчених. В. І. Ленін закликав «очистити землю російську від будь-яких шкідливих комах, від бліх-шахраїв, від клопів-багатих, та інше» найрізноманітнішими прийомами і засобами. Зробити це можна було тільки за допомогою принципу об'єктивної осудності, тобто відповідальності без вини.

С. Г. Келіна і В. М. Кудрявцев справедливо помітили: «Принцип об'єктивної осудності виявляється зручним засобом для імперіалістичної реакції в тих випадках, коли вона має на меті розправи з політичними противниками, будь то демократичні сили всередині країни або учасники національно визвольного руху в інших країнах»[828]. На їхню думку, досить яскраво це продемонструвала гітлерівська юстиція в окупованих країнах Європи. Як приклад вони навели директиву Головного імперського управління безпеки фашистської Німеччини від 5 листопада 1942 року в якій говорилося: «При засудженні негерманця особисті мотиви повинні повністю відмітатися. Мірилом при цьому може служити те, наскільки його злочин загрожує німецькому порядку… Іншими словами, злочин негерманця потрібно розглядати під кутом зору поліцейської охорони безпеки, а не з точки зору юридичної спокути»[829].

Тим же принципом керувалися комуністичні діячі, використовуючи кримінальний закон. Це тривало до тих пір, поки Радянська влада остаточно не була встановлена в державі. Після чого необхідність у переслідуванні осіб, що знаходяться в злочинному стані, відпала. Розуміючи недоцільність подальшого застосування принципу об'єктивної осудності, вчені вирішили переглянути роботи класиків марксизму-ленінізму. Виявилося, що методологічним підґрунтям принципу винної відповідальності є детерміністичні уявлення про природу людського вчинку, які передбачають відносну самостійність людської свідомості у виборі цілей і способів своєї поведінки. У роботах класиків марксизму-ленінізму були знайдені ідеї, що підтверджують правильність, зроблених висновків. Звернули увагу на те, що В. І. Ленін писав: «Ідея детермінізму, встановлюючи необхідність людських вчинків… анітрохи не знищує ні розуму, ні совісті людини, ні оцінки

Ученые записки ВНИИСЗ. 1964. № 1 (18). С. 49.

828 Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 110–111.

829 Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 111.

її дій»[830].

Для соціалістичного права суб'єктивна осудність стала елементарною умовою правильної соціально-політичної оцінки людської поведінки[831]. Радянські вчені встановили тісний зв'язок між поняттями умислу, необережності та вимогою усвідомлення суспільної небезпеки діяння особою, яка вчиняє злочин. Конструюючи поняття вини в радянському кримінальному праві, слід було виходити саме з усвідомлення суспільної небезпеки, а не протиправності. Вчені звертали увагу на те, що постановка питання про усвідомлення протиправності характерна для науки буржуазного кримінального права[832].

Згідно з марксистсько-ленінською ідеологією, «в історичній перспективі, коли соціалістична державність переросте в комуністичне суспільне самоврядування, загальнонародне право поступово і закономірно переросте в правила комуністичного співжиття»[833]. Тому для держави важливо було не те, чи усвідомлюють громадяни протиправність своїх діянь, а те, наскільки вони свідомо дотримуються правил соціалістичного співжиття, обумовлених характером соціалістичного ладу та спільністю корінних інтересів всіх людей.

Суспільна небезпека досі є ключовим критерієм для багатьох інститутів кримінального права. Однак в ідеї про необхідність усвідомлення протиправності діяння теж є раціональне зерно. Наприклад, презумпція знання закону, яка вважається незаперечною (неспростовною) через наявність конституційного положення про те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, насправді є заперечною (спростовною). У тих випадках, коли кримінальний закон відповідає уявленням суспільства про злочинність і караність діяння, незаперечність презумпції знання закону є справедливою. Проте в ході правозастосовної діяльності не виключені випадки, коли бланкетні диспозиції кримінально-правових норм відсилають до нормативно-правових актів інших галузей права, які неналежним чином доведені до відома громадян, містять прогалини і (або) колізії. У таких випадках незаперечність презумпції знання закону є несправедливою. Одна з підстав для спростування презумпції знання закону передбачена в ч. 2 ст. 57 Конституції України, за якою закони та інші

---

830 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1958. Т. 1. С. 159.

831 Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 116.

832 Вопросы вины и ответственности в советском уголовном праве (Дискуссия в Институте права Академии наук СССР). Советское государство и право. 1951. № 1. С. 71.

833 Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. С. 609.

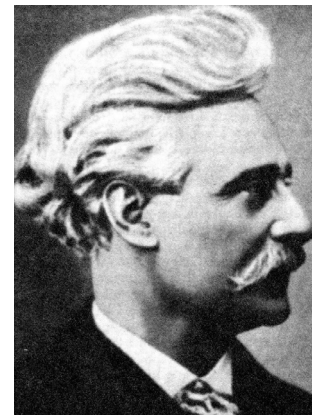
нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. З метою забезпечення реалізації принципу справедливості у кримінальному праві в кримінальному законодавстві України слід було б передбачити юридичні підстави для спростування презумпції знання закону.

З урахуванням викладеного принцип вини в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Негативна кримінальна відповідальність за невинне заподіяння шкоди не допускається. 2) Особа підлягає негативній кримінальній відповідальності лише за ті злочини, які охоплювались її свідомістю і волею та щодо яких встановлено її вину. 3) Незнання закону не звільняє від негативної кримінальної відповідальності, за винятком тих випадків, коли закони та інші нормативно-правові акти не були доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, а також містять прогалини та (або) колізії».

Визначення *принципу справедливості* в ст. 2–4 Законопроекту звучить так: «Покарання та інші кримінально-правові заходи, застосовувані до особи, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, мають відповідати характерові і ступеневі суспільної небезпеки кримінального правопорушення та обставинам його вчинення; ніхто не може двічі підлягати кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, за яке він був виправданий або відповідно до закону звільнений від кримінальної відповідальності чи від покарання, або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили».

Запропоноване визначення принципу справедливості має суттєві недоліки: по-перше, автори Законопроекту виключили із визначення принципу справедливості особу винного, незважаючи на те, що згідно з п. 3 ч. 1 ст. 63 КК України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; по-друге, багато запитань викликають перераховані авторами Законопроекту випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, наприклад, наявність виправдального вироку стовідсотково не виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, адже судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами (глава 34 КПК України); звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання теж не виключає повністю можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності через те, що кримінальний закон допускає застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності

(ст. 47 КК України) та від покарання (ст. 84 КК України).

Поль Лафарг *(фр. Paul Lafargue, 15 січня 1842, Сантьяго-де-Куба, Королівство Іспанія — 25 листопада 1911, м. Дравей (фр.) — французький економіст і політичний діяч, один з великих марксистських теоретиків. Зять Карла Маркса, чоловік його дочки Лаури.*

Однією зі складових принципу справедливості є ідея рівноваги. Аналізуючи уявлення людей про справедливість в період первіснообщинного ладу, П. Лафарг писав: «Удар за удар, відшкодування, рівне заподіяному збитку, рівні частки при розподілі продовольства та землі — такими були єдині поняття справедливості, доступні першим людям, поняття, які піфагорійці висловлювали в аксіомі «не порушувати рівноваги ваг»[834]. У грецькій міфології богиня правосуддя, Феміда, зображувалася з пов'язкою на очах (символ неупередженості), з рогом достатку і вагами в руках. У переносному значенні «терези Феміди» означають правосуддя. Отже, без рівноваги не може бути справедливості, а без справедливості — рівноваги.

За визначенням Сучасної української енциклопедії, справедливість — це категорія морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняття про належне, що містить вимогу відповідності між реальною значущістю різних індивідів (соціальних груп) і їх соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, між діянням і відплатою, працею і винагородою, злочином і покаранням і т. ін[835]. Слід зауважити, що наведене визначення з незначними змінами було переписано з Словника з етики, виданого під редакцією І. С. Кона в 1975 році[836]. Виникає питання: чи змінюється розуміння принципу справедливості у кримінальному праві зі зміною ідеологій?

В. І. Ленін, відзначаючи значення справедливості в реальному житті, писав: «Справедливість — пусте слово, кажуть інтелігенти і ті пройдисвіти, які схильні оголошувати себе марксистами на тій піднесеній підставі, що вони «споглядали задню» економічного матеріалізму»[837]. Таке уявлення про справедливість виник-

[834] Лафарг П. Сочинения. Москва, 1931. Т. 3. С. 82.

[835] Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2005. Т. 13. С. 347.

[836] Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Москва: Полиздат, 1975. С. 298.

[837] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 34. С. 332.

ло у інтелігентів не випадково. Ф. Енгельс, будучи прихильником економічного матеріалізму, писав, що справедливість завжди є лише «ідеологізованим, вознесеним на небеса виразом існуючих економічних відносин або з їх консервативної, або з їх революційної сторони»[838].

У період первіснообщинного ладу справедливим вважався принцип таліона — «око за око — зуб за зуб». У період середньовіччя справедливими вважалися публічні страти і тортури. Справедливою вважалася розправа над дворянами, царськими чиновниками, священнослужителями в період становлення радянської влади. Очевидно, що справедливість є відносним поняттям, зміст якого залежить від багатьох факторів, у тому числі і від пануючої ідеології. У той же час справедливість належить до вічних цінностей, без яких існування людства є безглуздим[839].

Аналіз юридичної літератури показав, що серед радянських вчених з приводу поняття та значення принципу справедливості були дискусії. По-перше, гаряче обговорювалося питання доцільності визнання чи невизнання задоволення почуття справедливості однією з цілей покарання. М. О. Бєляєв, В. Г. Смирнов та інші автори були переконані в тому, що покарання має застосовуватися і страждання повинні причинятися злочинцеві не тільки з метою виправлення і перевиховання та попередження злочинів, а й задля задоволення почуття справедливості радянських громадян, ображених вчиненням злочину[840].

І. С. Наумов і М. Д. Шаргородський відповідали на це питання негативно. І. С. Ной, наприклад, писав: «Не можна погодитися з висловленою М. О. Бєляєвим, В. Г. Смирновим і деякими іншими авторами думкою про необхідність при вирішенні одного з найважливіших питань кримінального права — питання про цілі покарання — рахуватися і з «почуттям справедливості членів соціалістичного суспільства», коли під цими почуттями розуміється сприйняття покарання як відплати[841]. Суть зазначеної позиції зводилася до наступного: «... прагнення до воздаяння, бажання заподіяти злочинцю страждання за вчинений ним злочин — це нице бажання, а людина, що знаходить задоволення

---

838 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 18. С. 273.

839 Коломиец Ю.Ю. Принцип справедливости в уголовном праве бывшего СССР и Украины. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. Відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юридична література, 2014. С. 185–190.

840 Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ле-нинградского ун-та, 1986. С. 115.

841 Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве. Саратов: СГУ, 1973. С. 95.

в заподіянні іншій людині страждань і поневірянь, не заслуговує схвалення з точки зору соціалістичної моралі. Радянське право не повинно йти на поводу у таких людей, а має виховувати радянських людей в дусі комуністичної моралі, для якої буде чужим таке почуття»[842]

В. І. Ленін говорив: «…без «людських емоцій» ніколи не було, немає і бути не може людського шукання істини»[843]. Ґрунтуючись у своїх наукових дослідженнях на праці В. І. Леніна, більшість вчених схилялися до думки про необхідність задоволення «почуття справедливості членів соціалістичного суспільства». Сучасні вчені не тільки не відмовилися від цієї ідеї, але і розвинули її. Так, С. А. Велієв, вивчаючи принцип справедливості і його реалізацію при призначенні покарання, дійшов наступного висновку: «…зміст справедливості як принципу призначення покарання, тобто оцінка справедливості прийнятого судового рішення, охоплює ставлення до призначеного покарання: а) самого засудженого; б) потерпілого; в) населення (групи людей і так далі)»[844]. У зв'язку з цим особої уваги заслуговують ідеї ретрибутивістської (нонконсеквенціалістської) доктрини кримінального покарання, фундаментальним елементом якої є принцип «покарання може бути виправдане лише у випадку, якщо воно застосовується до особи, яка його заслуговує, є адекватним вчиненому злочину, примушує до каяття і возз'єднання із суспільством»[845]. На підставі ретрибутивістської доктрини Т. А. Денисова дійшла висновку, що злочин не є щось відокремлене від злочинця, а охоплює людину у всій її цілісності. При застосуванні покарання виключається елемент помсти, а його адекватність спонукає засудженого до каяття і правослухняної поведінки, що кримінальне покарання — це своєрідний феномен, який систематизує філософські, правові та соціально-психологічні складові.

Другою проблемою, яка обговорювалася радянськими вченими, є можливість досягнення співрозмірності злочину і покарання. Як справедливо зауважив М. О. Бєляєв, при виборі заходу відплати, рівної вчиненому, доводиться порівнювати важко порівнянні цінності: з одного боку, завжди життя, здоров'я та інші блага злочинця, а з іншого — життя, здоров'я та інші блага потерпілого, державну владу, нормальну діяльність апарату управління, нормальне функціонування господар-

---

842 Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ле-нинградского ун-та, 1986. С. 118.

843 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 25. С. 112.

844 Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Издание профессора Малинина, СПб ГКА, СПб., 2008. С. 152.

845 Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Інституті держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Запоріжжя, 2010. 38 с.

ства і т. ін[846]..

По-третє, відкритим залишалося і залишається питання про обсяг поняття справедливості. Так, З. А. Бербешкіна при визначенні обсягу поняття справедливості в 1985 році виділяла три елементи: 1) міру відплати; 2) міру вимоги; 3) правомірність оцінки[847]. С. Г. Келіна і В. М. Кудрявцев у тому ж році виділяли три рівня прояву категорії справедливості: 1) справедливість призначення покарання; 2) справедливість санкцій; 3) формування кола злочинних діянь[848]. О. І. Коробеєв у роботі «Радянська кримінально-правова політика» 1987 року вказував на дві сфери прояву принципу справедливості — правотворчої і правозастосовної діяльності[849].

Уже після розпаду Радянського Союзу, аналізуючи роботи радянських вчених, наші сучасники дійшли висновку, що принцип справедливості розглядався головним чином як принцип відповідальності, в той час як його зміст і значення набагато ширші. Наприклад, російський вчений В. В. Мальцев запропонував на законодавчому рівні закріпити таке визначення принципу справедливості: «Принцип справедливості забезпечується повною реалізацією його складових принципів рівності перед законом і судом і гуманізму в кримінальному законодавстві і судах Російської Федерації»[850]. Як не дивно, свою позицію вчений обґрунтовує, посилаючись на ідеї, висловлені К. Марксом і В. І. Леніним. «При обранні заходу кримінально-правового впливу необхідно враховувати індивідуальні особливості конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин,— пише В. В. Мальцев,— не слід, використовуючи принцип гуманізму (а значить, і справедливості), нехтувати принципом рівності, бо суспільна небезпека «конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин», і є та «рівна міра» і «однаковий масштаб», про яких писали К. Маркс і В. І. Ленін»[851].

Дійсно, принцип справедливості тісно пов'язаний з такими поняттями, як «рівна міра», «однаковий масштаб», «відповідність»,

---

[846] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ле-нинградского ун-та, 1986. С. 117.

[847] Бербешкина З. А. Справедливость как социально-философская категория. Москва: Мысль, 1983. С. 101.

[848] Кудрявцев В. Н., Келина С. Г. О принципах советской уголовной политики. *Проблемы советской уголовной политики:* межвуз. темат. сб. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1985. С. 9–10.

[849] Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. С. 41.

[850] Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 396.

[851] Там само. С. 263.

проте в кримінальному праві всі три принципи (справедливість, гуманізм, рівність) мають різне смислове значення. Вони являють собою взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Дуже важливо зберегти наукові досягнення радянських вчених, завдяки яким в радянській кримінально-правовій доктрині принцип справедливості перестав носити розпливчастий і невизначений характер. Обсяг поняття принципу справедливості, запропонований С. Г. Келіною і В. М. Кудрявцевим, цілком відповідає потребам сучасної теорії і практики. На рівні правотворчості принцип справедливості проявляється в справедливому формуванні кола злочинних діянь і справедливості санкцій. На правозастосовному рівні принцип справедливості проявляється в справедливості призначення покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

У Кримінальному кодексі України принцип справедливості міг би звучати так: «1) Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки як суспільно небезпечного, так і суспільно корисного діяння встановлюються законодавцем з метою досягнення справедливості на загальнолюдському рівні. 2) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі винного. 3) Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу».

Одним з проявів принципу справедливості є принцип індивідуалізації покарання. У ст. 2–5 Законопроекту принцип індивідуалізації покарання звучить так: «Суд повинен враховувати характер і ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, мотиви і цілі вчиненого, особистість винного, характер і розмір завданої шкоди, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, думку потерпілого у справах приватного обвинувачення, і мотивувати обрану міру покарання у вироку».

Визначення принципу індивідуалізації покарання, запропоноване авторами Законопроекту, частково перетинається з принципом справедливості і більше нагадує обов'язки суду під час призначення покарання, ніж керівну ідею, яка є фундаментом основних інститутів кримінального права. Твердження про те, що суд повинен мотивувати обрану міру покарання у вироку, виходить за межі кримінального права, як матеріальної галузі права, і вторгається у сферу кримінально-процесуальних правовідносин (в ч. 1 ст. 370 КПК України передбачено, що судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим). Окрім того, автори Законопроекту виявили певну

непослідовність під час формулювання принципу індивідуалізації покарання. У визначенні принципу справедливості мова йде про покарання та інші кримінально-правові заходи, у визначенні принципу індивідуалізації тільки про покарання. Виникає питання: чому принцип індивідуалізації не діє у разі застосування інших кримінально-правових заходів?

Принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового впливу широко застосовувався «в законодавстві і практиці правозастосовних органів з перших днів існування Радянської влади»[852]. Досліджуючи тенденції розвитку українського кримінального законодавства радянського періоду в частині застосування заходів впливу на поведінку правопорушника, О. В. Козаченко зазначає, що за Кримінальним кодексом УРСР 1922 року, який базувався на Керівних засадах з кримінального права РРФСР 1919 року, мета і завдання застосування кримінально-правових заходів полягали у тому, щоб забезпечити безпеку громадського порядку від майбутніх злочинних дій особи, яка вже вчинила злочин, можливо шляхом пристосування до певного громадського порядку, а якщо особа не піддається пристосуванню, то ізоляцією її, а у виключних випадках — її фізичним знищенням. О. В. Козаченко звертає увагу на те, що на підставі встановлених завдань формувалася система кримінально-правових заходів впливу на поведінку особи, яка вчинила або могла вчинити злочин, що повністю відповідає вимогам суто системи кримінальних покарань, а саме: 1) навіяння; 2) висловлення громадської догани; 3) примус до дій, які не передбачають фізичних втрат; 4) об'ява особи під бойкотом; 5) виключення особи з об'єднання тимчасово або назавжди; 6) відновлення, а при неможливості відшкодування завданої шкоди; 7) відсторонення від посади; 8) заборона займати ту або іншу посаду або займатися певною діяльністю; 9) конфіскація всього або частини майна; 10) позбавлення політичних прав; 11) оголошення ворогом революції або народу; 12) примусові роботи без поміщення до місць позбавлення волі; 13) позбавлення свободи на певний строк або на невизначений строк до настання певної події; 14) об'ява особи поза законом; 15) розстріл; 16) сполучення зазначених видів покарання[853].

Перераховані види заходів кримінально-правового впливу ґрунтувалися на сильному психологічному тиску, який не залишав особі свободу вибору життєвих орієнтирів. Надалі від багатьох з них

---

[852] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ле-нинградского ун-та, 1986. С. 51–52.

[853] Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вибір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. С. 172.

відмовилися. Стало очевидно, що принцип індивідуалізації не можна реалізовувати, порушуючи інші принципи кримінального права, такі як законність, рівність, гуманізм. Сенс застосування принципу індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового впливу полягає не в їх різноманітті, а в їх справедливості.

Ідея про те, що «важлива вимога індивідуалізації покарання — вимога різноманітності покарань та інших заходів впливу, про які говорив В. І. Ленін»[854], назавжди повинна залишитися в минулому. Цю ідею висловлював П. А. Фефелов у роботі «Поняття та система принципів радянського кримінального права», посилаючись на 35-й том «Повного зібрання творів В. І. Леніна». У 35-му томі «Повного зібрання творів В. І. Леніна» йдеться про те, що, розробляючи прийоми і засоби боротьби за соціалізм, В. І. Ленін писав: «Тисячі форм і способів практичного обліку та контролю за багатими, шахраями і дармоїдами повинні бути вироблені і випробувані на практиці самими комунами, дрібними осередками в селі і в місті. Різноманітність тут є запорукою життєвості, порукою успіху в досягненні загальної єдиної мети: очищення землі російської від будь-яких шкідливих комах, від бліх — шахраїв, від клопів — багатих, і таке інше. В одному місці посадять до в'язниці десяток багатіїв, дюжину шахраїв, півдюжини робочих, що ухиляються від роботи (так само хуліганські, як ухиляються від роботи багато складачів в Пітері, особливо в партійних друкарнях). В другому поставлять їх чистити сортири. У третьому — забезпечать їх після відбуття карцеру жовтими квитками, щоб весь народ, до їх виправлення, наглядав за ними, як за шкідливими людьми. У четвертому — розстріляють на місці одного з десяти, винних в дармоїдстві. У п'ятому — придумають комбінації різних засобів і шляхом, наприклад, умовного звільнення доб'ються швидкого виправлення виправних елементів з багачів, буржуазних інтелігентів, шахраїв і хуліганів. Чим різноманітніше, тим краще, тим багатшим буде загальний досвід, тим вірніше і швидше буде успіх соціалізму, тим легше практика виробить — бо тільки практика може виробити — найкращі прийоми і засоби боротьби»[855].

З урахуванням історичного досвіду становлення принципу індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру можна запропонувати наступне визначення цього принципу, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України:

---

[854] Фефелов П. А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск: Средне-Уральское книжн. изд-во, 1970. С. 114.

[855] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Гос. изд-во политической литературы, 1962. Т. 35. С. 204.

«З метою забезпечення справедливості на загальнолюдському рівні існують різні види покарань та заходів кримінально-правового характеру, застосування яких повинно бути необхідним та достатнім у кожному конкретному випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом».

Принцип особистого характеру кримінальної відповідальності у ст. 2–6 Законопроекту звучить так: «Кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, яка умисно або через необережність вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність». Формально ст. 2–6 Законопроекту визначає принцип особистого характеру кримінальної відповідальності, а за своїм змістом відображає принцип законності та принцип вини в кримінальному праві. Справжню сутність принципу особистої відповідальності складає положення, згідно з яким фізична особа підлягає покаранню та іншим заходам кримінально-правового характеру за кримінально протиправні діяння, вчинені як безпосередньо, так і опосередковано за умови, що вони охоплювалися її свідомістю та волею. Істинність та необхідність саме такого розуміння принципу особистої кримінальної відповідальності обумовлені історичними подіями, які стали наслідком ідеологічної боротьби між представниками різних соціальних груп.

Реалізації принципу особистої відповідальності в різних країнах у різні епохи заважав політико-правовий термін «ворог народу». Ворог народу — термін, введений за часів Французької революції для позначення супротивників режиму і для обґрунтування масового терору, широко використовувався під час червоного терору та сталінських репресій. Про це свідчать наступні нормативно-правові акти:

– Постанова РНК «Про червоний терор» від 5 вересня 1918 року, в якій передбачалося, «що необхідно забезпечити Радянську Республіку від класових ворогів шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах; що підлягають розстрілу всі особи, причетні до білогвардійських організацій, змов і заколотів; що необхідно опублікувати імена всіх розстріляних, а також підстави застосування до них цього заходу»[856]. За словами деяких істориків червоний терор почався раніше білого терору і був неминучим, тому що більшовицьке насильство, обґрунтоване марксизмом як диктатура пролетаріату, було спрямоване не проти чинного опору, а проти проголошених поза законом шарів суспільства: дворян, поміщиків, офіцерів, священиків, куркулів, козаків, вчених,

[856] О красном терроре: Постановление СНК выд 05.09.1918 г. Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 19. Оп. 1. Д. 192. Л. 10. URL: http://rusarchives.ru/projects/statehood/08-38-postanovlenie-krasny-terror-1918.shtml (дата зве-рення 07.08.2018).

промисловців і т. ін[857]..

– Стаття 58 КК РРФСР 1926 року, а в Україні ст. 54 КК УРСР 1927 році використовувалися правлячим режимом з метою посилення боротьби з «ворогами народу». Обґрунтовувалася така боротьба сталінською тезою про те, що нібито по мірі будівництва комунізму відбувається загострення класової боротьби і виникають нові «класові вороги»: контрреволюціонери, шкідники, шпигуни, диверсанти, лікарі-вбивці і так далі; що на ділі було зручним приводом для правлячого режиму фізично знищувати його супротивників і інакомислячих[858].

До кримінальної відповідальності притягувалися не тільки зрадники Батьківщини — «вороги народу», але й члени їх сімей. Так, у постанові політбюро ЦК ВКП(б) «Про притягнення до відповідальності зрадників батьківщини і членів їх сімей» було передбачено, що відповідальності підлягають члени сімей зрадників батьківщини, які спільно з ними проживали або перебували на їх утриманні на момент вчинення злочину[859]. В Інструкції Народного комісаріату внутрішніх справ «Про порядок заслання у віддалені північні райони СРСР членів сімей зрадників батьківщини, які втекли або перелетіли за кордон» роз'яснювалося, що засланню у віддалені північні райони СРСР підлягають всі повнолітні члени сім'ї зрадника батьківщини (батько, мати, дружина, чоловік, діти, тесть, теща, брати, сестри), які спільно з ним проживали або знаходилися на його утриманні, якщо вони не вчинили злочинів, за які за законом підлягають більш тяжкому покаранню[860].

Порушення принципу особистої відповідальності було крайньою формою жорстокості, тому коли пік ідеологічної боротьби пройшов, цей принцип став основним принципом кримінального права. Визначення принципу особистої відповідальності, запропоноване радянськими вченими, не втратило своєї актуальності, навіть після зміни державного режиму та форми правління. Так, на думку С. Г. Келіної і В. М. Кудрявцева, даний принцип включає три основних елементи: 1) злочином визнається акт поведінки, вчинений конкретною фізичною особою — індивідом, а не колективом або іншою

---

857 Баберовскі Йорг. Червоний терор. Історія сталінізму: пер. з нім. Київ: К.І.С., 2007. С. 241–245. 248 с.

858 Враг народа. *Википедия – свободная энциклопедия.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Враг_народа (дата звернення 07.08.2018).

859 О привлечении к ответственности изменников родины и членов их семей: Постановление политбюро ЦК ВКП(б) от 07.12.1940 г. Документ №140. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ (дата звернення 07.08.2018).

860 О порядке ссылки в отдаленные северные районы СССР членов семей изменников родине, бежавших или перелетевших за границу: Инструкция Народного комиссариата внутренних дел СССР. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ (дата звернення 07.08.2018).

соціальною спільністю; 2) фізична особа підлягає кримінальній відповідальності за те, що було заподіяно її власним діянням (дією або бездіяльністю); 3) відповідальність і покарання за злочин мають особистий характер, тобто повинні поширюватися тільки на особу, яка вчинила злочин[861]. С. Г. Келіна і В. М. Кудрявцев звернули увагу, що принцип особистої відповідальності передбачає не тільки фізичну, а й психічну індивідуальність суб'єкта. Свою позицію вони пояснювали так: «... з точки зору цього принципу людина може бути притягнута до кримінальної відповідальності, коли суспільно небезпечне діяння було не тільки «справою її рук», а й продуктом її свідомості і волі»[862].

На підставі викладеного можна запропонувати наступне визначення принципу особистої кримінальної відповідальності, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України: «Фізична особа підлягає покаранню та іншим заходам кримінально-правового характеру за злочин, вчинений її власним діянням (дією або бездіяльністю) як безпосередньо, так і опосередковано, за умови, що діяння охоплювалося її свідомістю та волею».

Визначення принципу гуманізму у ст. 2–7 Законопроекту запропоновано у наступній редакції: «Закон про кримінальну відповідальність забезпечує охорону людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки як найвищої соціальної цінності; особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, суд призначає покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень; у випадках, передбачених цим Кодексом, допускається звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи згідно з цим Кодексом, не можуть мати своїм змістом завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності». Запропоноване визначення не в повній мірі відповідає рівню розвитку сучасної науки.

Загальновідомо, що у сфері кримінального права принцип гуманізму має два значення. З одного боку, він проявляється в забезпеченні безпеки людини і спрямований проти осіб, винних у вчиненні злочинів; з іншого боку, принцип гуманізму має на меті збереження людської гідності осіб, винних у вчиненні злочинів. Принцип гуманізму знайшов законодавче закріплення при формулюванні завдань Кримінального кодексу і спеціальних правових інститутів, таких як: призначення покарання, звільнення від кримінальної

[861] Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. С. 100.

[862] Там само. С. 108.

відповідальності, звільнення від покарання або від його відбування, відповідальність неповнолітніх. Проте в суспільстві виникли певні передумови для переосмислення розуміння принципу гуманізму в кримінальному праві.

По-перше, тривала дискусія між буржуазними і радянськими вченими (в ході якої кожен з них доводив гуманізм своїх ідей) показала, що, прикриваючись гуманістичними ідеями (ідеями про людинолюбство), можна здійснювати будь-яку політику, навіть засновану на насильстві.

По-друге, після відмови від марксистсько-ленінської ідеології у вітчизняній юридичній науці поступово почали відмовлятися від терміна «особистість», замінюючи його терміном «людина». Смислове значення терміна «особистість» в чинному законодавстві було втрачено. Ідея про те, що гуманізм стверджує цінність людини як особистості, його право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей, була забута.

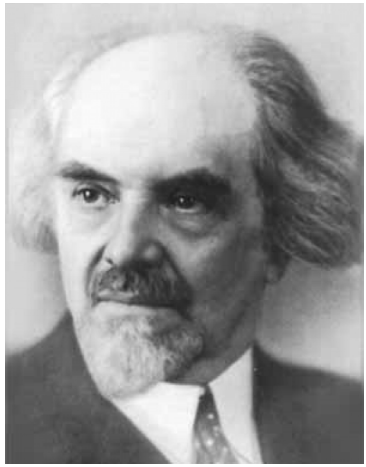
По-третє, на рівні теоретичної і буденної свідомості склалося переконання, що гуманізм — це людинолюбство, милосердя, співчуття, що пріоритетне значення для суспільства і держави мають інтереси окремо взятої особистості. Дане переконання є міфом. І держава, і суспільство, і окремо взята особистість переслідують в першу чергу свої власні інтереси.

Якою б не була наша історія, від неї не можна відмовитися. Її треба прийняти, усвідомити помилки і з належною повагою поставитися до заслуг попередніх поколінь. В юридичній літературі сформувалася думка, згідно з якою радянське кримінальне право носило яскраво виражений класовий характер, оскільки ґрунтувалося на ідеології марксизму-ленінізму, яка за своєю суттю є людиноненависницькою, що доведено трагічною історією СРСР[863].

Питання про людиноненависницьку сутність марксистсько-ленінської ідеології стало предметом обговорення вчених ще до створення Радянського Союзу. Так, в 1916 році М. Бердяєв писав: «Революційна стихія заперечує цінність особистості… Найстрашніше те, що в революції пригнічується і гине особистість», «людина винищується в ім'я … ідеї соціалізму і пролетаріату»[864]. У своїх ранніх творах К. Маркс і Ф. Енгельс, спростовуючи звинувачення щодо знищення особистості, писали, що «повинна бути знищена» не особистість

[863] Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 114.

[864] Бердяев Н. Смысл творчества. Москва: Изд-во Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916. С. 83–84.

Микóла Олексáндрович Бердя́єв *(рос. Николай Александрович Бердяев; 6 (18) березня 1874, маєток Обухів, під Києвом Російська імперія — 24 березня 1948, Кламар (під Парижем), Франція) — російський релігійний філософ українського походження. Його вважають одним з найвидатніших філософів XX сторіччя. Є автором близько 40 книг.*

взагалі, а особистість «буржуа, тобто буржуазного власника»[865]. Революції, що відбуваються у світі протягом всієї історії існування людства (наприклад, нідерландська революція XVI століття, англійська революція XVII століття, перша і друга американські революції, революції 1848 і 1871 років у Франції, революція 1905 року і лютнева революція 1917 року в Росії), свідчать про те, що майже всі політичні революції незалежно від місця і часу проходження тягнуть за собою знищення людини в ім'я якої-небудь ідеї.

Питання про антигуманну сутність марксистсько-ленінської ідеології продовжувало залишатися предметом дискусії між буржуазними і радянськими вченими навіть після створення Радянського Союзу. Буржуазні вчені намагалися «довести», що в марксизмі-ленінізмі «теоретичний антигуманізм передує» всю філософію, науковий комунізм не займається проблемою особистості, ним «абсолютно втрачений сенс того, що є людина», до якої пред'являється лише вимога «відмови від її найістотніших прав на користь монізму колективного життя»[866].

У свою чергу, прихильники марксистсько-ленінської ідеології обґрунтовано, на їхню думку, вважали, що теорія і практика комунізму — це гуманізм в дії. Вони підкреслювали, що політичні, особисті, індивідуальні права, які законодавчо декларуються буржуазією, в дійсності мають для особистості вельми низьку цінність у зв'язку з відсутністю їх реальних гарантій[867]. Офіційно діяльність комуністичної партії була направлена на створення суспільства, на знамені якого написано: «Все в ім'я людини, все для блага людини».

[865] Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956. С. 588.

[866] Орзіх М. Ф. Особистість і право: монографія / передм. С. В. Ківалова; вст. ст. автора. Одеса: Юридична література, 2005. С. 5.

[867] Матвеев В. Продиктовано разумом. *Известия.* 1977. 9 февр.

Йшлося про суспільство, в якому: «ідеї свободи, прав людини, гідності особистості наповнені реальним змістом, забезпечується єдність прав і обов'язків, діють одні закони і норми моральності, одна дисципліна для всіх і кожного, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особистості; панує справді гуманістична марксистсько-ленінська ідеологія, народним масам відкритий доступ до всіх джерел знання, створена передова соціалістична культура, що вбирає в себе все найкраще з загальносвітової культури»[868].

Суперечка між буржуазними і радянськими вченими свідчить про те, що проблема полягає не в самій ідеї гуманізму, а в способах, обраних для її реалізації. К. Маркс і Ф. Енгельс писали про соціалізм як про систему милосердя, гуманності, миру і турботи, але реальне його втілення виявилося системою волі до влади і реалізації особистих амбіцій, що і підтвердила трагічна історія СРСР. Можливо, щоб уникнути повторення помилок у майбутньому необхідно конкретизувати етичні основи стосунків між людьми і навколишнім світом.

Гуманістичні ідеї як система поглядів зародилися в XIV–XV століттях, Отримавши значне поширення і розвиток в епоху Відродження і буржуазних революцій XVII — початку XIX століття, в «боротьбі прогресивних сил проти феодально-станового гноблення і духовної диктатури церкви»[869]. Можливо, тому гуманізм не теістичен і не приймає «надприродне» бачення світу[870]. Гуманізм стверджує цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей[871]. Ця красива ідея привела до того, що людина зайняла місце Господа. У період науково-технічного прогресу вона оголосила себе Вищим Розумом, тим самим збільшила силу своєї влади за рахунок приниження значущості всього іншого, що існує на нашій планеті і у Всесвіті.

Людина, що володіє релігійним світоглядом, живе, усвідомлюючи свою гріховну природу, і прагне до Бога через чесноту і покаяння. Людина, вихована згідно з принципами гуманізму, усвідомлює свою цінність з моменту народження до самої смерті. При цьому їй нікому нічого не треба доводити, вона нікому нічого не винна, вона цінна сама по собі. Однак виникає питання: чому, незважаючи на свою

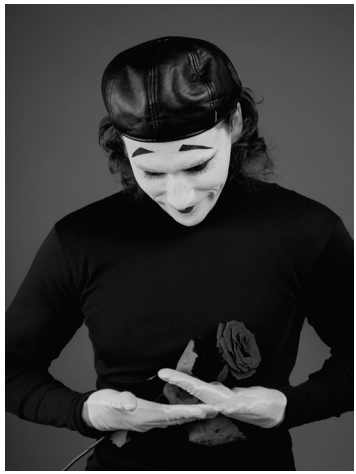
---

868 Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. Принята съездом КПСС. Москва: Политиздат, 1986. С. 10.

869 Гуманизм. *Википедия – свободная энциклопедия.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманизм (дата звернення 07.08.2018).

870 Андрушко В. А. Этические модальности у Лоренцо Валлы. *Рациональность, рассуждения, коммуникация.* Киев, 1987. С. 52–58.

871 Гуманизм. *Википедия – свободная энциклопедия.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманизм (дата звернення 07.08.2018).

«Надихаюча любов»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

«Руйнівна любов»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

велич і цінність, людина перебуває в дисбалансі як з навколишнім світом, так і з самою собою?

Синонімом слова «гуманізм» вважається людинолюбство.

Любов є почуттям, яке часто виникає на несвідомому рівні. Почуття відображає суб'єктивне оціночне ставлення до реальних або абстрактних об'єктів. З цієї причини любов часто носить стихійний характер і має безліч проявів. Вона може бути як надихаючою, так і руйнівною. В ім'я любові людина може зробити як подвиг, так і злочин, тому не доцільно розглядати її в якості ключової ідеї міжлюдської комунікації на мирському рівні (державного і правового регулювання). Любов лежить в основі релігійної ідеології. Її релігійне тлумачення здатне утримати людей від проявів егоїзму, одержимості і ненависті.

На мирському рівні в основі міжлюдських відносин повинна бути ідея поваги. На відміну від почуття любові повага — це «одна з найважливіших вимог моральності, що передбачає таке ставлення до людей, в якому практично (у відповідних діях, мотивах, а також у соціальних умовах життя суспільства) визнається гідність особистості»[872]. У ст. 2–7 Законопроекту відображена ідея пріоритету приватнолюдських цінностей над усіма іншими цінностями. Стан сучасного суспільства свідчить про те, що неконтрольований егоїзм людини небезпечний як для самої людини, так і для держави та суспільства. Як справедливо зауважив А. І. Бойко, «відхрещуючись від шаленого класового підходу колишнього режиму, нові оракули ведуть суспільство

[872] Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Изд. 3-е. Москва: Политиздат, 1975. С. 323.

до іншої крайності, абсолютизують особистість і приватний інтерес … хоча «слава прав» індивідів не так вже й небезпечна — вона атомізує суспільство, дезорганізує систему управління, робить обивателя беззахисним перед насильством і пороками»[873]. Справжній гуманізм полягає в ідеї розумного балансу інтересів особистості, суспільства, держави, взаємоповаги та взаємовідповідальності перерахованих суб'єктів. Тому принцип гуманізму в кримінальному праві України повинен виявлятися у забезпеченні безпеки людини, суспільства, держави та всього людства, необхідної для гідного їх співіснування. Положення ст. 2-7 Законопроекту про те, що суд призначає покарання, необхідне і достатнє для виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і попередження нових кримінальних правопорушень, а також про те, що у випадках, передбачених цим Кодексом, допускається звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким, є відображенням принципів справедливості та доцільності кримінальної відповідальності.

Сутність та зміст принципу гуманізму в кримінальному праві України доцільно було б сформулювати на підставі положень Загальної декларації прав людини, що стосується можливості обмеження прав і свобод людини. У ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом, виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

З урахуванням сучасних потреб та інтересів людини–суспільства–держави–людства можна запропонувати наступне визначення принципу гуманізму, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України: «1) Кримінальний кодекс України є гарантією забезпечення безпеки людини, суспільства, держави і всього людства, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів. 2) Кожна людина має дотримуватися кримінально-правових заборон, а в разі їх порушення зобов'язана притерпіти заходи кримінально-правового характеру. 3) Громадянське суспільство може реалізовувати свої права, свободи та інтереси в межах історично сформованих принципів кримінального права. 4) Держава зобов'язана гарантувати відновлення соціальної справедливості і свободу від протиправних зловживань влади».

Ідея про те, що Кримінальний кодекс України є гарантією за-

[873] Бойко А. И. Не наступайте на российские грабли! *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань:* тези доповідей та повідомлень учасників Міжнарод. симпозіуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.) Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 57.

безпечення безпеки людини, суспільства, держави і всього людства, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів, не є абсолютно новою для кримінального права. Її сутність та зміст можна знайти у висновках кандидатської дисертації М. В. Юкіної. Дослідивши принцип гуманізму в кримінальному, кримінально-виконавчому праві та кримінальній політиці і його реалізацію при призначенні покарання, вона дійшла висновку, що гуманізм кримінального законодавства — це система нормативно закріплених морально-правових вимог, заснованих на положеннях Конституції, що виражають визнання і збереження непорушною цінності людини як особистості, охороняють права, свободи, честь і гідність людини і громадянина, інтереси суспільства, національну безпеку в цілому і гарантують реалізацію даного захисту нормами кримінального законодавства незалежно від правового статусу людини[874].

Положення про те, що кожна людина має дотримуватися кримінально-правових заборон, а в разі їх порушення зобов'язана притерпіти заходи кримінально-правового характеру, є відображенням ідеї взаємоповаги та взаємовідповідальності. Як правило, слово «відповідальний» використовується в трьох значеннях: «1. Наділений правами й обов'язками у здійсненні якої-небудь діяльності, у керівництві справами. 2. Про людину: з високо розвинутим почуттям обов'язку, яка ревно ставиться до своїх обов'язків. 3. Істотно важливий, дуже серйозний»[875].

Пропозиція про законодавче закріплення положення про те, що громадянське суспільство може реалізовувати свої права, свободи та інтереси в межах історично сформованих принципів кримінального права, виникла завдяки тому, що громадянське суспільство не завжди добре розуміє, як можна скористатися наданими йому правами та свободами. Як справедливо зауважують деякі автори, доволі актуальними для сучасної України є випадки, коли здійснюється серйозний тиск на суддів під час здійснення правосуддя з боку різноманітних громадських об'єднань, рухів чи просто озброєних кийками громадських «активістів», які теж керуються принципом «справедливості», внаслідок чого судді фактично позбавляються можливості прийняти законне рішення[876].

[874] Юкина М. В. Принцип гуманизма в уголовном, уголовно-исполнительном праве и уголовной политике и его реализация при назначении наказания: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 20 с.

[875] Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 1987. С. 401.

[876] Чугуніков І. І. Проблеми співвідношення права і закону та тенденції розвитку вітчизняного законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Гельветика, 2018. С. 219.

Ідея про те, що держава зобов'язана гарантувати відновлення соціальної справедливості і свободу від протиправних зловживань влади, виникла на підставі трагічного історичного досвіду України та інших пострадянських держав. Як пише О. О. Житний, «досвід взаємовідносин людини із державою (і її агентами) знає чимало прикладів, коли кримінальний закон ставав інструментом протиправного насильства, використовуючи який публічна влада не лише не забезпечувала, але й свідомо порушувала, руйнувала стан правової захищеності особи, прагнучи досягнути шляхом його застосування цілей, які не відповідають призначенню цього закону (коли шляхом реалізації кримінально-правових санкцій створювався умовно безкоштовний трудовий ресурс з контингенту засуджених осіб, велась боротьба з «інакшими» підходами у науці чи мистецтві, придушувалась політична опозиція й забезпечувалась монополія певної політичної сили, стримувалась економічна активність населення, розвиток суспільних відносин «заморожувався» у певному, вигідному державі стані тощо) в площині соціально-економічній»[877].

Стаття 2–8 Законопроекту надає наступне визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності: «Кожна особа, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає покаранню та/або іншим кримінально-правовим заходам; звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким допускаються лише у випадках, передбачених цим Кодексом». Визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності теж потребує деяких уточнень. По-перше, у статті сказано, що кожна особа, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає покаранню та/або іншим кримінально-правовим заходам, тоді як не усі діяння, передбачені КК України є протиправними (особа може діяти у стані необхідної оборони, крайньої необхідності, під впливом фізичного або психічного примусу та за інших обставин, що виключають злочинність діяння). По-друге, наявність інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування свідчать про те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності перетворився на принцип невідворотності кримінально-правового реагування. Така трансформація ідеї про невідворотність кари, яка має давню історію, є закономірним результатом розвитку кримінального права, адже по-

[877] Житний О. О. Кримінальний закон: засіб захисту безпеки суспільства чи джерело небезпеки для нього? Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Ів.-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Ів.-Франківськ, 2017. С. 52.

карання вже давно не є єдиним заходом кримінально-правового впливу.

Існує думка, що генезис принципу невідворотності в українському кримінальному праві дозволяє виділити декілька етапів: «Перший етап, пов'язаний з необхідністю формалізації та інституалізації покарання як державного заходу впливу на особу, що вчинила злочинне діяння, та витісненням таких негативних явищ, як кровна помста, привів до формування принципу *невідворотності кримінального покарання.* Другий етап, який визначається подальшим розвитком кримінального права, забезпечив трансформацію змісту принципу *у невідворотність кримінальної відповідальності*, оскільки поруч з безпосереднім покаранням отримали нормативне закріплення і інші форми кримінально-правового впливу — засудження особи без призначення покарання, звільнення від покарання та інші, застосування яких виключає призначення покарання. Третій етап, який відповідає вимогам сьогодення, характеризується забезпеченням *невідворотності здійснення кримінально-правового впливу шляхом застосування кримінально-правових заходів»*[878].

Ефективність кримінального закону залежить від того, наскільки він відповідає культурно-історичним умовам розвитку суспільства та наскільки великим є його авторитет серед більшої частини населення. Можна погодитись з О. В. Козаченко в тому, що кримінально-правовий вплив здійснюється на всіх осіб, але саме через це невідворотність кримінально-правового впливу не може бути принципом кримінального законодавства. Як було зазначено вище, принципом кримінального права є керівна ідея, яка є своєрідним планом дії на практиці. На сучасному етапі розвитку людства практичне значення має обов'язковість реакції держави на факт вчинення суспільно небезпечних та суспільно корисних діянь, передбачених кримінальним законом. Тому третім етапом генезису принципу невідворотності в українському кримінальному праві є законодавче закріплення *принципу невідворотності кримінально-правового реагування*, який в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених цим Кодексом. 2) Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає негативній кримінальній відповідальності та (або) іншим заходам кримінально-правового характеру (за виключенням добровільної

[878] Козаченко О. В. Сучасне розуміння принципу невідворотності у кримінальному праві. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 167.

відмови при незакінченому злочині)[879]. 3) Звільнення від негативної кримінальної відповідальності, покарання та його відбування можливо у виняткових випадках, тільки при наявності підстав та умов, передбачених Законом. 4) Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, підлягає позитивній кримінальній відповідальності».

В досліджуваному Законопроекті не згадується *принцип економії заходів кримінально-правового впливу та принцип доцільності кримінальної* відповідальності. Реалізація обох принципів залежить від пануючої ідеології.

В роки становлення радянської влади принципи законності, винної відповідальності, презумпції невинуватості порушувалися на користь застосування принципу економії кримінально-процесуальних заходів. Необхідно було швидко і своєчасно запобігати виникненню злочинних (контрреволюційних) задумів. Однак принцип економії кримінально-процесуальних заходів не означав застосування принципу економії заходів кримінальної репресії. У перші роки радянської влади цей принцип не діяв, незважаючи на те, що про нього писав В. І. Ленін. Як зауважував М. О. Бєляєв, вивчаючи принцип економії заходів кримінальної репресії, «про необхідність економії примусу неодноразово говорив В. І. Ленін. Йому належить думка про необхідність обмежуватися при застосуванні примусу «мінімальним мінімумом». Він писав, що в класовій боротьбі необхідно сприяти свідомому вибору засобів, здатних при найменшій витраті сил дати найбільші та найбільш міцні результати»[880].

Аналізуючи принцип гуманізму, ми згадували висловлювання В. І. Леніна, які аж ніяк не передбачають економію заходів кримінальної репресії. Вивчаючи роботи В. І. Леніна, вчені іноді приходили до суперечливих висновків. Наприклад, «мінімальні мінімуми» могли стосуватися не принципу економії заходів кримінальної репресії, а принципу економії кримінально-процесуальних заходів. Інтерпретація творів В. І. Леніна багато в чому залежала від політичних, соціальних, економічних умов формування Радянської держави і суспільства. В умовах ринкової економіки принцип економії заходів кримінальної репресії не може зводитися лише до необхідності економії примусу. Актуальним стає питання про економічну еквівалентність злочину і покарання. Це питання піднімали і деякі радянські вчені. Так, за твердженням Є. Б. Пашуканіса, принцип рівноцінного обміну лежить

[879] Коломієць Ю.Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права.* Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.

[880] Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград, 1986. С. 48.

в основі і кримінального права[881]. Його ідеї суперечили марксистсько-ленінській ідеології, тому не отримали подальшого розвитку, а сам вчений був звинувачений у «шкідництві на правовому фронті» і підданий заходам репресії.

Зіткнувшись з проблемами, пов'язаними з переходом до ринкової економіки, вчені почали шукати вихід з ситуації, що склалася. Цікавими є роздуми О. С. Кузембаєва про інфляцію в кримінальному праві, під якою вчений розуміє знецінювання співрозмірності кримінальної відповідальності щодо тяжкості вчинення злочину. О. С. Кузембаєв звернув увагу на те, що станом на момент прийняття у 2001 році КК України мінімальний розмір штрафу передбачався на рівні 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, який не зазнав змін станом й на початок 2016 року. Розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян для розрахунків розміру покарання у вигляді штрафу в кримінальному законодавстві згідно з наступними нормативно-правовими актами (УП України № 1082/95 від 21.11.95 р., ЗУ № 889-IV від 22.05.03 р., Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.10 р.) не змінювався й на зараз дорівнює 17 гривням. Використовуючи «індекс Біг Мака» у визначенні пропорційності кримінальної відповідальності, він дійшов наступних висновків: «…мінімальний розмір штрафу в КК України на рівні 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян дорівнює в 2016 році близько 14 гамбургерів «Біг Мак» в Україні. Отже, рівень недооцінки у вартості «справедливості» мінімального розміру покарання в КК України у порівнянні з США дорівнює 86,1%»[882]. На законодавчому рівні дана проблема не вирішена досі.

Можливо, виникла необхідність закріпити на законодавчому рівні принцип економічної еквівалентності, завдяки якому розумна, раціональна людина розуміла б, що ризик, на який вона йде, задумуючи злочин, настільки великий, а покарання настільки суворе, що вона може більше втратити, ніж виграти від вчинення злочину. В сучасних умовах необхідно враховувати основоположні ідеї ринкової економіки, однією з яких є досягнення максимального прибутку при мінімумі витрат. Виходячи з цього, визначення принципу економічної еквівалентності або принципу економії заходів кримінальної репресії не можна дати без визначення принципу доцільності. Незважаючи на

---

881 Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / редкол.: Братусь С. Н., Гинцбург Л. Я., Кудрявцев В. Н. (отв. ред.), Мамут Л. С., Нерсесянц В. С. Москва: Наука, 1980. С. 167.

882 Кузембаєв О. С. Інфляція в кримінальному законі та індекс «БІГ МАКА» у визначенні співрозмірності кримінальної відповідальності. *Правові та інституційні механізмизабезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 218.

те, що на певних етапах історичного розвитку (революційних перетворень) принцип доцільності в кримінальному праві реалізовувався за рахунок інших принципів (законності, гуманізму, особистої і винної відповідальності), він необхідний і на законотворчому, і на правозастосовному рівнях. Обґрунтованими і аргументованими видаються висновки О. В. Степаненко, згідно з якими «категорія «доцільність» впливає на результативність кримінально-правового регулювання та має наступні ключові характеристики: необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права; вибір таких кримінально-правових засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права; відповідність кримінально-правових засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права»[883].

У Кримінальному кодексі України принцип доцільності та економії заходів кримінальної репресії варто було б закріпити в одній статті. У зв'язку з тим, що словосполучення «заходи кримінальної репресії» не характерне для кримінального законодавства України, коректніше було б використовувати словосполучення «заходи кримінально-правового характеру». Принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру обираються для досягнення цілей і завдань Кримінального кодексу України при мінімумі втрат та витрат для людини, суспільства, держави. 2) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути такими, щоб вигода від вчинення злочину була меншою, ніж кримінально-правові наслідки, що настали».

Окрім змісту та форми принципів кримінального права важливе значення має порядок їх розміщення в Кримінальному кодексі України. Авторський колектив Законопроекту запропонував наступну систему принципів кримінального права: принцип законності і принцип юридичної визначеності, принцип рівності громадян перед законом, принцип вини, принцип справедливості, принцип індивідуалізації покарання, принцип особистого характеру кримінальної відповідальності, принцип гуманізму, принцип невідворотності кримінальної відповідальності. У запропонованій системі загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи кримінального права розміщені непослідовно. Це ускладнює їх сприйняття, а іноді призводить до дублювання деяких положень. З метою забезпечення більш логічного,

[883] Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 11.

послідовного викладення положень кримінального законодавства, доцільно було б розмістити принципи кримінального права за правилом — від більш загального до спеціального.

Існує думка, що основоположними принципами кримінального права є: принцип законності; принцип гуманізму; принцип рівності перед кримінальним законом. Вважається, що така категорія, як справедливість, має концептуальний характер і є тим фундаментом, на якому повинен будуватись закон про кримінальну відповідальність, адже справедливість — це дороговказ законодавчої діяльності. Справедливість — це, передусім, соціально-філософська категорія, яка втілена в принцип «верховенство права»[884]. Погоджуючись в цілому з тією послідовністю, з якою перераховуються основоположні принципи кримінального права, не можна погодитись з тим, що справедливість є лише соціально-філософською категорією і не може бути принципом кримінального права, який має практичне значення. Як соціально-філософську категорію можна розглядати не тільки справедливість, але й гуманізм. Так, В. В. Шаблистий, посилаючись на італійського поета і мислителя Франческо Петрарку, звернув увагу на те, що «гуманізм — це новий світогляд, усвідомлення повноти величі людини, її здатність зрозуміти і перетворити на благо все багатство і розмаїття довкілля, з яким людина пов'язана нерозривно, оскільки є «вузлом», центром світу, творцем власного буття. Категоріальний аналіз поняття «гуманізм» охоплює такі ознаки, як цілісність людської особистості, свобода, щастя, рівність тощо»[885].

Франче́ско Петра́рка, також просто Петрарка *(італ. Francesco Petrarca; 20 липня 1304, Ареццо — 19 липня 1374, Арква) — італійський поет та літописець, ранній гуманіст. Один із засновників гуманізму, його називають «батьком гуманізму».*

Взагалі, як принципи права в цілому, так і принципи кримінального права зокрема різними авторами надаються в різній послідовності.

[884] Фещенко О. С. Сучасний погляд на принципи кримінального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко.* 2013. № 4. С.73–74.

[885] Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. С. 153.

Кожний з авторів бачить в них різний ступінь соціально-ціннісного значення та узагальнення. Цікавим та дуже точним є пояснення специфіки ціннісної орієнтації, що становить основу життєдіяльності, зроблене авторами підручника «Загальна теорія держави та права» через давню байку: «Мандрівник запитує у трьох робітників, які возять цеглу: «Що ви робите?». Один відповідає: «Цеглу вожу», інший: «На хліб заробляю», а третій: «Собор будую»[886]. При одних і тих самих діях існує різна соціально-ціннісна орієнтація.

З урахуванням соціально-ціннісної орієнтації можна запропонувати наступну систему принципів кримінального права, яка могла би бути закріплена в чинному Кримінальному кодексі України **(див. таблиця 9).**

Таблиця 9

Принципи кримінального права	Ціннісна орієнтація	Пояснення
Принцип законності	Підтримання авторитету права, що встановлюється державою	Жодне право, створене державою, не може існувати без принципу законності, держава не може існувати без права, безпека людини та суспільства не можуть існувати без держави, саме тому принцип законності знаходиться на першому місці
Принцип гуманізму	Повага прав людини	Право створюється для людини, тому наступним принципом кримінального права є гуманізм
Принцип справедливості	Реалізація загальнолюдських цінностей, заснованих на ідеї балансу та рівноваги	Навколишній світ створений за принципом нескінченної організації гармонії, тому третє місце в системі принципів кримінального права займає принцип справедливості
Принцип рівності перед законом	Дотримання встановлених правил поведінки кожною особою	Справедливість не може існувати без реалізації принципу рівності людей перед законом, тому після принципу справедливості йде принцип рівності перед законом
Принцип невідворотності кримінально-правового реагування	Протидія злочинності через теорію залякування	Система спеціальних принципів кримінального права розпочинається з принципу невідворотності кримінально-правового реагування, який є відображенням основного методу кримінально-правового впливу

[886] Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. С. 289.

Таблиця 9

Принцип особистої кримінальної відповідальності	Реалізація справедливості у сфері особистих відносин, обумовлена правом людини на свободу вибору	Особливістю кримінальної відповідальності є те, що вона встановлюється з метою захисту людини від людини, тому після принципу невідворотності кримінально-правового реагування розміщується принцип особистої кримінальної відповідальності
Принцип вини	Реалізація справедливості у сфері особистих відносин, обумовлену правом людини на свободу вибору	Для реалізації справедливості у сфері особистих відносин принципу особистої кримінальної відповідальності недостатньо, тому після зазначеного принципу йде принцип вини
Принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру	Реалізація соціальної справедливості в конкретних життєвих ситуаціях	Реалізація соціальної справедливості без врахування різноманіття життєвих ситуацій неможлива, тому наступне місце, після принципу вини, займає принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру
Принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру	Отримання максимальної вигоди при мінімумі витрат	Практика застосування кримінального закону повинна бути цілеспрямованою та вигідною для людини–суспільства–держави–людства, тому завершує систему принципів кримінального права принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру

Аналіз принципів кримінального права показав, що поняття, зміст і процес їх формування багато в чому залежать від ідеологічних основ держави і суспільства. А у зв'язку з тим, що вирішення кримінальної справи головним чином залежить від суддів, розуміння принципів кримінального права багато в чому визначається їх ідеологічними переконаннями. До тих пір, поки в кримінальному законодавстві України залишатиметься можливість суддівського розсуду, об'єктивно-суб'єктивне сприйняття суддею навколишньої дійсності буде впливати на вирішення кримінальної справи. Аналізуючи суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні, А. С. Макаренко дійшла висновку про необхідність дотримання ідеї оптимізації суддівського розсуду при призначенні покарання, яка повинна проявлятися в наступному: а) зміна алгоритму конструкції відносно-визначених санкцій шляхом звуження їх меж з прив'язкою до певної категорії злочинів; б) нормативне удосконалення приписів частини першої ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації підстав суддівського розсуду; в) закріплення критеріїв призначення покарання; г) встановлення спеціальних правил призначення покарання, у т.ч. правил призначен-

ня покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, правил призначення покарання з урахуванням позиції потерпілого, правил призначення покарання за наявності обтяжуючих обставин з метою реструктуризації Особливої частини КК України у світлі кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів злочинів тощо[887]. Якби призначення покарання вдалося строго формалізувати, так щоб не залишалося місця для суддівського розсуду, то незабаром професійних суддів замінив би штучний інтелект, який порівняно недавно став предметом серйозного вивчення деяких українських вчених[888].

Кримінальне право є однією з небагатьох галузей права, яке має справу з суб'єктивними уявленнями людини про щастя і способи його досягнення, воно тісно пов'язане з нормами моралі та моральності, передбачає свободу вибору у людини, враховує людський фактор, що впливає на вчинення діянь. Основні і керівні ідеї кримінального права ніколи не зможе осягнути штучний інтелект, бо йому чужі людські потреби і бажання. В цьому відношенні кримінальне право повинно залишитися консервативним. Саме воно захищає вічні засади і цінності людського існування.

[887] Макаренко А. С. Суддівський росуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 15.

[888] Мисливий В. А. Кримінально-правова охорона штучного інтелекту. Концептуальні ос-нови кримінальної законотворчості: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 92–100; Радутний О. Е. Штучний інтелект та окремі питання кримінального права. Концеп-туальні основи кримінальної законотворчості: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 382–392.

РОЗДІЛ 4.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

4.1. Ідеологічні засади Загальної частини Кримінального кодексу України

У юридичній літературі існує думка, що поточний стан правопорядку диктує правознавцям необхідність прийняття простого рішення – відторгнення чинного кримінально-правового устрою і введення замість нього нового або оновленого уложення[889]. Кризові явища, що відбуваються в усьому світі, свідчать про те, що в XXI столітті людство втомилося від постійних нововведень, воно хоче стабільності і порядку, забезпечити які можна через осмислення чинного законодавства і переосмислення зроблених раніше помилок.

У ст. 15 Конституції України передбачено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. На підставі цього може скластися враження, що в Конституції України не було закладено жодної ідеології, але насправді це не так. В ній була закладена консервативна ідеологія суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, що ясно видно з преамбули до Конституції України (див. таблиця 10).

Таблиця 10

Преамбула до Конституції України	Ідеї, закладені в преамбулі до Конституції України
Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу	Ідея поваги українського народу, вільного від дискримінації
спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення	Ідея самобутності української історії та культури
дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя	Ідея гуманізму
піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України	Ідея мирних, дружніх стосунків між людьми

[889] Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. Российский журнал правовых исследований. 2015. № 1 (2). С. 63.

Таблиця 10

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу	Ідея розвитку і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави
усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями	Ідея створення світу Богом Ідея динаміки та статики Ідея відповідальності держави перед народом
керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням	Ідея легітимності проголошення незалежності України
приймає цю Конституцію – Основний Закон України.	Ідея про найвищу юридичну силу Конституції України, на основі якої приймаються закони та інші нормативно-правові акти

Проголосити ідеї і жити ними, вірити в них не одне і те ж саме. Мова кримінального законодавства України позбавлена одухотвореності. Строгість і виваженість закону є не єдиною гарантією його дотримання. Закон повинен викликати повагу, відображати турботу держави про своїх громадян, ставити позитивні і перспективні цілі, спрямовані на зміцнення громадянської злагоди в Україні. У науці кримінального права є пропозиції доповнити КК України вступною частиною, яка називалася б Преамбулою. Так, А. С. Оцяця запропонувала закріпити в КК України Преамбулу такого змісту: «Головними пріоритетами та метою існування кримінального закону є правове забезпечення охорони духовності і свободи, рівності і солідарності, людського розвитку і гідності, громадського суспільства та демократії, єдності і правової держави, сучасної української державності, міжнаціональної і міжконфесійної злагоди, взаємної поваги і толерантності, справедливості і добра»[890]. Підтримуючи в цілому ідею про доповнення КК України вступною частиною, вважаємо за необхідне наповнити її іншим змістом.

А. С. Оцяця одна з перших в Україні звернула увагу на те, що цілі, завдання, функції кримінального права не є тотожними поняттями. «Ціль — це мислимий результат конкретної діяльності,— пише А. С. Оцяця,— результат функціонування. Досягнення цілі припускає послідовне вирішення ряду взаємозалежних задач — проблем, що вимагають вирішення; задачі, таким чином, виступають як проміжні цілі

[890] Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 103.

діяльності. … функції — це засоби досягнення цілей права»[891]. Проте, даючи визначення Преамбули до КК України, А. С. Оцяці не вдалося сформулювати мету як кінцевий результат дії кримінального закону. Правове забезпечення охорони загальнолюдських цінностей є одним із засобів досягнення безпечного існування особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості, людства. Правове забезпечення є засобом досягнення мети, але не кінцевим результатом. Такої ж позиції дотримується і український законодавець, закріпивши в ч. 1 ст. 1 КК України таке: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина …».

Преамбула, запропонована А. С. Оцяцею, передбачає наявність головних пріоритетів, ми ж вважаємо, що в основі світобудови, а значить, і в основі кримінального права повинен лежати принцип гармонійного співіснування особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості, людства, принцип розумного балансу інтересів перерахованих суб'єктів. Наприклад, не можна нав'язувати людям пріоритет духовних цінностей, в той час як для них першорядне значення мають матеріальні цінності. І навряд чи б хтось заперечив проти того, що людство знаходиться в постійному розвитку на шляху до нескінченної організації гармонії духовного і матеріального світу.

А. С. Оцяця дійшла висновку, що мета Преамбули, як і будь-якої вступної частини, дати розуміння сенсу Кримінального кодексу України в цілому та окремих його частин[892]. На наш погляд, сенс Кримінального кодексу відбивається в цілях, завданнях і принципах кримінального законодавства. В Преамбулі же відображаються мотиви, керуючись якими законодавець приймає закон. Законодавче закріплення цих мотивів може допомогти зв'язати ідеї кримінального права (кримінально-правову ідеологію) з державною (загальнонаціональною) і загальнолюдською ідеологіями, показати які цінності лежать в основі діяльності законодавця, які його уявлення про світобудову. Подібні міркування не є новими для вітчизняної науки. Наприклад, в Українській радянській енциклопедії давалося таке визначення Преамбули: «Преамбула (від лат. praeambulus — той, що передує) являє собою вступну частину до будь-якого нормативно-правового акта. Вона не є обов'язковою частиною, але разом з тим виконує важливі функції. Її головне призначення полягає в закріпленні офіційних цілей та мотивів, що були приводом для видання такого акта, а також інші дані загального характеру»[893].

---

[891] Там само. С. 100–101.

[892] Там само. С. 52.

[893] Українська радянська енциклопедія. В 12 т. / за ред. М. Бажанова. 2-ге вид. Київ: Гол. редакція УРЕ, 1974–1985. Т. 9. С. 507.

Деякі автори вважають, що ідея А. С. Оцяці про необхідність нормативного закріплення нової структурної частини КК України — Преамбули, яка б слугувала правовим фільтром для несистемних, непотрібних змін до КК України, що не відповідають розвитку суспільства, заслуговують на підтримку та подальший розвиток[894]. Але автори, які дотримуються цієї позиції, не враховують те, що преамбули мають занадто загальний характер (є абстрактними), через що не можуть бути фільтром для несистемних, непотрібних змін до КК України.

В юридичній літературі є й інші пропозиції щодо преамбули КК України. Так, В. О. Туляков вважає, що в преамбулі майбутнього Кримінального закону повинні міститися посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, зв'язаність її нормами Конституції держави й визнаними на міжнародному рівні основними принципами та фундаментальними свободами людини і громадянина[895]. Л. Ю. Тімофєєва, досліджуючи гуманістичну парадигму кримінального права України, запропонувала наступну редакцію преамбули: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму). Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення»[896].

Погоджуючись з В. О. Туляковим в тому, що в преамбулі майбутнього Кримінального закону повинні міститися посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, неможна погодитись із редакцією преамбули, запропонованої Л. Ю. Тімофєєвою. Преамбула Л. Ю. Тімофєєвої не відображає ні обставини, ні мотиви, що були приводом для видання КК України, ні його цілі та завдання. Певною мірою вона дублює ст. 3 КК України, де передбачено: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Навіть якщо розглядати запропоновану преамбулу з позиції впроваджен-

---

[894] Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. С. 305.

[895] Туляков В. А. Актуальные проблемы современной уголовно-правовой политики. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2012. С. 65–71.

[896] Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. С. 12.

ня ідей гуманізму в кримінальне право України, то вона, згадуючи лише суб'єктів кримінальних правопорушень, не повно відображає грані гуманістичної парадигми. Як зауважує В. В. Шаблистий, істинне розуміння принципу гуманізму в загальноправовому та кримінально-правовому значенні слід формулювати крізь призму безпеки людини, оскільки сьогодні він розуміється здебільшого як безпека людини, яка порушила закон[897].

Пропонуючи преамбулу до КК України, потрібно враховувати, що законодавча техніка повинна бути єдиною під час створення правової системи держави. Як пише Є. Л. Стрельцов, кожна галузь має свої завдання, але загальний змістовно-методологічний підхід у визначенні завдань конкретної галузі законодавства, завдань всієї системи національного законодавства має бути принципово єдиним, що, безумовно, повинно удосконалювати систему національного законодавства та кожну його складову[898]. Що стосується преамбул до законів України, то Верховна Рада в цьому питанні не послідовна. Наприклад, у деяких кодексах відповідних галузей права преамбула існує, в деяких ні. Існуючі преамбули відрізняються і за змістом, і за призначенням, загальна об'єднуюча ідея в них відсутня (див. таблиця 11).

Таблиця 11

Назва чинних кодексів України	Преамбула	Ідеї закладені в преамбулі до відповідних кодексів України
Повітряний кодекс України	Повітряний кодекс України встановлює правові основи діяльності в галузі авіації. Державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України спрямоване на гарантування безпеки авіації, забезпечення інтересів держави, національної безпеки та потреб суспільства і економіки у повітряних перевезеннях та авіаційних роботах	Преамбула скоріше за все відображає мету та завдання кодексу, ніж мотиви, якими керувався законодавець. Ідея забезпечення національної безпеки, безпеки авіації, інтересів держави, потреб суспільства і економіки. *Недоліком преамбули є те, що безпека, інтереси та потреби суб'єктів перераховуються поряд зі сферами людської діяльності. Інтереси держави мають пріоритетне значення*

[897] Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. С. 152.

[898] Стрельцов Є. Л. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування регулювання суспільних відносин: деякі міркування. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 9. С. 12.

Таблиця 11

Бюджетний кодекс України	Бюджетним кодексом України визначаються правові засади функціонування бюджетної системи України, її принципи, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства	Преамбула відображає мету та завдання кодексу
Господарський кодекс України	Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами	Ідея про найвищу юридичну силу Конституції України. Ідея різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Ідея зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва. Ідея підвищення ефективності суспільного виробництва. Ідея підвищення соціальної спрямованості суспільного виробництва відповідно до вимог Конституції України. Ідея гармонізації суспільного господарського порядку з іншими економічними системами
Водний кодекс України	Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами. В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту. Водний кодекс, в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання	Ідея забезпечення існування людей, тваринного і рослинного світу. Ідея раціонального використання водних ресурсів та екологічно спрямованого захисту. Ідея формування водно-екологічного правопорядку і забезпечення екологічної безпеки населення України. Ідея науково обґрунтованого використання вод та їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання

Таблиця 11

Житловий кодекс Української РСР	В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було створено необхідні передумови для розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем – задоволення потреби трудящих у житлі. Втілюючи в життя ленінські ідеї побудови комуністичного суспільства і здійснюючи курс на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу, Радянська держава послідовно реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового будівництва. Високі темпи розвитку державного і громадського фонду на основі державних планів, заходи яких вживає держава по сприянню кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, створюють необхідні умови для забезпечення гарантованого Конституцією СРСР і Конституцією Української РСР права громадян на житло. Важливим державним завданням є забезпечення схоронності житлового фонду, збільшення строку його служби, підвищення рівня благоустрою жилих будинків. У вирішенні цього завдання активну участь беруть громадські організації і громадяни. Конституція СРСР і Конституція Української РСР зобов'язують громадян дбайливо ставитися до надаваного їм житла. Радянське житлове законодавство покликане сприяти забезпеченню права громадян на житло, ефективному використанню та охороні житлового фонду	Ідея задоволення потреб трудящих у житлі завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції. Ленінські ідеї спрямовані на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу. Ідея послідовності дій Радянської держави щодо реалізації програми житлового будівництва. Ідея гарантованості прав громадян на житло. Ідея збільшення строку служби житлового фонду за рахунок дбайливого ставлення до нього. Ідея про те, що радянське житлове законодавство існує задля сприяння забезпеченню права громадян на житло, ефективному використанню та охороні житлового фонду. *Існування преамбули до ЖК УРСР підриває авторитет України, адже сучасна держава не задовольняє потреби трудящих у житлі.* В плані пропаганди ідеї, закладені в ній, мають більший вплив на свідомість людей, ніж комуністична символіка, заборонена ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»

На підставі запропонованої нами моделі кримінально-правової ідеології, преамбули до Конституції України, до Загальної декларації прав людини, положень ЗУ «Про основи національної безпеки України» можна запропонувати наступну преамбулу до КК України:

«Верховна Рада України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись положеннями Конституції України та загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, спираючись на багатовікову історію створення уявлень про соціальну справедливість, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну,

соціальну, правову державу, дбаючи про щастя людини, яке залежить від забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства, необхідної для гідного їх співіснування, враховуючи життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, міжнародної спільноти та людства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, з метою сприяння відновленню справедливості та усуненню наслідків протиправних посягань на інтереси людини, суспільства, держави, приймаючи до уваги, що забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства залежить від авторитету та влади закону, приймає Кримінальний кодекс України».

З огляду на те, що держава не може функціонувати як єдиний добре злагоджений механізм без визначення чітких цілей і завдань, розділ І «Загальні положення» Кримінального кодексу України потребує реформування, так щоб на підставі кримінального закону створювалося загальне уявлення про цілі, завдання та принципи кримінального права, про механізм їх реалізації.

Ідеї, які сприяли б підвищенню авторитету кримінального закону, його доцільності та ефективності вже висловлювалися в науці кримінального права. У зв'язку з тим, що дане наукове дослідження присвячено кримінально-правовій ідеології, спробуємо об'єднати існуючі ідеї і створити на їх основі цілісну концепцію.

У попередньому розділі нами були запропоновані такі визначення кримінального права та кримінально-правової норми:

– кримінальне право — це система кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечних протиправних діянь, а також суспільно корисних правомірних діянь, спрямованих на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків;

– кримінально-правова норма — це текст, що відображає правило поведінки, встановлене державою, з урахуванням уявлень суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу, який повинен бути інтерпретований і інтеріоризований в свідомості фахівців і громадян так, щоб створювалася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону.

На підставі наведених визначень мету Кримінального кодексу України в КК України можна було б сформулювати так: «Метою Кримінального кодексу України є формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо твердої

впевненості в справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону».

Український законодавець не в повному обсязі відобразив у ст. 1 КК України способи здійснення поставлених завдань. За чинним кримінальним законодавством України покарання як і раніше є основним способом здійснення завдань Кримінального кодексу України. У ст. 1 КК України передбачено: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення… Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Відбулася зміна державного режиму, суспільство перейшло до ринкової економіки, а сутність кримінальної політики і кримінального законодавства залишилася незмінною. Така позиція законодавця не відповідає рівню розвитку науки. Нова політика держави, обумовлена переходом до ринкової економіки, стала підставою для формування концепції «компромісу у протидії злочинності». У пострадянський час багато дослідників, серед яких Х. Д. Алікпєров[899], Ю. В. Голік[900], Л. В. Головко[901], О. В. Грищук[902], В. М. Дрьомін[903], Л. В. Іногамова-Хегай[904], С. Г. Келіна[905], А. А. Магомедов[906], О. В. Малько[907] та інші, почали писати про заохочувальні заходи в кримінально-правовій політиці і в кримінальному праві. Ідеї вчених знайшли відображення в кримінальному законодавстві.

У КК України, прийнятому в 2001 році, вже містився окремий розділ, присвячений звільненню від кримінальної відповідальності. У 2008 році український законодавець прийняв ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів

---

899 Аликперов Х. Д. Проблема допустимости компромисса в борьбе с преступностью: автореф. дис. … д-ра. юрид. наук.: спец. 12.00.08 / Академия МВД РФ. Москва, 1992. С. 7.

900 Голик Ю. В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения: вопросы теории. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. С. 49.

901 Головко Л. В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения. *Государство и право*. Москва: Наука, 1997, № 8. С. 77–83.

902 Грищук О. В. Юридичні наслідки примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим. *Державно-правова реформа в Україні*: Матеріали наук.-практ. конф. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 1997. С. 285–288.

903 Дрьомін В. М. Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право України.* 2000. № 6. С. 27–31.

904 Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм об освобождении от наказания. *Государство и право.* 2000. № 2. С. 57–64.

905 Келина С. Г. Освобождение от уголовной ответственности как правовое последствие совершения преступления. *Уголовное право: новые идеи.* Москва: Наука, 1994. С. 68–81.

906 Магомедов А. А. Уголовная ответственность и освобождение от нее: эволюция правовых воззрений и современность: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Московский университет МВД России. Москва, 1998. 58 с.

907 Малько А. В. Поощрение как правовое средство. *Правоведение*. 1996. № 3. С. 28.

України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»[908]. Цей закон ввів поняття «інші кримінально-правові наслідки діяння» в ч. 2 ст. 4 КК України та розширив межі застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності. У 2013 році Загальна частина Кримінального кодексу України була доповнена розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»[909]. У 2014 і 2015 роках законодавець прийняв закони, якими обмежив можливість застосування норм Загальної частини КК України про звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення і передбачив спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності в Особливій частині КК України за злочини, передбачені ст.ст. 354, 368–3, 368–4, 369, 369–2[910].

Характерною ознакою сучасної кримінальної політики України є роздвоєння між пом'якшенням і посиленням репресії. Однак український законодавець досі не вніс відповідні зміни до ст. 1 КК України. Це означає, що сутність кримінальної політики як і раніше зводиться до попередження злочинів за допомогою покарання. Як вірно зауважив О. В. Остроглядь, «на даний час, багато науковців стверджують, що кримінально-правова політика практично відсутня, це також зумовлено відсутністю її концепції, а також тим, що зміни, які вносяться до КК, не дають можливості зробити однозначний висновок чи йдемо ми шляхом збільшення і посилення кримінальної репресії, чи проводимо політику лібералізації, гуманізації кримінальної відповідальності»[911].

Ідея необхідності поєднання покарання з іншими заходами кримінально-правового характеру знайшла свою матеріалізацію в змісті кримінально-правової політики, запропонованої українськими вченими. Так, на думку В. І. Борісова та П. Л. Фріса, змістовну сторону — предмет кримінально-правової політики — утворюють такі

[908] Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2008. № 24. ст. 236.

[909] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 12. ст.183.

[910] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 17. ст. 118.

[911] Остроглядь О. В. Концепція кримінально-правової політики України: Окремі аспекти. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 44–45. URL: http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/Teorseminar-zbirnyk.pdf (дата звернення 14.08.2018).

складові: 1) основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність; 2) установлення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація); 3) установлення характеру караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація) та умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміна його більш суворих видів менш суворими (депеналізація); 4) визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів); 5) тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування і роз'яснення його точного значення; 6) діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування їх ефективності; 7) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання)[912].

Під час дисертаційних досліджень деякі вчені пропонували внести відповідні зміни та доповнення до КК України. Так, в 2017 році І. І. Митрофанов та О. В. Степаненко незалежно один від одного на підставі своїх дисертаційних досліджень запропонували внести майже аналогічні зміни до ч. 2 ст. 1 КК України та викласти її у наступній редакції: «Для виконання завдань, передбачених частиною першої цієї статті, Кримінальний кодекс України визначає суспільно небезпечні діяння, визнані кримінально-протиправними, і покарання, а також інші засоби кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватися до осіб, які їх вчинили» (І. І. Митрофанов[913]); «Для здійснення цього завдання прийнято Кримінальний кодекс України, який визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання та інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили»[914]. На жаль, відповідні зміни не були внесені до КК України.

На підставі викладеного завдання Кримінального кодексу України в КК України можна було б сформулювати так: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав

[912] Борісов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кри-мінального права України.* 2013. № 1(1). С. 15–31. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15-31.pdf (дата звернення 14.08.2018).

[913] Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Харьківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. С. 455.

[914] Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 249 с.

і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням, передбаченим цим Кодексом.

Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Вивчаючи процес попередження злочинності засобами кримінального права, М. Г. Сорочинський запропонував таку класифікацію кримінально-правових засобів попередження злочинності:

«1. Утримання осіб від вчинення злочинів шляхом загрози покарання;

2. Усунення можливості для осіб вчиняти нові злочину в силу застосування покарання;

3. Усунення можливості для осіб вчиняти нові суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів медичного характеру;

4. Усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини та суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів виховного характеру;

5. Виправлення, ресоціалізація, адаптація осіб, що вчинили злочини в ході застосування покарання або заходів безпеки (примусових заходів медичного та виховного характеру);

6. Встановлення контролю над особами, що вчинили злочини, поза застосуванням покарання чи заходів безпеки: засудження з випробуванням та судимість;

7. Криміналізація форм поведінки, що являють собою ранні етапи розвитку найбільш небезпечних суспільно небезпечних посягань. ...;

8. Стимулювання правозахисної поведінки осіб (інститути необхідної оборони, затримання злочинця);

9. Норми про добровільну відмову від вчинення злочину і стимулювання позитивної посткримінальної поведінки — загальні і спеціальні випадки дієвого каяття в кримінальному законі»[915].

Ідея законодавчого визначення з ідеологічним забарвленням шляхів досягнення цілей та завдань кримінального законодавства чітко простежується в кримінальних кодексах штатів США. Так, у ст. 1 КК штату Нью-Йорк до загальних цілей кримінального закону належать:

[915] Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. С. 9.

«1. Заборонити поведінку, яка невиправдано і без вибачальних причин заподіює чи створює загрозу заподіяння істотної шкоди індивідуальним або громадським інтересам; 2. Дати ясне попередження про характер забороненої поведінки і про покарання, що накладаються після засудження; 3. Визначити дію або бездіяльність та психічний стан, що їх супроводжує, які складають кожне посягання; 4. Провести розмежування на розумних підставах між серйозними і малозначними посяганнями і передбачити за них співмірні покарання; 5. Забезпечити відповідну реакцію громадськості на конкретні посягання, включаючи розгляд наслідків посягання для потерпілого та його сім'ї, а також суспільства; 6. Забезпечити публічну безпеку, попереджаючи вчинення посягання за допомогою залякувального впливу покарань, що накладаються, соціального відновлення особистості засуджених, а також їх ізоляції, коли це потрібно в інтересах охорони суспільства»[916]. Дуже схожі цілі та шляхи їх досягнення передбачені в кримінальних кодексах штату Техас[917] та інших штатах.

Загальновідомо, що за роки існування Радянського Союзу між ним та США йшла ідеологічна боротьба. Свою битву Радянський Союз програв. І хоча радянські закони відрізнялися сухістю та виваженістю, їх ідеологічний вплив посилювався численними постановами з'їздів комуністичної партії. Після розпаду Радянського Союзу залишилися лише сухість та виваженість закону і формальне ставлення до його виконання. З метою полегшення розуміння сутності кримінального законодавства пропонуємо конкретизувати шляхи здійснення його завдань у КК України в наступній формі:

«Запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням, передбаченим цим Кодексом, здійснюється шляхом:

1) утримання осіб від вчинення злочинів шляхом загрози покарання;

2) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини в силу застосування покарання або загрози його застосування;

3) усунення можливості для осіб вчиняти нові суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів медичного характеру;

4) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини та інші суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів виховного характеру;

5) виправлення, ресоціалізація, адаптація осіб, що вчинили злочин

[916] Уголовный кодекс штата Нью-Йорк США. URL: https://constitutions.ru/?p=8102 (дата звернення 14.08.2018).

[917] Уголовный кодекс штата Техас. URL: https://www.kniga.com/index.php?route=product/product/mini&product_id=152409 (дата звер-нення 14.08.2018).

у ході застосування покарання та (або) інших заходів кримінально-правового характеру;

6) встановлення контролю над особами, що вчинили злочини, поза застосуванням покарання та інших заходів кримінально-правового характеру;

7) стимулювання правозахисної поведінки особи шляхом встановлення обставин, що виключають злочинність діяння;

8) стимулювання добровільної відмови від доведення злочину до кінця та позитивної посткримінальної поведінки».

Український законодавець має бути послідовним у своїх діях, тому після введення в законодавчу термінологію словосполучення «інші кримінально-правові наслідки» необхідно було надати його визначення на законодавчому рівні. Під час дослідження принципу невідворотності кримінальної відповідальності нами було встановлено, що особа, винна у вчинення злочину, підлягає кримінальній відповідальності. Якщо особа підлягає кримінальній відповідальності, вона або реально притягується до кримінальної відповідальності, або, у разі наявності передбачених кримінальним законом підстав та умов, звільняється від неї.

В юридичній літературі найбільш розповсюдженими є форми реалізації кримінальної відповідальності, виділені авторами підручника з кримінального права України, виданого під редакцією професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація в 2002 році. Ними були виділені наступні форми реалізації кримінальної відповідальності: перша форма — засудження винного, виражене в обвинувальному вироку суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; друга форма — засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; третя форма — відбування призначеного винному судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк)[918]. Вказану класифікацію форм реалізації кримінальної відповідальності додатково аргументував і впровадив у життя у своїй дисертації І. В. Красницький. Він запропонував доповнити ст. 2 КК України частиною 4 та закріпити в ній види форм, в яких може реалізовуватися кримінальна відповідальність: «1) осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання; 2) осуду з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 3) осуду з безумовним невиконанням (звільненням від відбування)

[918] Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер–Право, 2002. С. 30.

покарання; 4) осуду без призначення покарання[919].

На підставі викладеного Кримінальний кодекс України можна було б доповнити статтею такого змісту:

«1. Особа, що вчинила злочин, підлягає негативній кримінальній відповідальності.

2. Формами реалізації негативної кримінальної відповідальності є:

1) засудження з призначенням покарання та реальним його відбуванням;

2) засудження з призначенням покарання та умовним звільненням від його відбування;

3) засудження з призначенням покарання та безумовним звільненням від його відбування;

4) засудження без призначення покарання (зі звільненням від покарання).

3. Особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від негативної кримінальної відповідальності».

На законодавчому рівні має бути закріплене і поняття кримінальної відповідальності. Термін «кримінальна відповідальність» використовується в багатьох статтях Кримінального кодексу України, від правильного його тлумачення залежить вирішення кримінальної справи на практиці, він має не тільки кримінально-правове, а й процесуальне значення, тому також як і покарання кримінальна відповідальність є міждисциплінарним інститутом, який потребує однакового застосування.

Досліджуючи модель кримінально-правової ідеології, ми підіймали питання про ідеологічну обумовленість поняття кримінальної відповідальності. Згадувалася докторська дисертація П. П. Сердюка, який, вивчаючи різні точки зору щодо поняття кримінальної відповідальності, з огляду на приналежність вчених, що займаються проблемами кримінальної відповідальності, до тієї чи іншої держави, дійшов висновку, що термін «кримінальна відповідальність» має велику морально-суб'єктивну насиченість, яка залежить від багатьох факторів: історії держави, її культури і традицій, менталітету народу, соціально-економічних і політичних умов життєдіяльності людини. Запропоноване ним визначення поняття кримінальної відповідальності, згідно з яким «кримінальна відповідальність — це примусовий кримінально-правовий наслідок вчиненого злочину, який виражається в офіційному

[919] Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львівській національний університет ім. Ів. Франка. Львів, 2005. С. 13.

засудженні особи, котра вчинила злочин, через обвинувальний вирок суду, що є підставою застосування інших кримінально-правових наслідків злочину, змінює нормальний соціальний статус такої особи на статус засудженої особи, який виявляється в обмеженні її «доброго імені»[920], в цілому викликає позитивне враження, проте воно містить занадто багато оціночних понять, що мають більш соціокультурне значення, ніж правове. Наприклад, незрозуміло, що слід розуміти під нормальним соціальним статусом і обмеженням «доброго імені» особи.

Нами було зроблено висновок, що і негативна, і позитивна кримінальна відповідальність мають морально-суб'єктивну насиченість. Негативна кримінальна відповідальність є заходом державного примусу, який виявляється в негативній оцінці поведінки особи, що вчинила злочин. Негативна кримінальна відповідальність є об'єктом кримінальних правовідносин, в яких особа, що вчинила злочин, зобов'язана притерпітили зміну правового статусу, а держава зобов'язана належним чином відреагувати на порушення кримінального закону і застосувати до винного покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру. Позитивна кримінальна відповідальність є заходом морального державного заохочення, застосування якого особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, має право вимагати, а держава зобов'язана застосувати за наявності ознак складу позитивної (корисної) поведінки. Позитивна кримінальна відповідальність, як і негативна, є об'єктом кримінальних правовідносин.

У Кримінальному кодексі України можна було б закріпити наступні визначення негативної та позитивної кримінальної відповідальності:

«1. Негативна кримінальна відповідальність — виражене в обвинувальному вироку суду та засноване на кримінальному законі засудження, догана особи, яка вчинила злочин, а також обумовлене вчиненим злочином погіршення правового статусу особи, яке полягає у позбавленні та (або) обмежені її прав і свобод.

2. Позитивна кримінальна відповідальність — виражена у відповідному процесуальному документі та заснована на кримінальному законі позитивна оцінка поведінки особи, яка вчинила суспільно корисне діяння».

Називаючи підставу кримінальної відповідальності, український законодавець використовує термін «склад злочину», проте не дає його визначення. Ознаки об'єктивної сторони правозастосовувач встановлює, виходячи з диспозицій кримінально-правових норм Особливої частини

[920] Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2013. С. 10.

КК України. Визначення суб'єкта злочину дається в розділі IV, визначення вини та її форм закріплено в розділі V Загальної частини КК України. Однак в жодному розділі Кримінального кодексу України не закріплено поняття об'єкта злочину. Як зауважує І. І. Чугуников, законодавець не бере до уваги той факт, що об'єкт злочину має значення для кваліфікації. Відсутність об'єкта злочину означає відсутність складу злочину, і як наслідок, підстави кримінальної відповідальності[921]. З огляду на те, що «склад злочину виконує ряд функцій, а саме: гарантійну, що забезпечує недопущення необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності, в діянні якої немає складу злочину; фундаментальну, яка визначає підстави кримінальної відповідальності; ціннісну, що захищає найбільш цінні відносини та інтереси; розмежувальну, яка дозволяє відмежувати злочин від інших правопорушень, у тому числі від кримінальних проступків»[922], а також те, що, встановлюючи підставу кримінальної відповідальності, не можна обмежуватися якоюсь однією ознакою, вважаємо за необхідне закріпити в Кримінальному кодексі України поняття складу злочину і його ознак.

У Кримінальному кодексі України стаття, що передбачає підстави кримінальної відповідальності, могла б звучати так:

«1. Підставою негативної кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Склад злочину — системна сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, передбачених цим Кодексом, які визначають певне діяння як злочину та встановлюються під час кваліфікації злочину:

1) об'єкт злочину — суспільні відносин, що охороняються кримінальним законом;

2) об'єктивна сторона злочину — передбачені кримінальним законом зовнішні ознаки, що характеризують вчинений злочин: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, що настали, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину;

3) суб'єкт злочину — особа, яка підлягає кримінальній відповідальності;

4) суб'єктивна сторона злочину — передбачені кримінальним

[921] Чугуников І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2010. С. 390.

[922] Мирошниченко Н. А. Підстави кримінальної відповідальності. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 516.

законом внутрішні ознаки, що характеризують психічне ставлення особи до вчиненого злочину: вина, мотив, мета, емоційний стан.

3. Підставою позитивної кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно корисного діяння, за наявності обставин, передбачених цим Кодексом, що виключають злочинність діяння».

Запропоновані в цьому підрозділі нововведення можна було б закріпити в розділі І Кримінального кодексу України.

4.2. Ідеологічні засади Особливої частини Кримінального кодексу України

Після розпаду Радянського Союзу пострадянські держави взяли курс на «усунення з кримінального законодавства ідеологічних постулатів, що пов'язують його нормативні встановлення з певною політико-класовою ідеологією ... і побудову кримінального законодавства на новій ідеології, протилежній за своїми вихідними принципами, що спирається на пріоритети загальнолюдських цінностей щодо всіх інших, у тому числі класових та національних і визнання кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина основоположною ідеєю кримінального законодавства[923].

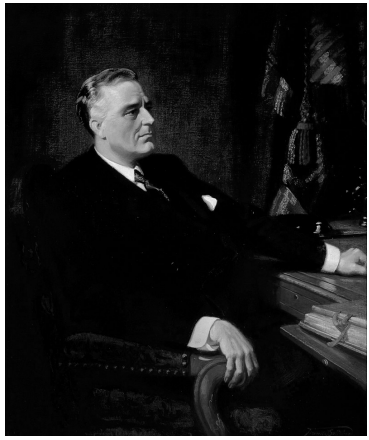
Звільнившись від марксистсько-ленінської ідеології, автори кримінальних кодексів Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану на перше місце в системі Особливої частини КК поставили злочини проти життя та здоров'я людини. Український законодавець пішов іншим шляхом, розмістивши в першому розділі злочину проти основ національної безпеки, незважаючи на те, що поняття «національна безпека» у вітчизняній літературі не було досліджено в повному обсязі.

Існує думка, згідно з якою категорія «національна безпека» виникла як зовнішньополітична і є цілком американським «винаходом». На державному рівні поняття «національна безпека» уперше було використано в 1904 році у посланні тодішнього президента США Теодора Рузвельта Конгресу США, у якому він обґрунтовував, чому приєднання зони Панамського каналу є в інтересах національної безпеки[924].

Під час аналізу досліджень авторів американської концепції національної безпеки: Б. Броуді, М. Гальперіна, Г. Кана, Г. Кіссенджера,

[923] Наумов А. В. Идеологические основы уголовного закона. Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью: Сборник научных трудов. Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2008. С. 74–75.

[924] Политология: энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянова. Москва: Изд.-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. С. 197–198.

Фра́нклін Де́лано Ру́звельт *(англ. Franklin Delano Roosevelt; 30 січня 1882–12 квітня 1945) — 32-й президент США 1933–45, демократ. Був губернатором Нью-Йорка 1929–33. Став президентом під час Великої депресії, почав економіку нових справ, реформу соціальних програм, що зробило його дуже популярним серед населення. Єдиний президент США, що був на посаді понад 2 терміни (4 терміни).*

Г. Ласвела, У. Липпана, Г. Моргентау, Дж. Шлессінджера, Б. А. Кормич зробив висновок, що особливістю американської школи є розробка двох принципових підходів, один із яких пов'язує національну безпеку з могутністю держави, що і створює ресурс захисту безпеки, а інший — ставить на перше місце міжнародне співробітництво як створення умов забезпечення національної безпеки[925].

Зі змісту розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України випливає, що в основу національної безпеки наш законодавець поклав самий перший принцип, коли національна безпека пов'язується з могутністю держави. Якщо порівняти систему злочинів проти основ національної безпеки, яка міститься в КК України 2001 року, із системою особливо небезпечних злочинів проти держави, передбаченою КК УРСР 1960 року, то виявиться, що вони майже тотожні. Лише такі злочини, як посягання на життя представника іноземної держави, пропаганда війни, найманство, законодавцем віднесені до злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку і містяться в розділі XX КК України 2001 року.

У ст. 6 ЗУ «Про основи національної безпеки України», який діяв з 19 червня 2003 року до 21 червня 2018 року, серед пріоритетів національних інтересів захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України знаходився на третьому місці після гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина та розвитку громадянського суспільства, його демократичних інститутів. Незважаючи на це, перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України у ст. 7 згаданого Закону

[925] Кормич Б. А. Правовий зміст поняття «національна безпека». Митна справа. 2003. № 1. С. 117.

починався саме з посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав[926]. У ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року в переліку фундаментальних національних інтересів України державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України знаходяться на першому місці[927].

Аналіз законодавчого визначення поняття «національна безпека» показав, що дане поняття є багатомірним і різноаспектним. Воно об'єднує усі суспільні відносини, що охороняються Кримінальним кодексом. До аналогічних висновків дійшов і О. А. Чуваков, під час своїх дисертаційних досліджень. На його думку, національна безпека держави, як спектр охоронюваних суспільних відносин, забезпечується не тільки застосуванням складів злочинів, закріплених у Розділі І КК України, але й нормами інших розділів КК України, що також несуть на собі навантаження забезпечення національної безпеки держави (злочини проти навколишнього середовища (Розділ VIII), злочини проти інформаційної безпеки (Розділ XVI) та ін.)[928].

Фактично визначення «національної безпеки» є визначенням не родового, а загального об'єкта[929]. Перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України, який давався в ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», повністю відповідав системі злочинів Особливої частини КК України. Навіть після прийняття ЗУ «Про національну безпеку України» поняття «національна безпека» залишилося абстрактним. Так, в ч. 1 ст. 1 цього Закону дається наступне визначення національної безпеки України та національних інтересів України: «9) національна безпека України — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; 10) національні інтереси України — життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності

926 Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (дата звернення 30.08.2018).

927 Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page (дата звернення 30.08.2018).

928 Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: автореф. дис.. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. С. 20.

929 Коломієць Ю. Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. Правове життя сучасної України: тези доповідей Всеукр. наук. конф. *«Правове життя сучасної України»*. Одеса : Фенікс, 2008. С. 355.

і добробут її громадян»[930].

На невідповідність назви та структурного змісту розділу І Особливої частини КК України звернув увагу і професор В. Я. Тацій, вивчаючи основи національної безпеки України як родовий об'єкт злочину. На думку вченого, враховуючи структуру і зміст чинного КК України, а також зміст поняття «національна безпека України», визнання останньої родовим об'єктом злочинів (ст.ст. 109–1141 КК України) не сприятиме розв'язанню існуючої проблематики, а лише її ускладнить[931]. В. Я. Тацій дійшов висновку, що злочини, які посягають на основи національної безпеки, розташовані в різних розділах Особливої частини КК України, наприклад, в розділі IX («Злочини проти громадської безпеки»)[932]. Родовим об'єктом злочинів, передбачених у розділі І Особливої частини КК України, В. Я. Тацій запропонував вважати суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави[933].

Держава як і раніше намагається в першу чергу захистити себе як суспільно-політичне територіальне утворення. Однак на сучасному етапі вона намагається аргументувати це тим, що від збереження конституційного ладу залежить стабільність у суспільстві і захист основних прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Як пише В. І. Борисов, «призначення цього розділу більш значуще, ніж просто захист інтересів держави. Ідеться про захист України як певної соціальної спільності людей зі своїм менталітетом, звичаями, стосунками, уявленнями про права і свободи, законні інтереси, які проживають на одній території і зацікавлені в суверенітеті, збереженні форми державного управління, цілісності і недоторканності держави. Названі цінності є складовим поняттям «основи національної безпеки України», вони є основними державоутворюючими цінностями українського народу, які проголошені статтями 1 і 2 Конституції України[934].

Противники існуючого підходу до систематизації Особливої частини КК України критикують аргументи своїх опонентів, в яких є посилання на ст.ст. 1, 2 Конституції України. На їхню думку, в названих статтях ідеться про державний устрій нашої держави (таке положення й повинно міститися в Конституції України першочергово, як

930 Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page (дата звернення 30.08.2018).

931 Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Брисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. С. 62.

932 Там само. С. 63.

933 Там само. С. 106.

934 Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Вісник асоціації кримінального право України*. 2013. № 1 (1). С. 268–269.

і у Конституції будь-якої держави), але вже ст. 3 Конституції проголошує пріоритет інтересів особи над інтересами суспільства і держави. Тому в науці висловлюється позиція щодо такої структури Особливої частини КК України: на початку слід розмістити розділи про злочини проти особи, далі — злочини проти суспільства, а наприкінці — злочини проти інтересів держави і злочини проти миру[935].

Вирішити існуючий спір тільки на підставі аналізу чинного законодавства не вбачається можливим через те, що: по-перше, досвід незалежної України показав, що будь-який закон можна легко змінити, доповнити, скасувати (не є винятком навіть Конституція України); по-друге, тлумачення закону не позбавлене суб'єктивного сприйняття (наприклад, ст. 3 Конституції України не проголошує пріоритет інтересів особистості над інтересами суспільства і держави, вона закріплює те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю).

В умовах, коли суспільство потребує вирішення глобальних проблем, обмежуватися тільки нормативним підходом у наукових дослідженнях не достатньо. Можна погодитися з В. Смітієнко в тому, що кримінально-правова політика нашої держави має концептуально реалізовувати ідеологію та норми Конституції України, зокрема, виробляти орієнтири для узгодження усіх кодексів та законодавчих актів, які мають регламентувати діяльність держави, державних органів і громадян, що здійснюється в зв'язку з вчиненням злочину[936]. Однак конституційне закріплення яких-небудь ідей ще не означає наявність ідеології.

Закріпивши ідею про пріоритет загальнолюдських цінностей щодо всіх інших, держава не пояснила, що це означає. Система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість через символічні форми, державні та соціальні інститути не була створена. А значить, будь-яка ідея виявляється в нескінченному потоці інших ідей. Їх безсистемна взаємодія призводить до плюралізму точок зору щодо системи Особливої частини КК України.

У кримінально-правовій літературі існують наступні точки зору

---

935 Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Брисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. С. 114.

936 Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Брисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. С. 113.

щодо систематизації Особливої частини КК України:

— запропонована законодавцем система Особливої частини КК України 2001 року відповідає в цілому досягненням науки кримінального права і тим змінам, які відбулися в соціальному й економічному житті України[937];

— система Особливої частини КК України 2001 року потребує нового підходу з новою структурою і поділом на три блоки: кримінально-правова охорона інтересів особи і особистості; кримінально-правова охорона інтересів суспільства; кримінально-правова охорона інтересів держави[938].

Деякі науковці в сучасній структурі Особливої частини кримінального права виділяють наступні пріоритети кримінально-правової охорони: особистість, суспільство, держава, безпека миру та людства[939]. Схема особистість–суспільство–держава дійсно потребує доповнення у зв'язку з глобалізацією процесів, які ставлять під загрозу мир і безпеку всього людства, проте виникає питання: чи справедливо ставити злочини проти миру і безпеки людства на останнє місце в системі Особливої частини Кримінального кодексу. Щоб уникнути чергової суперечки про те, чиї інтереси мають першочергове значення: світової громадськості, держави, суспільства або особистості, ми пропонуємо в основу системи Особливої частини КК України покласти підхід, заснований на принципі розумного балансу між інтересами перерахованих суб'єктів. Не можна не погодитися з точкою зору А. І. Бойко, згідно з якою «в цьому концептуальному питанні правового регулювання повинна бути своя міра, а головне — потрібна синкретична єдність різних інтересів, інакше крихкий громадянський мир може зруйнуватися, і те, що не вдалося врівноважити мудрістю, буде нав'язано силою»[940].

З метою наголосу на те, що кримінальний закон у рівній мірі охороняє інтереси всіх суб'єктів міжлюдської комунікації, злочини, що містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, необхідно

---

[937] Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Вісник асоціації кримінального право України.* 2013. № 1 (1). С. 269.

[938] Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / [О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара]. Луганськ; Київ: Віртуальна реальність, 2014. С. 34; Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльно теоретико-правове дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. С. 116.

[939] Уголовное право Украины. Общая и Особенная часть: учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одиссей», 2002. С. 278.

[940] Бойко А. И. Не наступайте на российские грабли! *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань:* тези доповідей та повідомлень учасників Міжнарод. симпозіуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.): Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 57.

поділити на розділи не за об'єктами злочину, а за суб'єктами, що охороняються кримінальним законом, при цьому розташувати їх слід за принципом від приватного до більш загального. Наприклад, на перше місце необхідно поставити особу, потім — суспільство, державу і все людство[941]. Всередині розділів злочини необхідно поділити на глави залежно від об'єкта кримінально-правової охорони. Систематизуючи Особливу частину Кримінального кодексу, дуже важливо дотримуватися логічних прийомів класифікації. Наприклад, класифікація, що виконується не за єдиною підставою, вважається логічною помилкою. Однак аналіз історії становлення кримінального права свідчить про те, що і великі мислителі, і законодавець допускали подібні помилки.

Самуель (Самуїл) фон Пуфендорф *(нім. Samuel von Pufendorf; барон (Freiherr); 8 січня 1632, Дорф-Хемніц (нім. Dorfchemnitz), графство Мейссен (Верхня Саксонія) – 26 жовтня 1694, Берлін) – німецький юрист, політичний мислитель, державний діяч та історик. Вважається засновником світської юридичної науки та доктрини природного права в Німеччині.*

Один з представників теорії природного права, С. Пуфендорф, розрізняв злочини проти Бога, всього суспільства, окремої особи, окремої сім'ї, речей і честі[942]. Радянський законодавець теж не дотримувався єдиної підстави для класифікації злочинів в Особливій частині КК УРСР 1960 року. Всі глави Особливої частини названого кодексу були систематизовані за родовим об'єктом і тільки в першій главі робився акцент на суб'єкті, що охороняється кримінальним законом (державі). У Кримінальному кодексі України 2001 року дана помилка була врахована, проте, як було показано вище, назва розділу I Особливої частини не відповідає внутрішньому змісту.

Ще однією проблемою, яка пов'язана з систематизацією Особливої час-тини КК України, є інтерпретація слова «особа» та доцільність його подальшого використання. Із назв розділів I–IV Особливої частини

---

941 Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси:* монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 268–284.

942 Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права в шести томах. Часть Общая. Том II. Преступление / Ред. кол. А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. Москва: Наука, 1970. С. 126.

КК України випливає, що об'єктом кримінально-правової охорони є відповідні права, свободи та інтереси особи. Звісно, у згаданих розділах поняття «особа» та «людина» є тотожними, але вони мають різне ідеологічне навантаження.

Використовуючи юридико-догматичний підхід до співвідношення зазначених понять, багато сучасних авторів наголошують, що розділ II Особливої частини повинен мати назву «Злочини проти життя і здоров'я людини». Пояснюється це тим, що поняття «людина» і «особа» не рівнозначні. Поняття «людина», охоплюючи її характеристику як біологічної, живої істоти в цілому, а не лише її соціальних властивостей (отримання при народженні прав і свобод, здатність самостійно ними володіти, користуватися, розпоряджатися, а також виконувати встановлені державою обов'язки), є ширшим за обсягом[943].

Ідеологічне розуміння слова «особа» втрачено. Використовуючи його у радянському законодавстві, держава, з одного боку, намагалася підкреслити своє поважливе ставлення до людини, з іншого боку, чекала від людини відповідальної поведінки, на яку здатна лише особистість. Науковці, виховані під впливом радянської ідеології, добре це розуміли. М. Й. Коржанський з цього приводу зазначав, що для права як інструменту суспільного регулювання дуже важливо відрізняти фізичну, біологічну і суспільну властивості людини, бо людина, вилучена із суспільних відносин, перестає бути особою (наприклад, Мауглі), хоча й залишається живою природною істотою. Не визнавався особою і раб, за вбивство якого наставала відповідальність як за знищення майна. Таку відмінність, такий розподіл у людині її біологічної і суспільної властивостей необхідно проводити завжди[944].

Роздуми М. Й. Коржанського не близькі сучасному поколінню вчених. Як пише В. В. Шаблистий, «якщо виходити із буквального тлумачення кримінального закону, то посягання на життя, здоров'я, волю, честь, гідність людини, яка виросла поза межами суспільства, не є злочином, оскільки вона не є особою»[945]. Автор не зрозумів основну ідею М. Й. Коржанського. Ймовірно професор М. Й. Коржанський мав на увазі, що, знаходячись у стосунках з Природою, Мауглі є біологічним видом, у стосунках з іншими людьми він має бути особою, але не

[943] Ігнатов О. М. Протидія кримінальному насильству потребує вдосконалення кримінального законодавства. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права: матеріали III міжнарод. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 339.

[944] Коржанский Н. И. Очерки теории уголовно права. Волгоград, 1992. С. 22.

[945] Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. С. 77.

здатен виконувати соціально значимі ролі через те, що не знає про існування соціальних норм поведінки. Навіть якщо не поділяти думку М. Й. Коржанського, очевидним є те, що честь та гідність нерозривно пов'язані зі стосунками людей в суспільстві. Не дивно, що, досліджуючи на дисертаційному рівні питання про кримінально-правову охорону честі та гідності, В. А. Бортник пише: «Гідність людини — це певне ставлення її до суспільства. (Тут йдеться про ставлення не в розумінні суб'єктивного ставлення до чогось, а в розумінні об'єктивного вираження останнього в суспільно значимих вчинках людини.) Таке ставлення, тобто гідність, викликає відповідне визнання людини в суспільстві. Навпаки, ставлення суспільства до людини, зміст якого визначається її суспільним визнанням за конкретно-історичних умов, і є честю людини»[946].

На важливість ставлення держави до людини як до особистості звертали увагу не тільки радянські вчені. Так, німецький філософ Гегель писав: «В державі… людину визнають і з нею поводяться як з вільною, як з особистістю; і кожна окрема людина зі свого боку робить себе гідною цього визнання… В державі громадянин одержує належну йому честь завдяки посаді, на яку його поставлено, завдяки професії, якою він займається, і завдяки будь-якій іншій своїй трудовій діяльності. Його честь набуває внаслідок цього субстанціонального, всезагального, об'єктивного, від пустої суб'єктивності вже незалежного змісту»[947].

На жаль, в кримінально-правовій літературі мало уваги надається питанню про те, що слово «особа» в українській мові може використовуватися як поняття тотожне поняттю «особистості» і як загальне поняття для фізичної та юридичної особи. Зважуючи на це, пропонуємо розділити такі поняття, як «особа» та «особистість», в кримінальному законодавстві України. Якщо в Особливій частині КК України йде мова про охорону прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, доцільно використовувати термін «особа», якщо мова йде про охорону прав і свобод людини як біологічної істоти, доцільно використовувати термін «людина», якщо мова йде про права, свободи та інтереси людини як соціальної істоти, доцільно використовувати термін «особистість».

Система Особливої частини Кримінального кодексу України могла б виглядати так:

---

946 Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. С. 18–19.

947 Гегель. Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т 3. Философия духа. Москва: Мысль, 1977. С. 243.

Розділ І. Злочини проти особи

Глава 1. Злочини проти життя та здоров'я людини

Глава 2. Злочини проти волі, честі та гідності особистості

Глава 3. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особистості

Глава 4. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Глава 5. Злочини проти власності фізичних та юридичних осіб

Розділ ІІ. Злочини проти суспільства

Глава 1. Злочини проти громадської безпеки

Глава 2. Злочини проти інформаційної безпеки суспільства

§ 1. Злочини, що посягають на інформаційний простір України

§ 2. Злочини, що порушують роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Глава 3. Злочини проти довкілля

Глава 4. Злочини проти безпеки виробництва

Глава 5. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Глава 6. Злочини проти громадського порядку та моральності

Глава 7. Злочини проти здоров'я населення

Розділ ІІІ. Злочини проти держави

Глава 1. Злочини проти внутрішньої та зовнішньої безпеки України

Глава 2. Злочини в сфері економіки

§ 1. Злочини проти власності держави

§ 2. Злочини у сфері господарської діяльності

Глава 3. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Глава 4. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів

Глава 5. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Глава 6. Злочини проти правосуддя

Глава 7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

Розділ ІV. Злочини проти людства

Глава 1. Злочини проти біологічного існування людства

Глава 2. Злочини проти миру

Глава 3. Злочини проти міжнародного правопорядку.

Запропонована система Особливої частини КК України потребує

більш глибокого вивчення та серйозного доопрацювання. Наприклад, лише тільки на рівні гіпотези існує пропозиція виділити злочини проти інформаційної безпеки суспільства і розділити їх на види: 1) злочини, що посягають на інформаційний простір України; 2) злочини, що порушують роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Виникла ця гіпотеза на підставі дисертаційних досліджень Н. А. Савінової, за результатами яких вона запропонувала передбачити в КК України такі суспільно небезпечні діяння:

втручання в інформаційний простір України — умисне втручання у медіапростір та кібернетичний простір України з метою здійснення інформаційних впливів на свідомість населення;

захоплення інформаційного простору України — захоплення трансляції мовлення загальнонаціонального засобу масової інформації України з метою впливів на свідомість аудиторії;

посягання на інформаційну інфраструктуру — умисні посягання на інформаційну інфраструктуру України, вчинені на шкоду Україні, які призвели до пошкодження елементів інформаційної інфраструктури, блокування або перекручення їх функціонування;

використання засобів масової інформації для втягнення населення в релігійні секти — використання засобів масової інформації та соціальних мереж для втягнення населення у релігійні секти, культи, рухи, заборонені в Україні; використання засобів масової інформації для втягнення населення у фінансові піраміди — використання засобів масової інформації та соціальних мереж для втягнення населення у фінансові піраміди;

умисне поширення хибної соціально значущої інформації — умисне поширення такої, що не відповідає дійсності, інформації у засобах масової інформації, вчинене журналістом або іншою, прирівняної до нього особою;

кібертерористичний акт — вчинення дій по несанкціонованому втручанню в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (кібертерориста), а також погроза вчинення зазначених дій з цією метою;

втручання в систему електронного урядування — умисні втручання в систему комунікацій, порталів та офіційних сайтів органів державної

влади та самоврядування України, а також офіційних персональних сторінок співробітників таких органів[948].

Іншої точки зору дотримується М. В. Карчевський. За його словами, незважаючи на те що кількісні та якісні показники інформатизації дозволяють прогнозувати посилення розвитку негативних соціальних наслідків у сфері формування інформаційних ресурсів, розширення кримінально-правових засобів у цій сфері, доповнення кримінального законодавства новими нормами про відповідальність за поширення «суспільно небезпечної інформації», є недоцільним через прогнозовану неефективність таких норм, неналежність вирішення даних соціальних проблем до кримінально-правового поля[949].

Гіпотеза про те, що в системі Особливої частини Кримінального кодексу України окремо необхідно виділити злочини проти власності держави, виникла на підставі того, що діяння, вчинені проти власності держави, наносять не тільки державі, а й всьому суспільству і окремо взятій особистості суттєву матеріальну шкоду. В. П. Корж, аналізуючи дані правової статистики, дійшов висновку, що злочини проти державної власності вчиняються: в металургійній промисловості; у фінансово-кредитній сфері; в банківській сфері; у сфері зовнішньоекономічної діяльності; аграрно-промисловому секторі; паливно-енергетичному комплексі; в бюджетній сфері[950]. Всі перераховані сфери мають важливе стратегічне значення для держави, від їх безпеки залежить добробут суспільства.

Це не єдині види злочинів, які потребують переосмислення з урахуванням потреб сучасної особистості, суспільства, держави, з урахуванням вже наявного досвіду існування незалежної України.

---

948 Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення розвитку інформаційного суспільства в України: дис… д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2013. С. 499.

949 Карчевский Н. В. Уголовно-правовое отражение социальных тенденций информатизации. IT *Право: проблеми і перспективи розвитку в Україні.* URL: http://aphd.ua/publication-158/ (дата звернення 16.08.2018).

950 Корж В. П. Экономические преступления в условиях рыночных отношений: сущность и понятие. С. 190–191. URL: file:///D:/Documents/Downloads/krise_2015_60_23.pdf (дата звернення 16.08.2018).

РОЗДІЛ 5
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

5.1. Проблеми реалізації кримінально-правової ідеології

Способів пізнання права, як і осягнення природного, соціального і духовного буття, існує безліч. Але тільки одне уявлення про право (один підхід) може стати основою праворозуміння в процесі правотворчої і правозастосовної діяльності. Бо відмінність у правозастосуванні вчених, законодавця і практиків часто призводить до різного роду конфліктів, які створюють перешкоди для реалізації норм кримінального права і процесу. Забезпечити єдність праворозуміння різних суб'єктів можна за допомогою ідеології, здатної створити цілісне уявлення про навколишню дійсність. При цьому підхід до права буде ідеологічною призмою, через яку пояснюється необхідність існування права, а також створюється механізм для його реалізації.

Історія розвитку будь-якої держави і суспільства являє собою складний процес, заснований на об'єктивних і суб'єктивних протиріччях і конфліктах. Людина постійно вступає в конфлікт з Природою, з самою собою, іншими людьми, суспільством, державою. Вирішує конфлікт 1) самостійно (знищуючи об'єкт (та) або суб'єктів конфлікту, змінюючи свою поведінку, пристосовуючись, захищаючись від конфліктної ситуації або кидаючи виклик суспільству в рамках дозволеного або забороненого законом діяння); 2) об'єднавшись з іншими людьми; 3) за допомогою держави. Легітимність держави залежить від того, наскільки в ній має потребу суспільство в процесі вирішення соціальних конфліктів і протиріч. Виходячи з цього ідеологічною призмою праворозуміння в процесі правотворчості і правозастосування міг би стати конфліктологічний підхід.

Дослідженню юридичної конфліктології присвячують свої праці такі вчені, як: О. В. Бойков, Н. М. Варламова, А. В. Дмитрієв, О. Л. Дубовик, В. П. Казімірчук, І. В. Котелевська, В. М. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев, О. М. Ларін, В. О. Леванській, О. В. Оболонський, Е. І. Скакунов, В. В. Смірнов, Ю. О. Тіхоміров, В. І. Чехаріна, А. О. Шугайов, В. Ф. Яковлєв та ін. Юридична конфліктологія є новим напрямком соціально-правових досліджень. У період панування марксистсько-ленінської ідеології цей підхід не користувався популярністю через те, що суперечив ідеї про «безконфліктність» комуністичного суспільства. Однак відсутність класових конфліктів ще не означає відсутність конфліктів взагалі.

Нездатність вчасно виявити, запобігти або вирішити конфлікт призводить до руйнування системи.

Незважаючи на те, що формування держави під впливом марксистсько-ленінської ідеології не привело до повної ліквідації приватної власності, не позбавило суспільство від соціальних конфліктів, Радянський Союз розпався не через наявність конфліктів, а через те, що політична еліта перестала вірити в пропаговані нею ідеї. Без керівної ідеї (сукупності ідей) будь-яке вирішення конфліктів стає безглуздим. Тому в основі конфліктологічного підходу в праві повинна лежати відповідна ідеологія, здатна створити цілісне уявлення про навколишню дійсність при наявності позитивних цілей і завдань.

Під час дослідження поняття та видів ідеології нами було зроблено висновок: на сучасному етапі розвитку людства взаємини людини з Природою ґрунтуються на технократичній ідеології, основною ідеєю якої є: поневолення Природи, створення техніки з метою полегшення праці людини, заміна людини технікою. Під впливом технократичної ідеології змінюється сама людина, а також методи управління нею. Впроваджується технократична ідеологія власниками великих транснаціональних корпорацій, для яких вигідним є інтегративний підхід до права, бо наявність загальних норм і цінностей полегшує процес управління людьми.

Взаємини людини і суспільства ґрунтуються на ліберальній ідеології, основною ідеєю якої є непорушність прав та індивідуальних свобод людини. Ліберальна ідеологія передбачає антропологічний підхід до права в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності.

Взаємини людини і держави в розвинених країнах ґрунтуються на капіталістичній ідеології, в пострадянських країнах — на гібридній марксистсько-ленінській капіталістичній ідеології. Обидві ідеології передбачають інтегративний підхід до права. Будь-яка форма прояву капіталістичної ідеології потребує створення світового ринку, заснованого на єдності економічних, політичних і культурних форм життя суспільства, на однаковості правового регулювання.

Через те, що всі перераховані види ідеологій породжують безліч конфліктів і протиріч, з якими людина не може впоратися, нами було зроблено припущення, що ідеологічним фундаментом майбутньої цивілізації могли б стати: у взаємовідносинах людини з Природою — біотехнократічна ідеологія; у взаємовідносинах людини з суспільством — консервативна ідеологія; у взаємовідносинах людини з державою — ідеологія інтелектуального капіталізму. Біотехнократічна ідеологія передбачає природний підхід до права, що означає сукупність невід'ємних принципів і прав, що випливають з природи людини і не

залежать від суб'єктивної точки зору людини. Консервативна ідеологія передбачає розуміння права з позиції історичної школи права як надбання того чи іншого народу, що живе на певній території. Ідеологія інтелектуального капіталізму передбачає природно-позитивістський підхід до права в рамках історичної школи права.

Коли людина порушує природні права інших людей, зачіпаючи почуття соціальної справедливості більшої частини суспільства, виникає необхідність у праві, створеному державою, з урахуванням природних прав людини, історичних і культурних цінностей, що існують у суспільстві. Причиною виникнення права, створеного державою, є наявність конфліктів, тому держава має бути зацікавлена в створенні і реалізації права через конфліктологічний підхід. З вищесказаного випливає, що смисловий зміст права повинен формуватися виходячи з конфліктологічного підходу, ідейний зміст і форма права повинні формуватися виходячи з природно-позитивістського підходу в рамках історичної школи права.

Необхідність у виділенні окремих підходів до смислового змісту права і до ідейного змісту та форми права виникла в результаті того, що кожна річ, існуюча в об'єктивній реальності, набуває цінності завдяки тому, що їй надається певний сенс. Об'єктивно існуючий сенс речі доноситься до людини через відповідні акти, завдяки ідейному змісту яких людина ставить цю річ у зв'язок зі своїм мікрокосмосом.

Проблема співвідношення смислового і ідейного змісту, як правило, порушується в художніх творах. Однак право, як і хороший літературний твір, повинно являти собою цілісне явище, що відбиває об'єктивну реальність. Як писав Л. Толстой, «кожна думка втрачає свій сенс, коли береться одна з того зчеплення, в якому вона знаходиться. Саме ж зчеплення складено не думкою, а чимось іншим, і висловити основу цього зчеплення безпосередньо словами ніяк не можна, а можна тільки безпосередньо описуючи образи, дії, положення»[951].

Для кримінального права цінними можуть виявитись наступні висловлювання літературознавців: «Ідейний зміст твору не вичерпується його тематикою і проблематикою. М. Г. Чернишевський, розмірковуючи про завдання мистецтва, роздумував про те, що твори мистецтва не тільки «відтворюють» життя і «пояснюють його», у них є ще одне значення — «значення вироку про явища життя», тобто твори висловлюють ідейно-емоційне ставлення письменника до тих явищ життя і характерів персонажів, які вони показують. Письменник може ви-

[951] Цит. по: Фесенко Э. Я. Теория литературы: учебное пособие для вузов. Изд. 3-е, доп. и испр. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. URL: http://scibook.net/teoriya-literaturyi-istoriya/ideynoe-soderjanie-literaturnogo-16996.html (дата звернення 17.08.2018).

правдати, захопитися своїми героями, співчувати їм, тобто висловити своє ідейне твердження життя»[952]. Так само, як і письменник, держава, створюючи кримінальне право, формує модель поведінки, зумовлену існуванням конфліктів небезпечних для особистості, суспільства, держави. Створюючи модель поведінки, вона позитивно або негативно оцінює відповідне соціальне явище, а в ході правозастосовної діяльності вона позитивно або негативно оцінює поведінку конкретної людини. Саме через ідейно-емоційний зміст права держава висловлює своє ставлення до соціальних проблем. Так само, як для читача, для якого герої літературного твору мають більше значення, ніж сам автор, для обивателя більше значення мають конкретні образи і дії, які виходять від держави, ніж сама держава, а також сенс, закладений в основу її існування.

Перед нами стоїть завдання — максимально наблизити один до одного смисловий та ідейний зміст кримінального права. З цією метою спробуємо переосмислити через конфліктологічний підхід інститути кримінального права, які могли б створюватися і реалізовуватися під впливом біотехнократичної ідеології, консервативної ідеології, ідеології інтелектуального капіталізму.

Формально-матеріальне визначення злочину, закріплене в КК України, не суперечить конфліктологічному підходу. Прихильники даного підходу вважають, що «немає конфлікту, якщо діє тільки один учасник або учасниками проводяться тільки розумові операції (планування поведінки, обдумування способу дій противника, прогнозування ходу майбутнього конфлікту і т. ін.)»[953]. На тій же позиції стоїть український законодавець. Злочином вважається лише суспільно небезпечне діяння, яке виражається або у формі дії, або у формі бездіяльності.

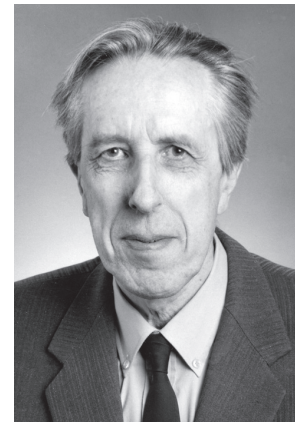
В сучасних умовах суспільна небезпека, як ознака злочину, потребує більш глибокого аналізу і нових інтерпретацій. Наприклад, традиційний підхід до визначення суспільної небезпеки, за яким суспільна небезпека визначається як «об'єктивна властивість злочину причиняти або створювати загрозу спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони»[954], слід було б уточнити через визначення характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння. Поширена в радянські часи точка зору, згідно з якою характер суспільної небезпеки злочину визначається, перш за все, тією чи іншою групою суспільних відносин, на які посягає злочин, поступово видозмінилася. У 1997 році П. С. Матишевський,

952 Там само.

953 Юридическая конфликтология / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Институт государства и права РАН, 1995. С. 8.

954 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. С. 35.

коментуючи ст. 7 КК України 1960 року, характер суспільної небезпеки злочину визначив через групу суспільних відносин[955]. У 2003 році, вже після смерті П. С. Матишевського, його колеги при складанні науково-практичного коментаря до КК України 2001 року, використовуючи матеріал, написаний П. С. Матишевським, внесли зміни до визначення характеру суспільної небезпеки діяння, замінивши суспільні відносини соціальними цінностями[956].

Володимир Миколайович Кудрявцев *(10 квітня 1923, Москва — 5 жовтня 2007, Москва) — радянський і російський учений-правознавець, фахівець в галузі кримінології та кримінального права, доктор юридичних наук, професор (1965), заслужений діяч науки РРФСР (1973), академік АН СРСР (1984), академік РАН (1991), віце-президент Академії наук (1988–2001).*

Це не єдина спроба нової інтерпретації суспільної небезпеки злочину. Так, на думку авторів підручника з кримінального права України, виданого у 2001 році за редакцією М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, суспільна небезпека злочину полягає у заподіянні або загрозі заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом[957]. Результатом подальших досліджень сучасних вчених виявилося те, що під суспільною небезпекою почали розуміти «наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіюваної потерпілому»[958]. Окрім того, і сам законодавець, даючи визначення малозначності діяння, зробив акцент не на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, а на учасників конфлікту.

Відмовившись від марксистсько-ленінської ідеології, держава відмовилася від ідеї про створення ідеального суспільства, а значить, мала перейти до ідеї про запобігання та вирішення конфліктів. Під об'єктом конфлікту часто мають на увазі ту конкретну матеріальну або духовну цінність, до володіння або

---

955 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. С. 35.

956 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2003. С. 20.

957 Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер; Право, 2001. С. 67.

958 Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. С. 118.

користування якою прагнуть обидві сторони конфлікту. «Об'єктом конфлікту, по суті справи,— пише В. М. Кудрявцев,— може виступати будь-який елемент матеріального світу і соціальної реальності, здатний служити предметом особистих, групових, суспільних, державних інтересів»[959]. Однак для визначення суспільної небезпеки злочину недостатньо встановити об'єкт і учасників конфлікту, необхідно встановити небезпеку злочину (конфлікту) для суспільства в цілому. Кримінальне право охороняє суспільство від найбільш небезпечних конфліктів. Небезпека конфлікту залежить від: просторових меж (чим більше територія поширення конфлікту, тим небезпечніше конфлікт), тривалості існування конфлікту (чим довше існує конфлікт, тим важче його вирішити), внутрішньосистемних зв'язків, які порушує конфлікт. Внутрішньосистемні зв'язки припускають наявність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Конфлікт, який зачіпає інтереси тільки окремих учасників, знаходиться за межами дії кримінального права.

Встановлюючи кримінальну відповідальність за реальні суспільно небезпечні конфлікти, законодавець передбачив існування помилкових конфліктів. До помилкових конфліктів, які існують лише в уяві учасників, законодавець відніс дії неосудних, а також дії осіб у стані уявної оборони. Однак конфлікти часто мають настільки заплутаний і суперечливий характер, що виділення реальних та помилкових конфліктів буває недостатньо для реалізації соціальної справедливості.

Вивчаючи кримінальну віктимологію в рамках кримінально-правових і кримінологічних досліджень, професор В. О. Туляков звернув увагу на те, що в роботах радянських віктимологів жертви злочинів поділялися залежно від обраних класифікаційних критеріїв на наступні групи:

«а) за змістом суб'єктивної сторони злочину (жертви умисних і необережних злочинів);

б) за спрямованістю і особливостями правового регулювання злочинного посягання (жертви певних видів злочинів; жертви злочинів з однорідним об'єктом; жертви зловживання владою і транснаціональних злочинів);

в) за видом і кратністю заподіяної шкоди (жертви, яким злочином було завдано фізичну, моральну або майнову шкоду, первинні і рецидивні жертви);

г) за характером взаємовідносин зі злочинцем (випадкові жертви, невизначені заздалегідь, визначені заздалегідь жертви);

[959] Юридическая конфликтология / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Институт государства и права РАН, 1995. С. 34.

д) за роллю жертви у генезисі злочину (нейтральні, співучасники, провокатори);

е) за іншими соціальними характеристиками (стать, соціальні зв'язки і відносини жертви зі злочинцем);

ж) за психологічними критеріями (жертви з психічними відхиленнями, жертви-симулянти, уявні жертви, добровільні жертви та ін.);

з) за біофізичними характеристиками (стать, вік, національність, фізичний стан у момент вчинення злочину)[960].

Така різноманітна класифікація жертв злочинів свідчить про різноманіття конфліктів, які мають кримінально-правове значення, але недостатньо вивчені в кримінальному праві. Наприклад, як з позиції кримінального права слід оцінювати поведінку жертв-співучасників, жертв-провокаторів, добровільних жертв, жертв з психічними відхиленнями? У Кримінальному кодексі України передбачена можливість існування лише жертв-провокаторів. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України відноситься до обставин, що пом'якшують покарання. Відкритим залишається питання про те, яке кримінально-правове значення має те, що жертва злочину стає співучасником злочину або співучасник злочину стає жертвою.

Неоднозначно вирішується конфлікт за участю добровільних жертв. За кримінальним законодавством України згода потерпілого на заподіяння йому шкоди не є обставиною, що виключає злочинність діяння. Проте в певних випадках згода потерпілого має кримінально-правове значення: у разі виправданого ризику, як обставина, що виключає злочинність діяння; при призначенні покарання, як обставина, що пом'якшує покарання; при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Наявність справ приватного та приватно-публічного обвинувачення також свідчить про те, що законодавець враховує думку потерпілого в процесі вирішення кримінальних конфліктів. Однак позиція законодавця не завжди є послідовною.

Людина має право ризикувати своїм життям і здоров'ям при заняттi спортом, у процесі проведення медичних операцій, в процесі заняття професійною діяльністю (військовою службою, роботою в правоохоронних органах і т. ін.), однак вона не має права на евтаназію. Потерпілий може примиритися зі злочинцем після вчинення злочину,

[960] Туляков В О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. С. 130.

але не може дати згоду на заподіяння йому шкоди до вчинення злочину. У зв'язку з цим деякі вчені доходять висновку, що «якщо кримінальний закон визнає за потерпілим все більшу кількість прав, то він повинен визнавати можливість і більш вільного розпорядження своїми правами, в тому числі правом на вільну недоторканність, включаючи право на вільне розпорядження своїм життям»[961]. Розширення прав потерпілого не означає, що кримінальне право з публічного перетворюється на приватне право. Для вирішення кримінальних конфліктів необхідно враховувати права, свободи, інтереси, а також особистісні якості всіх учасників конфлікту. Можливо, з цією метою доцільно було б в окремому розділі КК України передбачити визначення суб'єктів кримінальних правовідносин.

Із розвитком кримінального права України кількість суб'єктів кримінальних правовідносин зростає. Поява в КК України такого виду звільнення від кримінальної відповідальності, як примирення винного з потерпілим, свідчить, що потерпілий став суб'єктом кримінальних правовідносин, наявність такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, як передача особи на поруки, свідчить, що колектив підприємства, установи чи організації (представники громадськості) є суб'єктом кримінальних правовідносин, доповнення КК України розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» свідчить, що юридичні особи є суб'єктами кримінальних правовідносин. Поняття названих суб'єктів належним чином к кримінальному законодавстві не визначені. Найбільш дискусійним є поняття потерпілого в кримінальному праві. Українські науковці неодноразово звертали увагу на те, що процесуальна дефініція потерпілого досить повно і чітко характеризує потерпілого як суб'єкта кримінального процесу, але вона далека від потреб кримінального права і не підходить для визначення потерпілого від злочину[962].

М. В. Сенаторов запропонував наступне визначення потерпілого від злочину: «Потерпілий від злочину — це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому) благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої»[963]. Запропоноване визначення є занадто абстрактним.

---

[961] Блинников В. А. Обстоятельства, исключающие преступность деяния в уголовном праве России. Ставрополь, 2001. С. 223–224.

[962] Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Бо-рисова. Харків: Право, 2006. С. 37; Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Одеса: Фенікс, 2009. С. 132.

[963] Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. С. 60.

Його неможна використати на практиці. Наприклад, виникає питання: як можна укласти угоду про примирення, якщо потерпілим є держава або суспільство в цілому?

І. І. Митрофанов у своїх дисертаційних дослідженнях зробив радикальну пропозицію — закріпити в КК України ст. 2–1 «Потерпілий від кримінально-протиправного діяння» наступного змісту: «1. Потерпілим від кримінально-протиправного діяння є особа, якій безпосередньо кримінально-протиправним діянням заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона наділяється правом вирішувати питання про кримінальну відповідальність та покарання особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального протиправного діяння, а також про інші кримінально-правові наслідки його вчинення у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Моральна, фізична чи майнова шкода, заподіяна потерпілому унаслідок вчинення кримінально-протиправного діяння, відшкодовується особою, яка визнана винною у його вчиненні, або державою, якщо не встановлена особа, яка його вчинила, або вона є неплатоспроможною чи неосудною.

3. У разі, якщо шкода заподіяна внаслідок кримінально-протиправного діяння, що не містить ознак складу кримінально-протиправного діяння, потерпілий має право на повне відшкодування шкоди з боку держави.

4. Умови і порядок відшкодування моральної, фізичної чи майнової шкоди, заподіяної потерпілому, встановлюються законом»[964].

Запропоноване І. І. Митрофановим визначення потерпілого є занадто дискусійним: по-перше, автор не вказав, яка особа фізична та (або) юридична, є потерпілим; по-друге, автор поклав на державу обов'язки, які вона не зможе виконати (якщо в ст. 1207 ЦК України передбачено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним ст. 1200 цього Кодексу, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною, то ст. 21 КК України покладає на державу обов'язок відшкодування будь-якої шкоди, в тому числі спричиненої неосудними (між тим останні можуть бути платоспроможними)); по-третє, незрозуміло, що автор розуміє під заподіянням шкоди внаслідок кримінально-протиправного діяння, що не містить ознак складу кримінально-протиправного

[964] Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Харьківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. С. 456.

діяння; по-четверте, автор вийшов за межі предмета кримінального права, дублюючи ч. 2 ст. 1207 ЦК України.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що визначення суб'єктів кримінальних правовідносин має як теоретичне, так і практичне значення, але воно має ґрунтуватися на єдиній кримінально-правовій ідеології та принципах законодавчої техніки.

Інколи кримінальне право бачить конфлікт там, де його немає. Наприклад, відповідно п. 5 постанови ПВС України від 30.05.2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» стан потерпілої особи слід визнавати безпорадним, коли вона внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір[965]. Психічне захворювання вважається безпорадним станом потерпілої особи, тому вступ у статевий зв'язок з такою особою вважається кримінально караним діянням. Кримінальне право не враховує те, що люди, які страждають психічними захворюваннями, так само, як і психічно здорові, мають потребу у задоволенні фізіологічних потреб, серед яких знаходиться і задоволення статевої пристрасті. За кримінальним законодавством України психічно хворі люди можуть вступати в статевий зв'язок лише з неосудними, через те, що вони не є суб'єктами злочину. Переосмислення положень КК України через конфліктологічний підхід дозволило б уникнути уявних конфліктів, які не потребують реакції з боку держави.

Для вирішення конфліктів за допомогою кримінально-правових засобів впливу потрібна відповідна правова база, яка складається з наступних норм: норм-цілей, норм-принципів; норм, що визначають правовий статус сторін; норм-наслідків конфлікту; регулятивних норм, що встановлюють заборони, приписи та дозволи; норм, що стосуються процедури вирішення конфліктів; норм, які повинні діяти в умовах надзвичайної ситуації. Ефективність вирішення конфліктів залежить не тільки від створеної правової бази, а й від еталонів поведінки — особистого прикладу з боку державних службовців і зразків поведінки, що склалися на практиці. Для реалізації кримінально-правової ідеології через конфліктологічний підхід норм матеріального права недостатньо, необхідна відповідна процедура, яка регулюється нормами кримінально-процесуального права. Незважаючи на те, що

[965] Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08 (дата звернення 18.08.2018).

кримінально-процесуальне право має свій предмет і методи впливу, кримінально-процесуальна ідеологія повинна бути дзеркальним відображенням кримінально-правової ідеології.

Наприкінці XX — початку XXI століття в юридичній літературі широко обговорювалися ідеї про відновлювальне правосуддя. В умовах сучасного суспільства ці ідеї перетворилися на красиві гасла, за допомогою яких підкреслюється спрямованість кримінального права на захист основних прав, свобод та інтересів людини. Результати анкетування, проведеного в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія», свідчать про те, що почуття захищеності у людей не виникає, а порушені права, як правило, не відновлюються. Було опитано 510 чоловіків і жінок різного віку, професії та соціального стану. З них 404 людини відповіли, що кількість вчинених злочинів з кожним роком збільшується[966], 30 відповіли, що зменшується, 72 людини вважають, що залишається незмінним, і тільки 4 людини звернули увагу на те, що кількість вчинених злочинів варіює залежно від політичної, економічної, соціальної обстановки в державі. На питання: чи доводилося Вам або вашим знайомим ставати жертвами злочинів, 288 осіб відповіли, що доводилося, з них 182 особи вважають, що їх порушені права не були поновлені з наступних причин: особи, винні у вчиненні злочину, так і не були знайдені (так вважають 76 осіб); особам, винним у вчиненні злочину, було призначено не обґрунтовано м'яке покарання (так вважають 54 людини); збиток, заподіяний злочином, так і не був відшкодований (так вважають 52 людини). Чотири людини дали наступні, більш розгорнуті, відповіді на поставлене питання: 1) потерпілі не зверталися в правоохоронні органи; 2) осіб, які вчинили злочин, правоохоронні органи навіть не намагалися шукати (поліція прийняла заяву і після цього ніякого результату, навіть не повідомили про те, що справі не дадуть хід); 3) особа, винна у вчиненні злочину, була в змові з правоохоронними органами; 4) особи, винні у вчиненні злочину, були встановлені, але справа була закрита (на думку потерпілого, злочин був особливо тяжкий).

З 510 опитаних 356 осіб вважають, що політика держави повинна бути спрямована на посилення покарань за вчинені злочини; 133 людини вважають, що на пом'якшення покарань; 7 осіб вважають, що політика держави повинна бути спрямована на встановлення справедливого покарання за вчинені злочини; 6 осіб вважають, що політика держави повинна бути спрямована на посилення і на пом'якшення по-

[966] За данними МВС України загальний рівень злочинності в країні знизився (Злочинність в Україні: статистика за минулий рік. URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/02/16/infografika/suspilstvo/zlochynnist-ukrayini-statystyka-mynulyj-rik (дата звернення 19.08.2018).

карань в залежності від виду злочинів; 3 людини підтримують політику держави щодо покарань за вчинені злочини; 2 людини вважають, що політика держави повинна здійснюватися так, щоб винні, незалежно від статусу, несли кримінальну відповідальність за вчинені злочини; 2 людини незадоволені досудовим розслідуванням кримінальних справ; 1 людина звернула увагу на те, що виховання не повинно бути ідеологічним.

Як відомо, злочин є одним із проявів соціальних конфліктів, способів вирішення конфліктів існує безліч. Кожен з них має свої як позитивні, так і негативні наслідки. Перед нами стоїть завдання — з'ясувати, який із способів вирішення конфліктів є найбільш прийнятним для України.

Найшвидшим способом вирішення конфлікту є **придушення** за допомогою пропагандистських, адміністративних, силових засобів, які приводять до позитивного результату тільки на початку та спричиняють велику кількість негативних наслідків. Конфлікт інтересів при такому способі його вирішення залишається, він стає «прихованим» до тих пір, поки сторона, що придушується, не усвідомить цього факту або не зміцніє настільки, щоб дати відсіч. У кримінальному праві придушення як спосіб вирішення конфлікту призвів до надмірної криміналізації, коли методи кримінально-правового впливу розглядаються в якості одних з базових методів державного управління. Прийняті в поспіху кримінально-правові норми часто не відпрацьовані з точки зору законодавчої техніки, тому виявляються нежиттєздатними на практиці (деякі з них так і не набирають законної сили). Усе це підриває авторитет кримінального права та держави, яка повинна забезпечувати його реалізацію.

Ще одним способом вирішення конфлікту є **обман**. За допомогою обману можна досягти бажаного результату за короткий термін, запустивши маховик історії, який призведе до ще більшого конфлікту, ніж той, що був відвернений. Такі приклади вже є в історії незалежної України. Так, ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 року[967], законодавець ввів в оману громадянське суспільство, яке вимагало реабілітації політичних в'язнів. Закон впровадив у кримінальне законодавство України поняття індивідуальної амністії і перерахував осіб (прізвище, ім'я, по батькові, дату народження), на яких вона поширюється.

[967] Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів: Закон України від 27 лютого 2014 року № 792-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792-18 (дата звернення 19.08.2018).

Прийнявши такий закон, законодавець поставив під сумнів принцип невідворотності кримінальної відповідальності і принцип рівності людей перед законом:

— принцип невідворотності кримінальної відповідальності означає, що кожна особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності, за винятком випадків, передбачених у законі. Якщо особа підлягає кримінальній відповідальності, то вона притягується до неї. Лише у виняткових випадках, передбачених законом, така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, покарання або його відбування. Звільнення від покарання осіб, винних у вчиненні злочинів, лише за мотивами політичної доцільності підриває авторитет закону і викликає недовіру до держави з боку населення. Кримінальне право в будь-яких політичних, соціальних, економічних умовах має здійснювати охоронну функцію на підставі історично сформованих загальноправових, міжгалузевих та галузевих принципів;

— за ч. 1 ст. 24 Конституції України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Український законодавець, встановлюючи кримінальну відповідальність і покарання, а також можливість звільнення від них, врахував те, що рівність не може бути абсолютною, тому передбачив стосовно певної категорії осіб особливості дії кримінального закону. Коли держава допускає можливість звільнення від покарання конкретно визначеної особи на підставі закону, вона порушує принцип рівності громадян перед законом. Адже закон завжди мав загальнообов'язкове значення і стосувався або всіх громадян України, або певної категорії осіб (іншими словами, закон мав і повинен мати неперсоніфікований характер). У разі виникнення необхідності, звільнення від відбування покарання конкретно визначених осіб має здійснюватися на підставі акта про помилування[968].

Назва згаданого Закону не відповідає його змісту. Насправді реабілітації політичних в'язнів не було. У «Словнику іноземних слів» за редакцією академіка О. С. Мельничука дається таке тлумачення слова реабілітація: «Реабілітація (походить від лат. *rehabilitatio*) — поновлення втраченого доброго імені, відновлення репутації. Поновлення прав, відміна необґрунтованого звинувачення невинної особи або групи осіб з-за «відсутності складу злочину». Реабілітація

[968] Коломиец Ю. Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10-2. Том 2. С. 74–75.

відрізняється від амністії, помилування повним відновленням прав та репутації з огляду невірного звинувачення»[969]. У ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» мова йде не про реабілітацію засуджених, а про звільнення від покарання, коли обвинувальний вирок суду залишається в силі, а сама особа як і раніше вважається винною у вчиненні злочину.

Досить ефективним на рівні буденної свідомості вважається **примирення** як спосіб вирішення конфлікту. При цьому дуже важливо, щоб обидві сторони бажали примирення і інтерес кожної був задоволений. У разі виникнення кримінально-правових конфліктів примирення часто виявляється вимушеним заходом. Особа, яка вчинила злочин, змушена піти на примирення для того, щоб уникнути покарання. Потерпілий, у свою чергу, йде на примирення для того, щоб отримати компенсацію за завдану йому шкоду, ймовірність отримання якої значно знижується після винесення обвинувального вироку. Юридично конфлікт вирішено, в соціальному плані ні. Причина, за якою особа вчинила злочин, залишається. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності на практиці з презумпції перетворився на фікцію, тому злочинець буде розраховувати на те, що в інший раз він не попадеться.

Що стосується потерпілого, то відшкодування лише матеріальних збитків не означає відновлення порушених прав. Як відомо, злочином потерпілому наноситься майнова, фізична, моральна шкода. Для відшкодування завданої шкоди тільки грошової компенсації рідко буває достатнім. Адже для потерпілого часто більш важливе значення має не реально завдана йому майнова шкода, а психологічна травма або скоріше почуття невпевненості, яке неминуче з'являється в результаті вчинення злочину. Вилікувати психологічну травму і усунути почуття невпевненості можна тільки в тому випадку, якщо злочинець знайдений, покараний і (або) розкаявся у вчиненому діянні.

Метод швидкого досягнення мети при найменших витратах, характерний суспільству з ринковою економікою, знайшов відображення і в кримінальному праві України. Досягнення взаємних поступок перетворилося на ще один спосіб вирішення конфліктів. У кримінально-процесуальному праві України з'явилося таке поняття, як угода про визнання винуватості (розділ VI КПК України).

Даний спосіб вирішення конфліктів сприяє реалізації принципу економії заходів кримінальної репресії, але порушує принцип

[969] Словник іншомовних слів / за ред. академіка АН УРСР Мельничука О. С., 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. С. 707.

справедливості, без якого існування самого кримінального права ставиться під сумнів. Саме з цієї причини спрощений порядок притягнення до кримінальної відповідальності, так звана практика компромісу сторін, на Заході і в Америці підтримується не всіма юристами. З цього приводу Н. Крісті писав: «В Америці зараз, в XX столітті, ми відроджуємо практику ведення справ, прийняту в середньовічній Європі: увага приділяється перш за все не розгляду суті справи, а зізнанню, отриманого від обвинуваченого. Ми змушуємо обвинуваченого визнати свою винуватість. Діємо ми, природно, більш цивілізовано: не заганяємо голки під нігті, не одягаємо іспанський чобіт. В одному ми схожі на середньовічних катів: робимо все, щоб обвинувачений зрозумів, яку непомірну ціну він заплатить, якщо буде домагатися наданих Конституцією гарантій…. До нього будуть застосовуватися санкції незрівнянно більш суворі…»[970].

У юридичній літературі неодноразово піднімалося питання про те, що правосуддя не повинно перетворюватися в поле торгу ринкових відносин, не повинно «вести до перемоги тієї сторони, яка має в своєму розпорядженні більші економічні можливості і при відстоюванні інтересів нічим себе не обмежує, в тому числі нормами закону і моралі»[971]. Незважаючи на це, інститут визнання винуватості в 2013 році з'явився в кримінально-процесуальному праві України і продовжує існувати досі.

Найбільш ефективним і складним є спосіб вирішення конфлікту за допомогою усунення його причини. Для **усунення причин конфлікту** одних тільки одних тільки методів кримінально-правового впливу недостатньо. На відміну від законодавця незалежної України, радянський законодавець, приймаючи в 1960 році Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, врахував важливість виявлення причин і умов вчинення злочинів. Було враховано і те, що методи кримінально-правового впливу повинні бути частиною єдиної системи методів державного управління. Частина 1 ст. 23 КПК УРСР передбачала, що при розслідуванні та судовому розгляді кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів через відповідні органи до їх усунення. У частині 5 цієї статті йшлося про те, що підприємство, установа або організація, які отримали подання або окрему ухвалу про вжиття заходів для усунення цих причин і умов, зобов'язані розглянути їх, вжити необхідних заходів і повідомити про це відповідний орган

[970] Словник іншомовних слів / за ред. академіка АН УРСР Мельничука О. С., 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. С. 707.
[971] Там само. С. 216.

дізнання, слідчого, прокурора або суд не пізніше ніж у місячний термін з дня отримання подання або ухвали[972]. Радянський законодавець не тільки поставив мету перед правозастосовувачем, але і вказав шляхи її досягнення. Сучасний же законодавець використовує швидкі і дешеві способи вирішення соціальних конфліктів, не звертаючи уваги на те, що порушуються історично сформовані принципи кримінального права, а дешеве правосуддя дорого обходиться суспільству. Багатовіковий досвід існування людства свідчить про те, що досягнення високих цілей вимагає витрат часу, сил і енергії при чітко розроблених стратегічних планах.

5.2. Перспективи реалізації кримінально-правової ідеології

Механізм реалізації будь-якої ідеології залежить від якості інформації, покладеної в її основу, від цілеспрямованості на злагодженості дій, обраних для її реалізації, від бажання суб'єктів ідеологічного впливу досягти поставленої мети, від витрачених ресурсів та часу на її реалізацію. 26 травня 2015 року Указом Президента України була затверджена Стратегія національної безпеки України (далі — Стратегія), в якій передбачено: «Політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України,— незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України»[973]. В Стратегії не згадується важливість кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Між тим кримінально-правові засоби впливу є важливим інструментом реалізації захисної функції держави, адже саме в КК України передбачена відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та інші злочини, що посягають на життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови

[972] Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Киев: Изд-во политической литературы, 1974. С. 36–37.

[973] Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015.

життєдіяльності і добробут її громадян.

В кримінально-правовій літературі неоднарозово зверталася увага на те, що «основна мета кримінального права повинна на кожному етапі державного будівництва тісно «погоджуватися» з конкретно-історичними факторами саме цього етапу розвитку, «бачення» перспективи розвитку, соціальними, політичними, економічними, загально-правовими завданнями розвитку держави. Головна мета кримінального права на сучасному етапі полягає в необхідності кримінально-правового забезпечення конституційно закріпленого в ст. 1 Конституції України визначення, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», що потрібно робити з врахуванням предмету кримінального права»[974]. Досягнення мети кримінального права без відповідної кримінально-правової ідеології є неможливим. Одним з найважливіших кроків на шляху до матеріалізації кримінально-правової ідеології, відповідаючої життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави є створення Концепції кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації, яка могла б існувати на рівні нормативно-правового акта.

Ідеологічне значення мають не тільки основні положення цієї Концепції, але й мотиви її прийняття обумовлені Конституцією України, ЗУ «Про національну безпеку України» та міжнародними зобов'язаннями, які Україна взяла на себе, підписавши відповідні угоди. Мотиви прийняття Концепції кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації можна було б відобразити в преамбулі наступного змісту:

«Приймаючи до уваги, що відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, *керуючись* державною політикою у сферах національної безпеки і оборони, яка відповідно до пункту 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» спрямована на захист: людини і громадянина — їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства — його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави — її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища — від надзвичайних ситуацій, *виходячи з того*, що Україна підписала міжнародні договори, за якими взяла на себе певні обов'язки

[974] Стрельцов Є. Л. Сучасні завдання кримінально-правової науки. *Університетські наукові записки.* 2012. № 1 (41). С. 546–547.

у протидії злочинності, *враховуючи* процеси всесвітньої економічної, політичної, правової, культурної інтеграції та уніфікації, *відчуваючи* важливість стратегічних дій, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, приймається Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації».

Ефективність кримінально-правового впливу залежить від злагодженості правотворчої та правозастосовної діяльності, тому метою Концепції є визначення та регулювання правотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованої на кримінально-правову охорону життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Особливістю кримінально-правової ідеології є те, що вона допомагає державі виконувати захисну функцію, тому завданням Концепції є захист кримінально-правовими засобами національних інтересів України в умовах глобалізації. Задля досягнення мети Концепції потрібно створити кримінальне законодавство України, яке: відповідало б сучасним потребам людини, суспільства, держави; ґрунтувалось би на сучасних досягненнях наук кримінального права; володіло б ознаками: нормативності, формальної визначеності, системності; було б частиною єдиного механізму кримінально-правового впливу, що здійснюється з боку держави та громадськості. Результативність впровадження ідей Концепції залежить від об'єднання зусиль держави, громадськості та міжнародної спільноти у протидії злочинності.

В основу Концепції можна покласти наступні принципи: верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, рівність, невідворотність державного реагування на протиправні діяння, доцільність правової системи держави, економія матеріальних ресурсів держави. Перераховані принципи відрізняються від принципів кримінального права. За своєю сутністю та змістом вони є світоглядними, а не керівними ідеями, які сприймаються як план дій на практиці. Основною метою їх існування є формування високої правової культури серед суб'єктів кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації та учасників впровадження ідей Концепції.

Зміст принципів Концепції та його пояснення можна зобразити

у вигляді таблиці (див. **таблиця 12**).

Таблиця 12

Назва принципу	Зміст принципу	Пояснення змісту
Верховенство права	Держава у процесі законотворчої діяльності обмежена загальносоціальним правом	Під загальносоціальним правом слід розуміти право, яке відповідає загальнолюдським та соціальним цінностям
Законність	Закони і підзаконні акти неухильно та повсюдно виконуються усіма учасниками міжлюдської комунікації, насамперед державними органами та громадськими організаціями	Ніщо так не підриває авторитет закону, як публічне його порушення, тому будь-яка позазаконна діяльність державних органів та громадських організацій повинна заборонятися
Гуманізм	Збалансованість життєвоважливих інтересів людини, суспільства, держави	Забезпечення основних прав, свобод та інтересів людини залежить від збалансованості життєвоважливих інтересів людини, суспільства, держави
Справедливість	Взаємоповага та взаємовідповідальність	Взаємоповага та взаємовідповідальність є необхідними умовами життя будь-якого суспільства, адже справедливість – це прагнення до рівноваги
Рівність	Юридична захищеність осіб незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин	В правовій державі кожна особа має право на вільне здійснення, охорону та захист законних прав, свобод та інтересів
Невідворотність державного реагування на протиправні діяння	Держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення протиправних діянь шляхом кримінально-правового та процедурно-процесуального забезпечення відповідної діяльності	Здатність держави реагувати на протиправні діяння є тим «лакмусовим» папірцем, який дозволяє оцінити державу як правову чи неправову

Таблиця 12

Доцільність правової системи держави	Кожна галузь права має свою мету та завдання, які відповідають загальнодержавним стратегічним планам та меті.	Наявність загальної мети та завдань різних галузей права є гарантією функціонування правової системи України як єдиного механізму
Економії матеріальних ресурсів держави	Досягнення поставлених цілей шляхом економії каральної системи держави	Застосування каральної сис-теми держави потребує різ-номанітних витрат (матеріальних засобів, коштів, часу, зусиль та ін.), тому досягнення поставлених цілей має бути вигідним та економічно виправданим

Задля належного та ефективного кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації потрібно визначити комплексні стратегічні дії на різних рівнях наукової та практичної діяльності. Для цього скористаємося рівнями, виділеними П. Л. Фрісом, стосовно кримінально-правової політики. П. Л. Фріс виділив наступні рівні кримінально-правової політики: *доктринальний, програмний, законодавчий, науковий, правовиконавчий та правозастосувальний*[975]. На перерахованих рівнях реалізація кримінально-правової ідеології могла б полягати у таких діях[976].

На доктринальному рівні повинен існувати єдиний підхід до визначення понять кримінального права та застосування кримінального законодавства. Обрати потрібний підхід без вироблення системи поглядів на причини виникнення, сутність і характер кримінальних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню та вирішенню неможливо, тому до стратегічних дій на цьому рівні належать: вироблення системи поглядів на причини виникнення, сутність і характер кримінальних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню та вирішенню; дотримання єдиного підходу до визначення понять кримінального права та застосування кримінального законодавства.

Об'єднати правотворчу та правозастосувальну діяльність у сфері кримінального права можна за допомогою кримінально-правової

[975] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. С. 10.

[976] Коломієць Ю. Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і не-залежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. Вісник *Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2018. № 17. С. 139–150.

політики, тому *на програмному рівні* потрібно розробити і прийняти Концепцію формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України та Законом України «Про національну безпеку України».

На законодавчому (правотворчому) рівні потрібно розробити та прийняти: новий **Кримінальний кодекс України**, який би відповідав сучасному рівню розвитку науки та життєво необхідним потребам людини, суспільства, держави, людства; **Кодекс України про проступки**, який дозволив би наблизити законодавство України до міжнародних стандартів щодо правового забезпечення охорони основних прав, свобод та інтересів людини; **Закон України «Про медіацію»**, який дозволив би поширити практику мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечити збалансовані взаємовідносини між інститутом медіації та судовою системою.

Прийняття нового КК України обумовлено наступними чинниками:

– під впливом багатьох змін та доповнень до Кримінального кодексу України були порушені і зміст, і форма кримінального закону (з одного боку необґрунтовано були розширені межі застосування кримінального закону, з іншого боку, були порушені узгодженість та системність кримінально-правових норм);

– багаторічні дослідження питання про впровадження кримінальних проступків у кримінальне право України невідворотно призведуть до декриміналізації та депеналізації багатьох злочинів, що суттєво змінить зміст статей КК України;

– 5 квітня 2001 року Кримінальний кодекс України було прийнято під впливом соціальної інерції (світогляду попередньої епохи), в результаті чого соціальний характер кримінально-правових норм вступає в конфлікт з конкретно-історичними умовами життя держави та суспільства. Соціальна інерція, як і інерція фізичних тіл, є обов'язковою умовою розвитку (руху) суспільства. Фахівці у сфері соціології виділяють наступні позитивні риси соціальної інерції:

По-перше, інерція – показник цілісності. Для того щоб система мала здатність до збереження і відтворення, крім однозначно прямолінійного виконання певних функцій потрібні здатність і можливість носіїв заданих функцій їх виконувати, міцні і визначені соціальні зв'язки. З цих позицій інерцію можна визначити не як продовження непотрібного функціонування або збереження віджилої структури, а як показник стійкості соціальної системи, здатність до продовження розвитку.

По-друге, інерція несе в собі потенцію розвитку, передбачає стійкість соціальної системи, її відтворення. Нове, якщо воно претендує на збереження і поширення в соціумі, повинно мати вихідну основу

«Інерція»
Модель: актор *Олег Щербина*
Фотограф: *Тетяна Коломієць*

відносин, поведінки, свідомості. Таким чином, інерція – це умова руху.

По-третє, у інерції є свій носій, з яким необхідно рахуватися. Ступінь інерційності окремих соціальних спільнот і інерційних характеристик способів їх взаємодії визначається (і досліджується) в кожному конкретному випадку. Потрібно мати на увазі, яке суспільство розглядається в конкретно-історичних умовах, про яку сферу суспільства йдеться, яка його соціальна основа, яка роль людини в суспільному відтворенні[977].

Іноді інерція має негативні наслідки. Людина, яка їде в машині, може деякий час рухатися за інерцією навіть після зупинення машини. Якщо людина вчасно не відреагує на раптову зупинку, вона може впасти. Суспільство, яке продовжує рухатися за інерцією, не звертаючи увагу на зміну культурно-історичних умов життя, накопичує негативну енергію, яка може виявитися у соціальних конфліктах.

За роки незалежності в соціальному, економічному, політичному житті України відбулися суттєві зміни, народилися нові покоління (з новим світоглядом), які зараз виконують активну роль у сучасному суспільстві. Кримінальне право, незважаючи на свою консервативність, не може знаходитись осторонь подій, що відбуваються. Подальша соціальна інерція для нього є руйнівною. З метою забезпечення стабільності та порядку, підвищення впливовості кримінально-правових норм необхідно розробити і прийняти новий Кримінальний кодекс України, який би відповідав сучасному рівню розвитку науки та життєво необхідним потребам людини, суспільства, держави, людства.

Розробляючи новий КК України особливу увагу слід звернути на злочини, які мають політичний та ідеологічний характер. Саме такі злочини посягають на державний та суспільний устрій, основні права, свободи та інтереси багатьох людей. В чинному КК України

[977] Матвеева Н. А. Социальная инерция. К определению понятия. *Социологические исследования*. 2004. URL: http://naukarus.com/sotsialnaya-inertsiya-k-opredeleniyu-ponyatiya (дата звернення 04.09.2018).

кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за злочини політичного та ідеологічного характеру, діють не узгоджено, наслідком чого є порушення принципів справедливості та гуманізму[978]. Наприклад, назва ст. 436–1 КК України не відповідає змісту статті (жодна частина цієї статті не передбачає відповідальність за пропаганду комуністичної та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, хоча у назві статті вона згадується). За ступенем суспільної небезпечності злочин, передбачений ст. 436–1 КК України, вважається більш небезпечним, ніж злочини, передбачені ч. 2, 3 ст. 109 КК України та ст. 436 КК України. Стаття 109 КК України передбачає відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, ст. 436 КК України передбачає відповідальність за пропаганду війни. На практиці саме ці злочини виявляються більш суспільно небезпечними, ніж виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів без мети пропаганди комунізму та нацизму. Про це свідчать наступні кримінальні справи.

Так, Апеляційним судом Одеської області (справа 1–88–2003 р.) було встановлено, що влітку 2001 року Я. створив групу осіб з метою розповсюдження на території України матеріалів із закликами до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, а також матеріалів із закликами до вчинення умисних дій з метою зміни меж території і державного кордону України шляхом відокремлення ряду областей України і створення окремого утворення у вигляді «Причорноморської Радянської Соціалістичної Республіки».

До складу організованої підсудним Я. групи увійшло вісім людей. Як організатор групи Я. вчиняв дії щодо об'єднання співучасників, розподілу між ними ролей, щодо забезпечення їх транспортом, фінансами, копіювальною технікою, дотримання дисципліни та заходів конспірації, керівництва їх діями, встановлення зв'язків з громадянами Російської Федерації з метою виготовлення на її території друкованих матеріалів з наступною доставкою на територію України.

Наприкінці 2001 року Я., знаходячись в Москві, вступив у змову з П. щодо розповсюдження в Україні газети «Совет рабочих депутатов», окремі статті якої містили заклики до насильницької зміни та

[978] Коломієць Ю.Ю. Дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.

повалення конституційного ладу, а також до захоплення державної влади, в тому числі в Україні, шляхом збройного повстання. В червні 2002 року Я. через П. домовився про видання спеціального випуску для розповсюдження в Україні газети «Рада робітничих депутатів», яка є додатком до газети «Совет рабочих депутатов».

В серпні 2002 року П. організував через С. доставку 500 екземплярів газети «Совет рабочих депутатов» № 5 за июль 2002 року із Москви в Миколаїв.

В цій газеті була надрукована стаття «Як перевернути Україну», написана підсудним Я. під псевдонімом «Микола Закарпатський» і стаття «За радянську республіку Крим», підписана від імені «революційних комуністів Криму».

Триста екземплярів з цієї партії газети Я. із Миколаїва доставив в Одесу, де в вересні 2002 року розповсюдив їх невстановленим особам. Іншу частину екземплярів Я., П., С. і А. розповсюдили в Києві.

Того ж року в Москві тиражем 5 тисяч екземплярів вийшла газета «Рада робітничих депутатів» за август–вересень, в якій були надруковані статті, раніше написані та подані до редакції газети «Совет рабочих депутатов» підсудним Я.: «Режим Кучми — режим геноциду», «Як перевернути Україну». Окрім того, в цій газеті були надруковані статті «Чого бажають комуністи-революціонери України» і «За радянську республіку Крим», невстановлених в ході слідства авторів. Цю газету Я. теж планував розповсюдити на території України.

В усіх названих статтях містилися заклики до насильницької зміни і повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні шляхом збройного повстання.

Дії Я. суд кваліфікував за ч. 3 ст. 109 КК як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни, повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, вчинене повторно організованою групою осіб з використанням засобів масової інформації.

Крім того, 12 липня 2002 року Я. за місцем свого проживання за допомогою комп'ютера та принтера виготовив для розповсюдження в Україні 72 листівки під назвою «Соратники по боротьбі» від імені «Комуністів-революціонерів», в яких містилися заклики до громадян України до збройного повстання задля повалення конституційного ладу України і захоплення державної влади збройним шляхом. Ці листівки Я. розповсюдити не встиг. Вони були виявлені та вилучені в його квартирі під час проведення обшуку працівниками Служби безпеки України 15 грудня 2002 року.

В цій частині обвинувачення суд кваліфікував дії Я. за ст. 15

і ст. 109 ч. 3 КК як замах на розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни, повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, вчинений повторно.

Матеріали цієї кримінальної справи свідчать про те, що Я. займався пропагандою комуністичної ідеології, але навіть, якщо б цей злочин було вчинено після набрання чинності ст. 436–1 КК України, для притягнення його до кримінальної відповідальності не було б підстав через те, що він не виготовляв, не поширював, а також публічно не використовував символіку комуністичного режиму. Він навіть не використовував назву комуністичної партії, визначення якої дається в п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Між тим є багато кримінальних справ, за матеріалами яких ступінь суспільної небезпечності вчинених діянь та осіб, що їх вчинили, є незначний. Особливо це стосується злочинів, які були вчинені 9 травня, під час святкування Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Багато років люди святкували цей день як День Перемоги Червоної Армії і радянського народу над нацистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років тому комуністична символіка для них є символом перемоги. Про це свідчать наступні кримінальні справи (див. таблиця 13).

Таблиця 13

Назва суду та номер кримінальної справи	Фабула справи	Покарання
Приморський районний суд м. Одеси Справа № 522/8680/18 Провадження № 1-кп/522/1231/18	09.05.2018 року ОСОБА_1, діючи умисно з метою використання символіки комуністичного режиму, в період часу з 08 години 00 хвилин по 14 годину 00 хвилин, знаходячись за місцем свого мешкання, за адресою: АДРЕСА_1 закріпив з зовнішньої сторони будинку на власне вікно, яке розташоване на п'ятому поверсі, прапор червоного кольору, на якому зображений серп та молот з написом на російській мові «СССР», «9 МАЯ», який відповідно до положень п. «В» п. 4 ч.1 ст.1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму	ОСОБА_2 визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України, і призначити йому покарання за ч. 1 ст. 436-1 КК України у виді позбавлення волі строком на 1 (один) рік без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнити від відбування призначеного покарання ОСОБА_1 з випробуванням строком на 1 (один) рік

Таблиця 13

Приморський районний суд м. Одеси у складі Справа № 522/8678/18 Провадження № 1-кп/522/1230/18	09.05.2018 ОСОБА_1, діючи умисно з метою використання символіки комуністичного режиму, знаходячись за місцем свого мешкання за адресою: АДРЕСА_3, приблизно о 09 годині 00 хвилин закріпив на ліве заднє пасажирське вікно свого транспортного засобу «BMW 735I» чорного кольору, реєстраційний номер НОМЕР_1, з номерними знаками «PATRON», який належить йому на праві приватної власності, прапор червоного кольору, на якому зображені серп та молот, танк, п'ятикутна червона зірка з зображенням серпа та молота, зображення георгіївської стрічки та напис на російській мові «НА БЕРЛИН!!!», які відповідно до положень п. «В» п.4 ч.1 ст.1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму	ОСОБА_1 визнати винним за ч. 1 ст. 436-1 КК України і призначити йому узгоджене сторонами угоди покарання за ч. 1 ст. 436-1 КК України, із застосуванням вимог ст. 69 КК України у виді штрафу у розмірі 100 (сто) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а саме 1700 (тисячу сімсот) гривень
Біляївський районний суд Одеської області Справа № 496/2421/17 Провадження № 1-кп/496/249/17	09.05.2017, близько 09 години, більш точного часу слідством не встановлено, ОСОБА_1, реалізуючи злочинний намір, спрямований на публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, прибув на урочистий захід, присвячений дню увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, що проходив біля Меморіалу Слави за адресою: АДРЕСА_3, де почав публічно демонструвати прапор червоного кольору, закріплений на дерев'яній палиці, із зображенням п'ятикутної білої зірки, серпа і молота та з написом «150 стр. ордена Кутузова II ст. идрицк. див. 79 с.к.3у.а.1б.ф.»	ОСОБА_1 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України. Призначити покарання ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 436-1 КК України у вигляді позбавлення волі строком на 2 роки без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України, звільнити від відбування покарання з випробувальним строком на 1 рік, разом і з покладенням обов'язків, передбачених п. п. 1, 2, ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 76 КК України

Професор Є. Л. Стрельцов багато років постійно наголошує, що зі стародавніх часів фахівці вважали кримінальне право «ultima ratio», тобто «останнім засобом», який має у своєму арсеналі будь-яка цивілізована країна для подолання найбільш суспільно небезпечних діянь. «Жорсткі» можливості в разі їх розумного використання можуть зробити дуже багато для подолання негативних явищ, а в разі нерозумного застосування можуть мати наслідки, які дуже часто потім взагалі неможливо

виправити[979]. Необґрунтоване застосування занадто суворого виду відповідальності підриває авторитет держави та викликає соціальну напругу, яка може призвести до соціальних конфліктів.

З метою реалізації принципів справедливості, гуманізму, економії заходів кримінальної репресії відповідальність за порушення ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» потрібно строго диференціювати (можливо, виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки доцільно віднести до проступків, тоді як за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів передбачити кримінальну відповідальність).

Враховуючи те, що Кримінально-процесуальний кодекс України ввів нові для національного права терміни: кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, обов'язкового вирішення на рівні кримінального права потребує питання про впровадження інституту проступків у кримінальне законодавство України. Щодо впровадження інституту проступків у національне право в юридичній літературі існує декілька точок зору:

– потрібно розробити та прийняти Кодекс України про кримінальні проступки[980];

– потрібно внести зміни до Кримінального кодексу України щодо введення інституту проступків шляхом диференціації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини[981];

– потрібно внести зміни до Кримінального кодексу України щодо введення інституту проступків шляхом поділу Особливої частини КК на дві книги «Про злочини» та «Про кримінальні проступки»[982];

---

[979] Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. Право України. 2010. № 9. С. 105.

[980] Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (дата звернення 04.09.2018)

[981] Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітрицан [та ін.]; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. С. 162–421; Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. С. 160–161; Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип. 51. С. 331–336.

[982] Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи. Інтернет-видання «Юриспруденція on-line» опубліковано 21.05.2006 р. URL: http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673 (дата звернення 05.09.2018); Хавронюк М. І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 182–186.

– потрібно розробити та прийняти Закон (Кодекс) України про проступки[983].

Питання про те, в якому нормативно-правовому акті повинна бути передбачена відповідальність за проступки, має ідеологічну природу і пов'язано з уявленнями суспільства про злочин та кримінальні покарання. На думку нідерландського вченого Т.А. ван Дейка, ідеологія — це комплекси (системи) фундаментальних (базисних) уявлень конкретних соціальних груп і індивідів, що до них входять. На підставі категорій, включених у «схему ідеології», створеної Т.А. ван Дейком, можна виділити категорії кримінально-правової ідеології, які необхідно враховувати під час створення інститутів кримінального права (див. таблиця 14).

Таблиця 14

Категорії ідеології, створеної Т.А. ван Дейком:	**Категорії кримінально-правової ідеології:**
Критерії включеності / приладдя / членства (Хто (не) належить до нашої групи?)	Критеріям включеності / приладдя / членства відповідає переконання в тому, що всі ми громадяни України, маємо загальну культуру, звичаї, традиції
Типові форми діяльності (Що ми робимо?)	Типовою формою діяльності є життєдіяль-ність в одній державі
Загальні цілі і завдання (Чого ми домагаємося? Навіщо ми це робимо?)	Спільною метою і завданням є покращення добробуту людини, суспільства, держави шляхом дотримання конституційних принципів
Норми і цінності (Що ми вважаємо поганим і що ми вважаємо хорошим?)	Кримінально-правові норми створюються з урахуванням уявлень суспільства про злочинність та караність діянь
Позицію (Які наші відносини з іншими?)	На кримінально-правову позицію України впливають її відносини з іншими державами
Ресурси (Хто має доступ до наших групових ресурсів?)[984]	Доступ до ресурсів кримінально-правової ідеології має міжнародне співтовариство та деякі іноземні держави[985]

[983] Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обгово-рення). *Юридичний вісник України*. 24–30 травня 2014. № 21 (986), 31–6 червня 2014. № 22 (987), 7–13 червня 2014. № 23 (988). С. 12–13.

[984] Герасимов В.И. Идеология и дискурс в работах Т.А. ван Дейка. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. / РАН.ИНИОН. Центр социал. науч. информ. исслед. Отд. полит.науки, Рос. ассоц. полит. науки; Ред. и состав вып. Мали-нова О.Ю. Москва. 2003. № 4. С. 75, 79–80.

[985] Коломиец Ю. Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права.* 2012. Вип. 67. С. 508–513. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_67_73.

Найважливіше значення серед перерахованих категорій мають уявлення суспільства про злочинність та караність діянь. Середньостатистична людина не знає наукового визначення кримінального права та законодавчого поняття злочину, але вона з упевненістю скаже, які діяння можна віднести до шкідливих вчинків, які з них повинні каратися в кримінальному праві. А якщо раптом виявиться, що її уявлення не збігаються з положеннями кримінального закону, вона буде переконана, що держава приймає погані закони. Свої переконання людина вбирає з молоком матері, перебуваючи в певній соціальній групі. Вона думає так саме, як і всі, а всі не можуть бути не праві, значить погана держава, яка ніби щось абстрактне часто протиставляється суспільству[986].

Керуючи людьми, державі доцільно було б слідувати порадам Платона. Давньогрецький філософ радив законодавствувати, передбачаючи події: встановлювати закони і погрожувати покаранням для запобігання шкідливих вчинків[987]. На жаль, держава не може захистити людей від усіх шкідливих вчинків. Для реалізації невідворотності відповідальності існують тисячі форм і способів, які залежать від політики держави, від державного режиму і від механізму кримінального переслідування. Спрощений порядок притягнення до відповідальності за проступки дозволив би підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу, але визначити процесуальну форму реалізації якого-небудь інституту не означає встановити його природу.

Злочин завжди асоціюється в суспільстві з найбільш суспільно небезпечним діянням, а кримінальне покарання — з найсуворішим заходом державного примусу. І хоча в кримінально-правовій літературі існують висловлювання, за якими суспільна небезпека — «декларативна ознака», «політизоване становище», від якого пора позбутися, зосередивши увагу на описі правових ознак злочину[988], для людини завжди мало велике значення, що держава визнає або не визнає злочином.

Наприкінці XIX — початку XX століття прихильникам марксистсько-ленінської ідеології вдалося переконати пролетаріат в необхідності знищення всього класу капіталістів за допомогою звинувачення останнього у вчиненні особливо тяжких злочинів стосовно робітничого класу. Ф. Енгельс у роботі «Становище робітничого класу в Англії»

---

986 Коломієць Ю.Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків: моног-рафія / За заг. ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. С. 35–36.

987 Платон. Законы. Платон. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. С. 337–340.

988 Дашков Г. В., Здравомыслов Б. В., Красиков Ю. А., Побегайло Э. Ф., Рарог А. И., Пашин С. А. Уголовное уложение вместо УК РФ. *Записки криминалистов.* 1993. № 1. С. 219.

гнівно звинувачував капіталізм у підступних убивствах експлуатованих: «Якщо одна людина завдає іншій фізичну шкоду і така шкода тягне за собою смерть потерпілого, ми називаємо це вбивством; якщо вбивця заздалегідь знав, що шкода ця буде смертельною, то ми називаємо його дії навмисним убивством. Але якщо суспільство ставить сотні пролетарів у такий стан, що вони неминуче приречені на передчасну, неприродну смерть, на смерть насильницьку в такій же мірі, як смерть від меча або кулі; якщо суспільство позбавляє тисячі своїх членів необхідних умов життя, ставить їх в умови, в яких вони жити не можуть; якщо воно сильною рукою закону утримує їх в цих умовах, поки не настане смерть, як неминучий наслідок; якщо воно знає, чудово знає, що тисячі повинні стати жертвою таких умов, і все ж цих умов не усуває,— це теж вбивство, в такій же мірі, як вбивство, вчинене окремою особою, але тільки вбивство приховане, підступне, від якого ніхто не може себе захистити, яке не схоже на вбивство, тому що ніхто не бачить вбивцю, тому що вбивця — це всі і ніхто, тому що смерть жертви носить характер природної смерті, тому що це не стільки гріх вчинений, скільки гріх потурання. Тим не менш це залишається вбивством»[989].

Експлуатація дитячої праці (Англія, 1908 р.)

З приводу незахищеності життя і здоров'я робітників на виробництві К. Маркс писав: «... регулярна данина частинами людського тіла, як-от: кистями рук, руками, кістками, ногами, головами та особами, принесена сучасній промисловості, перевершує втрати багатьох, як вважається, найбільш кровопролитних битв»[990]. Згідно зі статистичними даними в Німеччині з 1886 по 1900 рік було вчинено 19688 вбивств, з них злочинних — 2159, умисних — 2759 і необережних — 14770, в той час як за цей же період на підприємствах, де проводиться обов'язкове страхування, загинуло 90333 людини[991].

Наприкінці XIX — на початку XX століття велика частина населення (в особі робітників) перебувала в пригніченому, незахищеному стані.

[989] Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1955. Т. 2. С. 329–330.

[990] Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1959. Т. 13. С. 213–214.

[991] Сурский М. (М. М. Исаев). Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующего класса. *Ученые записки ВИЮН.* Юриздат, 1940. Вып. 1. С. 19–20.

Помилка влади того часу полягала в тому, що діяння, що становлять суспільну небезпеку, не визнавалися злочином. Не було враховано те, що для суспільства важливо не тільки те, що кримінальне законодавство вважає злочином, але і те, що фактично не вважається злочином[992].

На початковому етапі становлення кримінального права переслідування за вчинений злочин здійснювалося потерпілим за допомогою сили всього роду і лише після того, як рід був роздроблений на окремі сім'ї, право кримінального переслідування поступово було передано в руки публічної влади, яка охороняла суспільство в цілому. У кримінальному праві приватний інтерес завжди був усвідомленою необхідністю спочатку на рівні всього роду, а потім і всього суспільства. Однак суспільна небезпека злочинного діяння проявляється не в тому, що приватні інтереси перетворюються в публічні, через те, що громадяни не в змозі самостійно захистити свої права, а в тому, що якщо посягання спрямоване на блага і цінності, які мають важливе значення для кожної людини, в суспільстві виникає відчуття соціального страху. Якщо винний порушив загальновизнані правила поведінки щодо однієї людини, існує велика ймовірність того, що він порушить їх ще раз стосовно інших. Блага і цінності, на які посягають злочини, настільки важливі, що громадяни готові на обмеження своїх прав і інтересів в обмін на захист з боку держави. З вищесказаного випливає, що суспільна небезпека як ознака злочину — не просто «політизоване становище», а категорія, на якій повинно ґрунтуватися все кримінальне право, через те що саме воно здійснює функцію з охорони засад суспільства від найбільш небезпечних посягань[993].

Намагаючись модернізувати кримінально-правові норми під інститут проступків, сучасні вчені використовують спрощений підхід до вивчення історії становлення понять, що мають кримінально-правове значення. Так, за словами С. І. Маломуж, «аналіз роз'яснювальних актів вищих органів судової влади у період із 1917 р. по 1991 р. свідчить про те, що в судовій практиці положення про малозначність діяння ототожнювалось із відсутністю складу злочину та використовувалось для відмежування злочину від інших правопорушень»[994]. Автор

---

[992] Коломиец Ю.Ю. Марксистско-ленинское идеологическое наследие в уголовном праве. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада:* монографія. Одеса: Гельветика, 2015. С. 171.

[993] Коломиец Ю. Ю Общественно ли опасно преступное деяние? Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН Украї-ни. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 274.

[994] Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 7.

для формулювання своїх висновків вибрав період, що складається з декількох етапів, кожен з яких відрізнявся соціальними, економічними, політичними умовами життєдіяльності держави і суспільства, рівнем розвитку науки, законодавства і правозастосовної діяльності. Наприклад, 1917 рік виявився вирішальним в історії України і Росії. Російський імператор Микола II зрікся престолу 17 березня 1917 року. Влада перейшла до Тимчасового уряду. 25 жовтня 1917 року більшовики вчинили переворот, заарештували членів Тимчасового уряду і захопили владу. Громадянська війна на території України і Росії тривала до 1922 року включно. Союз Радянських Соціалістичних Республік був створений 30 грудня 1922 року. 24 серпня 1991 року Україна здобула незалежність. Виникає питання: які акти вищих органів судової влади, якої держави, при якій формі правління аналізував С. І. Маломуж, називаючи період 1917–1991 роки.

С. І. Маломуж запропонував нову редакцію ч. 2 ст. 11 КК України: «Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, які хоча формально і містять ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становлять необхідної для кримінального правопорушення суспільної небезпеки, тобто які не могли заподіяти істотної шкоди»[995]. Даючи таке визначення малозначності діяння, С. І. Маломуж поставив під сумнів юридичне значення поняття суспільної небезпеки в кримінальному праві.

Некоректною є постановка питання про те, що діяння через малозначність може не становити необхідної для кримінального правопорушення суспільної небезпеки. Подібні висновки свідчать про те, що поступово ціннісно-смисловий зміст інститутів кримінального права втрачається. Наприклад, незрозуміло, як діяння може становити або не становити необхідну для кримінального правопорушення суспільну небезпеку. Правопорушення є юридичною категорією, яку придумали юристи з метою забезпечення порядку. В силу різних причин протиправне діяння може не становити суспільну небезпеку. Як стверджує М. Робінсон, «поняття злочинність є ярликом, який ми застосовуємо, визначаючи поведінку, що порушує закон … Ключовим є те, що злочини породжуються кримінальним законом, який складають люди. Злочинність не існує в природі, це вигадка (invented) людей»[996]. Для того щоб кримінальний закон був потрібен людям, на практиці не повинно виникати колізій між протиправністю і суспільною небез-

[995] Там само. С. 4.

[996] Robinson M. Why Crime? An Integrated Systems Theory of antisocial Behavior. NJ: Pearson Prentice Hall, 2004. p. 2. URL: https://www.pearson.com/us/higher-education/program/Robinson-Why-Crime-An-Integrated-Systems-Theory-of-Antisocial-Behavior/PGM175518.html (дата звернення 06.09.2017).

пекою діяння. Саме з цією метою законодавець передбачив поняття малозначності діяння[997]. Із запропонованого визначення малозначності діяння мета існування відповідної кримінально-правової норми не вбачається. Створюється враження, що суспільна небезпека необхідна кримінальному правопорушенню.

Проступок, як і будь-яке інше правопорушення, є суспільно шкідливим. Його особливість полягає в тому, що він межує із злочинами, а при наявності тих або інших обставин може перетворитися на злочин. Обґрунтованою вважається позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступок, згідно з якою «проступок має визначатися як таке *передбачене цим Законом (Кодексом) винне діяння (дія чи бездіяльність), що не досягає ступеня суспільної небезпечності, який притаманний (властивий) злочину*»[998]. Посилаючись на ст. 22 КУАП і ч. 2 ст. 11 КК України, які містять положення про малозначність діяння, виходячи з того, що останнє є певною гарантією непритягнення особи до відповідальності за певних умов, в Законі (Кодексі) про проступки пропонується закріпити, *що не є проступком дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Законом (Кодексом), але є малозначним.*

Ми підтримуємо ідею створення окремого нормативного акта — Закону (Кодексу) України про проступки, який створить підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від адміністративної, так і від кримінальної відповідальності[999]. В якості додаткового аргументу можна додати, що слово «кримінальний» (від лат. злочинний) не узгоджується зі словом «проступок». На загальнотеоретичному рівні правопорушення поділяється на два види: проступок та злочин. Прихильники впровадження інституту проступків у кримінальне право вважають, що кримінальне правопорушення поділяється на два види: кримінальний проступок та злочин. Ймовірно, що слово «кримінальний» використовується тільки поряд зі словом «проступок» через те, що проступки можна виділити стосовно усіх галузей права, тоді як злочин завжди асоціюється з кримінальним правом. Кримінальний злочин звучить як тавтологія. Враховуючи те, що злочин та проступок два різних поняття, які мають самостійне значення, проступок не може бути

---

997 Коломиец Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 1. Том 3. С. 45–49.

998 Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обгово-рення). *Юридичний вісник України.* 2014. 24–30 трав. № 21 (986). С. 13.

999 Там само. С. 12.

злочинним (кримінальним). Якщо все-таки уявити, що в Кримінальному кодексі України буде передбачена кримінальна відповідальність і за злочини, і за кримінальні проступки, назва Кодексу не буде відповідати його змісту. Як зауважує Є. Л. Стрельцов, в одних країнах за основу визначення кримінального права береться ідея «злочину», і тоді, враховуючи філологічне визначення цього терміна, наприклад, злочин — від лат. cramen,— трактується як право про злочини, наприклад, criminal law (англ.). В інших країнах для його визначення застосовується ідея «покарання», наприклад, покарання — від лат. poena (покарання) — тобто право про покарання: penal law (англ.)[1000]. Після впровадження інституту проступків у Кримінальний кодекс України назву кодексу потрібно буде змінити.

В 1996 році М. Й. Коржанський випустив курс лекцій під назвою «Уголовне право України», в якому запропонував називати кримінальне право — уголовним правом. Свою позицію М. Й. Коржанський обґрунтовував тим, що термін «кримінальне» не слов'янського, а латинського походження, на відмінність від терміна «уголовне», його застосування веде до суттєвих змістовних збочень, оскільки українською мовою кримінальний — значить злочинний, тобто: кримінальний аборт і кримінальний закон, кримінальні (злочинні) структури, злочинний (кримінальний) кодекс і т. ін[1001]. Російські автори вважають, що поняття «уголовне право» як би об'єднує в собі обидві ідеї — і злочину, і покарання, не віддаючи перевагу жодній з них. На їх думку, так чи інакше поняття «уголовного права» завжди пов'язувалося з правом, що визначає покарання за злочинну поведінку[1002]. Свого часу М. І. Ковальов писав, що походження цього терміна «як-то пов'язано з людською головою, яка є органом», який керує поведінкою і якою людині часто доводиться розплачуватися за неї»[1003].

Враховуючи те, що людина вчиняє і злочин, і проступки, усвідомлюючи свої дії і керуючи ними, а також те, що через кримінально-правовий вплив на свідомість та підсвідомість людей держава намагається забезпечити стабільність та порядок у суспільстві, термін «уголовне право» найбільше підходить до назви галузі права, що встановлює відповідальність і за злочини, і за проступки. Але

1000 Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 105.

1001 Коржанський М. Й. Уголовне право. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. С. 4.

1002 Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. С. 151.

1003 Ковалев М. И. Советское уголовное право: курс лекций. Вып. 1: Введение в уголовное право. Свердловск, 1971. С. 8.

тоді ми можемо втратити уявлення про справжню сутність злочину та кримінальної відповідальності. Такі нововведення можуть призвести до інфляції та спекуляції кримінального закону. Ідея про соціальну справедливість існування маленького Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь, яка обговорюється деякими сучасними вченими, була висловлена більше 250 років Ч. Беккарієм. Світ постійно знаходиться у стані боротьби протилежностей, тому від все більшого зростання кримінально-правових норм поступово переходять до їх зменшення і навпаки.

Проект Кодексу про кримінальні проступки було створено в 1973 році ще у період дії КК України 1960 року. Однак цей проект був підданий критиці. Професор Н. А. Кузнєцова запропонувала декриміналізувати малозначимі злочини, не виділяючи їх в кодекс проступків. Дана позиція частково знайшла своє відображення в кримінальному законодавстві, так в 1977 році було введено адміністративну відповідальність за злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки (малозначимі злочини). Їх правова природа визначалась неоднозначно, одні розглядали їх як різновид злочинів, інші — як адміністративний проступок[1004].

Відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, до категорії кримінальних проступків мають бути віднесені:

1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Зміст цієї Концепції свідчить про те, що на державному рівні робиться спроба створення маленького Кримінального кодексу та відтворення справжньої сутності адміністративних правопорушень, які за своєю природою є управлінськими. Ідея об'єднання проступків в окремому нормативно-правовому акті є виправданою, але потрібно встановити, до якого виду відповідальності будуть притягуватися особи, винні у вчиненні проступків. Сучасний стан юридичної науки та законодавства України свідчить про те, що це питання залишається відкритим. Можливо, впровадження інституту проступків потребує

[1004] Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип. 51. С. 331–332.

виділення такого виду юридичної відповідальності, як деліктна відповідальність. Незважаючи на те, що фахівці у сфері цивільного права вважають деліктну відповідальність позадоговірною відповідальністю, пов'язаною із заподіянням майнової і немайнової (моральної) шкоди внаслідок цивільного правопорушення[1005], цей термінологічний зворот можна застосовувати і до проступків.

Термін «деліктні зобов'язання» був запроваджений римськими юристами для компенсації потерпілим майнових витрат, завданих вчиненням правопорушення (делікту),— найпершого виду зобов'язань з моменту їх виникнення. Дуже точно з цього приводу висловилася С. Д. Гринько: «У той час, коли інші інститути цивільного права встановлюють правові форми для виникнення нормальних правових відносин, деліктні зобов'язання є правовим оформленням реакції суспільства на патологічні процеси — порушення існуючої правової системи. Водночас деліктні зобов'язання запроваджено для виконання правомірної мети — охорони майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, держави та інших суб'єктів цивільного права, що проявляється через встановлення обов'язку відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди для того, хто порушив встановлені законом заборони»[1006].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що впровадження інституту проступків у національне право України ґрунтується на наступних ідеях:

– підвищення ступеня реалізації невідворотності відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь шляхом економії заходів кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру;

– з метою уникнення інфляції кримінального закону відповідальність за проступки має бути передбачена в окремому нормативно-правовому акті (Кодексі України про проступки);

– слово «кримінальний» (злочинний) не узгоджується зі словом «проступок», а кримінальна відповідальність за проступки не відповідає уявленням суспільства про кримінальне право (право про злочин);

– до проступків пропонується віднести деякі злочини, передбачені чинним КК України, та адміністративні правопорушення, які не є управлінськими, тому за проступки має наставати відповідальність, відмінна як від адміністративної, так і від

[1005] Отраднова О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки.* 2013. № 3 (47). С. 152–158.

[1006] Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за правом Стародавнього Риму. *Університетські наукові записки.* 2014. № 2 (50). С. 69.

кримінальної відповідальності[1007].

Окрім Кодексу України про проступки на законодавчому рівні потрібно розробити та прийняти **Закон України «Про медіацію»**, який дозволив би поширити практику мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечити збалансовані взаємовідносин між інститутом медіації та судовою системою. Вирішення кримінальних конфліктів за допомогою медіаторів дозволить підвищити ступінь реалізації таких принципів кримінального права, як: гуманізм, справедливість, індивідуалізація покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, доцільність та економію заходів кримінально-правового характеру.

Наступним рівнем реалізації кримінально-правової ідеології є *правовиконавчий рівень.* На цьому рівні, з метою розширення сфери дотримання кримінально-правових норм та своєчасної протидії настанню суспільно небезпечних наслідків протиправних діянь, доцільно розробити та затвердити Типове положення про волонтерську діяльність на базі вищих навчальних закладів України. Зобов'язати ректорів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності і підпорядкування, забезпечити волонтерську діяльність за такими напрямами:

надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

допомога рятувальникам, медикам і працівникам правоохоронних органів в прочісуванні місцевості при пошуках зниклих людей, опитуванні населення і т. ін.;

сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи.

На законодавчому рівні питання про залучення громадськості до протидії злочинності врегульовані ЗУ «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»[1008] та ЗУ «Про волон-

[1007] Коломиец Ю. Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національне право України. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2018. Випуск 2(11). С. 12. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 07.01.2019).

[1008] Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14 (дата звернення 09.09.2018).

терську діяльність»[1009]. На сайті Міністерства соціальної політики України розміщено перелік організацій та установ, що залучають до своєї діяльності іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України (всього налічується 340 організацій)[1010].

Загальновідомо, що провідну роль у формуванні особистості відіграють соціальні обставини, до числа яких відносяться: макросоціосередовище — суспільний лад, державний устрій, рівень розвитку суспільства та його можливості для забезпечення життєдіяльності людей, особливості ідеологічного та іншого впливу на них; мікросоціосередовище — це середовище безпосередньої контактної взаємодії людини: сім'я, дружня компанія, шкільний клас, студентська група, виробничий, трудовий колектив; виховання — спеціально організований процес формування і розвитку людини, передусім її духовної сфери (виділяють сімейне виховання в дошкільних дитячих установах, шкільне, вузівське, виробниче; трудове, моральне, естетичне, політичне, правове, екологічне, професійне, фізичне та інше виховання); діяльність — гра, навчальна, виробничо-трудова, наукова (у процесі діяльності, включаючись у різноманітні її види, соціальні зв'язки і відносини, людина оволодіває соціальним досвідом і нарощує його, розвиває свій творчий і фізичний потенціал, волю, характер, уміння і навички предметно-практичних дій, поведінки).

На пионерском сборе 232-й школы вожатая отряда СОНЯ КУКУШКИНА читает ребятам приговор Верховного Суда.
Фото С. ВАСИНА

Важливість ідеологічного впливу на дітей та молодь добре розуміли в Радянському Союзу. Яскравим прикладом цього є фото учнів, яким староста читає вирок Верховного Суду.

Самі студенти вищих навчальних закладів пишуть: «Головним завданням вищих навчальних закладів є надання майбутнім фахівцям системи знань, умінь та навичок, що гарантують виконання ними своїх функціональних обов'язків, а також забезпечення культурного і ду-

[1009] Про волонтерську діяльність: Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення 09.09.2018).

[1010] Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-портал. URL: https://www.msp.gov.ua/ (дата звернення 09.09.2018).

ховного розвитку особистості кожного студента, виховання молодих людей у дусі найкращих людських цінностей. Тому процеси навчання та виховання нероздільні, повинні бути послідовними і безперервними, а їх метою має бути не лише теоретична і практична підготовка, а й духовне збагачення майбутніх фахівців, здатних до саморозвитку особистості»[1011]. Отже залучення студентів до волонтерської діяльності на базі вищих навчальних закладів дозволить підвищити правовиконавчий та правозастосовний рівень кримінально-правових норм.

На правозастосовному рівні реалізації кримінально-правової ідеології заважає вільне тлумачення ст. 8 Конституції України, згідно з якою «в Україні визнається і діє принцип верховенства права». Тому вважаємо доцільним на цьому рівні звернутися з конституційним поданням до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення ст. 8 Конституції України; забезпечити перегляд і скасування міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади України їх нормативних актів, що суперечать офіційному тлумаченню ст. 8 Конституції України.

На науковому рівні реалізовувати кримінально-правову ідеологію через конфліктологічний підхід потрібно шляхом виявлення причин та умов соціальних конфліктів; визначення шляхів їх вирішення на підставі наукового прогнозування очікуваних результатів. Серед таких результатів мають бути:

1. Повноцінний розвиток України в умовах єдиної стійкої правової системи, яка відповідає культурно-історичним, соціально-демографічним, політичним, економічним чинникам сучасного розвитку держави.

2. Підвищення авторитету України за рахунок кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації.

3. Зміцнення кримінально-правової охорони життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

4. Гуманізація каральної системи держави шляхом наближення її до міжнародних стандартів.

5. Економія матеріальних (фінансових) ресурсів держави шляхом декриміналізації деяких злочинів та виділення проступків, залучення медіаторів та представників громадськості до вирішення кримінальних

[1011] Стецюк І. В. Формування особистості студента в процессі навчання. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/3_2010/stetsiyk.pdf (дата звернення 09.09.2018).

конфліктів.

Суб'єктами кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації є: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України. Усі перераховані суб'єкти приймають безпосередню участь у створенні законодавчої бази сучасної держави. Окрім них у формуванні та реалізації кримінально-правової ідеології приймають участь: органи судової влади; правоохоронні органи та інші органи державної влади; органи місцевого самоврядування; вищі навчальні заклади; громадські організації; окремі особи (як при додержанні ними кримінально-правових приписів, так і в разі притягнення їх до кримінальної відповідальності за порушення норм КК України). Досягти поставленої мети можна тільки в умовах злагодженої роботи як суб'єктів, так і учасників кримінально-правової ідеології.

ВИСНОВОК

Вивчення теоретико-методологічних засад дослідження кримінально-правової ідеології дозволило зробити наступні висновки.

Ідеологія – це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів. Державна ідеологія може бути «офіційною» та «неофіційною», «правлячою» та «не правлячою». Правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів.

Методології науки кримінального права – це обумовлена філософсько-світоглядним підходом система загальнонаукових, групових, спеціальних і міждисциплінарних методів наукового пізнання форми і змісту кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, адекватно відображаючих діалектичний розвиток сучасного суспільства.

Філософсько-світоглядним підґрунтям методології науки кримінального права має бути ідея про існування двох світів: одного світу, створеного людиною, іншого світу Творця і душі всього живого. Кримінальне право належить до світу, створеного людиною. Воно не може вплинути на світ Творця і душі всього живого, але повинно враховувати їх існування. Визнання ідеї про існування двох світів припускає можливість використання під час наукових досліджень у сфері кримінального права як методу метафізики, так і методу діалектики.

З метою пізнання сутності та змісту кримінального права доцільно використовувати наступні підходи: на рівні взаємовідносин людини та Природи – соціальний натуралізм; на рівні взаємовідносин людини та суспільства – антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи; на рівні взаємовідносин людини та держави – формаційний та цивілізаційний підходи. Самостійне значення має аксіологічний підхід. З метою пізнання форми кримінального права доцільно використовувати семіотику, герменевтику, системно-структурний підхід.

Вивчення загальної характеристики кримінально-правової ідеології

дозволило зробити наступні висновки та пропозиції.

Запропонувати визначення кримінально-правової ідеології: кримінально-правова ідеологія – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей.

Виділити функції кримінально-правової ідеології на загальнолюдському рівні (гносеологічну, онтологічну, інформаційну, герменевтичну, прогностичну, аксіологічну, орієнтаційну, регулятивну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну функції), на правовому рівні (функцію легітимності влади), на кримінально-правовому рівні (захисну функцію).

Кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова доктрина взаємозалежні, але не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей (форм осягнення дійсності в думці, які включають усвідомлення мети і способів подальшого пізнання й перетворення світу), то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом.

Термін «кримінально-правова наука» може використовуватися в трьох значеннях: сфера людської діяльності, спрямована на виробництво та систематизацію знань; система знань; соціальний інститут, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом. Ідеологія та принципи науки кримінального права неможна ототожнювати з кримінально-правовою ідеологією. Ідеологія науки кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права. Принципами наукової діяльності на загальнотеоретичному рівні є: раціоналізм, обґрунтованість, всебічність, об'єктивність, системність (цілісність), спадкоємність результатів наукової творчості. Принципами наукової діяльності на етико-психологічному рівні є: прагнення до істини (навіть якщо вона статична), солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови.

Кримінально-правова ідеологія співвідноситься з кримінальним правом та законодавством як зміст та форма. Кримінально-правова ідеологія відіграє провідну, визначальну роль стосовно кримінального

права та законодавства. Невідповідність між кримінально-правовою ідеологією, кримінальним правом та законодавством означає, що творці ідеології або не встигли змінити існуючу форму, або припустилися помилки під час її створення. Як правило, форма, яка не відповідає змісту, існує не довго, за виключенням тих випадків, коли невідповідність між формою та змістом є вигідною.

Модель вигідної для України кримінально-правової ідеології складається з ідей трьох рівнів:

– ідеї реального світу: ідея створення світу за теорією Ч. Дарвіна, наукова ідея – ідея доцільності використання матеріалістичного підходу до розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея – ідея про пріоритетне значення матеріальних цінностей, політична ідея – ідея євроінтеграції, правова ідея – ідея руйнування національного кримінального права (ідея створення кримінально-правового хаосу), моральна ідея – ідея пріоритету моральних норм за рахунок нехтування писаним правом, ідея культурної поведінки – ідея безвідповідальності, недисциплінованості, байдужості та егоїзму у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом);

– ідеї світу, що вселяється: філософська ідея – ідея створення світу Богом, наукова ідея – ідея повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу шляхом наповнення їх новим соціальним змістом, економічна ідея – ідея економічної еквівалентності злочину та покарання, політична ідея – ідея забезпечення існування національної ідеї, правова ідея – ідея формальної визначеності, системності та нормативності кримінального права, моральна ідея – ідея відродження єдиної для всіх громадян України системи цінностей, ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, взаємоповаги у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом);

– ідеї ідеального світу: філософська ідея – ідея створення світу Богом, наукова ідея – ідея єдиної мети наукових теорій та єдиного розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея – ідея вигідності дотримання кримінально-правових заборон, політична ідея – ідея збалансованості інтересів людини–суспільства–держави–людства, правова ідея – ідея порядку та свободи, справедливості та невідворотності відповідальності, моральна ідея – ідея захисту загальнолюдських та соціальних цінностей, ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, милосердя та щиросердності у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

Вивчення кримінально-правової ідеології в юридичній доктрині

дозволило запропонувати наступні визначення.

Визначення кримінального права як галузі права: кримінальне право – це система кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечних протиправних діянь, а також суспільно корисних правомірних діянь, спрямованих на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків.

Визначення кримінально-правової норми: кримінально-правова норма – це текст, що відображає правило поведінки, встановлене державою, з урахуванням уявлень суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу, який повинен бути інтерпретований і інтеріорізований у свідомості фахівців і громадян так, щоб створювалася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону.

Визначення принципів кримінального права, які могли би бути закріплені в Кримінальному кодексі України: законності, гуманізму, справедливості, рівності перед законом, невідворотності кримінально-правового реагування, особистої кримінальної відповідальності, вини, індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру.

Вивчення ідеологічних засад Загальної частини Кримінального кодексу України дозволило запропонувати законодавче визначення: мети та завдань КК України; кримінально-правових наслідків вчинення злочину, видів кримінальної відповідальності, підстав та форм їх реалізації.

Вивчення ідеологічних засад Особливої частини Кримінального кодексу України дозволило запропонувати новий підхід до її систематизації, за яким злочини, що містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, необхідно поділити на розділи, не за об'єктами злочину, а за суб'єктами, що охороняються кримінальним законом, при цьому розташувати їх слід за принципом від приватного до більш загального. На перше місце необхідно поставити особу, потім – суспільство, державу і все людство. Всередині розділів злочини необхідно поділити на глави залежно від об'єкта кримінально-правової охорони.

Під час дослідження проблем реалізації кримінально-правової ідеології було зроблено висновок, що положення КК України потребують переосмислення через конфліктологічний підхід. Для вирішення конфліктів за допомогою кримінально-правових засобів впливу потрібна відповідна правова база, яка складається з наступних норм: норм-цілей, норм-принципів; норм, що визначають правовий

статус сторін; норм-наслідків конфлікту; регулятивних норм, що встановлюють заборони, приписи та дозволи; норм, що стосуються процедури вирішення конфліктів; норм, які повинні діяти в умовах надзвичайної ситуації. Ефективність вирішення конфліктів залежить не тільки від створеної правової бази, а й від еталонів поведінки – особистого прикладу з боку державних службовців і зразків поведінки, що склалися на практиці. Для реалізації кримінально-правової ідеології через конфліктологічний підхід норм матеріального права недостатньо, необхідна відповідна процедура, яка регулюється нормами кримінально-процесуального права. Незважаючи на те, що кримінально-процесуальне право має свій предмет і методи впливу, кримінально-процесуальна ідеологія повинна бути дзеркальним відображенням кримінально-правової ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 05.08.2018).

2. Декларация прав ребенка: Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамбле-ей ООН 20. 11. 1959 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml (дата звернення 01.07.2018).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 05.08.2018).

4. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата звернення 01.07.2018).

5. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости на основе религии или убеждений: Принята Генеральной Ассамблеей ООН 25 ноября 1981 г. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/toler/13.php (дата звернення 01.07.2018).

6. Конвенция об охране и поощрении разнообразия форм культурного самовыражения: Принята 20 октября 2005 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_expression.shtml (дата звернення 01.07.2018).

7. Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права: Приняты резолюцией 60/147 Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 2005 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles_right_to_remedy.shtml (дата звернення 01.07.2018).

8. Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений: Принята резолюцией 61/177 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 2006 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disappearance.shtml (дата звернення 01.07.2018).

9. Резолюция 66/281. Международный день счастья: принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций

28 июня 2012 года. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=%20A/RES/66/281&Lang=R (дата звернення 18.03.2018).

10. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page (дата звернення 05.08.2018).

11. Житловий кодекс Української РСР 30 червня 1983 р. № 5464-X. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464–10, (дата звернення 18.03.2018).

12. Водний кодекс України 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95, (дата звернення 05.08.2018).

13. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14, (дата звернення 20.12.2018).

14. Цивільний кодекс від України 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435–15/page (дата звернення 08.07.2018).

15. Господарський кодекс України 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436–15, (дата звернення 05.08.2018).

16. Бюджетний кодекс України 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17, (дата звернення 05.08.2018).

17. Повітряний кодекс України 19 травня 2011 року № 3393-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393–17, (дата звернення 05.08.2018).

18. Кримінальний процесуальний кодекс України 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17, (дата звернення 20.12.2018).

19. Кодекс цивільного захисту України 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403–17/page (дата звернення 08.07.2018).

20. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3781–12 (дата звернення 08.07.2018).

21. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835–14 (дата звернення 09.09.2018).

22. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. Дата онов-лення 29.07.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/

laws/show/638–15 (дата звернення 18.08.2018).

23. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376–16 (дата звернення 18.08.2018).

24. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2008. № 24. ст. 236.

25. Про волонтерську діяльність: Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236–17 (дата звернення 09.09.2018).

26. Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4616–17 (дата звернення 08.07.2018).

27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 12. ст. 183.

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 16.04.2014 р. № 4712 (реєстрація), від 02.09.2014 р. № 1655-VII (включено до порядку денного). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664 (дата звернення 02.08.2018).

29. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів: Закон України від 27 лютого 2014 року № 792-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792–18 (дата звернення 19.08.2018).

30. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 26. Ст. 892.

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 17. ст. 118.

32. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. Дата оновлення 05.05.2018. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317–19 (дата звернення 18.08.2018).

33. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2469–19/page (дата звернення 30.08.2018).

34. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (дата звернення 04.09.2018)\

35. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012 (дата звернення 02.03.2018).

36. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015, (дата звернення 02.03.2018).

Спеціальна література:

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. 400 с.

2. Аликперов Х. Д. Проблема допустимости компромисса в борьбе с преступностью: автореф. дис. … д-ра. юрид. наук.: спец. 12.00.08 / Академия МВД РФ. Москва, 1992. 36 с.

3. Альтернативная характеристика постмодернистской философии. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Постмодернизм# (дата звернення 12.04.2017).

4. Андреев Э., Славик Б. Должны разобраться… *Правда.* 1989. 2 дек. № 336 [26054]. С. 3.

5. Андрушко В. А. Этические модальности у Лоренцо Валлы. *Рациональность, рас-суждения, коммуникация.* Киев, 1987. С. 52–58.

6. Аристотель. Политика. Афинская полития / предисл. Е. И. Темнова. Москва: Мысль, 1997. 458 с.

7. Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности. *Советское государство и право.* 1976. № 6. С. 54–58.

8. Астемиров З. А. Проблемы теории уголовной ответственности и наказания. Махачкала: РИО ДГУ, 1987. 90 с.

9. Афанасьев В. В. Консервативная идеология Освальда Шпенглера. *Полис («Политическое издание»).* 2005. № 5. С. 166–174.

10. Баберовскі Йорг. Червоний терор. Історія сталінізму: пер. з нім. Київ: К.І.С., 2007. 248 с.

11. Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.16 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 216 с.

12. Бавсун М. В. Место уголовно-правового воздействия в структуре правовой идеологии. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2011. № 4. С. 26–33.

13. Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 200 с.

14. Бавсун М. В. Уголовно-правовое воздействие: идеология, цели и средства реализации: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Омская академия. Омск, 2013. 40 с.

15. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО БАХВА, 1996. 192 с.

16. Байков А. Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Уральская гос. юрид. академия. Екатеринбург, 2006. 24 с.

17. Балакин В. С. Советская наука в конце XX века: история сопротивления и восприимчивости ученых к воздействию внешнего социокультурного фактора. *Вестник Южно-Уральского государственного университета.* 2013. Т. 13. № 2. С. 8–11.

18. Балобанова Д. О. Розвиток поняття кримінальної політики. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (к 10-летию ОНЮА): сб. науч. ст. Одесса: Феникс, 2007. С. 94–99.

19. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 200 с.

20. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / [О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара]. Луганськ; Київ: Віртуальна реальність, 2014. 240 с.

21. Баранов А. М. Законность в досудебном производстве по уголовным делам: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Омская академия МВД России. Омск, 2006. 413 с.

22. Баулин Ю. В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Харьков: Кроссроуд, 2007. 96 с.

23. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.

24. Баулін Ю. В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю:*

зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 29–42.

25. Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 62–64.

26. Бауман З. Идеология в мире постмодерна. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 86–91.

27. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков: Фолио. 1999. 607 с.

28. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Фирма «Стелс» БИМА, 1995. 304 с.

29. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград, 1986. 176 с.

30. Бентам И. Рассуждения о гражданском и уголовном законоположении (соч. англ. юрисконсульта). Москва, СПб.: Тип. Шнора, 1806. Т. 2. 623 с.

31. Бербешкина З. А. Справедливость как социально-философская категория. Москва: Мысль, 1983. 358 с.

32. Бердяев Н. Смысл творчества. Москва: Изд-во Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916. 358 с.

33. Березовська Н. Л. Убивство з милосердя? *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 255–256.

34. Берман Г. Дж. Индивидуалистская и коммунитарная теория справедливости: исторический подход. *Вера и закон: примирение религии и права.* Москва: Московская школа политических исследований, 2008. 464 с.

35. Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. *Представительная власть — XXI век: законодательство, комментарии, проблемы.* 2005. Вып. № 1 (61). С. 9–13.

36. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Московский ун-т МВД России. Москва, 2011. 24 с.

37. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: монографія / за ред. В. П. Беха. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 263 с. URL: http://uchebana5.ru/cont/2316854.html (дата звернення 30.04.2018).

38. Бехруз Х. Сравнительное правоведение: учебник для вузов. Одесса: Фенікс; Москва: ТрансЛит, 2008. 504 с.

39. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення,

словотворення та слововживання. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.

40. Биография В. В. Сташиса. Электронный каталог отраслевого отдела по на-правлению «Юриспруденция» (библиотеки юридического факультета) Научной библиотеки им. М. Горького СПбГУ. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1208456 (дата звернення 24.05.2018).

41. Блинников В. А. Обстоятельства, исключающие преступность деяния в уголовном праве России. Ставрополь: гос.ун-т, 2001.— 235 с.

42. Богатство, которое я накопил, я не возьму с собой. Последние слова Стива Джобса на смертном одре. URL: https://ofigenno.com/posledniye-slova-stiva-dzhobsa (дата звернення 17.07.2018).

43. Богданова Н. А. Система науки конституционного права. Москва: Юристъ, 2001. 256 с.

44. Бойко А. И. Не наступайте на российские грабли! *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань:* тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2011. С. 53–60.

45. Бойко А. И. Система и структура уголовного права. В 3 т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. Ростов н/Д: СКАГС, 2008. 480 с.

46. Бондаренко В. Н. О взаимодействии философской метафизики и права (статья первая). *Евразийский юридический журнал.* 2015. № 1 (80). URL: https://eurasialaw.ru/2015g/1–80–2015g (дата звернення 01.07.2016).

47. Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Вісник асоціації кримінального право України.* 2013. № 1 (1). С. 258–271.

48. Борісов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). С. 15–31. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15–31.pdf (дата звернення 14.08.2018).

49. Бородин С. В. Теоретические проблемы советской уголовной политики. *XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности.* Москва, 1977. С. 24–36.

50. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України Київ: НАВСУ, 2004. 20 с.

51. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 202 с.

52. Бостан С. К. «Методологічний підхід» в структурі методології юридичної науки. *Актуальні питання публічного та приватного права:* тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 3 жовт. 2012 р.). Запоріжжя: КПУ, 2012. С. 26–29.

53. Ботвінов Р. Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне адміністрування: теорія та практика.* 2016. Вип. 1. С. 27–35.

54. Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. *Вестник ТГУ.* 2014. Вып. 8 (136). С. 150–161.

55. Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. *Российский журнал правовых исследований.* 2015. № 1 (2). С. 58–71.

56. Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права. *Журнал российского права.* 2003. № 12. С. 70–79.

57. Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. / РАН; ИНИОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит науки; Рос. ассоц. полит. науки; ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. Москва, 2003. С. 45–59.

58. В Таджикистане ввели уголовную ответственность за чародейство. URL: https://lenta.ru/news/2015/09/24/making_magic/ (дата звернення 04.01.2017).

59. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права.* 2010. № 1. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_9 (дата звернення 08.07.2018).

60. Вайгель В. Економічний аналіз права: чому він водночас необхідний та спірний. *Вісник Львівського університету.* Серія юридична. 2007. Вип. 45. С. 32–43.

61. Варламова Н. В. Тип правопонимания как теоретическая парадигма интерпретации права. *Правовые идеи и институты в историко-теоретическом дискурсе.* Москва, 2008. С. 60–75.

62. Василик Д. В. Православие плюс советский строй. *Русская народная линия.* URL: http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/13/pravoslavie_plyus_sovetskij_stroj/ (дата звернення 07.07.2018).

63. Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Політологія для вчителя. URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/8..htm (дата звернення 08.07.2018).

64. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ: Атіка, 2005. 224 с.

65. Вечерова Є. М. Кримінально-правова доктрина: окремі

теоретико-етимологічні аспекти питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10–2, том 2. С. 66–68.

66. Вечерова Є. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. проф. О. В. Козаченко, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 684–701.

67. Вильнянский С. И. Толкование и применение гражданско-правовых норм. *Методические материалы ВЮЗИ*. 1948. Вып. 2. С. 42–61.

68. Виттенберг Г. Б. Развитие основных принципов советского уголовного права в новом Уголовном кодексе РСФСР. *Правоведение.* 1962. № 4. С. 88–95.

69. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2006. 194 с.

70. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: На материалах Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2005. 22 с.

71. Вобликов В. Ю. Правопонимание в современной российской теории права. *Теоретический журнал «Credo».* 2006. № 3. URL: htt: credonew.ru/content/view/572/31 (дата звернення 08.07.2018).

72. Волошенюк О. В. Метаправо, або Деякі проблеми сучасної юридичної термінології. *Форум права.* 2016. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_7 (дата звернення 06.01.2017).

73. Вольтер. Избранные страницы / Вольтер; пер. с фр. Н. Хмельницкой. СПб.: АО тип. дела в СПб., 1914. 202 с.

74. Вопросы вины и ответственности в советском уголовном праве (Дискуссия в Институте права Академии наук СССР). *Советское государство и право.* 1951. № 1. С. 70–75.

75. Враг народа. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Враг_народа (дата зверення 07.08.2018).

76. Вступ до українського права / за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова. Одеса: Юридична література, 2005. 616 с.

77. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного Эроса. Москва: Республика, 1994. 368 с.

78. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки: становление и развитие первых научных программ. Москва: Наука, 1980. 568 с.

79. Гай–Нижник П. П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея.* 2014.

Вип. 88 (№ 9). С. 5–14.

80. Гарин И., Кузина С. Ученые раскрыли тайну вещих снов. *Комсомольская правда Украины.* 2007. 12 нояб. URL: http://kp.ua/life/13598-uchenye-raskryly-tainu-veschykh-snov (дата звернення 16.09.2016).

81. Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 15.08.2017).

82. Гегель. Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т 3. Философия духа. Москва: Мысль, 1977. 471 с.

83. Генрих Н. В., Квашис В. Е. Понятие уголовного права. *Общество и право.* 2016. № 1 (55). С. 38–45.

84. Герасимов В. И. Идеология и дискурс в работах Т.А. ван Дейка. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире:* сб. науч. тр. / РАН.ИНИОН. Центр социал. науч. информ. исслед. Отд. полит. науки, Рос. ассоц. полит. науки; Ред. и состав вып. Малинова О. Ю. Москва. 2003. № 4. С. 74–85.

85. Гернетъ М. Н. Преступленіе и наказаніе. Прошлое, настоящее и будущее уголовное право. СПб: Сеятель, 1907. 15 с.

86. Герцензон А. А. Актуальные проблемы теории советской криминологии. *Вопросы борьбы с преступностью.* Москва, 1967. Вып. 6. С. 28–36.

87. Герцензон А. А. Пути развития советской наки уголовного права за 30 лет. *Советское государство и право.* 1947. № 11. С. 73–86.

88. Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Москва: Юрид. литература, 1970. 286 с.

89. Гетьман І. В. Тенденції в методологічній компоненті сучасної юридичної науки. *Проблеми законності.* 2012. Вип. 119. С. 14–21.

90. Гилинский Я. И. Проблемы законотворчества и правоприменения в обществе постмодерна — личный блог Гилинский _Я_И. URL: http://crimpravo.ru/blog/3713.html (дата звернення 02.08.2018).

91. Гилинский Я. И. Уголовное право: кому оно нужно? — личный блог Гилинский _Я_И. URL: http://crimpravo.ru/ru/blog/386.html/ (дата звернення 25.12.2016).

92. Гладкий В. В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответственность»: исторический контекст. *Актуальные научные исследования в современном мире.* Переяслав-Хмельницкий, 2017. Вып. 4 (24). Ч. 9. С. 37–50.

93. Голик Ю. В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения: вопросы теории. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. 80 с.

94. Голик Ю., Иногамова-Хегай Л., Комиссаров В., Номоконов В.

О национальной концепции уголовного права. *Уголовное право.* 2006. № 2. С. 18–20.

95. Головко Л. В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения. *Государство и право*. Москва: Наука, 1997, № 8. С. 77–83.

96. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ: Логос, 2011. 220 с.

97. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права.* 2014. № 1–2. С. 53–69.

98. Горбуза А. Д. Понятие методологии уголовно-правовой науки. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки:* межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Свердл. юридич. ин-т им. Р. А. Руденко, 1990. С. 4–13.

99. Горелов А. А., Горелова Т. А. Капиталистическая идеология и политическая культура в формате глобального неоколониализма. *PolitBook.* 2015. № 4. С. 110–124. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/kapitalisticheskaya-ideologiya-i-politicheskaya-kultura-v-formate-globalnogo-neokolonializma (дата звернення 05.06.2017).

100. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: моногр. Одесса: Фенікс, 2013. 218 с.

101. Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект. *Правоведение.* 2003. № 3. С. 54–55.

102. Григорьян Б. Т. Философская антропология: критический очерк. Москва: Мысль, 1982. 188 с.

103. Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за правом Стародавнього Риму. *Університетські наукові записки.* 2014. № 2 (50). С. 69–78.

104. Грицанов А. А. Проблемы эволюции природы человека в метаисторической перспективе. *Спектр антропологических учений.* Москва, 2010. Вып. 3. С. 70–80.

105. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. Київ: Ін Юре, 2006. 568 с.

106. Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий університет управления и права, 2015. 610 с.

107. Грищук В. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні:* матеріали X регіональної наук.-практ. конф. Львів: Юрид. фак. Львівськуого нац. ун–ту ім. Івана Франка, 2004.

С. 371–373.

108. Грищук О. В. Юридичні наслідки примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим. *Державно-правова реформа в Україні:* Матеріали наук.-практ. конф. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 1997. С. 285–288.

109. Грищук О. В., Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: детермінаційні аспекти: монографія. Хмельницький: [б. в.], 2016. 349 с.

110. Гродзинский М. М. Новый Уголовный кодекс УССР. Общая часть. *Вестник советской юстиции.* 1927. № 17 (99). С. 583–588.

111. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. Москва; Київ: Знання України, 2002. 580 с.

112. Гуманизм. *Википедия*: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманизм (дата звернення 07.08.2018).

113. Гуртовенко О. Позитивно-правова криміналізація в світлі принципу збалансованості положень кримінального права. *Новітні кримінально-правові дослідження — 2017:* збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 46–50.

114. Гуторова В. Н. Охоронна функція кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 9–10 жовт. 2014. р.). Харків: Право, 2014. С. 31–35.

115. Давыдова М. Л. Правовые символы и символы в праве: понятие, значение, классификация. *Юридическая техника.* 2008. № 2. С. 56–63.

116. Дашков Г. В., Здравомыслов Б. В., Красиков Ю. А., Побегайло Э. Ф., Рарог А. И., Пашин С. А. Уголовное уложение вместо УК РФ. *Записки криминалистов.* 1993. № 1. С. 218–244.

117. Демидов Ю. А. Основные принципы советского уголовного права. *Вопросы борьбы с преступностью.* Москва, 1969. Вып. 9. С. 18–29.

118. Демидов Ю. А. Предмет и методология науки уголовного права. *Личность преступника и уголовная ответственность:* межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. С. 5. URL: http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html (дата звернення 18.09.2016).

119. Денисов С. Ф. Періодизація вітчизняної кримінально-правової науки. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка).* 2014. С. 162–165.

120. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Інституті

держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Запоріжжя, 2010. 38 с.

121. Дичковська Г. Інтегративна ідеологія: конфронтаційні лінії та смислові тотожності між Сходом і Заходом України. *Визвольний шлях.* 2007. № 8. С. 3–10.

122. Дмитрук А. Капіталізм: вчора, сьогодні та завтра. *Філософія і релігієзнавство.* 2014. 11 січ. URL: https://tureligious.com.ua/moya-politychna-filosofiya-1-kapitalizm-vchora-sohodni-ta-vzavtra/ (дата звернення 09.10.2016).

123. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 224 с.

124. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). Москва: Юрид. лит., 1971. 197 с.

125. Дремин В. Н. Криминогенность транзитивных обществ (криминологические последствия распада СССР). *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнарод. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 603–604.

126. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса: Юридическая литература, 2009. 616 с.

127. Дрьомін В. М. Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право України.* 2000. № 6. С. 27–31.

128. Дугин А. Сумерки свободы. URL: http://www.odnako.org/magazine/material/sumerki-svobodi/ (дата звернення 31.07.2018).

129. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб / О. О. Дудоров, М. І. Хавро-нюк / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

130. Душенко К. В. Закон. Право. Большая книга афоризмов. Изд. 10-е, исправленное. Москва: ЭКСМО, 2007. 1056 с.

131. Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России: автореф. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2005. 26 с.

132. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. 9-те вид., доповн. Київ: Знання, 2014. 710 с.

133. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутрених дел: учеб. пособие. Хабаровск, 1984. 108 с.

134. Ерохина Ю. В. Новые смыслы понятия «правовая энер-

гия». *Российский журнал правовых исследований.* 2016. № 1 (6). С. 99–108.

135. Ершов В. В. Обращение к читателям журнала «Российское правосудие». *Российское правосудие.* 2006. № 1. С. 7–29.

136. Жалинский А. О современном состоянии уголовно-правовой науки. *Уголовное право.* 2005. № 1. С. 21–25.

137. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. 400 с.

138. Жалинский А. Э. Уголовное право в эпоху перемен: ситуация обновления. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию:* материалы VI Российского конгресса уголовного права (г. Москва, 26–27 мая 2011 г.). Москва: Проспект. 2011. С. 429–431.

139. Житний О. О. Кримінальний закон: засіб захисту безпеки суспільства чи джерело небезпеки для нього? *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Ів.-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Ів.-Франківськ, 2017. С. 51–53.

140. Життя. *Вікіпедія:* вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Життя# (дата звернення 17.07.2018).

141. За данними МВС України загальний рівень злочинності в країні знизився (Злочинність в Україні: статистика за минулий рік. URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/02/16/infografika/suspilstvo/zlochynnist-ukrayini-statystyka-mynulyj-rik (дата звернення 19.08.2018).

142. Загородников Н. И. Принципы советского социалистического права. *Советское государство и право.* 1966. № 5. С. 65–74.

143. Загородников Н. И. Советская уголовная политика в деятельности органов внутренних дел. Москва: МВШ милиции МВД СССР, 1979. 100 с.

144. Загуменна Ю. О. Особливості реалізації правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України. *Європейські перспективи.* 2009. № 4. С. 187–194.

145. Заздравнова О. И. Идеология в эволюционирующем социуме. Харьков: ХТУРЭ, 1999. 207 с.

146. Закон джунглей. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Закон_джунглей (дата звернення 25.04.2018).

147. Заморська Л. Нормативність в радянському праворозумінні. *Право України.* 2011. № 11–12. С. 152–163.

148. Захарцев С. И. К вопросу об интегральной юриспруденции. *Мониторинг правоприменения.* 2013. № 2. С. 33–37.

149. Звечаровский И. Э. Современное уголовное право Рос-

сии: понятие, принципы, политика. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 98 с.

150. Зелинский А. Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.

151. Злобин Г. А. О необходимости концептуального подхода к совершенствованию законодательства. *Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка.* Москва: Наука, 1979. С. 122–124.

152. Зміна парадигм. *Вікіпедія:* вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 06.07.20018).

153. Золотухина-Аболина Е. В. Рациональное и ценностное (проблемы регуляции сознания). Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1988. 144 с.

154. Ивакин А. А. Повесть о Бытии: мыслящем и мысленном: монография. Одесса: Фенікс, 2016. 296 с.

155. Ильницкий К. Красные Ferrari и контейнерные терминалы Юрия Самека. *Порты Украины.* 2015. № 2 (144). С. 40–43.

156. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм об освобождении от наказания. *Государство и право.* 2000. № 2. С. 57–64.

157. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва: Издат. группа ИНФРА. М.— НОРМА, 1997. 383 с.

158. Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. Ленинград: Госиздат, 1925. 199 с.

159. История политических и правовых учений. учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА. М, 1999. 736 с.

160. Ігнатов О. М. Протидія кримінальному насильству потребує вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права:* матеріали ІІІ міжнарод. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 339–342.

161. Каган М. С. Система и структура. Состояние проблемы. Системные иссле-дования. *Ежегодник.* 1983. Москва: Наука, 1983. С. 86–106.

162. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. Москва: Юридическая литература, 1965. 204 с.

163. Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. *Советское государство и право.* 1970. № 10. С. 35–39.

164. Калиев И. А. Властные отношения и бизнес в постсо-

ветских странах — проблемы и перспективы. URL: http://e-history.kz/ru/contents/view/vlastnie_otnosheniya_i_biznes_v_postsovetskih_stranah__problemi_i_perspektivi__1525 (дата звернення 08.07.2018).

165. Калинин А. Ю., Комаров С. А. Форма (источник) права как категория в теории государства и права. *Правоведение.* 2000. № 6 (233). С. 3–10.

166. Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хмельницький ун-т управління та права. Львів, 2016. 212 с.

167. Кант И. Критика чистого разума / пер. Н. Лосского, сверен и отредактирован Ц. Арзаканяном и М. Иткиным; прим. Ц. Арзаканяна. Москва: Мысль, 1994. URL: http://www.psylib.ukrweb.net/books/kanti02/index (дата звернення 30.02.2016).

168. Карнаушенко Л. В. Интегративное правопонимание: особенности, возможности, возражения. *История государства и права.* 2013. № 21. URL: http://www.center-bereg.ru/l180.html (дата звернення 08.07.2018).

169. Карчевский Н. В. Уголовно-правовое отражение социальных тенденций информатизации. *IT Право: проблеми і перспективи розвитку в Україні.* URL: http://aphd.ua/publication-158/ (дата звернення 16.08.2018).

170. Каутский К. Эрфуртская программа (Комментарий к принципиальной части). Москва: Госполитиздат, 1959. 247 с.

171. Келина С. Г. Освобождение от уголовной ответственности как правовое последствие совершения преступления. У*головное право:* новые идеи. Москва: Наука, 1994. С. 68–81.

172. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. 176 с.

173. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.

174. Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. Философия. Природа человека и его сущность. URL: http://society.polbu.ru/kirilenko_philosophy/ch55_i.html (дата звернення 25.04.2018).

175. Кісь Р. Аспекти національної ідеї. *Українська національна ідея*. Наук. зб. бюлетень Всеукраїнського наукового та професійного товариства ім. М. Міхновського. Київ: Українська видавнича спілка, 1998. № 4. 84 с.

176. Кленова Т. В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве. *Государство и право.* 1997. № 1. С. 54–59.

177. Клименко А. И. Правовая идеология в контексте про-

странственно-временных характеристик современного общества. *Пространство и время.* 2012. № 4 (10). С. 36–41.

178. Княгинин К. Н. Охранительные правоприменительные акты: вопросы теории и технологии. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. 108 с.

179. Кобзева Е. В. Идеологические и правовые границы российского уголовного закона: о необходимости их выделения и соблюдения. *Вестник Саратовской государственной юридической академии.* 2014. № 5 (100). С. 73–79.

180. Ковалев М. И. Советское уголовное право: курс лекций. Вып. 1: *Введение в уголовное право.* Свердловск, 1971. С. 69–94.

181. Ковальський В. С. Охоронна та регулятивна функції в кримінальному праві: проблема їх співвідношення та взаємозв'язку. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 20–24.

182. Ковлер А. И. Антропология права. Москва: НОРМА, 2002. 480 с.

183. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983. 182 с.

184. Кожевников С. Н., Кузнецов А. П. Принципы права: понятие, сущность, конкретизированная характеристика. *Следователь.* 2000. № 2. С. 39–46.

185. Козаченко И. Я. Язык — душа и совесть уголовного закона. *Правоведение.* 2003. № 2 (247). С. 109–116.

186. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вибір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.

187. Козаченко О. В. Сучасне розуміння принципу невідворотності у кримінальному праві. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 166–168.

188. Козлихин И. Ю. Интегральная юриспруденция: дискуссионные вопросы. *Философия права в России: история и современность:* материалы третьих философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2009. С. 242–253.

189. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України.* 2010. № 4. С. 10–21.

190. Колесников А. Новая русская идеология существует. Моральный кодекс строителей кумовского капитализма. *Ведомости.* 11.05.2016. № 4071. URL: http://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/05/11/640569-novaya-russkaya-ideologiya-suschestvuet

(дата звернення 07.07.2018).

191. Коломиец Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. *Legea si Viata.* 2016. Nr. 1/3 (289). С. 50–53.

192. Коломиец Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. Випуск 1. Том 3. С. 45–49.

193. Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. *Підприємництво, господарство и право.* 2016. № 2. С. 138–143.

194. Коломиец Ю. Современное понимание идеологии. *Юридичний вісник.* 2016. № 4. С. 143–147. URL: http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-4–2016.html.

195. Коломиец Ю. Теоретико-методологические основы познания права. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 701–727.

196. Коломиец Ю. Уголовно-правовая идеология: чьи интересы выражаются? *Новітні кримінально-правові дослідження — 2017:* збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 261–264.

197. Коломиец Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. *VISEGRAD JOURNAL on human rights.* 2017/4. № 2/1. С. 113–119.

198. Коломиец Ю. Ю Общественно ли опасно преступное деяние? *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 273–275.

199. Коломиец Ю. Ю. «Дух» уголовного права. *Безпека людини, суспільства, держави:* матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 жовт. 2017 р.). Київ: Київський кооперативний інститут бізнесу і права, 2017. С. 135–138.

200. Коломиец Ю. Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, Т. 2. С. 73–76.

201. Коломиец Ю. Ю. Возможен ли православный социализм в постсоветских государствах. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні:* матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 9–10 жовт. 2015 р.) Херсон: Гельветика, 2015. С. 22–25.

202. Коломиец Ю. Ю. Государственная идеология: целесообразность существования. *Справедливість у юриспруденції: теорія та*

практика: збірник матеріалів міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 10–15.

203. Коломиец Ю. Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права.* 2012. Вип. 67. С. 508–513. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_67_73.

204. Коломиец Ю. Ю. Идеологические основы разрешения уголовных конфликтов. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року:* ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Гельветика, 2018. С. 1094–1116.

205. Коломієць Ю. Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2018. № 17. С. 139–150.

206. Коломиец Ю. Ю. Идеология и уголовное право. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 111–116.

207. Коломиец Ю. Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон. Серія: Право.* 2017. № 4 (58). С. 54–59.

208. Коломиец Ю. Ю. Классовая пирода преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали. Міжнародної науково-практичної конференції (20 трав. 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187–189.

209. Коломиец Ю. Ю. Классовый характер уголовного права СССР. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (16–17 трав. 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 524–526.

210. Коломиец Ю. Ю. Марксизм как методологическая основа исследования права. *Право и политика: история и современность:* материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Омск, 20 ноября 2015 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 86–89.

211. Коломиец Ю. Ю. Метод пророчества К. Маркса в науке. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 6–7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство»,

2015. С. 56–60.

212. Коломиец Ю. Ю. Методология науки уголовного права. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2016. № 1(6). С. 1–9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 08.07.2018).

213. Коломиец Ю. Ю. Познание существа уголовного права. *O noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei:* aspectul juridic: conferinta internationala stiintifico-practica (2016; Chisinau). Chisinau: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2016. С. 126–129.

214. Коломиец Ю. Ю. Политика и уголовное право: идеи баланса и экономической эквивалетности. D*evelopment and modernization of the legal systems of Eastern Europe:* experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. p. 194–212.

215. Коломиец Ю. Ю. Предпонимание и понимание уголовного права. *ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./:* колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон: Гельветика, 2017. С. 72–85.

216. Коломиец Ю. Ю. Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты. *Концепты и контрасты:* монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Гельветика, 2017. С. 324–330.

217. Коломиец Ю. Ю. Равенство и равноправие в уголовном праве. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 521–523.

218. Коломиец Ю. Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 5. С. 141–146.

219. Коломиец Ю. Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. *Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике.* Баку: Адильоглы, 2008. С. 373–376.

220. Коломиец Ю. Ю. Интегративный подход к пониманию права: целесообразность использования. *Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти:* міжнарод. круглий стіл (м. Одеса, 16 липня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 54–57. URL: http://eurolaw.org.ua/files/zbirnik-tez-19072016.pdf.

221. Коломиец Ю. Ю. Марксистско-ленинское идеологическое наследие в уголовном праве. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада:* монографія. Одеса: Гельветика, 2015. С. 167–182.

222. Коломиец Ю. Ю. Наказание в круговороте форм прав-

ления. *Актуальні про-блеми держави і права.* Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 54. С. 145–152.

223. Коломиец Ю. Ю. Политика, наука, идеология и уголовное право. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166–169.

224. Коломиец Ю. Ю. Принцип справедливости в уголовном праве бывшего СССР и Украины. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. Відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юридична література, 2014. С. 185–190.

225. Коломиец Ю. Ю. Современное понимание негативной уголовной ответственности. *Закон, проступок, відповідальність:* [присвячено 85-річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 19–24.

226. Коломиец Ю. Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2017. № 10. С. 183–189.

227. Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии:* сб. науч. статей / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 187–192.

228. Коломієць Ю. Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави та права.* Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 139–144.

229. Коломієць Ю. Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. С. 234–236.

230. Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2 т. Одеса: Видавничій дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 183–186.

231. Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне*

право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 268–284.

232. Коломієць Ю. Ю. Інтегративна ідеологія України. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 92–96.

233. Коломієць Ю. Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». Одеса: Фенікс, 2008. С. 354–355.

234. Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 212 с.

235. Коломієць Ю. Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* Київ, 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 1–6.

236. Коломієць Ю. Ю. Символізм та раціональність кримінального закону. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків. 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 246–249.

237. Коломієць Ю. Ю. Функції кримінально-правової ідеології. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 118–120.

238. Коломієць Ю. Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. *Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків:* монографія / За заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. С. 34–43.

239. Коломієць Ю. Ю. Дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.

240. Коломієць Ю. Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. *Приватне та публічне право.* 2018. № 3. С. 67–71.

241. Коломієць Ю. Ю. Ідеологія, наука та кримінально-правова доктрина. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості:*

матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.). Одеса: Гельветика, 2017. С. 290–300.

242. Коломієць Ю. Ю. Капіталістична ідеологія держави. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю зі дня народження д-ра юрид. наук, проф. Л. М. Стрельцова (25.10.1918–24.03.1979), м. Одеса, 26 жовт. 2018 року. Одеса: Гельветика, 2018. С. 332–335.

243. Коломієць Ю. Ю. Майбутня кримінально-правова ідеологія. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 32–328.

244. Коломієць Ю. Ю. Модель кримінально-правової ідеології. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* AUGUST 2018. № 4 (32). С. 114–117.

245. Коломієць Ю. Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права.* Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.

246. Коломієць Ю. Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права. Одеса:* Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 160–163.

247. Коломієць Ю. Ю. Філософсько-теоретична (ідеологічна) обумовленість методів наукового пізнання кримінального права. *Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції:* монографія / авт. кол.: С. В. Ківалов, В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко та ін.; за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2016. С. 49–64.

248. Коломієць Ю. Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук.* 2018. № 15. С. 113–119.

249. Коломиец Ю. Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національ-не право України. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2018. Випуск 2(11). С. 1–14. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 07.01.2019).

250. Комаров С. А., Калинин А. Ю. Теоретическая модель и юридическая конструкция: проблемы соотношения. *Юридическая техника.* 2013. № 7 (ч. 2). С. 327–330.

251. Комплексные социально-правовые исследования: опыт и проблемы. Москва: Наука, 1977. 227 с.

252. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / отв.

ред. Д. П. Горский. Москва: Наука, 1975. 720 с.

253. Конституция Союза Советских социалистических республик (с изменениями и дополнениями, внесенными Законном СССР от 1 декабря 1988 г.). Москва: Известия Советов народных депутатов СССР, 1988. 63 с.

254. Корабльова В. М. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. 350 с.

255. Корж В. П. Экономические преступления в условиях рыночных отношений: сущность и понятие. С. 184–192. URL: file:///D:/Documents/Downloads/krise_2015_60_23.pdf (дата звернення 16.08.2018).

256. Коржанский Н. И. Очерки теории уголовно права. Волгоград, 1992. 92 с.

257. Коржанський М. Й. Уголовне право. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 336 с.

258. Кормич Б. А. Правовий зміст поняття «національна безпека». *Митна справа.* 2003. № 1. С. 116–123.

259. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. 268 с.

260. Костенко А. Н. О законах природного права как первоисточнике законодательства об уголовной ответственности. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 79–83.

261. Костенко А. Н. Уголовный кодекс как инструмент для злоупотреблений (критика позитивизма в уголовной юстиции). *Кримінальний кодекс України — 10 років очікувань.* Тези. Збірник праць. Львів, 2011. С. 216–220.

262. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

263. Костенко О. М. Не карою єдиною! Концепція «Антикримінальних лещат». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення:* матеріали міжвуз. наук.— практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 10–12.

264. Костенко О. Формула декриміналізації держави, або Яким бути Національному бюро розслідувань. http://journalist. hotmail. ru//index_files/nbr. htm.

265. Костицький М. В. Сучасні філософсько-методологічні та теоретичні проблеми науки кримінального права. *Актуальні про-*

бледи кримінального права (пам'яті про-фесора П. П. Михайленка): тези доп. V межвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 18–21.

266. Котельников М. Е. Диалектика науки и идеологии в историческом развитии марксизма (социально-философский анализ): автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Ин-т философии Российской академии наук. Москва, 2009. 50 с.

267. Кочесоков З. Х. Дискурс современного этапа социальной эволюции в постнеклассической парадигме науки: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Краснодарский ун-т МВД РФ. Нальчик, 2010. 47 с.

268. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львівській національний університет ім. Ів. Франка. Львів, 2005. 18 с.

269. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським Судом з прав людини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 236 с.

270. Кригер Г. А. Место принципов уголовного права в системе принципов права. *Советское государство и право.* 1981. № 2. С. 102–107.

271. Крижанівський А. Ф. Професійна і компетентна правосвідомість як середовище юридичного цинізму. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнародної наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 79–81.

272. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер; Право, 2001. 416 с.

273. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 177 с.

274. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер–Право, 2002. 416 с.

275. Кримінальний кодекс України з коментаріями: науково-практичний коментар. НПП Юрисконсульт, 2018. URL: legalexpert.in.ua (дата звернення: 15.07.2018).

276. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітрицан [та ін.]; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.

277. Кудрявцев В. Н. Науку уголовного права пора модернизировать. *Уголовное право.* 2006. № 5. С. 130–131.

278. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 287 с.

279. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. Москва: Юристъ, 2003. 352 с.

280. Кудрявцев В. Н., Келина С. Г. О принципах советской уголовной политики. *Проблемы советской уголовной политики:* межвуз. темат. сб. Владивосток: Изд-во Дальне-вост. ун-та, 1985. С. 4–12.

281. Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. 305 с.

282. Кузембаєв О. С. Інфляція в кримінальному законі та індекс «БІГ МАКА» у визначенні спів розмірності кримінальної відповідальності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 217–219.

283. Кузик Б. М., Литвин Л. І. К89 Благовіст. Православна етика: [навч. посіб.]. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. 304 с.

284. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. 646 с.

285. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении: учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2002. 624 с.

286. Кучма Л. Україна є. Україна — буде! *Урядовий кур'єр.* 1996. 29 серп. (№ 161–162). С. 3–6.

287. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 9. С. 116–120.

288. Кэрролл Шон Б. Закон «джунглей». В поисках формулы жизни / пер. с англ. О. Сивченко. СПб.: Питер, 2017. 304 с.

289. Лакатос Имре. Методология программы научных исследований. URL: http://scorcher.ru/art/theory/anty_paradigm.php (дата звернення 08.07.2018).

290. Латинов Я. А. Общенаучные предпосылки исследования роли уголовного права в обеспечении развития «гражданского общества» в Украине: столкновение методологических подходов поп-

перианства марксизма-ленинизма. *Форум права.* 2013. № 1. С. 582–590. URL: http: archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013–1/13Ljaiml.pdf (дата звернення 03.07.2014).

291. Лафарг П. Сочинения. Москва, 1931. Т. 3. 215 с.

292. Левківський К. М., Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те видання стереотипне. Львів: Новий Світ — 2000, 2007. 476 с.

293. Легуша С. М. Структура правової свідомості. Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2007. Вип. 18. С. 95–101.

294. Лейбниц Г.-В. Сочинения в четырех томах. Т. I / ред. и сост., авт. вступ., ст. и примеч. В. В. Соколов; пер. Я. М. Боровского и др. Москва: Мысль, 1982. С. 285. URL: http://monada2006.narod.ru/Doc/Leibnitz_t1.htm (дата звернення 16.09.2016).

295. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1958. Т. 1. 662 с.

296. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 25. 646 с.

297. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 33. 433 с.

298. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 34. 584 с.

299. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Гос. изд-во политической литературы, 1962. Т. 35. 599 с.

300. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1963. Т. 37. 747 с.

301. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1964. Т. 44. 725 с.

302. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Изд-во политической литературы, 1964. Т. 45. 729 с.

303. Либус И. А. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе. Ташкент: Узбекистан, 1981. 232 с.

304. Лившиц Р. З. О легитимности закона. *Теория права: новые идеи.* Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 18–26.

305. Лизогуб Я. Уголовно «оскорбленная» клевета. *Юридическая практика.* 2005. № 11. URL: http://pravo.ua/article.php?id=10004440 (дата звернення 5.07.2018).

306. Линде А. Н. Значение коммуникативного подхода Ю. Хабермаса в развитии современной теории политической коммуникации. *Общество: політика, экономика, право.* 2016. С. 1–6. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2016/2/politics/linde.

pdf (дата звернення 16.07.2017).

307. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм: Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. 872 с.

308. Лобанова Л. В. О некоторых новеллах уголовного законодательства и балансе форм и методов уголовно-правовой политики. *Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели:* материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая-1 июня 2012 г.). Москва: Проспект, 2012. С. 145–151.

309. Луман Н. Л. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Антоновский. Москва: Логос. 2004, 232 с.

310. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Москва: НОРМА, 1997. 525 с.

311. Луцький А. І. Відображення позитивістської правової ідеології в системі кримінального права України. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка):* тези доп. V межвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 54–56.

312. Лянге С. Декретомания или декретотворчество? *Финансовый Киев — еженедельник деловых кругов Украины.* 1993. № 5. С. 1.

313. Ляпунов Ю. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны. *Уголовное право.* 2005. № 1. С. 48–52.

314. Магомедов А. А. Уголовная ответственность и освобождение от нее: эволюция правовых воззрений и современность: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Московский университет МВД России. Москва, 1998. 58 с.

315. Мадаев Е. О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сибирск. акад. права, экономики и управления. Иркутск, 2012. 254 с.

316. Макаренко А. С. Суддівський росуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.

317. Макконнел К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. 11-го изд. Киев: Хагар-Демос, 1993. 785 с.

318. Максимов С. И. Что есть право? *Правоведение.* 2013. № 1 (306). С. 238–245.

319. Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. Политическая наука. *Политическая*

идеология в современном мире: сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 8–31.

320. Малиновский Б. Научная теория культуры (фрагменты). *Вопросы философии.* 1983. № 2. С. 116–124.

321. Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: авто-реф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. 41 с.

322. Малеин Н. С. О законности в условиях переходного периода. *Теория права: новые идеи.* Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 26–32.

323. Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.

324. Малхазов И. И. Важная гарантия социалистического правосудия. Ростов-н/Д: Комунна, 1961. 51 с.

325. Малько А. В. Поощрение как правовое средство. *Правоведение.* 1996. № 3. С. 26–36.

326. Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение.* СПб., 2000. № 6 (233). С. 152–169.

327. Мальцев Н. Н. Эволюция жизни. Путь от Богочеловека к человеку. Москва: Алгоритм, 2012. 640 с.

328. Мамардашвили М. Вильнюсские лекции по социальной философии. Опыт физической метафизики. СПб.: Азбука-Аттикус, 2012. 320 с.

329. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. 207 с.

330. Мамычев А., Сухомлинов А., Щеглов Б. Уровни легитимности государственной власти и правового действия. *Власть.* 2009. № 12. С. 136–138.

331. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Одеса: Фенікс, 2009. 228 с.

332. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории. Спб.: Лань. 1997. 384 с.

333. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. Т. 1. 723 с.

334. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1955. Т. 2. 651 с.

335. Маркс К. Сочинения: в 39 томах / Маркс К., Энгельс Ф. Москва: Издательство политической литературы, 1955. Т. 3. 650 с.

336. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. Т. 3. 655 с.

337. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. Москва: Гос. изд-во полит лит-ры, 1956. 699 с.

338. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1959. Т. 13. 771 с.

339. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 18. 842 с.

340. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. Т. 20. 858 с.

341. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 1. 640 с.

342. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. 643 с.

343. Мартышин О. В. Совместимы ли основные типы понимания права? *Государство и право.* 2003. № 6. С. 13–21.

344. Матвеев В. Продиктовано разумом. *Известия.* 1977. 9 февр.

345. Матвеева Н. А. Социальная инерция. К определению понятия. *Социологические исследования.* 2004. URL: http://naukarus.com/sotsialnaya-inertsiya-k-opredeleniyu-ponyatiya (дата звернення 04.09.2018).

346. Материалы XXV създа КПСС. Москва: Политиздат, 1976. 256 с.

347. Материалы XXVI създа КПСС. Москва: Политиздат, 1982. 223 с.

348. Матузов Н. И. О принципе «все, не запрещенное законом, дозволено». *Советское государство и право.* 1989. № 8. С. 3–9.

349. Матурана, Умберто. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Матурана,_Умберто (дата звернення 12.04.2017).

350. Мацко С. В. Государственная идеология и право современной России: теоретикоправовое исследование: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Гос. образовательное учреждение «Уфимский юридический институт». Уфа, 2003. 204 с.

351. Мацнев Н. И. О понятии уголовной ответственности. *Правоведение.* 1980. № 4. С. 50–55.

352. Мачехин А. Е. В поисках смысла. Мудрость тысячелетий / сост. А. Е. Маче-хин. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: ОЛМА-ПРЕСС,

2002 912 с. URL: http://bib.getenjoyment.net/poiskah-smyislamudrost-tyisyacheletiy.html (дата звернення 0.2.04.2018).

353. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология. *Проблеми філософії права.* 2003. Т. 1. С. 159–162.

354. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 33 с.

355. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. Київ: Фонд «Українська перспектива», 1997. 52 с.

356. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск: Изд-во Иркутск, гос. ун-та, 1988. 152 с.

357. Миронов В. «Деидеологизация» — новая идеология? (о месте философии в образовании). *Высшее образование в России.* 2003. № 1. С. 67–73.

358. Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип. 51. С. 331–336.

359. Мирошниченко Н. А. Підстави кримінальної відповідальності. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 515–517.

360. Мисливий В. А. Кримінально-правова охорона штучного інтелекту. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 92–100.

361. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

362. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

363. Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Харьківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 460 с.

364. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 582 с.

365. Михайлов А. М. Генезис континентальной юридической догматики: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2012. 496 с.

366. Михайлов А. М. Понятие правовой идеологии и его место в составе теоретико-правового значения. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки.* 2017. Т. 21. С. 355–379. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-pravovoy-ideologii-i-ego-mesto-v-sostave-teoretiko-pravovogo-znaniya (дата звернення 16.04.2017).

367. Михайлов А. М. Правовая идеология в юридической науке и социальной практике. *Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции:* К 60-летию Андрея Васильевича Полякова. Коллективная монография: в 2 т. Т. 2. Актуальные проблемы философии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права / под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова; предисл. Д. И. Луковской, Е. В. Тимошиной. СПб.: Алеф-Пресс, 2014. С. 321–341.

368. Михальченко М. І. Ідеологія. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. Київ; Харків: ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.

369. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: http://ipiend.gov.ua/?mid=129#_Toc45099236 (дата звернення 20.04.2018).

370. Михеев Р. И., Протченко Б. А. Правоотношения, порождаемые деяниями невменяемого. *Советское государство и право.* 1984. № 11. С. 85–87.

371. Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-портал. URL: https://www.msp.gov.ua/ (дата звернення 09.09.2018).

372. Мозговий Л. І. Філософія. Кредитно-модульний курс: навч. посіб / І. Л. Моз-говий, І. В. Бичко, Р. О. Додонов; за ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового. Київ: Центр учбо-вої літератури, 2009. 456 с.

373. Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. *Науковий вісник Академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 36–41.

374. Мокринский С. П. Система и методы науки уголовного права. *Вестник права.* 1906. Часть III. С. 21–53.

375. Молитва: Символ веры (по-русски и по-немецки). URL: http://www.hamburg-hram.de/letopis/molitva-simvol-veryi/3.html (дата звернення 01.07.2018).

376. Молотков А. Социальная мобилизация в эпоху перемен (по мотивам статьи А. Рогозянского «Какая власть необходима России?»). URL: http://www.chri-soc.narod.ru/mol_socialnaja_mobilizacia.htm (дата звернення 07.07.2018).

377. Монбриаль Т. де. Действие и система мира; пер. с франц.

Москва: Московс-кий государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. 488 с.

378. Монтеск'є Ш. Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.

379. Москаленко В. В. Соціальні ідеали як виявлення творчої сутності свідомості особистості. *Психологія і особистість.* 2014. № 1 (5). С. 31–44.

380. Музика А. А. Rule of law checklist: світоглядна практична ідея верховенства права. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 43–45.

381. Мульченко В. Проблеми охорони честі і гідності особи у кримінальному законі. *Право України.* 2002. № 10. С. 41–44.

382. Мучник А. Г. Философия достоинства, свободы и прав человека. Киев: Парламентское издание, 2009. 696 с.

383. Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України.* 2011. № 9. С. 20–24.

384. Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи. *Інтернет-видання «Юриспруденція on-line»* опубліковано 21.05.2006 р. URL: http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673 (дата звернення 05.09.2018).

385. Навроцький В. Чи перебуває українське кримінальне право в стані кризи? *Юридичний вісник України.* 2009. 19–25 верес. № . 38 (742). С. 6–7.

386. Надобко С. В. Поняття історичних типів виникнення держави та їх співвідношення із типологією. Наукова індустрія *Європейського континенту:* матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (Чехія, 27 лист.— 5 груд 2012р.). Чехія: Прага, 2012. Т. 10. С. 7–9.

387. Назаретян А. П. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент мегаистории. *Век глобализации.* 2015. № 2. С. 18–34. URL: http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2015_2/018–034.pdf (дата звернення 20.06.2018).

388. Нарижный Ю. Философия постмодернизма. URL: http://postmodern.in.ua/?p=1695 (дата звернення 17.06.2017).

389. Нарышев Г. Н. Доктрины «управляемого хаоса» в современной глобальной геополитике. *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент* (Электронный журнал). 2012. № 2. С. 1–13. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kontseptsii-upravlyaemogo-haosa-v-globalnom-geopoliticheskom-protivoborstve (дата звернення 17.07.2018).

390. Наставная А. В. Методология интегративного правопонимания: доктринальный анализ. *Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства:* материалы междунар. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. С. 134–137.

391. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика. Ижевск: Издательство Казанского университета, 1988. 142 с. URL: http://pandia.ru/text/77/500/11550.php (дата звернення 03.07.2018).

392. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. 960 с.

393. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2003. 976 с.

394. Наумов А. В. Идеологические основы уголовного закона. *Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью:* сборник научных трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Сателлит, 2008. С. 73–78.

395. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016 (дата звернення 02.03.2018).

396. Негодаев И. А. Философия техники. *Библиотека «Полка букиниста»*. URL: http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/26390/ (дата звернення 20.04.2018).

397. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Москва: Госюриздат, 1960. 512 с.

398. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: монографія. Київ: МП Леся, 2012. 400 с.

399. Немытина М. В. Проблемы современного правопонимания. *Современные методы исследования в правоведении* / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Саратов: СЮИ МВД России, 2007. URL: http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=1920&p=25461 (дата звернення 08.07.2018).

400. Николин В. В., Николина О. И. Проблема соотношения природы человека и второй природы. *Омский научный вестник.* 2013. № 5 (122). С. 88–92.

401. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

402. Новый завет Господа нашего Иисуса Христа. Москва: Изд-во Московской патриархии, 1990. 651 с.

403. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1962. 156 с.

404. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве. Саратов: СГУ, 1973. 193 с.

405. Ной И. С. Метод уголовного права. *Личность преступника и уголовная ответственность:* Межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. 136 с. URL: http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html (дата звернення 18.09.2016).

406. О красном терроре: Постановление СНК выд 05.09.1918 г. Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 19. Оп. 1. Д. 192. Л. 10. URL: http://rusarchives.ru/projects/statehood/08–38-postanovlenie-krasny-terror-1918.shtml (дата зве-рення 07.08.2018).

407. О порядке ссылки в отдаленные северные районы СССР членов семей изменников родине, бежавших или перелетевших за границу: Инструкция Народного комиссариата внутренних дел СССР. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ (дата зверення 07.08.2018).

408. О привлечении к ответственности изменников родины и членов их семей: Постановление политбюро ЦК ВКП(б) от 07.12.1940 г. Документ № 140. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ (дата зверення 07.08.2018).

409. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. 160 с.

410. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.

411. Овчинникова А. П. Системный подход и методология юриспруденции. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18–19 квіт. 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 7–8.

412. Овчинникова А. П. Современный культурный контекст юридической деятельности. *Правове життя сучасної України:* тези доповідей Міжнарод. наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 75–76.

413. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.- кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 1987. 797 с.

414. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради Украї-ни. Київ, 2005. 19 с.

415. Орзих М. Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / сост.: А. Р. Крусян, А. А. Езеров; вступ. ст. С. В. Кивалов. Одесса: Юридична літера-тура, 2015. 568 с.

416. Орзіх М. П. Особистість і право: монографія / передм. С. В. Ківалова. Вст. ст. автора. Одеса: Юридична література, 2005. 312 с.

417. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридична література, 2011. 624 с.

418. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты). Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 135 с.

419. Основные проблемы науки советского социалистического права: труды Первой научной сессии Всесоюзного института юридических наук / под ред. И. Т. Голякова. Москва: Юриздат, 1940. С. 10–75.

420. Острогляд О. В. Концепція кримінально-правової політики України: Окремі аспекти. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Івано-Франківськ, 4 груд. 2015 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 41–46. URL: http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/Teorseminar-zbirnyk.pdf (дата звернення 14.08.2018).

421. От критической теории к теории коммуникативного действия. Эволюция взглядов Ю. Хабермаса. Тексты / сост. А. Я. Алхасов. Ульяновск, 2001. 150 с. URL: http://window.edu.ru/resource/310/26310/files/180.pdf (дата звернення 16.07.2017).

422. Отраднова О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки.* 2013. № 3 (47). С. 152–158.

423. Охота на ведьм. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 04.01.2017).

424. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 201 с.

425. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: автореф. дис. … канд. юрид. наук:

12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 19 с.

426. Павлов В. И. Классическая доктрина конституционализма и современная антропология права в ситуации кризиса ценностей. *Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства:* материалы междун. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. 683 с.

427. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. *Мего-Інфо — Юридична бібліотека.* № 1. URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-підстави-антропологічної-концепції-права-в-павлов?page= (дата звернення 30.04.2018).

428. Павлухин А. Н., Чистяков А. А. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояния, перспективы: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2003. 80 с.

429. Палеха Р. Р. От монистических концепций правопонимания к интегративным. *Вестник Воронежского института МВД России.* 2010. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/ot-monisticheskih-kontseptsiy-pravoponimaniya-k-integrativnym (дата звернення 08.07.2018).

430. Панов М. І. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України.* 2000. № 4 (23). С. 37–45.

431. Панов М. І., Анісімов Г. М. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків. *Юридична наук.* 2015. № 1. С. 133–142.

432. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем особливої частини кримінального права. *Проблеми законності.* Харків: Нац. юрид. акад. Украї-ни ім. Я. Мудрого, 2009. Вип. 100. С. 291–304.

433. Патей-Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права: навчальний посібник. Київ, 2010. 396 с.

434. Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / редкол.: Братусь С. Н., Гинцбург Л. Я., Кудрявцев В. Н. (отв. ред.), Мамут Л. С., Нерсесянц В. С. Москва: Наука, 1980. 271 с.

435. Петришин О. В., Гетьман І. В. Правове спілкування як центральна дефініція перспективної методології розуміння права. *Держ. буд-во та місц. самоврядування:* зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Битяк. Харків: Право, 2011. Вип. 22. С. 3–17.

436. Пиголкин А. С. Толкование нормативних актов в СССР.

Москва: Госюриз-дат, 1962. 166 с.

437. Пиленко А. А. Право изобретателя. Москва: Статут, 2001. 688 с.

438. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права в шести томах. Часть Общая. Том II. Преступление / Ред. кол. А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. Москва: Наука, 1970. 515 с.

439. Підгородинський В. М. Зміст та значення понять «честь» та «гідність» у законах божому та кримінальному. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки.* 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 87–90.

440. Підгородинський В. М. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. *Правовий вплив на неправомірну поведінку:* актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 259–278.

441. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. 5-те вид., виправ. і допов. Львів: «Магнолія 2006», 2013. 304 с.

442. Платон. Законы. Платон. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3, ч. 2. 830 с.

443. Подорожний Д. Де в Біблії написано, що Бог дав людині свободу вибору? URL: http://www.god.in.ua/?p=5486 (дата звернення 5.07.2018).

444. Поис А. Основные законы природы — всеобщие, универсальные, фундаментальные законы — законы Вселенной, законы Мироздания. URL: http://www.pois.ru/zak.htm#f (дата звернення 08.07.2018).

445. Политология: учебное пособие / под ред. С. А. Матвеева. Издание четвертое. Харьков: Одиссей, 2004. 336 с.

446. Политология: учебное пособие для вузов / научный редактор А. А. Радугин. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Библионика, 2008. 336 с.

447. Политология: энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянова. Москва: Изд.-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. 431 с.

448. Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 230 с.

449. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.

450. Поляков А. В. В поисках интегративного типа право-

понимания. *История государства и права.* 2003. № 6. С. 7–8.

451. Поляков А. В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения. *Правоведение.* 2001. № 2. С. 4–23.

452. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 304 с.

453. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 444 с.

454. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки: Методичні рекомендації. Київ, 2014. 39 с. URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf (дата звернення 02.08.2018).

455. Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи: матеріали учасників заочної наук.-практ. конф. (Львів, 31 жовт. 2017 р.). Львів: Львівська Політехніка, 2017. 157 с.

456. Принс Ад. Защита общества и преобразование Уголовного права / Перевод с французского Е. Маркеловой. Москва: Книгоиздательство т-го д-ма «В. И. Знаменского и К», 1912. 158 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=1AQoBwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення 17.03.2017).

457. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964–15 (дата звернення 30.08.2018).

458. Про проект нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 1 липня 1992 року N2525-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 37. Ст. 550.

459. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700–08 (дата звернення 18.08.2018).

460. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Изд-во политической литературы, 1962. 308 с.

461. Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. Принята съездом КПСС. Москва: Политиздат, 1986. 80 с.

462. Проект Конституції України від 26 жовтня 1993 року. Голос України. 1993. 26 жовт.

463. Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2003. 213 с.

464. Путівник по Писаннях. Церква Ісуса Христа святих останніх днів. 2018. URL: https://www.lds.org/?lang=ukr (дата звернення 01.07.2018).

465. Пушкін Олександр. Евгеній Онегін. URL: https://books.google.com.ua/books?id=AOtiDAAAQBAJ&pg=PT58&lpg=PT58&dq=i (дата звернення 19.07.2018).

466. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 6-те. вид. Харків: Консум, 2002. 160 с.

467. Радутний О. Е. Штучний інтелект та окремі питання кримінального права. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 382–392.

468. Радутний О. Е. Глобалізаційні процеси законотворчої діяльності та штучний інтелект (на прикладі кримінального права). *Кримінальне право в умовах глобалізації:* мате-ріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 року). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 159–164.

469. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства.. Москва, 1978. 40 с.

470. Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1993. 150 с.

471. Рамоне И. Геополитика хаоса / пер. с франц. И. А. Егорова. М.: ТЕИС, 2001. 128 с.

472. Руссо Ж.-Ж. О причинах неравенства / пер. с фр. Н. С. Южакова; под ред. и с предисл. С. Н. Южакова. СПб.: Светоч, 1907. 166 с.

473. Рыбак А. З. Криминология в человеческом измерении: Новая методология. Взгляды на преступное (преступность, преступление, преступника) в мировоззренческих системах — личный блог Рыбак _А_З. URL: http://crimpravo.ru/blog/3657.html (дата звернення 23.11.2017).

474. Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і безпека.* 2013. № 1 (48). С. 157–163.

475. Рязанов М. Ю. Відродження слов'янської правової культури в Україні. *Право і суспільство.* 2015. № 6–2. С. 35–40.

476. Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм. Н*аукові записки: Юридичні науки.* 2008. Т. 77. С. 13–16.

477. Савинова Н. А. Информационная (технологическая) сингулярность уголов-ного права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. Т. 2. С. 199–202.

478. Савицкий В. М. Считается невиновным…. Москва: Знание, 1984. С. 4–5.

479. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення розвитку інформаційного суспільства в України: дис… д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2013. 509 с.

480. Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. *Мего-Інфо — Юридична бібліотека № 1.* URL: http://mego.info/матеріал/методологічні-проблеми-антропології-права-асаїдов?page=2 (дата звернення 07.07.2018).

481. Сандевуар П. Введение в право / пер. с фр. Москва: Интратэк-Р, 1994. 324 с.

482. Свідомість. *Вікіпедія:* вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Свідомість (дата звернення 06.04.2018).

483. Свято-Преображенская церковь в с. Горобцы. Полтавская эпархия Украинской Православной церкви. URL: http://www.pravoslavie.poltava.ua/ru/khramy-i-monastyri/blagochiniya-i-khramy-eparkhii/135-novosanzharskoe-blagochinie/1719-svyato-preobrazhenskaya-tserkov-v-s-gorobtsy (дата звернення 08.07.2018).

484. Селихова О. Г. Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2002. 23 с.

485. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / [наук. ред. О. В. Петришин]. Харків: Юрайт, 2012. 88 с.

486. Семиотика. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 01.07.2018).

487. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

488. Сергеева Т. Л. Основания уголовной ответственности по советскому уголовному праву. *Ученые записки ВНИИСЗ.* 1964. № 1 (18). С. 3–67.

489. Сергеєв М. В., Росінська З. П. Російська національна ідея радянського періоду: на матеріалах російських джерел. Наука. *Релігія. Суспільство.* 2008. № 2. С. 269–275.

490. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

491. Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави та права.* 2005. Вип. 24. С. 217–224.

492. Сердюк П. П. Стандарты Ч. Беккариа — благословение или проклятие? *Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 278–283.

493. Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2013. 40 с.

494. Сидоренко О. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження* — 2015: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 183–186. URL: http://hdl.handle.net/11300/4775 (дата звернення 10.07.2018).

495. Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект: монографія. Донецьк: Вербер (Донецька філія), 2009. 244 с.

496. Сідак В. Національні спецслужби в період 1917–1921 рр. URL: http://www.exlibris. org.ua/sidak/r6–p1.html (дата звернення 10.04.2018).

497. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.

498. Славин Б. Правда и ложь идеологии: марксизм и постмодернизм. URL: http://svom.info/entry/622-pravda-i-lozh-ideologii-marksizm-i-postmodernizm/ (дата звернення 08.07.2018).

499. Сливенко В. А. Еволюція більшовицьких поглядів на злочинність та правоохоронну діяльність у 1920-х рр. *Проблеми політичної історії України:* зб. наук. пр. / редкол.: О. Б. Шляхов (відп. ред.) [та ін.]. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2015. Вип. 10. С. 131–136.

500. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Москва: Политиздат, 1975. 392 с.

501. Словарь терминов и понятий по обществознанию / автор-сост. А. М. Лопухов. 7-е изд. переб. и доп. Москва, 2013. URL: http://ponjatija.ru/node/11660 (дата звернення 08.07.2018).

502. Словник іншомовних слів / за ред. академіка АН УРСР Мельничука О. С., 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. 966 с.

503. Смирнов В. Г. Уголовная ответственность и уголовное

наказание. *Правоведение.* 1963. № 4. С. 78–89.

504. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. 188 с.

505. Совесть. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Совесть# (дата звернення 08.07.2018).

506. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1988. 1600 с.

507. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2004. Т. 5. 416 с.

508. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2005. Т. 9. 416 с.

509. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2005. Т. 13. 416 с.

510. Современный философский словарь / под общ. ред. Б. Е. Кемерова. Лондон; Франкфурт-на-Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ, 1998. 1064 с.

511. Современный философский словарь / под ред.д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. Бишкек: Одиссей, 1996. 608 с.

512. Сомин Н. Православный социализм как будущее России. *Новый социализм. XXI век.* URL: http://ruskline.ru/analitika/2010/10/27/pravoslavnyj_socializm_kak_buduwee_rossii_tezisy/ (дата звернення 07.07.2018).

513. Сорок лет советского права. Т. 1. 1917–1957 / отв. ред. О. С. Иоффе. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1957. 694 с.

514. Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России: монография. Москва: Проспект, 2007. 480 с.

515. Сорокин В. В. Право — феномен духовной культуры России (субъективные мысли по проблеме правопонимания). *Актуальные проблемы правоведения.* 2009. № 1. С. 129–138.

516. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. *Партнерство цивилизаций.* 2014. № 1–2. С. 281–297.

517. Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 18 с.

518. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльно теоретико-правове дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 424 с.

519. Социализм. *Википедия:* свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 09.10.2016).

520. Сталин И. В. О диалектическом и историческом материализме. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_55.htm (дата звернення 08.07.2018).

521. Сташис В. В., Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Харьков: Вища школа, 1987. 214 с.

522. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.

523. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 249 с.

524. Стецюк І. В. Формування особистості студента в процессі навчання. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/3_2010/stetsiyk.pdf (дата звернення 09.09.2018).

525. Стоянович З. Концепция уголовно-правового минимализма в современных условиях. *Вестник Кемеровского университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки.* 2018. № 1. С. 66–73.

526. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України.* 2010. № 9. С. 102–109.

527. Стрельцов Є. Л. Великі ідеї великих людей та їх реалізація в соціальному житті. *Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 32–33.

528. Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думка прагматика. *Кримінальне право в умовах глобалізації:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», каф. кримінального права, 2018. С. 59–62.

529. Стрельцов Є. Л. Новітній розвиток української державності: деякі теоретичні міркування. *Збірник матіріалів конференції «Будуємо нову Україну»,* 2015. С. 328–336. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4608/Strel%27tsov_Novitniy_rozvytok.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 30.04.2018).

530. Стрельцов Є. Л. Основне завдання законодавства — регулювання чи регламентування регулювання суспільних відносин: деякі міркування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2016. № 9. С. 8–15.

531. Стрельцов Є. Л. Правова реформа у Ватікані. *Юрид. вісн.*

України. 2013. 20–26 лип. № 29 (942). С. 9.

532. Стрельцов Є. Л. Сучасні завдання кримінально-правової науки. *Університетські наукові записки.* 2012. № 1 (41). С. 545–547.

533. Стрельцов Є. Л. Сучасність і перспективи розвитку кримінального права України: 20 років потому. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: Юридична література, 2012. Т. XI. С. 365–373.

534. Стрельцов Є. Правовий вплив на неправомірну поведінку: кримінально-правовий аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані:* монографія / за ред. проф. О. В. Козаченко, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 7–22..

535. Стрельцов Є. Л. Релігійні традиції у світській державі. Передмова професора. доктора богословя Яна Благослава Лашека (Карлов університет. Прага, Чехія). Монографія. Прага: Видавництво Л. Марек, 2014. 232 с.

536. Строгович М. С. Методологические вопросы юридической науки. *Вопросы философии.* 1965. № 12. С. 3–14.

537. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. Москва: Наука. 1984. 143 с.

538. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности. *Советское государство и право.* 1979. № 5. С. 72–78.

539. Сулима Е. Н. Идеологические парадигмы современности: моногр. / Е. Н. Сулима, М. А. Шепелев. Днепропетровск: Изд-во ДНУ имени Олеся Гончара, 2012. 712 с.

540. Сурский М. (М. М. Исаев). Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующего класса. *Ученые записки ВИЮН. Юриздат,* 1940. Вып. 1. С. 19–20.

541. Сухинина Л. В. Иррациональное в современном научном познании: автореф. дис. … канд. философ. наук: 09.00.01 / ФГБОУ ВПО «Тюменская государственная сельскохозяйственная академия». Тюмень, 2011. 14 с.

542. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Москва: Наука, 1994. Т. 1. 380 с.

543. Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): монографія. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. 316 с.

544. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитар. ун-та, 2005. 264 с.

545. Тарбагаев А. Н. О понятии позитивной уголовно-правовой ответственности. *Вестник Ленинградского ун-та.* 1981. Вып. 1. № 5. С. 86–89.

546. Тарбагаев А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. 120 с.

547. Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України. *Право України.* 2010. № 9. С. 4–15.

548. Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України*. 24–30 травня 2014. № 21 (986), 31–6 червня 2014. № 22 (987), 7–13 червня 2014. № 23 (988). С. 12–13.

549. Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України.* 2014. 24–30 трав. № 21 (986). С. 12–13.

550. Теория «управляемого хаоса» и Стивен Манн. *Информационно-аналитический журнал «Политическое образование».* 2016. 29 окт. URL: http://lawinrussia.ru/content/teoriya-upravlyaemogo-haosa-i-stiven-mann (дата звернення 17.07.2018).

551. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. 776 с.

552. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. 592 с. URL: http://textbook.news/gosudarstva-prava-teoriya/formalno-yuridicheskiy-normativno.html (дата звернення 30.03.2017).

553. Теорія держави та права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

554. Тер-Акопов А. А. Безопасность человека. Теоретические основы социально-правовой концепции. Москва: Норма, 1998. 272 с.

555. Технократія. *Вікіпедія:* вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Технократія_(політологія)#cite_note- (дата звернення 30.04.2018).

556. Тима П. Тяглість терору. *Критика.* 2003. № 3. URL: https://krytyka.com/ua/users/petro-tyma (дата звернення 10.04.2018).

557. Типы государства. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 20.02.2017).

558. Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 20 с.

559. Ткачук А. С. Правова ідеологія та правова психологія як

структурні елементи правосвідомості. *Актуальні проблеми політики:* збірник наукових праць. 2012. Вип. 46. С. 58–66.

560. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвиткові сучасної Української держави і суспільства: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Київ, 2012. 215 с.

561. Томпсон Д. Б. Идеология и современная культура. URL: http://bo0k.net/index.php?bid=4554&chapter=4&p=chapter (дата звернення 25.12.2016).

562. Топорин Б. Н. Декларация прав человека: новые подходы. Права человека: проблемы и перспективы / отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: ИГПАН, 1990. 193 с.

563. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2010. URL: http://modernlib.ru/books/toffler_elvin/tretya_volna/read/ (дата звернення 17.06.2017).

564. Троско Р. А. Содержание, структура и функции научной идеологии: особенности анализа в современной социальной философии: автореф. дис. … канд. филос. наук: спец. 09.00.11 / Алтайский гос. ун-т. Барнаул, 2006. 19 с..

565. Туляков В О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. 336 с.

566. Туляков В. А. Актуальные проблемы современной уголовно-правовой политики. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2012. С. 65–71.

567. Туляков В. А. Будущее уголовного права или уголовное право будущего. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права:* матер. міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2. Одеса: Фенікс, 2012. С. 163–165.

568. Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Одеса, 2011. Вип. 1. С. 23–25.

569. Туляков В. А. Социальная физика и уголовная ответственность. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.) Харків: Право, 2013. С. 87. С. 83–88.

570. Туляков В. А. Уровни уголовно-правового регулирования. *Актуальні проблеми держави та права.* 2013. Вип. 69. С. 141–147.

571. Туляков В. О. Кримінальне неправо. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування:* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м.

Одеса, 27 груд. 2016 р.). С. 91–95. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full (дата звернення 30.07.2018).

572. Туляков В. О. Кримінальне право сьогодення: ренесанс ідей Ч. Беккаріа. *Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Ч. Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С. 13–28.

573. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку:* актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 23–30.

574. Туляков В. О. Сингулярність у кримінальному праві. *Юридичний вісник України.* 2016. № 45 (1113). С. 7.

575. Туляков В. О. Соціальна функція кримінального права. *Юридичний журнал «Право України» (україномовна версія).* 2017. Випуск 2/2017. С. 75–83.

576. Туроу Лестер К. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / пер. с англ. А. И. Фета. Philosophical arkiv, Nykoping, Sweden, 2016. 395 с.

577. Уголовное право Российской Федерации: учебник. Москва: Балина, 1999. 559 с.

578. Уголовное право Украины. Общая и Особенная часть: учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одиссей», 2002. 672 с.

579. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Киев: Изд-во политической литературы, 1974. 543 с.

580. Уголовный кодекс штата Нью-Йорк США. URL: https://constitutions.ru/?p=8102 (дата звернення 14.08.2018).

581. Уголовный кодекс штата Техас. URL: https://www.kniga.com/index.php?route=product/product/mini&product_id=152409 (дата звер-нення 14.08.2018).

582. Українська радянська енциклопедія. В 15 т. / за ред. М. Бажанова. 2-ге вид. Київ: Гол. редакція УРЕ, 1974–1985. Т. 9. 558 с.

583. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред.. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

584. Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Втораго Отдъленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеля-ріи, 1845. 922 с. URL: http://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696#?page=2 (дата звернення 10.06.2018).

585. Ус О. В. Кримінально-правовий вплив: сутність та зміст.

Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 213–217.

586. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 17 с.

587. Фейербах П. А. Уголовное право. Москва, СПб.: Мед. тип., 1810. 1811 с.

588. Фесенко Э. Я. Теория литературы: учебное пособие для вузов. Изд. 3-е, доп. и испр. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. URL: http://scibook.net/teoriya-literaturyi-istoriya/ideynoe-soderjanie-literaturnogo-16996.html (дата звернення 17.08.2018).

589. Фефелов П. А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск: Средне-Уральское книжн. изд-во, 1970. 143 с.

590. Фещенко О. С. Сучасний погляд на принципи кримінального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко.* 2013. № 4. С. 68–76.

591. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. СПб.: Юрид. центр. Пресс, 2003. 198 с.

592. Философия уголовного права / сост., ред. и вступ. ст д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 348 с.

593. Философский словарь / под. ред. М. М. Розенталя. Москва: Политическая литература, 1975. 496 с.

594. Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА.М., 2000. 576 с.

595. Финешин Е. Юридическая антропология. Краткая история становления (2010 г.). URL: https://www.proza.ru/2013/06/26/1488 (дата звернення 25.04.2018).

596. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

597. Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы развития отечественной виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 444 с.

598. Фріс П. Кримінально-правова ідеологія (до питання про поняття). *Новітні кримінально-правові дослідження — 2017:* збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 29–32.

599. Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.).

Харків: Право, 2013. С. 113–117.

600. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 35 с.

601. Фромм Э. Душа человека.Москва: Политическая литература, 1992. 434 с.

602. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва: Праксис, 2007. 208 с.

603. Хавронюк М. І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 182–186.

604. Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України.* 2013. 9–15 берез. URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення 23.07.2018).

605. Халипов В. Ф. Власть: кратологический словарь. Москва: Республика, 1997. 431 с.

606. Харитонова О. В. До питання про науковознавчі підходи до розуміння кримінально-правової науки. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 183–187.

607. Хилюк С. В. Nulla poena sine lege як складова принципу законності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 334–345.

608. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України.* 2006. № 5. С. 43–53.

609. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після встановлення її державної незалежності (питання Особливої частини): автореф. дис.. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський нац. ун-т. Львів, 2008. 18 с.

610. Хлодионова С. И. Культура научной речи: смысловая структура научного текста. *Сфера услуг: инновации и качество.* 2012. № 6. URL: http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_6_21.pdf (дата звернення 02.08.2018).

611. Хохряков Г. Ф. Криминология: учебник / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Юристъ, 1999. 511 с.

612. Хряпінський П. В. Суспільна корисність обставин, що ви-

ключають злочинність діяння, як заохочувальних засобів кримінально-правового характеру. *Новітні кримінально-правові дослідження — 2016:* зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 51–55.

613. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 346 с.

614. Цендровский О. Ю. Культурно-мировоззренческие основания глобального сетевого общества XXI в. *Человек и культура.* 2015. № 5. С. 1–57. URL: http://www.e-notabene.ru/ca/article_16316.html (дата звернення 17.06.2017).

615. Цыганкова Д. Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Академия управления МВД России. Москва, 2012. 182 с.

616. Человеколюбием исправлять. *Преступление и наказание.* 1999. № 11. С. 38–40.

617. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Москва: Юрид. лит., 1979. 168 с.

618. Черкашина М. В. Основные векторы развития правопонимания в начале XX века. *Труды МГТА:* электронный журнал. 2015. Вып. 27. URL: http://www.e-magazine.meli.ru/vipusk_27.html (дата звернення 08.07.2018).

619. Чеснокова В. Эмиль Дюркгейм. Общественное сознание. Социологический метод / В. Чеснокова. М.: Изд-во ОГИ, 2009. 327 с.

620. Четвернин В. А. Проблемы теории права для особо одаренных студентов. 2010. URL: http://teoria-prava.hse.ru/files/library/problems_2010.pdf (дата звернення 03.07.2018).

621. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: автореф. дис.. … д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 33 с.

622. Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. 203 с.

623. Чугуников І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2010. С. 389–406.

624. Чугуников І. І. Проблеми співвідношення права і закону та тенденції розвитку вітчизняного законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умо-*

вах європейської інтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Гельветика, 2018. С. 217–221.

625. Шаблистий В. В. Кримінально-правове забезпечення інформаційної та психологічної безпеки людини в світлі сучасних реалій. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту. Івано-Франківськ, 2017. С. 120–122.

626. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: дис. … д-ра юрид. наук 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. 470 с.

627. Шаблистий В. В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2015. № 1 (4). С. 1–17.

628. Шабуров А. С. Социальная ответсвенность личности как элемент состава правомерного поведния. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью.* Свердловск: СЮИ, 1983. С. 3–8.

629. Шай Р. Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2012. 20 с.

630. Шамилева Р. К. Проблема справедливости в истории и современности: социально-правовой аспект: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.11 / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2009. 56 с.

631. Шарп Д. От диктатуры к демократии. Москва: Новое издательство, 2005. 82 с.

632. Шварцмантель Д. Идеология и политика: пер. с анг. Харьков: Гуманитарный Центр, 2009. 312 с.

633. Шемякина Л. И. Европейский позитивизм и народники. *Современные научные исследования: актуальные теории и концепции:* XIV Международная науч.-практ. конф. Москва: Олимп, 2016. С. 189–190.

634. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. *Американская социология*. Москва, 1972. С. 341–359.

635. Шляхтун В. В. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с. URL: https://refdb.ru/look/1358846-pall.html (дата звернення 29.01.2017).

636. Шопенгауэр А. Афоризмы. Мир как воля и представление / пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. Минск:

Харвест, 2011. 1280 с.

637. Шпайхер Т. В Европе назвали украинских депутатов «творцами законодательного мусора». *Экономические новости.* 13.03.2016 г. URL: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/655-v-evrope-nazvali-ukrainskih-deputatov-tvorcami-zakodatelnogo-musora (дата звернення 18.05.2018).

638. Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск: Наука, 1993. 378 с.

639. Шульгин Н. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. праць. / відп. ред. Л. І. Корміч. Одеса: Юрид. л-ра, 2000. Вип. 8. 452 с.

640. Эйнштейн Альберт. Мотивы научного исследования. Собрание научных трудов. В 4-х т. Т. 4. Наука, 1967. С. 39–41. URL: http://vikent.ru/enc/1827/ (дата звернення 08.07.2018).

641. Экимов А. И. Политические интересы и юридическая наука. *Государство и право.* 1996. № 12. С. 3–9.

642. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. Москва: Юридическая литература, 1967. 192 с.

643. Эминов В. Е., Максимов С. В., Мацкевич И. М. Коррупционная преступность и борьба с ней: учеб. пособие. Москва: Юрист, 2001. 128 с.

644. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Москва: Партийное издание, 1934. 304 с.

645. Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. 699 с.

646. Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. Издание профессора Малинина. СПб., 2005. 847 с.

647. Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Издание профессора Малинина, СПб ГКА, СПб., 2008. 911с.

648. Юридическая конфликтология / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Институт государства и права РАН, 1995. 315 с.

649. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. 871 с.

650. Ююкина М. В. Принцип гуманизма в уголовном, уголовно-исполнительном праве и уголовной политике и его реализация при назначении наказания: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 20 с.

651. Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности

общества. Ленинград: Изд-во ЛГУ,1961. 122 с.

652. Яковлев М. В. Идеология (Противоположность марксистско-ленинской и буржуазных концепций). Москва: Мысль, 1979. 271 с.

653. Якуба Е. А. Социология. Харьков: Константа, 1996. 192 с.

654. Яркова Е. Н. История и методология юридической науки: учебное пособие. Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. 463 с.

655. Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

656. Eagleton T. Igeology. An introduction. London–New York: Verso, 1991. 243 p.

657. Holmes O. Wendell. The Theory of Legal Interpretation. Harvard Law Review. Volume 417. 1899. URL: https://archive.org/stream/jstor-1321531/1321531_djvu.txt (дата звер-нення 01.07.2018).

658. Jescheck H.-H. Lehrbuch des Strafrechts. Algemeiner Teil. 4 Aufl. Berlin: Duncker&Humblot, 1988. 1029 s.

659. Maslow Abraham H. Motivation and Personality (2nd ed.). N.Y.: Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999. Терминологическая правка В. Данченко. Київ: PSYLIB, 2004. Перевод А. Б. Татлыбаевой. URL: http://www.psylib.org.ua/books/masla01/txt04.htm (дата звернення 29.01.2017).

660. Robinson M. Why Crime? An Integrated Systems Theory of antisocial Behavior. NJ: Pearson Prentice Hall, 2004. p. 2. URL: https://www.pearson.com/us/higher-education/program/Robinson-Why-Crime-An-Integrated-Systems-Theory-of-Antisocial-Behavior/PGM175518.html (дата звернення 06.09.2017).

661. Stein R. Rule of Law: What Does it Mean? Minn. J. Int'l L. 2009. Vol. 18. 293 p.

662. Steven R. Mann. The Reaction to Chaos // Complexity, Global Politics, and National Security. Edited by David S. Alberts and Thomas J. Czerwinski. National Defense University Washington, D.C. 1998. Стив Манн. Реакция на хаос. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/26/stiv_mann_reakcija_na_khaos.html (дата звернення 17.07.2018).

663. Wright T. Narratives of Sorcery and Magic. NewYork, 1852. 420 p.

ЗМІСТ

ВСТУП. 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ. 8

1.1. Поняття та види ідеологій. 8
1.2. Ідеологічна обумовленість методології науки кримінального права. 60
1.3. Ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права. 95
1.4. Ідеологічні основи пізнання форми кримінального права 120

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА. 130

2.1. Поняття та функції кримінально-правової ідеології. 130
2.2. Співвідношення понять: кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова доктрина, кримінальне право та кримінальне законодавство. 168
2.3. Модель кримінально-правової ідеології. 184

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ. 270
3.1. Ідеологічна обумовленість поняття кримінального права. 270
3.2. Ідеологічна обумовленість принципів кримінального права. 287

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТІ. 336

4.1. Ідеологічні засади Загальної частини Кримінального кодексу України. 336

4.2. Ідеологічні засади Особливої частини
Кримінального кодексу України. 353

**РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**. 365

5.1. Проблеми реалізації
кримінально-правової ідеології. 365
5.2. Перспективи реалізації
кримінально-правової ідеології. 380

ВИСНОВОК. 405
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. 410
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ. 466

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄДРСР — Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄС — Європейський Союз
ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини
ЗУ — Закон України
КАСУ — Кодекс адміністративного судочинства України
КУАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення
КК — Кримінальний кодекс
КПК — Кримінальний процесуальний кодекс
КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу
КЦЗУ — Кодекс цивільного захисту України
МВС — Міністерство внутрішніх справ
НЕП — Нова економічна політика
ООН — Організація Об'єднаних Націй
ПВС — Пленум Верховного Суду
РФ — Російська Федерація
РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СНД — Союз Незалежних Держав
СНК — Рада Народних Комісарів
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
США — Сполучені Штати Америки
УП — Указ Президента
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН — Федеративна Республіка Німеччини
ЦК КПРС — Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЦК — Цивільний кодекс

Наукове видання

Коломієць Юлія Юріївна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Видане українською мовою

Видається в авторській редакції
Верстка - Т.Ю. Коломієць

Верстка – Т. Ю. Коломієць
Дизайн обкладинки та художнє оформлення - Т. Ю. Коломієць

Підписано до друку 18.02.2019 р. Формат 32х45/4.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 15,93. Тираж 300. Замовлення No 72.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавець і виготовлювач ФОП Петров О.С.
68400,Одеська область, м. Арциз,
вул. Капітана Ліповкі,6
Телефон 48 453-16-11
e-mail: vldmr82@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3257 від 20.08.2008 р